

ספר מסעי ישראל

בן יסופר מאחינו בני ישראל הנפוצים בארצות אסיה ואפריקה, מצבם
המדיני והמסרי, מדותיהם דעותיהם ומנהגיהם, טובם ועשרם, ענים
ומרודיהם, דבר לא נעדר, ככל אשר ראה בעיניו והתבונן על כל
דרכיהם במסעותיו זה שנים רבות בארצות הקדם, הנוסע
המפורסם בימינו אלה כהר"ר

ישראל בן יוסף בנימין
מעיר פאלטישעני בארץ מאלדווא

וכתב על ספר בלשונות צרפת ואשכנז, ועזה נעחק לשפת עברית

חלח

דוד גארדאן

גם גלוה בסופו לוח מכל גלילות הארץ אשר עבר בהן הנוסע.

Masey Jsrael.

ליק
כשנת התרי"ט לב"ע.

דפס בבית הדפוס החדש של ר' צבי הירש פעטצאלל.

1 8 5 9.

וּכְתַב יִשְׂרָאֵל אֵת מִצְעָדוֹ לַמַּסְעִי, וְאֵלֶּה לֹחַ מַסְעֵד לַמִּצְעָד

Route of J.J. Benjamin's Journey in Asia and Africa.

מכתבי־תעודות רבני צרפת*).

מכתב תעודת הרב הגדול רב ראשון בקרית אלגיר
ובנותיה.

בעיני חזיתי את ספר מסעות רבי ישראל יוסף בנימין יצ"ו
בכ"י בכתבו ולשונו. הנני מעיד על אמונת וכשרון
ההעתקה הצרפתית. בנפש חפזה הנני להעריך מליצתי
לאחז"י נדיבי לצד ולכל אהבי דת משה וישראל לחזק ביד
הנוסע למען יוכל להוציא מסעותיו לאור עולם, כי רצ טוב
וחדש לפון בספרו על אודות צ"י הנפזרים בארצות ארץ
הרחוקות.

בחודש אוגוסט 1854. אהרן מיכאל ווייל

רב ראשון באלגיר (אפריקה הצפונית).

מכתב הרב הגדול מ' אליעזר איזידאר נ"י רב ראשון
בפריז הבירה.

הן יש את לצד הר"ר ישראל יוסף בנימין נ"י להדפיס ספרו
ע"ד היהודים בקורדיסטאן והודו; ולכן בכל לצדי הנני מבקש
מאת אחינו נדיבי עם אלהי אברהם לשחד מכחם צעד האיש
הלזה למען יוכל לצנע מעשהו וזזה יודעו רבות חדשות ע"ד
יהודי ארצות קדם.

אליעזר איזידאר חופ"ק פריז.

מכתב

(*) המכתבים האלה נכתבו בלשון צרפת מידי רבני צרפת כאלה מ' המסעות לאור בראשונים
בשפת צרפת, ולבקשת הנוסע נעמקו עמה לעברית בירי ידידי סמכם המליץ ובוסר מחיר
רח"ג וידיאווער הלוי נ"י ונשלחו לידי להדפיסם בדאש המחברת חולת. פתחתיק.

מכתב הרב החכם החוקר הגדול פאר הזמן מ' שלמה
מונק בפריז.

בינתי באמרים שונים בספר המסעות של הר"ר בנימין נ"י
וראיתי כי יקרים הם באיכותם עד מאוד, להיות
שנודרים צפרטות על דבר מנצ היותם המפורים ומפורדים
בארצות הודו ובשאר מדינות ארץ. אין ספק שספרי מסעותיו
נאמנים הם וע"כ ספר המסעות וגם המחבר אשר לבלי חת
הי' במקומות אשר עמלו עד בלי די הי' כדאי הם למנח חיזוק
ועזרה בידי כל.

שלמה מונק בפריז.

מכתב הרב הגאון מהר"ש אולמאן רב כולל בכל
ארץ צרפת.

רבים וכן שלמים חכמי לב המעידים על אמונת ספרי ספר
המסעות מהנוסע כהר"ר בנימין נ"י וכי דברים יקרים
רבי-האיכות נמצאים בספרו ע"ד מנצ ב"י בארצות קדם; ואי
לזאת ראיתי חובה לנפשי לבקש מאת אחב"י לבא בין החתומים
על ספרו הנ"ל למען יוכל להוציא דברי נסיעותיו לאור, למען
דעת כלם את גורל ב"י בארצות רחוקות כפי אשר ירצה לספר
הנוסע היקר הלזה.

ש. אולמאן בפריז.

מכתב הרב הגדול מהר"ד מארקס בבארדוי.

חזו מאן גברא רבא דקא מסהיד עלי'. כלם חכמים כלם
נבונים אשר יעידו ויגידו פה אחד שספר מסעות מה"ר
בנימין נ"י מלא דברים מועילים ויקרים עד מאוד ע"ד תהלוכות
ומנצ אחב"י בקורדיסטאן וארצות הודו, ואור חדש מפיץ הנוסע
הסוף על קורות ב"י בארצות קדומים בכלל; ע"כ צרוב חדוה
הגני לבא בקהל החתומים, ותערב נא מליצתי בעד הנוסע,
על אחינו היקרים כדיצי לבב.

ד. מרהם חופ"ק בארדוי.

מכתב הרב הג' מהר"ש קליין נ"י רב ראשון בקאָלמאַר.

רבים מחכמי ישראל נתנו מכתבי תעודתם ליד הנוסע מה'ר
בנימין נ"י וכלם מהללים עמלו ומפעלו; וכלם מסכימים
ג"כ

ג"כ שספר מסעותיו פרי יגיעותיו וחזות עיניו הוא, כי רבות פעמים שם נפשו בכפו לעבור ארצות זרים במדינות קדם למען התחקות על שרשי מנצ צ"י שמה. לכן מצאתי חובה לנפשי לדבר טובות על הנוסע הנ"ל לפני אחינו הנדיבים היקרים לחזק בידו להוציא ספרו לאור.

בחודש אקטובר 1855. פה קולמאר.

שלמה קליין.

מכתב הרב הגדול מהר"ש מארקס רב בס"ט עספריט. האיש היקר מ' בנימין נ"י אשר זה כמה פעמים נדבר על אדותיו במכתבי-העתים יושב כעת פה במקומו. הנוסע היקר הלזה דרש וחקר היטיב לדעת תהלוכות ודרכי צ"י הנדחים בקצוי תבל ואיים רחוקים ורצ טוב הנהו עושה לבית ישראל בגלותו צאצאי כל כל החזיון אשר חזה. כל מן דין סמיכו לנא; וספרו ונפעלו כדאי הם למנא סעד וחיוזוק.

ה' צאגוסט 1855. ס"ט עספריט.

ש. מארקס.

מכתב הרב הגדול מהר"ש דרייפוס רב במילהוזע.

בשומי עיני בספר הנוכחי וראיתי כי תכלית רצה וטובה תכליתו: להגיד ליעקב מה מעשה אחיהם היושבים במדינות הרחוקות צאצאי, קורדיסטאן וחנא, אמור אמרתי הן חובה עלי להמליץ בעד המחבר הנוסע מוהר"ר בנימין נ"י החפץ להדפיס את ספרו בקרב הימים. לא לצד כי כל איש ירחש תודה ותהלה להמחבר על החדשות אשר בספרו מגלה ע"ד דרך ומדות אחצ"י פליטי עשרת השבטים אכן גם החכמה בכלל תהגה תודה וזרכה להמחבר ההוא. כי בחקירותיו ודרישותיו צפרטית אחרי מנצ אחצ"י בקצוי תבל אשר עד היום הזה נעלמו מהנוסעים הנוצרים, אך אור נוגה יפיץ על אורח החקירה בכלל. היקר מהר"ר בנימין נ"י כדאי הוא למנא עזר וסעד בידי כל למען יוכל להוציא לאור את מחברתו היקרה עד מהרה.

ח' אוקטובר מילהוזע 1855.

ש. דרייפוס.

Redacteur du Lien d'Israel.

מכתב הרב הגדול מוהר"ר אהרן ארנאלד רב ראשון
בשטראסבורג.

גם אנכי אבא אחרי חזירי וידידי הרבנים נ"י ואמלא דבריהם
להמליץ רק טוב ולהלל בשער את הנוסע היקר מוהר"ר
בנימין נ"י. הספר אשר האיש היקר הלזה מוציא לאור יגלה
לעינינו רבות חדשות ונצורות ע"ד מדות ותהלוכות ומצב אחז"י
פליטי עשרת השבטים, ורק עי"ז לבד נכון הוא וראוי להחזיק
בידי הר"ר בנימין, ופועל ידיו ירצה.
ה' נאוועמבער 1855.

אהרן ארנאלד חופ"ק שטראסבורג.

מכתב הרב הגדול מוהר"ש ליבערמאן בנאנסי.

הגם כי אין זה דרכי מתמול שלשום לתת הסכמותי על חזורים
חדשים בכל זאת נכדון היקר הנוסע ה' בנימין נ"י
הנני יונא מן הכלל אשר לי ונפש חפיה ורוב עונג הנני
מדבר טוב על הנוסע ההוא ועל ספרו, אשר יוציא לאור בקרוב,
לפני אחינו הישרים בלכותם. חן מהמכתבים הרבים מרבנים
וחכמי לב אשר מרבים להלל את המחבר ואת ספרו, הנה ראש
רבני נרפת אדוננו מו"ר הרב אולמאן נ"י דבר אחי על אודות
מוהר"ב הנ"ל צפרטות. יצרך ד' חיל המחבר וספרו ימא
חן בעיני כל.

נאנסי כ"ג שבט תרט"ז.

ש. ליבערמאן.

מכתב הרב הגאון מוהר"ל לאמבערט במעץ.

הנני לקחת ספר המסעות מהנוסע המפורסם כהר"ר בנימין
נ"י, והנני ג"כ מעריך מליצתי צעד המחבר וספרו לפני
כל אשר יתאוו תאווה לדעת את שלום אחינו המפורסם
בארצות קדם.

מעץ, 8 פעברואר 1856.

ל. מ. לאמבערט.

כתבי-תעודות מחכמי העמים הגדולים והמפורסמים.

העתק בקצרה ממכתב אשר ערך אל הנוסע, האדם
הגדול ראש חכמי הדור הארון אלכסנדר פאן הומבאלד
בבערלין.

בשם-לב קראתי בספרו המסעות, והגני יודע להוקיר ערך
המטרה הנכבדה אשר הציג לנגד עיניו לעזור בארצות
רחוקות למען דרוש וחקור אחרי תהלוכות ומנצ אחיו צ"י בני
עם מפוזר ומפורד נדכח ונענה. בספרו זה יעזיר לפנינו חזיון
נורא מהשחתת דרכי המדוכאים ומתגרת ידי המעיקים אותם
באכזריות חמה ושטף אף אשר נודעו למנער בארצות איירופא,
ותקותי חזקה כי ימלאו קוראים רבים לספרו, כי ראויים דבריו
להודע בקהל רב. ולבי יחפון שימלאו כל משאלות לבו לטובה
ויפיק חפצו הנסיעתו השניה וכו'.

בערלין, 25. מערץ 1858.

אלכסנדר פאן הומבאלד.

דברי הנוסע ה' בנימין בספר מסעותיו בארצות הקדם מלאו
חן צעיני, כי בספרו זה יספר בשפה פשוטה וברורה
מכל המונחות אותו וגסיוניו אשר אסף מלא חפנים על דרך
מסעיו בנוגע צפרטות לאחיו בני אמונתו, ואשר ינמח מהם,
לרגלי נסיעות ודרישות חדשות, תועלת גדולה לאנשים האומללים
בארצות הקדם ע"י שימת עין שישומו עתה עליהם ביתר שאת,
אנשי ארצות המערב, כי רק בהתגלות לעין השמש מנצ אנשים
אומללים הסובלים תלאות רבות, יש תקוה להיטיב להם באחריתם.
בערלין 30. מערץ 1858.

קארל ריטטער,

חנר לשנת תשכ"ח בניית מדרש התכמות.

הנסיעה

הנמסיעה של ה' י. י. בנימין צהלכו צעקבות הנוסע המפורסם
 אשר נקרא בשמו בנימין מטוליטלא, תפיץ אור על
 דבר אחיו בני אמונתו יושבי הארצות אשר עבר בהנה, ע"ד
 עדתיהם מדותיהם ומנהגיהם וקבלות אבותיהם אשר בידיהם,
 ואך טוב ותועלת הוא לדמות דבריו אל דברי הנוסע המפורסם
 אשר הזכרתי לראות אם רב או מעט מספרם עתה מאשר הי'
 בימי הנוסע הראשון. ובכל אהבתו לבני עמו לא העלים הנוסע
 הזה אשר בימינו את עיניו מראות חסרוניהם ומיעוט ידיעותיהם
 ואיזה הצלי שוא השמורים בלביהם. ובכלל נאמרים כל דבריו
 באמת ונדק, ולא אפונה כי ישתוקקו רבים להביא ספרו ברכה
 אל בתייהם. על אמת ענינים רבים הנזכרים בספרו אוכל
 להעיד בענמי כי ראיתים בעיני על מסעותי.
 בערלין, 29 מערץ 1858.

ה. פעטערמאן.

עוד נדפסו וצאו בספרו בלשון אשכנז תעודות חכמי לב רבים,
 מהד"ר העלפרייך צבערלין והד"ר זעעמאן בלונדון, מהד"ר
 צפלוסופיא י. גוטהע צהאנאפער, מהד"ר מאגנום צרעסלוי,
 רק לא העתקתים לאהבת הקינור.
 (המעמיק).

קול קורא.

אל אוהבי הדרישה והחקירה בענינים הנוגעים לתולדות
 ב"י (העמקה).

הנוסע העברי בזמן הזה הנודע לתהלה, ה"ה ה' ישראל יוסף
 בנימין נ"י המכונה בשם "בנימין השני" הוציא עתה
 לאור עולם את ספר מסעותיו. זו ידבר ע"ד אחז"י באסיה
 ואפריקא כפי אשר ראה בעיניו והתצונן בשכלו. זה שנות מאות
 רבות הנה הוא הראשון אשר שם לדרך פעמיו לעבור באסיה
 וצפון אפריקא, ושנים רבות סבב בארצות ההנה לבקש את
 אחיו המפוזרים ומפורדים בשני חלקי התבל ההם במקומות
 מושבותיהם הנשכחים מני רגל, לדרוש ולחקור אחרי מדותיהם
 מנהגיהם, ספוריהם והצליהם, ויכתוב בספר לזכרון את כל אשר
 ראה והתצונן. וכל אחד מקוראי ספרו יראה ויבין התועלת
 הגדולה הצומחת ממנו אל ידיעת תולדות ישראל ואמונתו. גם
 הוא

הוא כבנימין הנוסע הראשון מטודעלא, לא לקח עמו על דרכו המלאה חתחתים ומכשולים, תלאות וסכנות עצומות, רק את רוחו הכביר ולבו הנוער בתשוקה נמרצה להתחקות על רגלי אחיו האוזדים בארצות פזוריהם. איזו ממשלה תמוכה בידו על דרכו אשר הלך עליה, או מי מאנשים פרטיים נדיבי לב דורשי טובת ישראל עמד לימין הנוסע העני הזה במשען כסף? אין אחד מכל אלה! ומי לא ידע תלאותיו אשר רבו כמספר נעדיו אשר נרו מעוני וחוסר כל. הן לא יפלא בעינינו אם חסרו לו ידיעות השונות הנדרשות לנוסע לדעת טרם יעבור בארצות רחוקות, כי אחרי אשר עזב את עניני מסחרו חיש שם לדרך פעמיו לרגלי תשוקתו הגדולה אשר נחה עליו מזלי עשות שום הכנות וקנין ידיעות הכרחיות. אבל אחרי מסעיו בארצות התבל זה שנים רבות לבו ראה הרבה נסיונות, וקנה לו ידיעות רבות דרושות לתכלית נוסע, וביתר שאת נודעים לו עתה כל הדברים אשר ראוי לנוסע עברי לשית לב עליהם, וזפרט כי העירוהו חכמים גדולי חקרי לב על ענינים שונים.

ה' בנימין הזה עומד הכן לשים עוד הפעם לדרך פעמיו לאסיה ואפריקא לבקש את אלה מאחיו אשר לא יכול לבוא עד תכונתם ננסיעתו הראשונה, גם לזרף וללנן את ידיעות אשר קנה לו מכבר אדות היהודים ננסיעתו הראשונה. וביחוד לומלל משאלות החכמים הגדולים בדברים אשר העירוהו עליהם על אדות תולדות היהודים וספריהם שם. לנסיעה השנית יעד הנוסע זמן שלש שנה, ופרי עמלו יחשוב לכתוב בספר ולהוציאו ג"כ לאור עולם ברצות ד' את דרכו, ומה טוב היה אם יותן לו סך ידוע בכל שנה כל שלשת השנים להיות לו לעזר על נסיעתו זאת הדורשת הוצאות רבות למען יקל לו להגיע אל מטרתו הנכבדה, ולפי דעתי יקבץ הסך הנדרש ע"י נדבות טובי לבב, וכל אחד אשר יכתוב ידו לזה ישלח נדבתו אל ה' מאיר מאגנום בצערלין (בורגשטראססע 16) והוא צטובו ישלח כסף התרומה אל מלאכי (געזאנדטע) או יועצי (קאנזולען) ממשלת פרוסיה היושבים בארצות אזה ואפריקא להיות מוכן בידם למשען הנוסע על דרכו שמה. — ע"י דבר זה יהי' לאל ידינו לעשות טובה גדולה כלליית לאומותנו ולהפיץ אור על חשכת המסכה הנסוכה על אחצ"י בארצות הנזכרות! —

לייפציג. 2. יוני 1858.

ד"ר יוליוס פירסט.

ה ס כ מ ת

הרב החכם וכו' כמוהר"ר

א. ל. זילבערמאן נ"י בעל "המגיד".

אף כי לשפת יתר הוא לי להעיד על הספר הזה "מוסעי ישראל" אשר רבים וכן שלמים ושלומי אמוני ישראל גאוני וחכמי צרפת הי"ו כבר נתנו עדותם עליו, ומה יוסיפו דברי אלה פאר והדר להמחזר וספרו? אולם הרבנים והחכמים הנ"ל לא ראו את הס' הנ"ל רק בשפת צרפת, ועיני ראו עצודת המעתיקו ללש"ק, זה דו"ך וזה רעי החכם וסופר מהיר כמה"ר דוד גארדאן הי"ו, אשר התאמץ להעתיקו באמונה והנה הוא גם נדפס בבית הדפוס דפה — ואחרי רואי כי ראויים הדברים להשמע באזני כל אחז"י בכל הארצות, לזעזע ידעו מאחינו אלה הנדחים בקצות הארץ, מקום אשר אך לשנים רחוקות יבא לשם איש אייראפי, הנני גם אני לצדך את המחזר הנוסע העברי המפורסם בימינו אלה, על אשר שם נפשו בכפו לצקש את אחיו הנפוצים ועל פעולתו הטובה לכתוב את אשר עיניו ראו על ספר ואשר לא יסקוט ולא ינוח ועוד עיניו צופיות לעצור ארחות ימים, מדברי תלאויות וגזעות עולם לדרוש ולחקור ולצקש את הנדחה שה פזורה ישראל — יהי ד' עמו ויגלית בכל דרכיו — ואת ידידי המעתיק על כי בחר לו שפה נחה וקלה למען ירוץ כל קורא בו. והנני כמזכיר ומוזהיר לכל איש ישראלי לשום על לבו ולזכור אלות הר עיבל וישמר על נפשו מהסג גבול, וכל הדפוסין אסורין לחזור ולהדפיסו בלי רשות המחבר, ודי באזהרה זו ולהשומע ינעם ותבא עליו ברכת טוב מהאל הטוב אמן.

פה ליק צפרייסען המדינה ר"ח סיון התרי"ט לפ"ק.

אריעזר ליפמאן בלא"אמוה"ר יהודה ליב ז"ל זילבערמאן.

הקדמת המחבר.

ראה אנכי נותן לפניך קורא יקר ספרי זה והוא פרי מסעי באזיא ואפריקא. מימות הנוסע המפורסם ר' בנימין מטודעלא והמסבב ר' פתחיה ג"ע (שניהם חיו במאה האחרון לאלף החמישי) עד היום הזה לא עלה על לב איש מאחב"י ילידי איירופא לשום לדרך פעמיו לדרוש אחרי עקבות שה פזורה ישראל הנדחים בארצות קדם ואחרית ים. כל בעל נפש יבין גודל הסבל אשר על שכם הנוסע לעבור בימים ומדבריות בארצות ערבה ושוחה; ולא אגזום אם אומר כי הנוסע צריך לשום נפשו בכפו, וחיו תלויים מנגד, ולהיות למלקוח לרעב וכפן ולתלאות לא הספרנה מרוב. וסבות כאלה ועוד אחרות שמו מעצור לרגלי הנוסע העברי, ואחינו הנפוצים באזיא ובאפריקא כמעט נשכחו כמת מלב. אמנם בדורנו דור השכל ומדע התעוררה תשוקת חכמי איירופא לדרוש אחרי גסתרות מדינת קדם וים, ורבים העריכו לעיני השמש דברי מסעותיהם ואור גדול הפיצו בכל עניני דרישות קדמוניות וארחות קדם. אכן חכמי הנוצרים לא שמו מטרת דרישתם וחקירתם אחרי מצב בני ישראל בפרט, ואם זעיר שם זעיר שם ימצאון איזה ספורים הנוגעים

**

הנוגעים לאחב"י אך אגב גררא הם ונער יכתבם. אף
כי עם בריטניא שולחים ציריהם ומיסיאנערען לכל ארבע
פנות תבל ורק אלה הצירים הם היחידים אשר הודיעו
לנו פעם אחר פעם על דבר ישראל ואמונתו בארץ
סינים והודו וכדומה, אבל מי הוא מזרע היהודים אשר
לא יבין כי הודעות הצירים האלה מקוטעים. — עתה
הנך תראה קורא יקר בספרי זה כי מאת ד' היתה זאת
לעורר לבבי לעבוד בארצות ציה ושממה, במדברות
וימים — ושמונה שנים עברתי בארצות אזיא ואפריקא
וכל תכליתי היתה רק לחקור ולדרוש אחרי תהלוכות
אחב"י בפרט. אין קין וגבול להמון התלאות המוצאות
אותי בדרך מסעי כאשר תראה זעיר מהם בספרי,
אמנם אחת אמרתי וידי לא רפו, אלהים היה בעזרי ובאתי
ב"ה עד המטרה. לא לבד כי תהלה לאל חדשות רבות
גליתי על דבר אחינו בעניני מצבם ואמונתם אכן גם
לפעמים לא הנחתי הענינים הנחוצים להפיץ אור על
עניני דרישת ארצות קדם בכלל, ומה גדלה שמחתי
לראות בשובי ממסעי ובכתבי כל החזיון אשר חזיתי
על ספר בשנת 1856, בעיר הבירה פריס בלשון צרפת
| בשם Cinq années de voyage en orient והוא קצור מנסעתי |
ובשנת 1858 הרפסתי בהנובר כל נסיעתי בלשון אשכנז
בשם „שמונה שנים באסיא ואפריקא" וחכמי העמים
מאורים אור בתבל כהאדם הגדול האדון אלכסנדר
פאן הומבאלד והפראפעססער קארל ריטער
מברלין וכדומה נתנו תודות לי על עמלי, ויפארו וישבחו
בדבריהם את ספרי. אמנם בכל זאת לא אמרתי די כי
להיות שכל עמלי היה רק לטובה אחב"י הנדחים בארצות
קדם שבעי עמל ויגון, צרה ותלאה, ותכליתי היתה לספר
באזני

באזני ב' ילידי איירופא כל אשר ראיתי בקרב אחינו באסיא ואפריקא כל מצבם הרע, למען העיר ורוח חמלת עמי איירופא בכלל ורוח אחב'י בפרט לזכור את בתי יעקב הצולעה והנדהה בקצוי תבל, לכן מצאתי חובה לנפשי לתת יד לספרי גם בלשונו הקרושה [ובלשון אנגליז] ועתה ב"ה כי גם זאת עלתה בידי למצוא איש כלבבי ה"ה החכם כמו"ה דוד גארדאן הי"ו, ונתתי לו הרשיון להעתיק ספרי ללשון קדשנו, כי טרדותי הרבות עצרוני לעשות הדבר בעצמי. והיה כי אעיר בזה רוח אחב'י לחמלה על אחינו אשר אני כותב על אדותם בספרי, והיה זה שכרי מכל עמלי.

טרם אפרד ממך קורא יקר אגלה אונך כי אותה נפשי לשום שנית לדרך פעמי בקרב הימים למדינת אראביען לגלות ממלכת ישראל כי עדיין לא סר שבט מיהודה כמו שתראה בספרי ואקוה לאלהים כי מסעי העתיד לבא יקל לי ממסעי הראשון. יען כי עתה ב"ה אספתי מלא חפנים ידעות ארצות קדם ואקוה בעז"ה למלאות שאלות חכמינו וחכמי העמים אשר שאלו ממני לחקור ולדרוש במדינות רחוקות [כמוזכר בסוף ספרי]. הודות לאלהים כי בדור שלום וחכמה אנו חיים ובלב העמים והשרים רגשי טובות יתעוררו להטיב עם ישראל ושם יעקב לשם ולתהלה בגוים וישראל ישכון לבטח.

הנובר, יום ה' 27 אדר א' תרי"ט, ולמספרם 3. מערץ 1859.

הנוסע ישראל בן יוסף בנימין המכונה בשם בנימין השני.

דבר אל הקורא.

מאת המעתיק.

אחרי ראותך קורא יקר בשער הספר הזה אשר לפניך, ואחרי התכוננך בדברי חכמי ישראל וגדולי חכמי העמים⁽¹⁾ הנודעים לשם ולתהלה, על אודות הנוסע הנכבד וספרו היקר וגם שְׁתָּ לְבָךְ לדברי הנוסע בהקדמתו, הלא תבין ותדע מראש את האצור בתוכו פנימה. תראה כי אחד מאחזק שם נפשו בכפו לעבור בארצות רחוקות לבקש את אחיו המפוזרים ומפורדים בכל ארצות הקדם, וגם עמלו עמד לו להתחקות על שרשי רגליהם, לדעת ולהבין כל מוצאיהם ומבואיהם, אם לשבט אם לחסד, וכל אשר ראה וידע כתב לזכרון בספר.

אחשבה למשפט צדק כי כל איש אשר בשם ישראל יכונה יכסיף לדעת משלום אחיו בכל מקומות מושבותיהם, ישמח בשמחתם וכצרתם לו צר, כי זה כל האדם, ואף כי אנחנו בני ישראל, עם מפורד ומפורד בין כל העמים בכל קצוי ארץ! — רוח דתנו הקדושה הצורר אותנו ככנפיו זה שנות אלפים, ואשר לא יתן לעשותנו כלה כימי השמים על הארץ, הוא הקשר המאחד לכבינו וכוללם יחד. הוא המעורר תשוקה נמרצה בקרב כל אחד מאתנו לדעת משלום אחיהו, לגיל בחרותו ולהתאונן על אסונו. הן אמנם מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו לחיות באיירופא, בדור דעה והשכל

⁽¹⁾ התועלת היוצאת מחדנניהם אשר הכאתי בראש הספר כפולה היא, אחת: נהיות החכמים ההם עדי דאיה נאשר הם בעצמם נוסעים וספורכים בכל העולם ויודעים לכלכל נחשפט זדק " כל "הענינים הנוגעים לנעל המסינות, ומהם אשר נעיניהם דאו כחה מהדנדים החובלים במ' הוה, וזאת שנית מהם ידעו נ"י עד מה גדלה אהבת החכמים האלה לכני עמכו ואין משימים לך לכל דבר הנוגע להם, ואכן מה נעני אמתרייהו?

והשכל צדק משפט ומישרים, דור טהור בלבו ורחץ מחלאתו אשר לא נטהר ממנה שנות מאות רבות, דור לא רטו עיניו להביט ממרום שכתו בעינים מפיקות בח וקצף על עם ישראל, עם קטן ודל; דור אשר קנאת-הדת הנוראה הצמאה לרם אדם, לא תפיל עוד חללים להמונים מעם אלהי יעקב, גוי ממשיך ומדַט, לפי חרבה חרב נוקמת נקם ברית... דור אשר לא יתן עוד לכני ישרון, הדבקים בדת קדשם בכל נפשם, שחי דרכים: לעבור במים... או באש...; דור אשר כמעט ברוכ ארצות איירופא מַרְבִּים המלכים והשרים להטיב לכני יעקב, וששים ושמהים לעשור: רצון הצדק והיושר לכלי ידח גם מהם נדח מחוקי הארץ הטובים ככל יתר התושבים, ואף אם שונאיהם עוד לא כלו גם היום אף באירופא, עוד פה ושם תחת שואה יתגלגלו כנחשים שרפים אשר אין להם לחש, ומתאמצים להרע להם בכל עת מציא, הלא מעשי אנשים כאלה רק במחשך, כי לא יידון להקדיר קרני אור הדעת והצדקה, המזהירים מנגד כסאי המלכים והשרים הישרים בלבותם אשר למשפט ישרו, בענני מזמות לבכם הרעים. ויש תקיה כי עוד מעט ושבו גם הם והיו לבער, ושם ישראל לא יהי עוד לקללה בארץ. לא כאלה חלק אחינו ב"י היושבים בארצות הקדם. שם הצדקה רחוקה והאמת נדהמת. במקום המשפט שם הרשע, ולעשוקים אין עוד ישע. איש זרוע לו הארץ, ובכל אות נפשו יפרוץ פרץ; שם קנאת-הדת חכינה מושבה במרומי קרח ועצומים כל הרוגיה.

לב מי מאחב"י לא יתר טמקומו ולא תאחוזו שְׁעָר בלכתו אחרי הנוסע הזה בארצות הקדם, בראותו בשעיפים וחזיוני לבבו מראה העוני והלחץ הנורא אשר יכבד אכפו על ב"י שמה? יתבונן ונפשו עליו תאכל, רוחו יתמרמר כהנינו מתגרת יד שונאיהם ומנדיהם העושים כם כרצונם, ואין מי חולה עליהם, מי ינוד להם, מי ינחמם מיגונם ושכרם הגדול כים. וכאשר ידאב לבו על צרותיהם הגדולות ותלאותיהם הנמרצות המתרגשות ובאות עליהם יום יום כל רגע ורגע מחייהם, כן יתפלא הפלא ופלא על אומץ רוחם העשוי לכלי-חת מכלי נט"ש אף רגע אמונת דת קדשנו! אף אם רוכב נבערים מדעת מקוצר רוח ומסבל קשה מנשא, בכל זאת שם ד' אלהיהם מפייהם לא ימוש ומלכיהם לא יסור רגע, בו יתהללו, בו יתנחמו בצר להם ובו יכתחו סלה. — בשים זאת אל לבו יענה ויאמר: אין זאת כי אם בת-אלהים היא אמונתנו הקדושה אשר נטעה צור כל העולמים כלכב אומתנו לחיותנו על ידה כיום הזה, וכחיה כן חיינו אנחנו הנשבעים לרגלה נצח, וכאשר בעברתו ייסרנו אבינו שבשמים, כן בחמלתו ישוב ורחמנו, כי לא לנצח יקצוף ורחמיו לא תמו.

וכאשר

וכאשר חסב ענין קורא אהוב מן המראה אשר הראית כזה וחשית
לכך להתכונן על הנוסע הנכבד, עצור כרוחך לא תוכל מתת לו
רב תודות על פעלו כי הנדיל לעשות. לא לחנם נקרא בשם „בנימין השני“
כי מימי בנימין מיטוליטלא בעל המסעות הראשון, הוא שני לו להלך
בעקבותיו לבקש את אחיו הנפצים בארצות גלוחם ממי עולם ושנים קדמוניות,
מעת הורם הנור והוסרה העטרה מראש אומתנו, וכת יעקב הדלה להיות
ממלכה מיוחדת ובגולה הלכה, ולא נשאר בידה רק התורה הקדושה, לה
דת מַרְשָׁה חכרון כל מחמודיה אשר היו לה כימי קדם בישיבה שלווה ושוקטה
על שְׁמֵרִיה בארץ אחוזת אבותיה. כל קורא בספרו יתפלא על אומץ רוחו
לעבור בארצות רחוקות כלי עזר וסער משים איש. מי לא ידע עד מה
גדלו המכשולים, המחסורים והתלאות אשר יקרו לנוסע כזה בארצות הקדם,
כי לא כנוסעים מכני העמים הנוסעים העברים. את הראשונים חומכים
בני אמונתם למלא כל מחסוריהם, והאחרונים [אף אם מעט מזעיר מספרם
ולעתים רחוקות] אין להם על מי להשען רק על ד' אלהיהם ועל אומץ
רוחם המפעמם פנימה כאהבת אחיהם. כן נראה את הנוסע אשר לפנינו
הלך ילך מגוי אל גוי ומממלכה אל ממלכה. שם נראהו מכתת רגליו דרך
מדבר-תלאובות וערכות ישימון, לוחם נגד תלאות עצומות ורכות כחוקת היר,
ופה יתנגפו רגליו על הרי קורדיסטאן הנוראים, מקום שם יהל ערבי פרא
למוד מדבר, שואף לרצח ושלל, וכמעט נופל שרוד לרגליו. שם גלי-חול
כילל ישימון מתנשאים לפניו לקברו חיים, ופה היום הולך וסוער עליו
בשאון משבריו להפילו במצולות תחת, והוא כתורן חזק לא ישוב מפני כל
וד' ה' עמו לכוון אשוריו לכלי ימוטו ולמצוא את שאהבה נפשו הם אחיו
בני עמו. בוא יבא אליהם, רואה בענים הנורא, מתאבל על אסונם ינוד
על שברם ומנחמם ביגונם ב"ד אלהי אבותיהם.

גם צלחה לו להפיץ אור מעט על דבר עשרת השבטים האוֹכֵדִים אשר
עקבותיהם לא נודעו עד היום. ואף אם לא יוכל התפאר כי הרים את
המסך מעל פני החקירה ההיא אשר כל החוקרים והנוסעים באפל יהלכו
בחקר הדבר הזה; בכל זאת השערותיו קרובות לאמת והוא סלל מסלה נכונה
אל הכאים אחריו כנכחי חשכת החקירה הזאת כאשר יראה הקורא בפנים
הספר. —

אחרי שוב הנוסע לאירופא לא נח ולא שקט עד אשר כתב בספר כלשונית
העמים את כל דברי מסעותיו להודיע ברכים את צרות אחב"י
בארצות הקדם, וגם הפיל חפלה ותחנה כערס לפני מלכי ושרי אירופא גם
אל שלטון תוגרמה אשר ממרום שבתם יביטו לחומלה גם על אחיז המרוכאים
שמה

שמה, ואחרי אשר הוציא לאור תעלומות תלאות ב"י שמה אשר לא נודעו עד-היום באירופא, מי יודע אם לא תצמח מזה תועלת גדולה לאחינו המדוכאים שם בעזרת צור ישראל?

אני מראש אמר לי לבי, כי מה טוב ומה יפה יהיה הדבר אם יתרתו דברי ספרו כעט כרזל גם בשפת קדשנו למען אלה הרבים מאחבי אשר נבצרה מהם ידיעת לשונות זרות; ואם כל אלה אשר קראו בספרו אף לא מכני דתנו נתנו כבוד תהלתו וכלעו דבריו ככבודה בתאינה, [כי ספרו בשפת אשכנזית יצא לאור בהנובר 1858 בשתי מהדורות בואת אחר זאת כמשך ירחים אחדים וכבר נמכרו כלם ולא נשאר מהם אף אחד] איך לא ישמחו לקראתו בני אחי ועמי בראותם אותו מוגש לפניהם בשפת קדשם? אם כלו אמר כבוד בכלי שפת חול טהור, אף כי היום אם יקדש בכלי שפת קדש? וכבר העיר על זאת ירד נפשי גבר עמתי הרב החכם וכו' דורש טוב לעמו כמהור"ר **אליעזר ליפמאן זילבערמאן** הי"ו מ"ל מכתב-עתי **המגיד** במאמר יקר בגליון 25 שנה שניה, וכה דבריו בסוף מאמרו „ועל אחינו הנוסע הזה מאד **נתפלא**, מה זה הי' לו כי הוציא לאור את ספרו הראשון וכעת יוציא גם את השני כלשונות אחרות ומאם בשפה העברית? למי הוא עמל? לפי דעתנו לו כתב את ספרו בלשון עבר כי אז מצא קונים וגם קוראים הרבה לאלפים וכו' ונחל גם כבוד ותורה וכו', אבל לא נחרף את אחינו זה על כי עשה את אשר עשה, כי כלל גדול לנו: אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו." — ע"כ ודברי פי חכם חן.

והנה בכוא הנוסע הנכבד זה לפני ירחים אחדים אל מקום שבתי פה [כי זה לערך שנה אשר לקחנו אליו הרב החכם הנ"ל להיות לו לעזר בפעולתו פעולת **המגיד** אשר לפניו] ויאמר לתת ספרו בידי להעתיקו לשפת עברית, נמצאתי בכל לבי לדבר הזה, ורגעים אצלתי לי מטרדות זמני והקדשתי לתועלת בני עמי ותועלת לשון קדשנו הטהורה והנשגבה, אשר בה דבקה נפשי אף רוחי בקרבי באהבת עולמים מימי היותי לאיש, וכל עוד נשמתי כי לא ארף ממנה, ומהרתי לקרב אל המלאכה. — בהעתיקתי זאת לא הלכתי בגדולות וכנפלאות בטליצות רמות ונשגבות, להמציא נאומים חדשים אשר אין יסודותם במשפטי לשון קדשנו, בידעי כי כמעט מן הנמנע לברוא בטוים חדשים מבלי חטא נגד חוקי הלשון כאשר בקדש נחצבו בספרי קדשנו, ולפעמים רכות תחת שית על השפה נוספות ע"י זאת, עוד יתכן בה מנרעות לחלל יפעתה. ותכלית העתקתי זאת הוא: כי כל איש מישראל אשר יש לו אף ידיעה מעטה בלה"ק ידע ויבין כל המדובר בה על אודות אחיו הנפוצים בארצות החלד; ע"כ התאמצתי בכל אשר הי' לאל ידי להעתיק הדברים

הדברים בשפה קלה ופשוטה למען ירוץ כל קורא בהם, וגם העתקתם כאמונה מבלי לשנות או להוסיף מדעתי על גוף הענין המדובר, מלבד השנוים ההכרחיים בסגנון הלשון לכל מעתיק משפה לשפה, אף כי לשפת עבר אשר רחקו מאוד דרכיה מררכי הלשונות החדשות המתהלכות בארץ; כי זאת תורת כל מעתיק נאמן לתת הדברים לפני הקורא כהיותם כאשר יצאו מעט המחבר, מבלי לשייט עליהם נוספות משלו להביאם בין השדרות בשפה מדברת גדולות ולשקך לפעמים ע"י זאת את תוכן הענין המדובר. ואם אולי העייתי לפעמים משפטי העתקה, כי שגיאות מי יבין, הנני מוכן ומוזמן לקבל עלי דין המבקרים הישרים בלבבותם, השמים את האמת והצדק נר לנתיבותם, אבל בנוגע אל הענינים המובאים בדברי המחבר אין אחריותם עלי. ואם אמצא חן בעיניך קורא יקר ותמצני והי' זה שכרי.

שלשה ימים לירח סיון התרי"ט ליצירה פה עיר ליק בארץ פרוסיה.

דוד גארדאן.

א.

הנכיינה חלדן מאלדיו. תכלית הנסייגה. ספר דברי הימים. קבר רכינו יעקב
בצל הטורים. בילמי לרושלים.

טרים התענו אלהים מארץ מולדתי מאלדיו ומעיר מגורי פאלטישעני, עשיתי
מסחר וקנין בעצים ושאר תוצאות אדמת ארץ מולדתי, אך אבדתי כל
הוני ויגיעי כפי בענין רע מסבת התחברותי לאנשים רעים בדרכי מסחרי הרב.
לרגלי הרבר הזה נאלצתי לבקש לי ענין אחר למחיר נפשי ונפשות בני
ביתי, וזאת הייתה הסבה הרחוקה למסעותי בארצות הקדם. מקרי זמני האלו
נלוים לחשוקה נמרצה אשר פעמה את רוחי מימי נעורי, המה העירוני לסע
למסעותי לארצות ולמקומות אשר לפנים ישבו שם אבותינו הנודעים לשם
ולתהלה על ידי תולדותיהם ומקרי חייהם היקרים והנכבדים האצורים בכחבי
התולדה. כן גם לבי הלך בניה החזיון להתחקות על שרשי שירי עשרת
שבטי ישראל האוברים אשר עקבותיהם לא נודעו לנו עד היום הזה. —
כחמישי לירח שבט, שנת התר"ו ליצירה שמתה לדרך פעמי, ונפרדתי מאשתי
מרת אסתר מלכה חי' ומבני יחירי מאיר חיים אשר היה אז בן חמש שנים.
אשתי הייתה אז בימי הריונה, ובהיותי חוצה לארץ מולדתי ילדה לי ברת
וחקרא שמה "כלומה".

אחרי עברי דרך ערי ארצות עסטרייך היותר גדולות אשר באתי שמה
לרגלי דברים פרטיים הנוגעים לי, ואחרי מסעי דרך ארצות חוגרמה
אשר באיראפא, באתי לעיר הכירה קאנסטאנטינאפול, ומשם עברתי
ארחות ים עד אשר באתי בשלום לעיר סמירנא.

אחרי מהלך שתיים עשרה שעות על פני המים באתי משם לכפר זאקים
אשר בסביבותיו יצמחו עצים נעימים נושאי פרי תפוחי זהב [פאמע-
ראנצען וציטראנען]. סמוך לכפר הזה נמצא קבר ר"י בעל הטורים¹ הקבר
הזה הוא כתמונה כדורית. מצופה כנג לבנים קטן, וסביבותיו נמצא כנון
אחר, וכל אלה יחד מוקפים חומה סביב. — סמוך לפתח הקבר נקבר
משרתו של הר"י בעל הטורים. — היהודים יבואו פעמים רבות בשנה
להתפלל על הקבר הזה. מכפר זאקים יבואו לרוב תפוחי הזהב וציטראנען
לארצות עסטרייך ורוס"א.

שבתי

1) כנעל סדר הדורות דף ח"ח כ', וכנעל שם הגדולים דפוס ווילנא לוחדים כי ר"י כנעל
הטורים חת על דרכו לארץ ישראל, מהלך יום אחד בעיר חזירא; ולוחדים כי החקום אשר
נקבר שם יקרא קילב ולא זאקים. לחנם בספר לבני זכרון (פרק ו') נחלל כתוב כי חת
נלך ספרד ונקבר אלל אביו בעיר טולטילא, וגם נחלל בספר הכוכב הימקס מוחלל קברו,
ואני מלמי כנון להוכיח הדברים האלו חבלי להעיר מלומה.

שבת לעיר סמירנא, ומשם שמתי לדרך פעמי קלאה. רכבתי על סוסי בלוי'ת אחרים מאנשי תוגרמה, ובאתי לעיר מענעסאי, מהלך חמש עשרה שעות לרוח צפונית מעיר סמירנא. כגדי אייראפא אשר לבשתי וגם צירי ממלכות אייראפא הגרים בעיר סמירנא, המה עמדו לימיני והנינו כערי על דרכי מרעת ילדיו הארץ אשר רוחם זרה לאנשי אייראפא, ונקמו בהם אח נקמהם לכל עת מצוא. במרחק מהלך שש שעות לרוח דרומית מזרחית מעיר סמירנא עומדת עיר בְּזִיבְה אשר ראש סחר תושביה הוא במיני צמר גפן וענבי גפנים אשר יגדלו שמה לרוב, וסוחרים עברים יביאום למכור לעיר קנסטאנטניאפעל. במשך שלשה ימים עברתי בארץ רחבת ידים אשר יגדלו שם עצי זית לרוב, וכפרים רבים ימצאו שמה. ההושבים ימצאו חית נפשם בעשית שמן זית ומכירתם. משם באתי לעיר טירנע, ואהרי מהלך שני ימים והצי משם והלאה דרך ארץ מבירכה מלאה גנות ירק ועצי תאנים נשאים, באתי לעיר קושאדאסי העומדת על חוף הים לרוח צפונית מזרחית לעיר טיריא. בעיר הזאת וכן בשאר הערים אשר זכרתי גרים אחכ".

משם באתי, אחרי מהלך שמונה עשרה שעות, לעיר סטאנקאי העומדת על אי אחד. העיר הזאת מוקפת בגנים נושאי פרי תפוחי הזהב וציטראנען, אשר ימכרו בארצות תוגרמה ובשאר ארצות. במרחק מהלך חמש עשרה שעות לרוח מערבית, עומדת העיר סימא על חוף הים ברנלי הר גבוה ונשא מאד. חלק התחתון מהעיר מגיע לחוף הים, וחלקה העליון ימשך בחמונת חצי מחוגה לעומת ההר למעלה; ושם יגורו צירי ממלכות אייראפא. אדמת הארץ בסביבות העיר היא צחיחה ומלאה סלעים, איננה מוציאה פרי תבואה, גם יחסר לתושביה מים לשחת. עבודת התישבים היא הכנת מיני הספוג, וצדת דגים מלוחים אשר נמצאו שמה לרוב. אחרי מהלך שלשים ושש שעות משם באתי לעיר הנודעת רהאדוס, היושבת על אי רהאדוס. **העיר** הזאת הנודעת בשם מימים קדמונים, גם עתה מסחרה רב וגדול מאד. תושביה מעורבים מעמים שונים, נוצרים תוגרמים, ארמענים, עברים ויונים. הצירים מממלכות אייראפא גרים בחלק מיוחד מהעיר המוקף מחומה בצורה; היהודים יוכלו לשבת גם בחלק העיר המיושב מהתוגרמים, ורשות לא נתנה לנוצרים לדרוך על אדמת חלק מהעיר הזה בעת לילה. אחרי היותי ימים אחדים בעיר הזאת, נסעתי משם דרך ים לאלכסנדריה של מצרים, למען אוכל ללכת משם לעיר קאירא.

מסעותי דרך ארץ מצרים אספיה אי"ה בעת אכתוב מסעותי כאפ-ריקא, ולע"ע אודיע, אשר עברתי דרך ים מעיר דאמיעטטע ובאתי לעיר יפו, ומשם נסעתי לבוא ירושלימה. כשביעי לחדש תמוז התר"ח באתי לאלכסנדריה, שם נשארתי ימים אחדים, ונסעתי לעיר קאירא ומשם עברתי על פני נהר נלוס עד כואי לעיר דאמיעטטע. אחרי היותי שמה ימים אחדים נסעתי משם ובאתי לעיר יפו ושם נשארתי עשרה ימים. מיפו לירושלים מהלך שחים עשרה שעות. הדרך הזה עברתי דרך עיר לוד, ובארבעה עשר יום לירח אב בשעה השמינית בבוקר, דרכו רגלי על אדמת קודש ירושלים, מטרת חמדת רוחי.

ב.

ירושלים. (חללה היגיר, שצריה, חרנות הכית, חצרת חוקים החלק).

מה טובו אוהליך יעקב, משכנותיך ישראל! זכרון המילים האלו פעם את לבי עת צערו רגלי על אדמת ירושלים. את העיר רבתי בגוים, כנויה לתלפיות בהוד והדר בימי קדם, עיני תראינה הפעם! למחזה העיר הזאת בהעלות על זכרונך תפארת מפעלות בני עמי בימים עברו עת ישבו פה על גפי מרומי ההצלחה בעה ותעצומות, אז יסער לבי בקרבי כרגשות נעימות לזכר ימים חלפו, ובעצובה נוראה מדיבת נפש ממראה עיני מעת החיה, וגם בחקית טובות לימים יוצרו. הנה תעוררנה את רוחי בחשואות חודות, ובאלצן את נפשי או פלגי מים חרד עיני אפול על אפי, ואנשק מנשיקות פי את אדמת ציון כלילת יופי! לך יהמה לבי אדון הצבאות בהודות והלל על כי הגרלת חסדך עמדי, היית מחסה לי בחותו ילל ישימך, ובימין ישעך חמכתי כלכתי בערכות אויה ושטמות אפריקא. פרשת עלי כנפי טובך בעברי ארחות ימיכם בין גלים הומים ומשברי צלמות, עד כי הביאותני מעון כיחך, מקום משכן כבודך, זה הר ציון אשר אז כונני ירך! הנה איכבה יהמו יחמרו סרעפי בקרבי בהציגי כף רגלי על אדמת קרשך ירושלים עיר הקודש!

כשחר פרוש על ההרים, פרושה נגר עיני העיר הקדושה והנשגבה, העיר אשר שמעה הולך בכל המדינות, העיר אשר עוד בחלום חיוון ימי נעורי רחפה בהלך רוחי בכל המון נעימות צלם דמות חבניתה כאשר היתה בשלות ימיה, בעוד סוד אלוה עלי אהליה, רכיריה ופאר הצרותיה! העיר אשר מימי ילדותי בקראי זכר קדשה בספרי קדשני, כמה לה נפשי ולבי כלשון צחה צמא תערוג אל פלגי מים! מה נפלאה, מה עמקה מפלחך הבת ציון, את אהיבת שיכון שחקים, את עטרת הערים, שרתי בגוים! הה אך כחומם! באו עליך כל אשר הגידו מראש חזוי עליך, דבר אחר מדבריהם לא נעדר! אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני, חרבך לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. ששה שערים נמצאו בירושלים, חמשה מהם פתוחים והששי סגור ומעולם לא יפתח וזה שמם אשר יקראו: א) למזרח "שער האריה"; ובלשון ערבית כאב-אל-שבת. ב) לצפונה, "שער שכם" ובלשון ערבית כאב-אל-עמוד. ג) בין השערים הנזכרים נמצא שער שלישי סגור. ד) למערבה "שער חביון" ועתה הוא נקרא שער יפו, ובלשון ערבית כאב-אל-חליל. ה) לנגבה, "שער ציון" בלשון ערבית כאב אל דהוד [שער דוד] ו) לפאת הנוכרת השער היותר קטן מכולם, הנקרא "כאב-אל מאגרא-בים" [שער הערכיים] לסבת הערכיים הבאים מארץ מאראקא דרך אותו השער, וגרים כחצות המגבילים אותו. על אודות הכנינים העתיקים בעיר הקודש לא ארבה לדבר כי כבר נאמרו ונשנו פעמים אין מספר. אמנם אביא את הדברים אשר דבר החכם הגדול הנודע ה' שלמה מונק מעיר פאריז כאמרו: "לא נמצאת אף אבן אחת בירושלים אשר איננה מודעת ולא נדבר עליה, ואשר איננה שוה להודע"

בקצה העיר מזרחה, לעבר הר המשחה ימצא המקום אשר עליו עמד בית תפארתנו. לרוח צפונה ונגבה יתנשאו בנינים גדולים הנוגעים בכותל המערבי ומקיפים את המקום מכל עבריו. היהודים אשר בירושלים, מתפללים קרוב למקום הזה תפלת המנחה בכל ערבי שבחות וי"ט. אמנם לא נתן רשות לבוא אל המקום פנימה. התוגרמים עומדים על המשמר. על מקום

מקום היכל קדשנו עומד עתה בית חפלה להמחמודים, ואומרים כי נמצאת שם מערה עמוקה אשר עד היום לא נודע מה הוא כתוכה. היהודים אומרים, כי שם טמון ארון הקודש ושאר שרידי קודש [עיין יומא נ"ד]. משלי חוגרמה הקרמונים חפצו לדעת מה בתוכה, אך אחרי אשר מתו כל האנשים אשר נסו לבוא אל חוכה, נערו חצנם מחפץ הזה. **בית מדרס שלמה**, אשר הוסד מידי המלך הזה, הוא המקום [כערות היהודים שמה] אשר נועדו שמה הסנהדרין. שני שערים לבית הזה לצפון ומערב. הדרך ממנו עד מקום המקדש הוא בין עצים רעננים מימינו ומשמאלו, ותעלת מים סביב לו. הערביים הולכים יחפים במקום הזה, באמרים כי אדמת קודש היא; גם יביאו את מתייהם למקום הזה טרם קבור יקברום, להצילם ע"ז מדינו של ניהונם. במקום בית המקדש לפאת מערכה נמצא חפירה, הנקראת בפי הערביים "ביר-אל-דם" [חפירת הדם] לפי קבלתם אשר שם שופך דם הקרבנות. אצל החפירה הזאת, לפי המסורה, שהט נבזראק כמה ילדים מישראל ואמותיהם וכהני עליון לנקום נקמת דם זכריה הנביא אשר שופך חנם. מחוץ לעיר, אך כפנים הקף חומיתה, לפאת צפון, נמצאת המערה אשר חפרוה במצות המלך חזקיה. ואומרים כי צדקיהו מלך יהודה האחרון רצה להמלט דרך המערה הזאת מידי הכשרים. המערה סמוכה לשער שכם, ורחבה כ"כ עד אשר יוכל סוס ורוכבו לעבור בה, כן הגידו לי יהודים אחדים. לרגלי הר המשחה, לעומת הר הבית, נמצא קבר מרים אם משיחם של הנוצרים מוקף חומה. בחוף עיר ירושלים נמצא הקבר של משיחם אשר הנוצרים מכל קצוי הארץ באים לשם, וסכנת נפש לאיש יהודי אשר ירהיב ללכת ברחוב אשר בו הדרך אל הקבר הזה. בכל יום ששי קודם חצות היום בשעה אחת עשרה, ילך השייק [הכהן] נלוה מאוזה משרתים מכית תפלתם דרך חוצות העיר, ומנגנים דברי תפלות בעת הליכתם עד בואם אל טקום המקדש, ושם יתפלל לערך שעה אחת, ואז יסוגרו כל שערי ירושלים, ואין יוצא ואין בא.

ג.

ציור.

על הר ציון ששם עומד בנין נושן, ותחתיו פתח פתח למערה עמוקה הנמשכת לחוף עיר ירושלים עד המקום אשר שם מונחת אבן גדולה לאות על קצה גבול המערה. לפי המסורה ימצאו במערה ההיא קברים רבים ממלכי בית דוד. המחמודים הבאים ממרחק לירושלים, מתפללים בבנין הנוכח ממעל לשפת המערה הנוכחת. לפעמים יותן גם ליהודים הרשון להתפלל במקום הזה עכור שלום כסף פיאסמער אחר לגולגולת.

לרגלי הר ציון נמצא עמק רחב, ואצלו יתנשא הר אחר; שם נמצא בנין נחצב בחלמיש הסלעים. ממעל לפתח הבנין נמצא כתבת אחת אשר לא תוכל עוד להקרא, כי אוכלה משן הזמן. אמנם היהודים משם אומרים היות תוכן המכתב כזה: "הבנין הזה הוסד תחת ממשלת מלכנו שלמה בן דוד."

לפאת קרמה טן העיר, יתנשא הר המשחה ועמק יהושפט מכדיל ביניהם. מראש ההר ההוא יראה הרואה את עיר ירושלים הר הבית, והירדן, ים המלח גם את הר גריזים והר עיבל. על החר מלמעלה נמצא כפר קטן ובמרחק

ובמרחק חצי שעה משם נמצא קבר חולדה הנביאה הנזכרת בכתבי הקודש.⁽¹⁾ מעט רחוק משם לעומת העיר באמצע ההר נמצאת מערה אחרת אשר בה נמצאים קברות חגי זכריה ומלאכי. אל מקום המערה הזאת ינהרו העברים המונים המונים, לרגלי ההר יש כיה"ק ליהודים, ולפי המסורה, נמצא שם קבר זכריה בן יהוידע הכהן, גם בית החפשיית אשר ישב המלך עזיהו בימי צרעתו [מלכים ט"ז ה'].

מצפון לעיר נמצא חצר המטרא; שם נראה בור עמוק מאד אשר לפי המסורה צוה מלך יהודה להשליך בו את ירמיה הנביא. בחצר מקום בית הכלא הזה נמצאו כמה חדרים חצובים מאבנים אשר בס ישובו האסורים מלפנים. גם נמצאו שמה איוו חורבות עתיקות מאד, ולפי קבלת יושבי המקום הזה, החריבות האלה עומדות על קברי ישעיהו וירמיהו הנביאים. אני התאמצתי להתחקות על שורש דבר הקבלה ההיא אך לא עלתה בידי לגלות שמץ דבר אשר יחזק הקבלה הנזכרת.

גם יתנשא גר' סלעים גדול מצפון לעיר וחצר רחב ידים נוגע בקצהו אשר נבוא אל חוכו מפאת צפונה. שני עצים גבוהים עומדים בחצר, האחד נושא פרי חמרים והשני נושא מין פרי הנקרא "טוט". שם נמצאת מערה גדולה נפרדת לחלקים רבים. בנבוא איש אל תוך המערה ימצא בקציה הראשון חדר גדול רחב ידים, וממנו לשנים חדרים קטנים, ומשם לבנין אחר גדול המגביל לשנים אחרים קטנים. באחד מהחדרים הקטנים לפאת צפון מונחת אבן גדולה, אשר לפי המסורה האבן הזאת תשכב למצבה על קבר כלבא שבוע. בהיותי בירושלים בשנת תר"ו בירח אלול צוה פחת ירושלים להפזר במקום הנזכר לבקש אחרי אוצרות מסתרים הטמונים שמה לפי דברי המסורה. בנינו הסלעים הנזכרים ימשיכו עליהם את עין הנוסע בגדלם וגבהם המפליאים עין הרואה גם במצב שממוחם.

במרחק שעה אחת הלאה מהעיר לפאת צפונה נמצאת מערה המכילה שלשה חדרים מיוחדים ומחוברים יחד. כראשון מהשלשה מעין מים יקר פלגיו אשר יחרכ ויבש לפעמים. בחדר השני נמצאו שני קברים, ובחדר השלישי נמצא קבר שמעון הצדיק האחרון מאנשי כנסת הגדולה. שני הקברים בחדר השני הנה הנמו קברות בניו של שמעון הצדיק. במהלך חצי שעה ממקום הזה נמצאת מערה אחרת מובדלת לארבעה חלקים ואומרים כי שמה קבורים איוו אנשים מיוחדים מהסנהדרין.

רמה. במרחק שתי שעות מירושלים לפאת צפונית מערבית יתנשא הר גבוה, ועליו נמצא קבר שמואל הנביא במערה אחת חקוקה בסלע ולימין המערה נמצאו קברי אבותיו. כאשר נרד מן ההר הזה נבוא למערה קטנה אשר מתוכה יצא מעין מים; לפי דברי המסורה היה שם בית הרחצה לחנה אם שמואל הנביא. היהודים באים שם להתפלל, ומשלמים פיאסטר לאחר עבור הרשיון.

במרחק שתי שעות מדרומה לירושלים על דרך העולה חברונה עומד המבצר הקטן בוראק; סמוך לשער המבצר נמצאו שלשה יאורים לאסיפת מי הגשמים ולהכילים. סמוך למבצר על עין המים עומד בנין אחד אשר נבנה, לפי הקבלה, בפקודת המלך שלמה. במרחק חצי פרסה והלאה לפאת נגבה נמצא קבורת רחל. לפי עדות הנוסע כנימו מטוליטלא נבנו ציונים שונים על הקבר הזה והציון הראשון היה: כפה גדולה תמוכה על עשתי עשר עמודים. מחמר פחה כנה עריו ציון אחר בשנת שפ"ה לאלף השישי

(1) לפי דברי התלמוד נקברה אלל חוותות העיר. יצין תוספתא כ"ב א', חס' שוחות י"ד.

באחד משני החדרים הקטנים נמצא קבר ר' שמעון בן יוחאי¹ ובחדר השני קבר בנו ר' אליעזר. כיום שמונה עשר לחודש אייר בכל שנה ושנה יחוגו פה חג גדול. כמה אלפים מאחבי הכאים לשב מארצות רחוקות ימים אחרים לפני היום הנזכר, יטעו אהליהם סביבות המקום הזה והרכבים וקריאי העדה יקחו מקום מושבם בתוך הבנין העומד ממערל הקברים ובבתים הסמוכים לו. כליל יום שמונה עשר באייר תהחיל העבודה זו תפלה. בראשונה ילמורו בספר הזוהר ובחצוצרת הלילה יתפללו תפלות מיוחדות בשיר ורגנה, ותגדל החדורה עד אשר יתעוררו במחול משחקים עד אור הבוקר. ככל המקום הזה ישמע קול צהלה וחדוה יום החג הוא היום אשר בו הלך רשב"י לעולמו. להגדיל שמחת החג, ידליקו נרות רבות וכיחוד מדליקים כלי נהרה גדול בחדר הראשון בכנין הנזכר המכיל בתוכו מאה מדות שמן זית וך. להדליק כלי הזה הנקרא הדלקה דר' שמעון יהשב למצוה רבה, ומוכרים הזכות בעד כסף רב. והדלקת המנורות הקטנות תקרא הדלקה דר' אליעזר. כמה מעשירי העם יגדבו את מלבושיהם השזורים² בכחטי זהב וכסף לעשות מהם הפחילות להדליק הנרות. כמה יגדל זכר כבוד הרשב"י בעיניהם! — בעת אשר יכרך הרב הנבחר את כל העדה בכרכות החג יפתחו בני העדה את ידיהם לתת נדבות כסף איש איש כאשר חננו דר', וכסף התרומה נועד להיות למשען לעדת ישראל בעיר צפת, וגם לכלכל כל צרכי הבנינים העומדים על הקברים. אין לאל ידי להודיע לקהל הקוראים את סבת דבר החג הזה הנקרא הלולי דבי רשב"י אשר יכבדוהו בכל מקום, גם התוגרמים מכבדים אותו עד מאוד, ושמחה זו מה זה עשה ועל מה אדניה הטבעו לא אדע על נכון. ומצאתי נכון אך לספר מההגה כאשר הוא.

ו.

חג אכני בארץ ישראל.

החת סכל תלאות רבות, תחת עול עוני ויגון נורא מאוד, יחיו בני ישראל לעת הזאת בארץ אבותיהם.

(א) צר צלם מעליהם, ואין להם שום מגן ומחסה מידי לוחציהם. תחת החסות בצל חוקים טובים ומשפטים צדיקים אשר עקבותיהם לא נודעו בארץ מגוריהם שמה, נתונים נתינים המה בידי השוטרים והפחות לעשיית בהם כטוב וכישר בעיניהם ואין מידם מציל. אך צירי ממלכות ארצות אייראפא יעמדו לפעמים לימין צדקם להיות למו עזרה בצר.

(ב) מוכרחים המה לשלם מסים ממסים שונים. חדשים לבקרים עד כי רוכצים תחת משאם. בכל מקום אשר בני ישראל ימצאו מנוח לכף רגלם שמה, לכד בירושלים, כמות המסים תלויה כרצון הדורש כאין קץ וגבול, וכמה קהלות חבואנה עד כבר להם לרגלי חמדת הבצע משרי העיר הנבהלים להון, והיהודים האוטללים נצבים למטרת חשוקתם הנמרצה לבצוע כצעד תקצר הלשון מהביע המון תלאות אחינו בדבר הזה.

(ג) קנינים והונם לא בידם נחנו, ואף לא ירהבו בנפשם עו להחלונן ולצעוק חמס על העושק והמרוצה הנעשה להם בידעם מראש כי יד נקמת הערביים שואפי רצח אוחות בעקב כל תלונה היוצאת מפייהם מגדל ענים ומרודם. לא

(1) נס' חכמות בנימין חטוליטלס (ד' מ"ג) מדובר סהכפר הזה ומכונה קברות בעלי המלחוד הכחללים בסביבות החקום הזה אך את קבר ר' שני לא ישל על שפתו.

(ד) לא רק הונם גם חייהם תלואים מנגד; על כל דבר פשע, על כל הגנה, כל אומר היוצא מפה איש עברי במרוצת דבריו בלי כונה ורצון הנוגע לכבוד הערבי, ישפך לפעמים דמו כמים, ובכל יום מוכים ונמרטים המה על חנם. לאות על מצב האומללים הוא כי בעת מריחת פחת מצרים מחמד-אלי נגר ממשלת תיגרימה, פרצו חיל המורדים בעיר חברון אחרי אשר לכדוה ברעש, ובזזו והרגו את כל איש ישראל הבא בידם, ולא השאירו להנשארים בחיים אף בגר לכסות מערומיהם. מי יוכל לצייר תלאות האוֹכְדִים האלו. את הנשים ענו כאכזריות חמה ושטף אף מאין לספר. ועד היום הזה טבועים אחב"י יושבי חברון כמצילות ינן ותלאה ולא יוכלו לשאת ראשם, ושר העיר איננו דואג להטיב מצבם ונהפוך הוא, כי ישיש להרע להם בכל עת מצוא.

(ה) פרו מצבם הנורא הוא ענים הגדול אשר לא ראיתי כמוהו לרוע בין אחב"י בכל ארצות אייראפא, אוזעו, ואפריקא. המה יפלו חללים לרגליו כאשר אוכלו מלפנים להמונים משן צרעת ממארת. את האדמה לא יעבדו ענין המסחר מתר להם. ויחיו נפשם רק מנדבות ידי אחיהם בשאר ארצות. **אני** הגבר ראיתי עני אחי בארץ הנבחרת, ובאצבעות ידי נגעתי בפצעיהם הנוראים, ולא פעם קראתי מנהמת לבי דברי חזוה עליון לאמר: „אם יצאתי השדה והנה חללי הרב, ואם כאחי העיר והנה תחלואי רעב.“ וכאשר כביתי לצרת האוֹכְדִים האלו, ועל שכרם הגדול כים, כן נפלאיתי הפלא ופלא על אימץ רוחם לסבול בדומיה במשך כמה מאות שנה, ורוח התקוה תחיים לראות ימים טובים מאלה. כצללים תמס יהלכו על אדמת מורשת אבותיהם אשר היתה לכרות למלחעות לוחציהם ודוחקיהם. הערבי הנבצר מדעת ידרוך בשאט נפש על אדמת קודש, ואת העברי יהשוב לכוה נפש, לנחעב ונאלח אשר איננו שוה לשבת בארץ; את לבו יקשיח להעלות על זכרוננו כי כל חרבות שממותיה הריסות עריה, ושרמותיה השוממות, הנה נחלת ישראל, ועד היום תוציא האדמה כל מיני תבואות ופרי עץ נחמדים ואיירה צח וטהור מזוקק שבעתים.

כי מי יחמול עליך ירושלים, ומי יגד לך, ומי יסוד לשאול לשלום לך. על שבר כת אמי השברתי קדרתי שמה ההזיקתני. נפשי תשחפך אף רוחי בקרבי כחללים יהמה על השאת והשבר, ואני תפלה: אחה אל הצבאות מקוה ישראל, מושעם בעת צר להם, עד מחי לא תרחם ציון? ה לעולם תאנף על כת ירושלים? הלהור דורים ימשך אפך ותטור לנצח קצפך? העוד לא שככה חמתך בכלותך חצין כה? חצין שנונים, יורדים חדרי בטן, פולחים כליות ולב, ומי יקום יעקב כי קטן הוא ודל, וכאשר בעברתך הרסת כו שוב נא ורחמנו מרכה לסלוח! רפאהו אל חסד וירפא. כאב את בנו יסרתהו, וכרחתו אב כרצון קבלהו ואל תטוש עוד צאן מרעהו!

כן אמנם מצב היהודים בארץ ישראל נורא הוא מאוד ומי יכולנו? קשה כח סבלם ומי ישאנו? הן אדמת הארץ פוריה וענפה גם היום, ואם לא היתה רק קנץ הערביים לכד, אם צלחה ביד תומכי יריהם לקנות גם עבור היהודים חלקת הארץ, ויעוררו רוחם לעבוד האדמה, אז גם המה יאכלו מטובה ומפריה ישבעו. אמנם מה יסכן למו עתה לעבוד את האדמה ולשמרה אם הערביים יאכלו תבואתה ביד חזקה?

למראה העוני והלחץ אשר חוו עיני בין אחי בארץ הנבחרת, ארהיב כנפשי עז להפיל כזה את חגיגתי עבירם לפני אחב"י בארצות אייראפא; לבי אומר לי כי יתנו אוון קשבת לדברי שאחלי ובקשתי ואת לבכם לא יקשיחו מהחיש עזרה לאחיהם הנדכאים שמה. אין חבוש מתיר

עצמו מכית האסורים והבא לטהר מסייעין אותו מן השמים, יאמרו חכמי אומתנו ז"ל.

איש נדיב לב וטהר רוח אשר לשמו ולזכרו תאות נפש כל אחר מאחכ"י וכפיהם את זכרו יברכו, הלך ילך בעצמו וכבדו לראות את עני אחיו בארץ הנבחרת להיות להם כמלאך מושיע, היא השר משה טאנטע-פיארע שליטא מעיר הבירה לאנדאן.

בתי ההסדר והרחמים אשר יסדו ידי האיש הזה בירושלים המה אותיות חיים וקיימים על חפץ לכבו הטחור להטיב מצב אחיו שמה. וכאמת מעת החיש השר הנעלה הזה ואשתו הכבודה לעזרת האומללים הוטב מעט מזעיר מצבם שמה.

הן אמנם זה ימים רבים לא קפצו אחכ"י את ידם מהושיט עזרה לאחיהם העניים החוננים עפר ציון, ועוד היום עץ חיים המה להם כנרבות כספם אשר ישלחו שם חרשים לבקרים. אמנם אחי ובני עמי. לא רק זו היא הדרך הנכונה שנבחר לנו להטיב לאחינו בארץ ישראל במצבם החומרי ובמעמדם הרוחני. כי אף נעמוד לעזרתם ברצי כסף לחיותם כרעב, ואך יבוא האוכל לחוד פיהם והם נשארים בעירום וחוסר כל כבראשינה. איך ימשכו ימי הטובה להמון רב אנשים אשר לא יעשו מאומה ואך על מוצא מתנות הנם יחיו כלם הם נשיהם וטפיהם גם יחד? איך נוכל לאמר לאיש: אשריד וטיב לך, אם יניע כפיו לא יאכל וכל פעולת עבודה מזירה לו? כל הנחלים התולכים אל הים לא ימלאוהו, והאומר להטיב מצב אנשים כאלה על זה האופן אומר למלאות צרור נקיב. להרים כבוד אחינו שמה המחולל ער עפר, הדרך היותר נכונה היא למלא ידיהם בעבודה להיות מוצא לחיות נפשם לימים הבאים, ליסד להם בתי הנזק לתורה גם למלאכה למען יהי לאל יד בני הדור הבא להחיות נפשם על דרך כבוד המוצא חן בעיני אלהים ואדם, להרים כבוד נפשם בעיני עצמם, למען לא ישאר רוחם כשפל המדרגה המשויה כבודם לכלימה, ולא ישאו עיר חרפת הגוים. **כל** הפעולות הטובות אשר פעל ועשה השר משה לטובת אחכ"י בארץ ישראל הנה פנינות אל המטרה הנשגבה אשר הזכרנו, וגם החלו להוציא פרוץ, ומי יתן ויתאחדו כל אחכ"י החיובים ידי אחיהם שמה להתקרב אך אל המטרה הזאת או אז צדקתם תעמוד לעד, ולא תהיה עוד כצל כנטייתו וכענן בוקר משכים הולך אשר בין לילה היה ואבד, או אז ירח בחושך אור להאובדים האומללים ולא יוסיפו לדאבה עוד.

הרי הלבנון.

בירח שבת שנת 1848 עזבתי את ארץ הקדושה ללכת לעיר דמשק דרך הרי הלבנון. במרחק איזו שעות מצפת ירשטף נהר הירדן הצר מאד בין גדותיו במקום הזה; שם נטתי גשר עליו לעבור בו. הגשר הזה יקרא כפי הערביים בשם גשר יעקב. מעבר שפתו השני על יד הגשר עומד בית מלון אורחים אשר הייתי בו בין לילה אחרי אשר עברתי את הירדן. משם הלכתי כליות שני ערביים, ועברנו חלקת שדה מעראן ולפנות היום באנו לעומת הר היש אשר עוד אדבר בו לעת מצא. נגד ההר ההוא לפאת ימה יתנשא הר אחר רם ונשא מאקמל המכוסה בשלג כמעט בכל עתותי השנה. בין שני ההרים הנזכרים ישתרע עמק עמוק ורחב ידים הנקרא כפי הערביים אל-בקעה. בתוך העמק הזה לרוח קרמה להר מאקמל נמצאו שרידי בעלבעק, ובין

ובין משואות חרבותיו נראה אבנים גדולות ארכן משמונה עד עשר אמות, אשר לפי הקבלה המסורה בירי הערביים, הנה שירידי בנן מפואר בימים קדמינים, אחד מטיחלי המלך שלמה אשר בנה בעד מלכת שבא.
בעלבעק, הוא אחד מבני המלך שלמה היותר נפלאים, ונקרא בכה"ק בשם בית יער הלבנון. בספר תכונות הארץ לר' יוסף שווארץ מירושלים, [ח"ב דף ל"ג עמוד ב'] מסופר מתי וע"י מי נחרכ הבנין המפואר הזה ח"ל: בשנת קס"ב לאלף השישי פרץ טימערלאן אחד ממלכי הקדם אשר ישב בקרית מלכותו סאמארקאנד בארץ מאנאנאליען בחיל כבד מאד באויה ויכבוש את כל ארץ פרס וארצות אויה התכונה; בשנה הנוכרת לכר גם את ארצות אנאטאליען סוריא וארץ יהודה, וכל מקום כואו השאיר אחריו מדבר שממה, גם בית יער הלבנון, בנן מפואר ונפלא אשר עמד על חלו משנים קדמוניות, נהרס ונחרב מידי הערץ הנורא הזה.
משם והלאה לעומת עיר דמשק, נמצא מקור מים אשר פלגו יתאחדו עם פלג מי מעינות אחרים והיו יחד לנהר שוטף לפאת דרומים מזרחית דמשק, ושם יתאחד את נהר בארדי אשר הלך ילך אל חוף הים הנקרא בארעט-אל מרדש.

מצפון להר מאקמעל עומד יער ובו כמה מאות עצי ארזים, אשר כמה מהם יגבהו בקומתם עד ארבעים אמות ומדת הקיפם סמוך לגומם משמונה עשרה עד עשרים אמות.

הר הייש המוכא למעלה, חלקו לפאת צפונית איננו מיושב ואדמתו איננה פוריה, ומשתרע עד ערכות המדבר. וחלקו הדרומית מיושב ואדמתו מוציאה פרי תבואה, ומגיע עד המקום הנקרא באנייאס. על הר אחד במרחק שעה אחת מהמקום הנזכר לפאת צפון עומד בנן עתיק יומן מאד ולפי קבלת הערבים הוא המקום אשר שם כרת ד' בריחו את אברהם אבינו לראשונה.

סמוך להר הייש יתנשא הר אספיאק הנקרא כפי הערביים הר השלג. ההרים הנזכרים האלה המה המקומות היותר גבוהים בהררי הלבנון. אדמת הרי הלבנון היא בריב המקומות פוריה וענפה, ומקנה רב ליושבי ההרים אשר יכינו מיני צמר גפן ומשי משובחים מאד. רוב תושבי ההרים המה משבט הדרוזים. אמונתם מעורבת מדת נוצרית ומחמדית. וכפי אשר סופר לי ישחרר ביניהם המנהג הרע והמזר אשר האב ישא את בתו והאח את אחותו לו לאשה. עוד מנהג אחר נמכזה אצלם כאשר סופר לי, כי שלש פעמים בשנה כיום מיוחד יתאספו במקום מיוער, האנשים והנשים יחד; ואחרי משתה ושמחה משותפת לכלם יחד, אחרי הנחן אות נודע, יבואו האנשים על הנשים על כל הבאות בידם באין הכול מאומה וימלאו חשק לבכם. גם מנהגם לכבד את האורחים הבאים לביתם בנשותיהם.⁽¹⁾ סבת המנהג הזה הוא חפצם להוליד ענק כגלית הפלשתי אשר לפי קבלתם נולד גם הוא על אופן זה.⁽²⁾

לאות על היות ביניהם המנהג הנזכר, אספירה נא מהדבר אשר קרה שם: איש יהודי היה אוהב ורוע לאחד מראשי משפחת הדרוזים, והיו היום ויררוש בן הראש הנזכר מאת העברי לדבר בערו לאכזו לתת לו אחיותו לאשה. העברי מלא את בקשת הן. אמנם הראש מאן להפיק חפץ בנו באמרו

(1) גם בספר אגרת אורותיו עולם לר' אברהם פרנצל נזכר המנהג הזה.

(2) יצחק מלמוד חס' כוטה שדק ח' ונ' דברי ר' יוחנן לזה.

באמרו אשר גמר ברעתו הוא כעצמו לקחת את כחו לאשה. הדבר הזה הגיד העברי הנזכר.

ממשלת הדרוזים היא ממשלת כנסיה חפשיה [רעפובליק] שני מושלים זקני העדה [שויקם] ישפוטו את העם איש איש ממקומו. האחד הנקרא אמיר אבשיר יושב בעיר דור-אל-כמיר, לפאת צפונית מזרחית לעיר צור, והשני הנקרא האמיר יושב סמוך לאל-נניא. הדרוזים המה גבתי הקומה וכבירי כח, ובאומץ רוחם עשויים לכלי חת.

בכמה מקומות בהרי הלכנון יושבים איזה מאהב"י, והם אהובים מאד בעיני הדרוזים, וכמוהם כילידי הארץ ממלאים ידיהם בעבודת האדמה. בקהל המנהגים הנזכרים כל תהד כביר היהודים ואת ר' ה"ם יראים, אך נבערים המה מדעת. כניהם וכיחוד כנותיהם רועים את מקניהם כשרה, והגד הוגד לו מעלמה עכריה אחת אשר זה לפני שנים אחדות בהיותה רועה את צאן אביה כשרה, ארב עליה איש דרוזי וחפץ לבוא עליה כחזקה. העלמה הוכיחתה על פניו בטוב טעם ודעת לכלי לעשות כדבר הרע הזה, אך בראותה כי לשוא תשחת דבריה הוציאה קנה רכה קטן מחיקה והפילתהו חלל לרגליה, וכאשר נודע הדבר אל השופטים, לא לכדו אשר לא ענשו אותה, אף מלאי פיהם תהלתה על אומץ רוחה להציל כבוד נפשה.⁽¹⁾

בהמחוז העומד תחת ממשלת הנשיא האמיר נמצאו מספר רב מהנוצרים הנודעים בשם כח המאראניטעו וזקן עדתם יושב בעיר קאניכאן אשר שם בית תשלחב. לפעמים ירכונו ולחמו הנוצרים והדרוזים עד שפך דם. מן הרי הלכנון עברתי דרך קאניטרא, זארא, קאקאב, דאראיא, ואחרי עבור ארבעה עשר יום באתי לעיר דמשק.

ז.

דמשק. בית הכנסת בעיר דיונאלר. חדרש גמזי לפניו בית חקלט לחודשים. חאשניג מואכיה. קנר כיחן. לאטקי. לוטא. אלינפא. חוגרת ינורא. ביהב"י ינן. טיגדיף. אינטיאב. חוגדאש. חקדיה. כינדאשק. יגיד נחירוד. לודפא שדיקי וולכות נעמיקות. סוויגדעק. טעגדחוק.

כאשר נודע לנו עפ"י כתבי הקודש, היתה עיר דמשק זמן רב ראש קרית מלכי סוריא. עתה נמצאו בה לערך שש מאות משפחות מאהב"י. מלכר אלה החושבים ילדי הארץ נמצאים שמה מספר רב מב"י משאר ארצות החוסיים תחת צירי ממלכות ארצות מולדתם, וביחד נמצאו בה עד כדי ארבעת אלפים, (יהודים)⁽²⁾ ויש להם כמה בתי חפלות, ובאחד מהם נמצא ספר תורה על קלף כתוב בשנת תשמ"ד לאלף החמשי. וכתב אחר המכיל ספרי הנביאים כתוב בשנת שמו"ד לאלף החמשי; כ"י האלו מעוטרים בציורים מצבעים שונים, הבנית מקדש הקודש, המזבח וכמה מכלים אשר שרתו בה כקודש, גם הבנית החומות אשר הקיפו את ירושלים בימים קדמונים, ואף אם נמחקו הציורים במקומות רבים בכל זאת יראו לדעת כי המה פעולת ידי אמן גדול בחכמת הציור. האותות מב"י הנזכרים המרה מרובעים כתמונה המורגלת.

במרחק

(1) גם ר' יוסף שולדן כספרו הנזכר יספר חדנר הזה.
(2) ר' סתחיה כספרו (193) יגיד כי בזמנו היו שם כנגדית אלפים יהודים.

במרחק. חצי פרסא מקדם לעיר, בצאתנו דרך שער באב רומה עומד הכפר דיוכאר או דיוכארים⁽¹⁾ ועברים אחרים גרים שם, גם נמצא שמה בית חפלה ישן נושן מאד, אשר נכנה [לפי קבלת החושבים] ע"י אליהו הנביא, ונחרב ע"י טיטוס, ונכנה מחדש ע"י אלעזר בן ערך, וגם בתלמוד נמצא זכר לבית חפלה במקום הזה⁽²⁾, ובמאה השש עשרה נהרס ע"י איש יהודי שהמיר דתו.

בית התפלה הזה נשען בפנים על שלשה עשר עמודי שיש, ששה מימין ושבעה משמאל, וכל הרצפה מאבני שיש; ודרך שער אחד נכוא אל חיצו. מתחת לארון הקודש נמצאת מערה רחבת ידים אשר יוכלו כמה אנשים לעמוד בה כגבה קומתם. על עשרים מדרגות נרד לתוכה. לפי קבלת היהודים היא המערה אשר בה נחבא אליהו הנביא כבקשו מפלט לו מחמת אחאב מלך ישראל. אצל פתח הבית נגד חצי החומה מזרחה, נמצאת אבן גדולה אשר עוד רשמי מדרגות נכרו על פניה; לפי הקבלה ישוב חזאל מלך ארם על האבן הזאת בעת משחתו אלישע למלך על ארם. היהודים מספרים נפלאות מבית התפלה הזה, כובשי הארצות לא שלחי ידם בו להחריבו, גם הערביים אשר הרסו והחריבו את הארץ ככל מדרך כף רגלם לא נגעו בבית הזה לרעה, ובכל פעם מצאו בו היהודים מפלט ומחסה בעת צר להם. **בצאתנו** מהעיר דרך שער באב-אל-שערקי כמרחק שעה קדמה, נראה בנין ישן מאד. הנקרא מדרש גהוי על שם גהוי משרת אלישע אשר קלל מאת אדוניו, וציעה נעמן דבקה בו עד יום מותו. גם עתה ירחיקו את האנשים המצורעים לשבת מחוץ לעיר בכתים העומדים בנן הסמוך אל הבנין הזה. לפי הקבלה, יתרפאו המצורעים במקום הזה. מעין מים חיים יזיל פלגיו מעבר אחד מהבנין הנזכר.

בתוך העיר נמצא מקום רחב ימים מוקף חומה; בתוך המקום הזה נמצא בנין עתיק יומין הנקרא כפי הערביים מואביה והעבריים קיראים אותו בית מירון, ועתה הוא בית חפלה לשמעאלים⁽³⁾ טור עמודים מאבני שיש ימשך לאורך הבנין הזה בתוכו; כתליו, עמודיו, רצפתו, וגגו הכל מאבני שיש; דרך ארובה אחת כנגדו למעלה יאיר אור ורוח היום. ארבעה שערים לבית. מן המקום הזה ישימו המחמודים לדרך פעמיהם ללכת לעיר מעקקא לקבר נביאם מחמד. אחרי אשר יבינו להם צדה לדרך יכואו עם ארחת גמליהם דרך שער אחד, ויצאו דרך שער שכנגדו ואז הנסיעה נכונה בידם.

מקדם לעיר במרחק חצי שעה נמצא קבר גדול מאד. לפי קבלת היהודים הוא קבר נעמן שר צבא לחיל מלך ארם. הערביים קוראים לו שייק-אסלאן וקדוש הוא בעיניהם. לא רחוק ממנו ישטוף נהר גדול ותוצאותיו מתחת להר רב ונשא הנקרא ריבוי-כיל-מין-זר, והיהודים אומרים כי הוא הר חרמון. שם הנהר היא צוף בלשון ערבית [צמר] על שם הצמר אשר ינקוהו בתוך מימיו. ממקור ההר ירדו עוד ארבעה נהרות אשר יספיקו מים לחושבי דמשק ומשם יפרדו והיו לכמה נהרות קטנים. היהודים אומרים כי המה הנהרות הנזכרים במלכים ב' ה' י"ב.

מדמשק נסעתי דרך הרי הלבנון לרגלי נהר ברדי ומעלה עד בואי לעיר בירוש ומשם עברתי ארחות מים עד לאטקיע. על נסיעתי האחרונה לפעמים רבות הייתי בסכנות גדולות, והאניה חשבה להשבר מסבת רוחות

(1) כפר דאכאר לרוב פסוקים חזקת דמשק, קדוש בניני העברים, בלחרס כי הוא המקום חונה אלך משחאל לדמשק הנזכר במורה אשר עד שם דרך אנדרס אנכי את חומת המלכים.

(2) מחמת ברכות דף כ'. בדר הדורות דף 77.

(3) גם בנימין חטוביטאל יספר חזית התפלה היה אשר פיו יקחנו בשם גומה דמשק.

רוחות גדולות וחזקות. מעיר לאטקיע רכבתי על סוס בלית שני ערכיים וכאתי לעיר אנטזיכיה הנזכרת בתלמוד. שם מצאתי מאה וחמשים משפחות מכ"י אשר יחיו חיי מנוחה, את ד' הם יראים וגם אינם נכערים מדעת.

אלעפא (י) (י"ד צנח).

מדמשק לאלעפא מרחק מהלך שנים עשר יום, והדרך הזה הוא מקום סכנה גדולה להניסעים מהשודדים הערביים האורבים על הדרך. העיר הזאת נקראת כפי היהודים בשם ארם צובה אשר היחה לפנים קרית ממלכה רבה בעת המלך דוד ומלכה היה הררעדן בן רחוב [שמואל ח' ג' ד']. לערך שתי אלפים משפחות מכ"י נמצאות עתה בה, אשר יחסן תחת צירי מלכי אייראפא, ואהה מהצירים המה עברים, ויגינו עליהם בכל מאודם; השר רפאל פיעקאטי, ציר ממלכות רוסיא ופרוסיא, והשר אליהו פיעקאטי יועץ הראשי לממלכת עסטרייך המה עברים ודבריהם נשמעים מאד אצל הפחה אשר לרגליהם ימשך חסדו אל היהודים גרי העיר בכל אשר יש לאל ידו.

בית החפלה הוא בנין ישן ונשען בפנים על שלשה טורי עמודים ובכל טור שבעים ושנים עמודים, על עשרים מדרגות נרד אל חוכו. היהודים שמה שימרים דת אבותיהם בכל חקפה וטהרה. גם מלימוד חכמות ומדעים לא יניחו את ידם. לא פחות משישים זקני העדה מעוטרים בשם הכבוד חכם. רב הראשון לעדה הזקן הנכבד כה"ר אליהו אנטזיכ' הי"ו, מחבר כמה ספרים מחוכמים וכיחוד ספר איהל ישירים הנודע לתהלה, והרב השני החכם כהר"ר מרדכי ליוואטאן הי"ו, המה לאות ולמופת לכל חכמי העדה, והמה כבודני פעמים רבות לבקרני בביתי בעת חיותי בעיר הזאת. ושני החכמים האלה לא נפלים מאומה מרכני פאלען היותר גדולים ומפירסמים.

למוד חוקי תורת ד' מורגה מאד אצל היהודים שמה, ואין אחד מבני ישראל בעיר, אשר לא יאציל לו זמן מה מטרדות עיתויו להקדישם לתורה ולתעודה ולשחירת מים חיים ממקור לא אכזב תורת ד' הקדושה והטהורה. בתור חצי הלילה יתאספו אל בית הכנסת זקנים ונערים ויחיו, ויעמיקו בלימוד התלמוד עד אור הבוקר ואחר יתפללו והולכים איש איש לפעלו

(1) החכם קיינצלינג כיבדו אדות המוכס החפורסס „טייקסיידל" יאחד נוח"ל: טרם כלום את טייקסיידל על דרכו לעיר אלעפא, כתיבב יצחו ויוצט כיציר אצל היושבת על כהר סדמ. לפי קבלת המוסבים היציר הולט יסכה חוה, רבו מלאות הכיסה הזה חוהאל לאלעפא. כסיתתו ואת נחשבה חסוק ירח ריעלצחכיר יעד חלי חיצרן, וזה גדלה אדות המוכס וזה רבה תודתו לד' כאשר כל לעיר אלעפא. אין ספק אצל חוקרי הארץ הקדמונים גם האחרונים כי אלעפא היא היא היציר הנקראת כחמני הקודש בשם הרם צובה, ומספר בתי היציר הולט היו לו שנים ויגשרים אלק תחת אשר יצתה אינס סך ארבעה יגשר אלק אשר נשלחו לו בחיבורות בינים. „הוונס לא דק בתי המוגרמים והמוגרים היו בנים לתלפיות כפלא חוה נעלה, כי גם בתי היהודים הונים והמוגרים כבה גדלו בימים יעד אשר חלבים יוכלו לשנת בהם ולא יכזבו. לא כירב חשג חולות בתי המגלות למוגרים המנחלים בה, והמוגרים בתכלית ההרד כפנימויותם, ולא חמתי המסחר הגדולים המלחים מסחר כל ארצות מכל, ולא חסונות היציר הרחנים המורפסים באבני שיש, ועל כלם מה נהדרה ומה כחמרה הנכנה הכסאה הממכשלת בתוך היציר, הנכנה הולט עגולה כהר קטן. ויעלה עומד חכר חוק קטן אשר כוסה, לפי קבלת היהודים והמוגרים, וידי יואב עד זנב חלק דוד. גם בית המגלה ליהודים נכנתה מידי יואב; ועל הנכנה הולט מקצ אבינו הכרהס את אהלו; יותר חלק משפחות חכמי ישראל כחאלו כיציר הולט, נצת אשר יספ סס המוכס הזה בתלך חיומר כיציר חוקק. חוהה ומוגדל חשאר המושבים, ויש להם, כה יספר טייקסיידל, בית מפלה יסן אלק וחמש חולות שנה. רוב היהודים שמה הוה עשירים גדולים, וכמה מהם חכמים ובכונים בכל חכמה ומדע.

לפעלו ולעבודתו. בליל שבת מוזמרים כל בני העדה שירים נעימים מחוברים מהחכמים. נפש העברי מאירופא תחפץ מאד לשמע נעימת הזמרה בלהקה כל העדה. רובי השירים והתפלות חוברו מהמשורר הגדול ישראל נאנארא טרמשק, הוא כעמ"ח ס' זמירות ישראל, ומלבד אלה חמצא שם חברה מיוחדת מנעימי זמירות מתפללות דוד המלך אשר נתפעלתי מאד בשמעי ורוחי רחפה על כנפי החיון בימי עולם ושנים קדמוניות בעת הלה נר אלה עלי עצמתי נעים זמירות ישראל.

ביום שבתות וימים טובים עובדים את ד' תפלות ושירים ומתענגים לכבוד היום כקטן כגדול, ולא נכר שזע לפני דל. העשירים יתמכו את ידו עניי העיר למען לא יחסר להם כל דבר כימים הטובים. — נדבת לב היהודים יושבי אלעפא נודעו להתלה בכל הארץ. איש יהודי כי יבוא שם מארצות אירופא, או כל פתחי הבתים פתוחים לפניו, ויוכל לשבת בכל בית איש ישראל שיבחר כל זמן שירצה ובני הבית יחשבוהו כאחד מהם ומאימה לא יקחו ממנו. אני כעצמי הייתי בכית הנכבד סאלאמאן לוניאדע בערך חמשה שבועות והראו לי כל אותות אהבה ואחזה. ולא רק את אחיהם העברים יקבלו כזרועות פתוחות כי גם את הנוצרים למלא כל מחסוריהם כיד הנדיבות הטובה עליהם.

הבתים יפים מאד ונקיים עד להפליא, ומאכליהם מחוקקים על צד היותר טוב. היהודים לובשיים בגדי עמי פאלעכטינא ומדברים שפת ערבית, וכמה מהם מדברים שפת עברית בהכרה ספרדית גם שפת איטאליקית במרוצה נפלאה. — עניי העדה רבים המה אמנם אחיהם העשירים מעניקים להם כתיבה בכל אשר יש לאל ידם.

אלעפא מוקפת חומות גבוהות ובצורות; מסחרה יתפשט עד מיססול, בגדר, דיארבעקער ומצרים, הודו המזרחית בריטאני' עד צרפת. בשנת 1705 החריב רעש הארץ את העיר הזאת, וכמה אנשים נקברו חיים עד חצי בשרם, ונשארו נשרשים בארץ כעצי היער. רעש הארץ אחר אשר היה בשנת 1822 הרס והחריב את העיר עד מאד. רעש הארץ בפעם שלשית בשנת 1848 בעת הייתי אני שם לא השאיר אחריו מדבר שטמה כהשנים הראשונים.

במרחק שמונה שעות מאלעפא על דרך העולה אינטבה, נמצא מקום הנקרא טעדיף בפי היהודים, והערביים קוראים לו "קאפעל-עזר" על שם עזרא הסיפר. בכית התפלה להיהודים במקום הזה נמצאת מערה ובה "אבן אחת, אשר לפי הקבלה המסורה כירי החיובים ישב עליה עזרא הסיפר אחרי שיבו מגלות בבל וכחב את ספר התורה. עשרים משפחות מאחב"י נמצאות במקום הזה, וככל שאר היהודים אשר בקריתם במקומות אחרים בארץ הזאת, מדברים גם המה בשפת ערבית. תושבי אלעפא יסעו פעם אחת בשנה להתפלל במקום הזה.

מטעדיף שבתי לאלעפא, ומשם נסעתי לעיר "קיללים" לרוח צפונית מאלעפא. בעיר הזאת מצאתי המשיב משפחות מבני ישראל אשר יחיו נפשם ממסחר וקנין ומצבם טוב מאד. משם נסעתי לעיר אינטב לרוח דרומית מזרחית מקיללים, אשר באתי שם אחרי מהלך יום וחצי. טרם נתן לי הרשיון להציג כפות רגלי על אדמת העיר הזאת נאלצתי לשבת חיצה לה בבית מיוחד עשרה ימים. הבית הזה נוסד מהממשלה לבקר את כל הנוסעים הבאים מחוצה לארץ ולראות אם כריאים המה, ולפעמים יגדל כל כך מספר הנוסעים עדי אפס מקום בבית, וישכנו כל זמן המיגבל

תחת כפת השמים. ליתר שאת משימים המשניחים על הכריאות את עיניהם על הסוחרים הכאים מארצות ההרים הסמוכות.

במרחק שלשה ימים מאינטב, שנו פני אדמת הארץ מכל וכל; הניסע ראה יראה לפנינו "ארץ" הרים גבוהים ונשאים אשר ראשיהם מכוסים בשלג עולמים, וכאשר ימסו מחים השמש, ישטופו כורם מים כבירים גורשים רפש וטיט אל הגאות והעמקים בקול המולה גדולה. מצפין לאנטיב על דרך ההולכת למעראש ישטוף נהר מאראד.

משם נסעתי למעראש העומד לגלי ההר "טורוס" אשר שיא ראשיהם המכוסים בשלג עד לעבים יגיע. אויר הארץ זך וטוב. האנשים בריאים וחזקים ואנשי מדות, ועושים מסחר בארץ קורדיסטאן בתוצאות יכול אדמתם, כמקנה וכצמר גפן. ככל הדרכים במקומות האלו צנורי מים משלג הנמס על ההרים, שוטפים משני עבריהם כל ימות השנה. הבתים נאים מאד. החושבים, אשר כמה מהם עשירים, מלובשים בגדי חגורמה. שם מצאתי חמשים משפחות מאחבי רובם עשירים, וגם אינם סובלים עול קשה כבשאר מקומות.

מעיר מאראש עברתי בסביבות המקום המושך עליו עין הנוסע ע"י מהות הטבע הנהדרים, ושכתי לאינטב. כשיבי רכבתי על סוס ועברתי דרך נהר שוטף, ונשמטתי מסיסי, ורגלי אחת נאחזת בטבעות האוכף וככה נמשכתי אחרי הסוס מרחק רב והיכתי ונפצעתי עד מאד, דם כמים ירד על פי מדותי עד אשר לא נותרה בי נשמה. כה שכבתי ארצה כמת עד אשר רחמו עלי בני שיירא אחת אשר עברו על דרכי והשיבוני לאיתני. אחרי ימים אחדים, ימי מנוחה, שמתי לדרך פעמי, כי הזמן לא נחנני, גם אפס כספי להתעכב עד אשר אשוב לכריאותי ככראשונה. אחרי כן נסעתי לעיר "בירשאק" לפי דברי היהודים היא ארם נהריים אשר גרו בה אבות רכקה. ועתה לא יגור שם שום איש יהודי אך באים שמה לפעמים בדרכי מסחריהם.

טרם יבוא הנוסע העירה מוכרת הוא לעבור על מעברה את נהר פרת אשר יגן על העיר מעבר הזה, ועל עברי העיר האחרים מסוככים רוכסי הרים גבוהים הנוגעים בה, וגם הומות עתיקות הנוגעת עד רוכסי ההרים. מחזה נשגב הוא לעין הרואה להכניס מרחוק החומה הגדולה המקפת את העיר כתמונת חצי עגולה כזקנה הרבה החופפת עליה לעומת מראה חללת כהה מהררי ההלמיש הדבוקים כשלשת במרחק רב עד מקום אשר חחו כת העין. לרגלי ההר נראה הכין בתים אשר כמה מהם נהרסו ונחרבו וכלם זה לזה יגיעו. תחת כל בית מאלה הבתים נמצאת מערה ובה שנים או שלשה חדרים קטנים אשר לא יכילו יותר משלשה בני אדם בתוכם; כל החדרים האלה מחוברים לבנינים גדולים מאוד המשתרעים למטה מתחת לעיר ומתחת לנהר פרת עד מרחק שעה אחת מעבר השני לנהר הזה. על ראשו עומד בית מלון אורחים [פונדוק] אשר ישבו בו סוחרים ארמניים.

אורפא

במרחק שמונה עשרה שעות מעיר בירשאק על אדמת ציה עומדת עיר אורפא והיא גם כן מוקפת חומה. בסביבותיה נמצאות המון מערות נעשות כירי אדם פתוחות חמיד ומובילות אל בנן אחד מתחת לארץ הנמשך לאורך מהלך איזו שעות. רחובות העיר נבנו בסדרים ישרים, שעריה גדולים ושוקיה מרווחים, וכלי חפונה העיר הזאת היא שרידי עיר גדולה אשר נחרבה

נחרכה מרעש הארץ. אולי היא עיר אור כשרים? בעיר אורפא נמצאות מצבות ימים קדומים עד מאד. יש מהם העומדים על תלם עד היום ויש מהם מונחים תחת עיי מפלחם ונוכיר מהם רק אחדים היותר נכבדים.

(א) הכית אשר בו נולד אברהם אבינו, הוא מערה מעשה ידי אדם נחצבה בחלמיש צור אחד ושם נמצאת ערש חוצבה מאבן לבנה. המערה ההיא סגורה, והערביים עומדים עליה למשמר, אך רשיון נתן לעובדי אורח לבוא לתוכה בעד אתה אגורות כסף. הערביים מביאים אל המערה את בניהם הקטנים החולים ומניחים אותם כערש אברהם אבינו ויעזבו שמה כל הלילה; ואם ישארו בחיים עד יום המחרת אז אין כל ספק אצלם כי רפואתם קרובה לבוא.

(ב) התנור אשר [לפי דברי ספר הישר] צוה נמרוד להשליך לחיכו את אברהם אבינו על אשר מאס בפסיליו; הוא חפירה עמוקה מוקפת בגדר עצים, ולהגן עליה מרוח סערה, נבנה סביבה בית גדול העומד תמיד סגור ומסוגר. עתה מעין מים זיל שם פלגיו, ומשם יפרדו והיו לשני יאורים רחבי ידיים, וכמה מיני דגים נמצאים בתוכם. ככל המקומות הנוגעים לחיי אברהם אבינו, גם התנור ההוא והמעין קדושים המה מאד בעיני הערביים, גם הדגים הנמצאים ביאורים הנזכרים אשר ראשית תוצאותם ממקור המעין, קדושים המה בעיניהם מאד, וכל איש אשר חיר לציד ציד ביאורים האלה אחת דתו להמית כאלו הרג את הנפש. ולסכח"ה היות יפרו וירבו ויעצמו הדגים שם כמאוד מאוד, וככה הורגלו את האנשים עד אשר לא יפול פחדם עליהם בקרבם להם, ולא יפריעו עצמם ממשחקם.

(ג) במרחק חמשים צעדים מהתנור ההוא עומדים שני עמודי אבן הדכוקים יחד ע"י שלשלת ברזל. לפי המסורת המקובלת כפי תושבי המקום הזה, היה חום אש הכבשן גדול כל כך עד אשר לא יכול שום איש להתקרב אליו, וע"כ ערכו שני העמודים האלה למען יוכלו מרחוק להשליך את אברהם לתוך תנור האש.

במרחק שעה מהעיר, לצד הר-סלעים אחד נמצאו כמה מערות, אכן מרובעות גבוהות מאד, אחת מהנה הגדולה מרעותיה הולכר לאחרת ושתייהן יחד תהיינה לחדר אחד גדול ורחב ידיים. מערכת הבנינים העתיקים האלה פנימה היא על סדר נכון וישר, נניהם חלקים, כמה עמודי אבן עומדים עוד על תילם, וכמה מהם נהרסים ונופלים על פניהם, וכולם חלולים ונחשים ועקרים ימצאו קן למו שמה, אורחים נוראים אשר אין טוב לאדם להפריעם ממנוחתם. איוו מהמערות יש להנה חצרות אשר הנם עתה רבץ לעדרי צאן. היהודים גם הערביים יושבי המקום הזה מאמינים כי זה המקום אשר בו ישב נמרוד גבור הציד עם הסרים למשמעתו. —

במרחק שעה מעיר נמרוד נמצאת עיר מערה אחרת אשר עליה עומד בית יפה אף נעים מוקף טעצים רעננים. על המקום הזה עמד בית איוב, ואצלו מערה אשר בה ישב איוב בעת צרעתו, ושם באו אוהביו לבקרו. בהסלעים הסמוכים נמצאים מערות עמוקות אשר לפי המסורה היו מגורות בר לאיוב, ועד היום הזה הערביים מניחים שם תבואות שדותיהם. בחצר הכית ההוא נמצאת באר מים טובים.

בעיר אורפא מצאתי מאה והמשים משפחות מאחכ"י. מצבם טוב מאוד, אמנם נכערים מאד מדעת, ורק חמשים מהם יודעים להתפלל תפלתם.

במרחק שש שעות לעיר לצפונה עומד הכפר "חוק" מקום מתרר תרח אבי אברהם, ושם יעצה רבקה לבנה יעקב לברא "מפני עשו אחיהו. במרחק חצי פרסה מכפר הרן מראים הערביים באר עמוקה

מכוסה באבן גדולה, וקבלה בידם כי היא הכאר אשר גלל יעקב אבינו את האבן מעל פיה כהתידעו אל רחל.

סיווערעק. טשערמוק.

בעצם היום אשר עזבתי את עיר אורפא, ושמתי לדרך פעמי הלאה יחד עם ארחת נוסעים, התנפלו עלינו שודדים ערביים אשר ארבו עלינו בדרך. בראותי כי כלתה עלינו הרעה פנתי אל ראש השודדים לבקש ממנו על נפשי. הנוסעים לחמו עם השודדים בכל כחם זמן קצר אך לא עלתה בידם להמלט מידם, ויפלו כלם לשבי בידיהם, ואסרום בעביות וסתמו את פיהם לבלי לצעוק חמס; אך אני בעצמי מצאתי הן בעיני שר השודדים ולא נעשה לי רע מאומה. אחרי כלות המלחמה הובאתי אל אוהל שר השודדים. כאשר חלף היום והיו לילה הפצתי כראש השודדים להשיב נפשו כמשקה אשר היתה כצלחתו. הראש נדרש לבקשתי וישת מן המשקה אשר נתתי לו [יין שרף חזק] וישכר, ותרדמה גדולה נפלה עליו. [לפי הנודע עם הכי-דונאים אינם יודעים משתים יין]. אחרי כן הלכתי אל השבויים ויחדיו המתקנו סוד. והיו כלילת התירו כלם העביות מידהם, ונפול פתאום על השודדים, כי לא נוהרו ממנו. את ראשי המורדים תפשנו חיים והנשארים נמלטו לנפשם, אך קרוב לעיר סיווערעק הגיעו עלינו המון שודדים רוכבים ונאלצנו לעזוב את המורדים השבויים בידיהם ולבקש מפלט לעצמנו. למחרת היום ההוא באנו לסיווערעק אחרי מהלך שלשת ימים.

סיווערעק היא עיר ישנה מאד עומדת על אדמת מדבר שטמה מוקפת חומה גדולה העומדת לפול מרוב זקן. טעבר אחד מהעיר עומד מנגד גבוה כתבנית פאר-העמודים [פיראמידען] כתי העיר קטנים ונחשבים: כל מראה העיר יעיד על גודל עוני וחוסר. לא רחוק מהעיר התראתה חורבות מבצר ישן נושן. אך ארבע משפחות מכ"י מצאתי שמה; מלפנים היתה העדה גדולה יותר שאת. רבנים אנשי שם היו בה, ומסחר היהודים עלה כפורחת. אך הדבר הנורא, שוד שוטף בארצות הקדם, הפיל חללים המון רב מהחושבים. במרחק שעה מן העיר נמצא מקום קברות היהודים מקום גרוע ורחב ידים ומצבות האבן נושנות עד מאד עד אשר לא היה לאל ידי לקרוא את הכתוב עליהן.

מסיווערעק והלאה לרוח צפון הולך הדרך בין ארץ הרים וכפים גדולים עד מאד, אייר המקומות ההם איננו כריא מסכת האדים העולים מהאנמים הנמצאים שם לרוב; ההרים הם יקראו בפי היהודים טורי חלגא [הרי שלג]. לסכב את המקומות האלה יש לזה גמלים מוכנים נדרשים לנסיעות כאלה.

הושבי ההרים יקראו בפי היהודים עמונים ומואבים באמנם כי הנה הנם מורע עמון ומואב אשר נשארו על מקומם מימי קדם. בבית אחד מהכפרים על ההרים האלה לנתי לילה אחד, ובני הבית קבלוני בסבר פנים יפות. הגליץ אשר ה"ל שאל אותם אם הם מורע עמון או מואב, וישיבו אותו דבר כי לא ידעו זאת ברור, אך זאת יודעים על נכון כי המה מורע שני העמים האלה יחד.

העמים האלה מדברים שפה מיוחדת, אשר תדמה באותותיה לשפת קורדית, בתיהם גדולים בנוים מחמר ומשוחים בסיד מכחוש; ולהגן על נפשם מן הקור החזק החמדי אשר שם, אש תמיד חזק בבתיהם. אייר הארץ הוא כאייר ארץ קורדיסטאן בפרס; האנשים גדלי קטנה וגבורי כח

כח; ראשית מלאכתם הוא עבודת האדמה, וגם יסחרו למצער במקנה צאן ובקר, גמלים ופרידים.

המה כמצב פרא, למודי מדבר, ודבר אין להם עם שאר העמים סביבותיהם וממשלתם ממשלת כנסייה חפשית. מלכושיהם הוא מעיל מכנר צמר עב וחזק כאשר לובשים: "עמי הארץ בנסיכות מאלדיו, ומכנסים כמנהג חוגרמה יגיעו עד רגליהם המכוסות בסנדלים, ומגבעות על ראשיהם מעורות בכשים.

עזבתי את ההרים האלה בלית המואבי אשר נתארחתי בביתו ואיש יהודי. הדרך העולה בין רוכסי הרים וכפים גבוהים, מלאה מעקשים ומכשולים רבים, ואך בעזר המיאבי אשר לו נודעו כל מצפוני השבילים והמסלות צלחה בידי לעבור הדרך הזאת בשלום בלי פגע עד אשר באנו אל אחת מפרישת הדרכים בין סלעי שאיה לא רחוק מנהר שוטף, והנה מורה דרכי עמד פתאום, ויצו עלי להראות לו את הדרכים האצורים במלחחתי. על שאלתי אם באנו לאיזה גבול, ואם נתן לו פקודת שימרי המכס, ענני: כי עלי לעשות רצונו בלי שום דרישה וחזירה. כשמעי זאת הכינותי עצמי, כאלו לעשות רצוני חפצתי, וברגע אשר פנה אלי ערפו להביט מאחרי, השלכתי את מעילי על ראשו, ואחותיו ממול ערפו בחזקת ידי. ובעזר איש בריחי אסרתי את ידיו, והביאתיו לעיר טשערמוק, אך שם נאלצתי לעזבו כי לא מצאתי שם שום פקיד ומצוה משיטרי ממשלת חוגרמה.

טשרמוק עומדת אצל הר מערב-דאנה ושם מצאתי מאה משפחות מאחבי אשר יחיו חיי עוני וצער בהיותם בכל פעם מרמס לרגלי השודדים אשר יפלו עליהם פתאום ויציונם ככלי ריק. כגדיהם ומנהגיהם המה כמנהגי המחמודים.

במרחק שעה אחת מעמר טשערמוק נמצאים כמה מעינות מים חיים הנאספים בכיורים חצובים מאבן במערה אשר תהי למקום הרחצה לתושבים. אני כעצמי נסיתי את מי הרפואה האלה, כי אחרי רחצתי שמה במשך עשרה ימים, נרפאתי מפצעני ומכל המחלות אשר היו לי מתלאות הדרך. לא רחוק מהמעינות עומד בית מלון לאורחי הרחצה.

ח.

דיארבעקער.

העיר. הכניינה לארמנינין כתב יד חנואל הסופר. כליינין. קבר ר' יהודה בן במדל. כפרים חכ"י כוסדים ינ"י טויגלחאל. היינזיג. לנאן. מכתבים ודים.

טרים יבוא הנוסע לעיר דיארבעקער הגדולה, ויכרה לעבור דרך ההרים מהלך שני ימים. אדמת ההרים תוציא צמחי דשא מעט מועיר ורשמי תנוכות אך למצער נכרים בה. ככשאר ערי ארצות הקדם, כן גם בעיר הזאת יגורו היהודים בחלק מיוחד ממנה. אך ההבדל איננו נובע ממקור שנאה או לעג יבון, אמנם הוא תוצאות מנהג ישן נישן, ולא פרי משטמה כאשר הוא דירת היהודים בחלק מיוחד מעיר רומי. בעיר הזאת מצאתי שתי מאות וחמשים משפחות מאחבי. ואף אם לא מצאתי כיניהם אף אחד שיהיה חכם במדעים, בכל זאת רבים יודעים את למודי דתנו הקדושה, וידועת ספרי נביאנו מצאה קן כלבבם. במקצוע אחד ככית התפלה ליהודים שמה

שמה, נמצא חדר קטן מיוחד סגור ולא יפתח הקדוש בעיני היהודים גם בעיני כעלי אמונות אחרות לרגלי הקבלה המסירה להם, כי במקום הזה נגלה פעם אליהו הנביא. במקום חלול בחימה בפנים ההדר הנזכר מונה ספר תורה כתוב בכתב אשורית. אך פעם אחת בשנה כליל יום הכפירים יקחיהו מסקו ויניחיהו על השולחן כל היום ההוא, וכל החרדים לדבר ד' יגשו וינשקוהו מנשקות פיהם ברגש קודש. אני בתכונת **חכם** צלחה לי להשיג הרשין לראות ולבקר את ספר התורה הזה אך לא מצאתי בו שום דבר יוצא מן המורגל. הספר הזה כתוב על קלף קלף עבה מאד. האותיות דומות לאותות שלנו, ובמקומות רבים נמחק הכתב ולא ירוץ הקורא בו. היהודים משם יאמינו כי ספר התורה הזה נכתב מידי עזרא הכהן.

כאשר הפצתי להתחקות על שרשי ספר התורה הזה לדעת ראשית מוצאו, הוגר לי כי היה בראשונה קנין עדת ישראל הנכבדה בעיר מארדין, ומשם בא לירי יהודי דיארבעקער למשמרת כי יראו יהודי מארדין מהשודדים אשר כמה פעמים נופלים בנבוליהם לכלי יפול גם כלי חמדתם זה בידהם ואחרי עבור מועד לא הפצו יהודי דיארבעקער להשיבו לבעלי הראשונים. בהיותי במארדין מצאתי בירי אלופי הקהלה כתב קבלה מעדת דיארבעקער כי כן הוא אשר קבלו מידהם את הספר למשמרת. אמנם עדת מארדין הגיעה לקנין הספר הזה על האופן אשר אזכיר. אחרי הרישה והחקירה אודות הדבר נודע לי כי היהודים בעיר נציבין אחרי אשר נמלטו על נפשם מחמס שודדים אשר התנפלו עליהם, באו לעיר מארדין והביאו אתם את ספר התורה הזה, ולפי דבריהם היה הספר הזה עיר מימי קדם בבית ישיבת ר' יהודה בן כתיבא אשר כפי הנודע, הרכיב תורה בנציבין, וכפי הקבלה נכתב מידי עזרא הכהן; גם כתבי יד אחרים עתיקים מאד נמצאו בנציבין אך נאבדו לרגלי תלאות היהודים שמה. וכאשר חשקה נפשי מאד לדעת שורש דבר ספר התורה הזה, דרשתי אדוניהו משאר יהודים, וביחוד שאלתי את פי איש יהודי זקן נכבד אחד מתישבי עיר מארדין, והוא גם הוא הניד לי בדברים הנזכרים.

בלי כל תפונה הספר הזה הוא ישן נושן מאד, ושוה הוא לחקר קדמוניות להתחקות על כל פרטי עניונו. וכאשר ער היום הזה לא נדבר אודות הספר הזה משום חכם לב דורש דברים עתיקים אשמח מאד להיות הראשון להודיע שמץ מנהו, ומאד עגמה עלי נפשי אשר לא היה לאל יד להתכונן על כל פרטיו בדבר הפתוחות והסתומות והאותות כפרט, וכדבר שאר החילופים הנמצאים בין מנהגי אשכנז וספרד, להוציא דבר נכון בעיני ההבדלים לרגלי הספר הישן הנושן ההוא. ואם יזכני ד' להוציא חפץ לבי לאורה, לשוב עוד הפעם אל המקומות אשר עברתי שם בראשית מסעי, אעשה כל אשר יהי ביכולתי לדרוש ברור הטיב בספר הזה לכלל.

הנדרש. —

העיר דיארבעקער מוקפת חומה גבוהה, העומדת על תלה עיר מימי הרומים כוכשי הארצות כאשר יעידו כמרה כתבים, כתובים בשפת רומי במקומות רבים על החומה הכצורה הזאת הנמשכת לאורך רובסי הררי סלעים וכפים, הוורדים כשפוע עד קרקע נהר חדקל העמוק במקום הזה לכל הפחות חמשים צעדים ושם אניות יהלכין, גם שם המקום המאהד את הדרך אל ערי מוסול ובגדד. הן אמנם אניות בו יהלכין, אך הדרך מלאה חתחתים מסבת הסלעים וצורי מכשול המונחים לרוב בתחתית הנהר, והאניות חשכרנה כנניעתן בהם. וסכנה אחרת לאניות היא, כי בעת ימם השלג על ההרים הרמים מחום השמש, יאדמו המים הנמסים ברעש נורא מאד מראשי

מראשי ההרים, ובשטף רכים יעחקו סלעי שאיה גדולים ממקומם ובקור המולה יפלו יחד על האניות ההולכות על פני הנהר, אשר תפוצצנה או לרסיסים או תטבענה במצולות תחת. בעיני ראיתי אניה אחת אשר נטבעה מסבה הנזכרת כמצולות תחת את כל שאונה והמונה, ולא נמלט רק איש אחד מחובליה.

בנין האניות שמה, אשר תכננה במשך שנים או שלשה ימים הוא על דרך פשוט מאד. ישחטו מספר רב עוזים, ויפשיטו עורותיהן ממור ערפן ולא יברילו. את העורות האלו תיפרים בקצה ראשיהם הנחתך, או בשער מקימור הפתחים, ואחרי כן יפחו בהם רוח עד כי יהי' לנארות נפוחים גדולים. שני עשר טורים מנארות כאלה בכל טור שנים עשר יחוברו יחד משורכים איש אל אחיו בעכותות אל קירות עצים מרובעים אשר יניחו עליהם לארכם. על הקירות האלו, יניחו קרשים זה בצד זה, ועליהם יניחו הסחירות. המעברות האלה קלות על פני המים. אך אם תגענה בסלע בחזקה או יתקו הנארות, ויצא הרוח מתוכם, וכל אשר עליהם יפול במים יחד.

לפני שנים נמצאו בעיר דיארבעקער שמונים אלף חושכים, אך הדבר המעיטם עד שליש מהמספר הנזכר, חגרת יד הדבר היה רק על יושבי העיר כחלק צפון ועד הזים עומדים שם הכתים חרבים ושמים מאין יושב. חושכיה יעשי מסחר וקנין לרוב את אנשי אנאטאליע, דמשק, אלעפא, מיססול, בגרד, וקירדיסטאן. המסחר גדול מאוד ותוצאותיה נודעות לשם ולתהלה, וכיחיד נמצאים שם אומנים נפלאים בחרישת כסף וכמלאכת עשיית כלי קרב. גנות ופרדסים נעימים מקיפים העיר מכל עבריה, ובתוכה מתנוססים לתלפיות בניני פאר, והמון בתי אוצרות ליבול הארץ, וכמה מעינות אשר יקרו מיטיהם למעלה ע"י תחבולות חכמה ומעוטים בעמודי שיש נפלאים. הכתים כעצמם המה רחבי ידים כפנימיותם וטהרה ונקיורת שוררות בתוכם.

החומות המקיפות את העיר רחבות מאד עד אשר תוכל עגלה לעבור ולסבב אל עבר פניה, ועל ראשיהן עומדים כמה בתים. כאשר הלכתי ביום אחד בלויח איזה מב"י והאיש אשר שכנתי בכיתו כה"ר יצחק מנחם הי"ו על חומות המבצר, אמרתי להם, כי מאד כלתה נפשי לראות ולדעת את אשר בתוך הכתים העומדים על החומה. בני לויחי נסוגו אחור מפחד כשמעם הדבר יצא מפי, ויהירוני על נפשי מבלי לשום נפשי ככפי להציג כף רגלי על מפתח הכתים האלה, כאמרם כי שעירי ליל ירקדו שם. אמנם אני לא נחתי לכי לדבריהם, והלכתי בעצמי לאחד הכתים ולא ראיתי שם מאומה. כשוכי הביתה נודע לי אמת דבר הפחד אשר יפחדו האנשים ללכת אל הכתים האלה, כי נשים מחמודיות תבואנה אל המקומות האלה לעת הלילה לראות פני אנשים צעירי ימים משכב הארמעניער אשר דבקה נפשן כמו לאהבה.

ראיה פנים כזאת תכוסה במשאון, והאנשים אשר הניע להם שמה עת רודים יבאו שמה חגורים בכלי קרב ומלחמה, ואוי לו להאיש אשר יחזור שמה לפי תומו, כי יהיה דמו בראשו.

וכאשר אחרי כן הלכתי אל אחד מאלה הכתים מצאתי כי כנים הדברים הנאמרים מזה, כי אך שמתי כף רגלי על מפתח הכית וכדור עופרת חלף מעל ראשי בקול רעם, ומאז והלאה לא הרהבתי עוד בנפשי עון לשום נפשי ככפי. —

תושבי דיארבעקער מדרגים בשפת ערבית ארמאנית וחוגרמה, והיהודים לא ידברו כי אם שפת ערבית. מלבושיהם מלבושי חוגרמה מלבד אנשי אייראפא הושבים שם אשר לא שנו בגדי ארצות מולדתם.

במרחק שני ימים מעיר דיארבעקער עומדת עיר מארדן, לרגלי הר דשעבעל-מארדן, ועל ראש ההר ההוא נמצאו שרידי ארמון ישן נושן. לערך המשים משפחות מביי ימצאו שמה. ואף אם גרים בחלק מיוחד מן העיר, בכל זאת יחיו חיים טובים, וחופשה נתן להם. רובם יעברו האדמה, ולבושים מלבושי הארץ, ומדרגים בשפת ערבית ונשיאם הוא מאילום משה.

אחרי מהלך שני ימים באתי מעיר מארדן לעיר נציבין, העיר הנזכרת בתלמוד פעמים רבות ולפי תרגום ירושלמי היא עיר אֶבְדִּי הנזכרת בכה"ק ועתה נמצאתי שם אך שנים יהודים⁽¹⁾, אך וכנן; האב מאילום שמיאל הוא שוחט, ושם בנו יצחק. במקום הקבירות הרחוק מהעיר מהלך שעה אחת, נמצא קבר ר' יהודא בן בחירא⁽²⁾ המכובד בעיני כל תושבי הארץ ורבים יבואו מרחוק להתפלל על הקבר הזה. לפני עשר שנה עמד בית גדול על הקבר, ובפקודת פחה אחד נהרס ומאכניו נבנה בית לאנשי הצבא. על אחת מן האבנים היתה נמצאת כתובה עברית לזכרון ר' יהודא בן בחירא, וכל עמלי לא עמד לי למצוא האבן ההיא. הן הראו לי אבן אחת עגולה גבוהה חמש רגל ואמרו לי כי היא מצבת קבורת התלמיד הגדול הנזכר, אך לא מצאתי שום מכתב חרות עליה. על מקום הקבורת ההוא קבורים, לפי הקבלה, עוד שאר בעלי תלמוד רבים, אך לא מצאתי שום אות וזכרון עתיק אשר יעיד על אמתת הדבר הזה.

מוֹעֲלָמָא. הכפרים ליתודים:

במרחק שתי שעות מנציבין לרוח דרומית מורחית עומד כפר מועלמא. הכפר הזה נקרא על שם מוסר, איש עברי הנודע בסביבות המקום לאיש נכבד מאד בתכונות נפשו היקרות ועשרו הרב, וכן גם בדבר אומץ רוח גבורתו בעת קרב ומלחמה.

פחה אחד אשר היה אוהב להעביר מועלמא הנזכר, נתן לו במתנה כבדת ארץ גדולה לאחוזת נחלה ויצו מועלמא לבנות שמה בתים רבים, וידרוש מאת הערביים והארמניים לשבת בכפרים ההם חנם באין כל תשלום באופן אשר יעברו את שדותיו. על האופן הזה התגדל הכפר הזה יד על יד מאשר היה בראשיתו. פעם אחת באו שורדים רבים, ויבקשו להחריב הכפר ולשלול שלל התישבים, אכן מועלמא עמד נגדם כזרוע גבורה נמרצה ויכם אחור והציל את תושבי הכפר, אשר מהיום ההוא כבדוהו ביותר שאת ויהי שם האיש גדול מאד בעיניהם, עד אשר כמשך הימים מנהו למושל עליהם. לפי מנהג ארצות הקדש יש לו שתי נשים אשר ילדו לו שבעה בנים. אני הייתי בבית המושל הזה שני ימים וכני הבית הראו לי כל אותות אהבה וכבוד גם יהודים אחרים התאחזו בכפר הזה.

במרחק

(1) כנתיקן חט ליטלא נספרו ז' 390, יגיד לנו כי חזא שם אלף יהודים, ר' סמחיה (ז' 193) יאמר כי חזא שם 2800 יהודים גם יספר חזית הכנסת של ר' יהודא בן בחירא בנציבין, גם הכנס דוטיגד נספרו "דיינות הארץ" יזכיר את הקבר ויאמר כי בחזאים שרידי כנין חרב חזיל לקבר אחים עתה לא נחזא שם ובר חזל ללה.

(2) כנתיקן יספר לנו כי קברו נחזא בכפר חידון בארץ ישראל. אך כאשר הגעתי הול האחות כי גם לפי המלמוד נסחיס דף ג נחזא קברו בנציבין.

במרחק שעה אחת מכפר טועלמא, מתנשאים רוכסי הרים נבוהים הנקראים „רעבעל-זאנדיאק.“ ולפי קבלת התושבים המה הררי שעיר, אך אני הראיתים לדעת כי שני בזה, בהיות הררי שעיר לפאת דרומית לגבול ארץ ישראל. משם עברתי לכרך את הכפרים בסביבותיהם הנישבים מכ, ואחרי דרשתי עניניהם מצאתים נבערים מדעת מאוד, כי אינם יודעים מאומה מספרי התנך וספר התורה כספר החתים להם; גם יש להם איזה מנהגי ישראל המסורים בידיהם מאבותיהם, ועושים אותם כמצות אנשים מזומדה בלי דעת וחכמה על מה אדניהם הטבעו. ביום השבת יכולו כלם לבית החפלה, אך לא יפתחו פיהם להתפלל, כי לא ידעו מה היא, רק נשיאם האחר היודע להתפלל, יפגיע בעד כלם; גם יקרא בתורה מספר נדפס, כי אין להם ספר תורה כתוב כדון וכהלכה. רוב מלאכתם הוא עבודת האדמה, ומעטים מהם רועי מקנה, וגם יעשו איזה מיני בגדים, ומעט מועיר מהם ישיתו פניהם אל המסחר. — כאומץ רוח ילחמו תמיד את שכני הקורדים, גם יתערבו במריבות השבטים הלוחמים יחד, פעם יתנו יד לשכט זה לפעם לאחר כיר החועלת אשר תצמח להם מהנצחון לפי ראות עיניהם, ולשונם הוא קורדית.

דִּישְׁעִזִּירֶעָה. זאחו.

אחרי שבתי בין היהודים ויושבי הכפרים הנזכרים לערך עשרה ימים, נסעתי משם דרך קופרי ובאתי לעיר „טשעזירע“ על שפת נהר הדקל, לרגלי הרי „רעבעל-דיווי“ הנקראים כפי העברים „ארץ גזרה“ וקבלה כיום כי הוא הר עזאול אשר נשלח שם שעיר המשתלח, אך לפי דעתי, הקבלה הזאת איננה נכונה, מסכת רוחק ההרים הם טירושלים. בעיר הזאת מצאתי כעשרים משפחות מכ, ומהם עשירים גדולים.

מלבושיהם על אופן זר מאוד. בראשונה לובשים כתונת של כגר משי ארוכה, הפתוחה מרפניה, ועליה חצי מעיל של משי מצויר בצוירים שונים, ועליו עוד חצי מעיל אחר של כגר משי ארום כלי בתי יד. על ראשיהם נושאים מצנפת גבוהה מאד, ארז המצנפת יצנפו במיני כגר מצבעים שונים, עד אשר תתפשט ותרחב המצנפת במאד מאוד. בנדיהם ישאו בקיץ ובחורף ולא יחליפים.

מן „טשעזירע לזאחו“ עברתי את נהר הדקל על אחת מן האניות אשר הוכרתי למעלה. האניה אשר עברתי בה נשכרה כנגחה על אבן ונתקו הנאדות הנפוחים, וכל אשר היו עליה נפל אל תוך הנהר, אך בעזרה אשר החישו לנו לא נחסר דבר.

מן טשעזירע לזאחו, מהלך שמונה עשרה שעות והרוצה לבוא שם יוכרח לעבור את נהר חבור השוטף מראשי ההרים, והמתחבר אל תעלת מים ישנה, ועל התעלה נמצא גשר אבנים. אצל השער נדרש מיד כל נוסע תשלום המעבר פיאסטר אחד לגולגולת. מצפן העיר וממערבה נמצאו חפירות עמיקות מלאות מים.

בעיר „זאחו“ לרגלי נהר חבור נמצאו שתי מאות משפחות מאחכ, אשר מקצתם יחיו נפשם ממסחר אשר יסחרו עם שבטי הקורדים שכניהם ומקצתם, ממלאכת אריגת מני כגר מצמר נפו. רובם עשירים אך כלם בני בלי דעת המה.

בעיר ההיא יושבים שני רבנים, אחד מהם רבי שלום הוא עשיר גדול, והשני רבי אליהו, אף אם איננו עשיר כראשון, ככל זאת יחיה כהרחבה. והי היום וישלח הרב ר' אליהו אחרי לבוא אליו להחיעץ עמי בענין נחוץ מאוד, לפי דבריו. כאשר כאחי אליו מצאתיו יושב ומעיין בספר בית יוסף. ואשאלהו אודות הדבר הנחוץ, ויגר לי כדברים האלה: איש יהודי מעיר הזאת הלך זה כמה וצורר סחורתו על שמו למכרם בכפרים הסמוכים, ומאז עקבותיו לא נודעו. אשתו אומרת כי בעלה איננו בחיים ולא ישוב עוד אליה ותחפוץ להנשא לאיש אחר, ולפי דעת הרב צדקה האשה כחפצה, אך ככל זאת חפוצ יחפוץ לשמיע גם דעתי בדבר הזה. ואני לו את דעתי, כי כאשר לא נודע סתת האיש על נכון, יוכל להיות כי עודנו חי, או נאלץ עפ"י איזה סבה להמיר דתו, ולפי דין תורה אסור להתיר את האשה לקחת בעל אחר, כי אין קושיין חופסין בה, וכל עוד אשר ישאר ספק בדבר, היא כהזקת אשת איש. אך הרב אמר, כי בהיות האשה עוד בימי עלומיה ואם לא יתיר לה לקחת איש בהיתר, תסור מדרך הישרה. וכאשר הגדתי לו כי בארצות אייראפא לא ירהיב שום רב לעשות דבר כזה בלתי הסכמת רבנים אחרים, השיב לי, כי הוא הוא הרב היותר גדול בתורה בכל הארץ הזאת, וכל ענין הנוגע לדת ישראל על פיו יצא ויבוא, ואין מי מתרהר אחריו, ויפתח כדורו כשמואל בדורו. וכאשר חשב כן עשה, ויתן להאשה רשיון לקחת לה איש כלבבה ולהנחם בו אחרי בעל נעוריה האובד.

במרחק שש שעות מן העיר יתנשאו ראשי הרים גבוהים ותלולים הנוגעים ברכסי הררי קורדיסטאן. היהודים אומרים כי המה הרי אררט הנזכרים בתורה ועליהם נחה תבת נח. ויש ימים להקכלה הזאת, בהיות חרנום אונקלים של הרי אררט, "טורי קרדו" [הרי קורדיסטאן] ואשר כל הארץ נקראת על שמם. ההר ההוא חלק מאד ושפוע, ושש שעות יוכרח איש לעלות טרם יבא על ראשו. מהמבול יספרו פה דברים נפלאים בסביבות המקום ישנו עם אחד מעמי הקורדים, אשר פעם אחת כשנה יעלו כלם על ראש ההר ההוא לעבוד עבודה זו תפלה, גם יבעירו אש גדול אז על ההר, ואומרים כי הם מיוצאי חלצי המלך סנחריב, אשר גם הוא התפלל על ההר הזה [גם בתלמוד נזכר הענין הזה על המבוא כנביאים אודות סנחריב אשר התפלל בבית נסרד] וכירדם מן ההר מביאים בידם שרידי עצים מן התבה, לפי דבריהם, אשר המה כחבנית חלקי קרשים, מהם לבנים ומהם שחורים ותלולים, אין לאל ידי להגיד כל פרטי דברי חניהם על ההר הזה, כי כעת היותי שם עוד לא באו ימי החג, ואך את אשר הגידו לי הודעתי.

לרגלי ההר עומדים ארבעה עמודי אבן, אשר לפי דברי החושבים, מלפנים מזבח ישן נושן היה נשען עליהם. הוא המזבח אשר עליו הקריב נח קרבנות לד' אחרי צאתו מן התבה, גם אומרים כי לרגלי ההר הזה נמצא קבר נח, אך אינם יודעים מקום הקבר על נכון. גם בירי היו איזה חתיכות עצים מן התבה (?) אך נאבדו ממני בדרך יחד את שאר דברים יקרי ערך, כנפול עלי שוורים על דרכי מכנרד לעיר קאנסטנטינאפל, ויקחו ממני כל אשר הי' לי. גם נאבדו ממנו איזה כתבי יד כתיבים ככתב אשורית, אשר עגמה נפשי עליהם יותר מעל אבן כל רכושיו והוגי.

ט.

נסיעתי הראשונה על הרי קורדיסטאן.

הגיון יגל דבר נפלאות יצירת השכטים. סאכדור. דייק. מנוקס. חנינת אליהו הכניס. אלקוס. קנר נחום הכניס.

כאשר באתי אל הארצות ההנה, וחתבוננתי על המצב הטוב אשר בו יחיו אחי ב"י היושבים שמה, כאשר ראיתם חפשי מכל תלאות וצרות, ואך טוב להם, לא יכולתי לעצור ברוחי מחשוב, כי אולי הנה הנם מזרע עשרת השכטים, והארץ הזאת היא הארץ אשר בה הגלו האובדים לפי דברי הנביאים, אלה עשרת שכטיה בגלות ישראל מעל אדמתו אשר הביאים שם תגלת פלאסר. וכאשר ישייתי ודוממתי אלה ימים הקדמונים, וימי מהומה ומבוכה, ימי צרות ורעות לישראל, אל הימים הטובים האלה בעת החיה, עלו על זכרוני דברי חזוה יה אשר דבר ברות קדשו לאמר: ובאו האובדים בארץ אשור [ישעיה ק"ז י"ג].

למה קרא הנביא אובדים לאלה היושבים עתה בארץ הזאת סלאה כל טוב, ארץ אשר ארחות נוסעים להמונים יעברו בקרבה וישאירו אחריהם רשמי כל טוב וכל ברכה, ארץ אשר יושביה יחיו חיי עונג ושלוה? ובכל זאת דברי הנביא הקדוש המה נאמנים וצודקים עד מאד. כי בעת ישבו אחינו ב"י בארצות האלה תפקדנה לפעמים בתלאות רבות וגמדות. בתשוקה נמרצה ובלב פועם החילולי לחקור ולדרוש, ולתחקות על שרשי אחב"י במקומות האלה, בקרתי אח כחי מעוניותם, שאלתי את פי החושבים ואחרי כל שאלה אשר שאלתי האמנתי להתקרב על יד אל המטרה הנשגבה אשר הצבתי לי בעמקי לבבי מראשית שומי לדרך פעמי.

היהודים אשר שם הגידו לי, כי על כל רוכסי ההרים האלה המשתרעים במרחק רב מאד, יגורו המון רב מאחב"י מפוזרים בין עמי הקורדים ומעולם לא יעזבו את מקומות מושבותיהם, וככה יחיו נפרדים ונבדלים משאר אחיהם בכל ארצות פוזריהם. כשמעי זאת גמרתי בדעתי לעלות על ההרים ולבקר את אחי היושבים שמה. כל ההזהרות אשר הזהירני לבלי לשום נפשי בכפי לעבור הדרכים המלאים סכנות ומכשולים לא יכלו לעצור בעד חשיקתי לבקש את אחי האובדים על הררי עד האלה מקום אשר ארחות נוסעים כל תעבורנה שם מעולם, ועל כל צעד וצעד רבו התחתים ומכשולים למעלה ראש. בין כה וכה נהייתי ונחליתי, ונפלתי על ערש דוי. אחי העברים נחמוני בעת צר לי; ואני בארתי להם איזה דברים יימדכרו נביאי קדשנו, והודעתים מהחוב הקדוש אשר העמסתי עלי לבקש את אחי האובדים והנדרים, שרידי עשרת השכטים. אשובה לאיחתי אמרתי להם וארוכה תהי למחלתי כאשר אראה את אחי אשר עקבותיהם לא נודעו ליושבי חבל היושבים בארצות אשר עוד לא רכבה שם רגל נוסע עד היום. שאלתי ובקשתי הוציאה פרי, כי רבים מבני אמונתי נלוו אלי ללכת אתי אל המקום אשר כלתה רוחי אליו. ואחרי אשר פקדתי עתותי בידי אל מעוזי שמתי לדרך פעמי.

עתה לך נא אחרי קורא נכבד בארץ ציה ושוממה, מקום אשר יתנשאו שמה המון קברות נוסעים, השולחים אימתה ופחד בלב הנוסע אשר ירהיב כנפשו עוז לצעוד בתוהו ילל ישימון כזה, המראים לו כי רעה נגר פניו על דרכו אשר הוא הולך עליה. בכל אשר הרהקתי ללכת, כן רבו המכשולים על דרכי. רוכבים על סוסים לא יוכלו לעבור בנתיבות הצרים המטים

שעל קבר הנביא, אז ילך כל איש העירה להנפש מעמל היום. לעת הנכון יתפללו חפלת מנחה בבהכ"נ ואחרי כן ילכו כלם מחוצה לעיר אל מקום ידוע להתענג ולשמוח בשמחת החג. שם יצהלו האנשים ומטיבים לבם ביין, והנשים יחולו במחולות לקול מנעימי זמרה מעם הארמניים. האנשים העשירים פיתחים אז את ידם הנריכה לתת מכספם לכל הנדרש לפאר ולהדר את בית התפלה והיכל הנביא וכדומה. ובעת רדת היום ויבא לילה ימהרו כלם לבהכ"נ להתפלל ערבית וילכו איש לביתו לשלום. במקום הזה יאמינו בנסים ונפלאות יתר על המדה הדרושה. האורחים יביאו את חוליהם אתם ויסנירום בן לילה בחדר נחום נביא, ואם יש להם אומץ רוח לכליחת כל הלילה אז יאמינו כי רפואתם קרובה לבוא. חולים כאלה אשר רוחם יחזה למו משאות שוא ומרוחים, עוד יחזק חלים להמורא הגדול אשר יעלה על ראשם מיוחד בלילות, כי לפי דבריהם, כהגיע תור חצי הלילה יתעורר רעש גדול על הבימה העומדת בחדר הנביא, ואחרי הרעש תחראה תכנית גדולה טוירה מתחת לכיסיה וקול כאוב מארץ מתחרר ישמע לאמר: מה לך פה, ומה זה יחפוץ לך? אם ירהיב החולה עוז לענות לקול הקריאה הלז, תעלה ארוכתו כזה הרגע ואם אימה תכעחנו אז יאבד לנצח, וכל איש בריא מזהר על נפשו לכלי יסאך במקום הזה בחצי הלילה. וכאשר חשקה נפשי להתחקות על שורש הדבר אשר הסב את דבר הפחד הגדול הזה, הסתרתי את עצמי בלילה הנזכר תחת היילון הנטוי מעל הבימה ובחודק הזה, ההמולה הגדולה לא ראני איש כאשר נשארתי שם. אחרי אשר הכינתי לי ההמולה הגדולה לא ראני איש כאשר נשארתי שם. אחרי אשר הכינתי לי כל הרכבים הנדרשים לעמוד על נפשי אם יקרה לי איזה מקרה מאדם רע, וכאשר התרחקו כלם משם ונשארתי לבדי יצאתי מהמקום אשר נסתרתי, והחילותי לקרות ולהתבונן בספר חזון נחום הנביא, אשר לפי קבלת היהודים שמה נכתב בידי הנביא עצמו. הספר הזה יכול אך דברי נבואות הנביא ההוא ככת"נך שלנו. פתאום החילותי להרגיש בנפשי פחד לא ידעתי שחרו ונדמה לי כאלו שמוע אשמע אחרי קול רעש מתחת כרכיב הבימה, אך אמצתי את רוחי, וכלימדה כסחה פני מהפחד הרמיוני אשר יתקפני, וקריתי בספר מכלי חת עד חומן. רגעי הלילה ארכו לי מאד ודמייתי כאלו ימשכו לעולמים, וכעמל גדול צלחה לי להשאר ער, כי השונה החלה לאחוז שמורות עיני ולחבקני בזרועותיה, והחילותי לקרות בספר תהלים. פתאום החילותי להרגיש צלמות ולא-סדרים ברוך סרעפי בקרבי [אולי השמן במנורה סבב לי כאב ראש גדול או כח הדמיון העז הכביר אכפו על נפשי] ורוחי משוטט על פני ים דמיונים אין קץ ותכלית, וכל קרבי התחלחלו. כרגעים ההם דמיתי באמת לראות הקבר נפתח, והמון חמונות מכהילות לרבבות עוברות לפני במהירות נפלאה, וכאשר באו כן חלפו פתאום ודממה שוררת. פתאום וצליל הפעמון הכה שנים עשר תור חצי הלילה. לבי נחר ממקומו ומהתי רגזתי, ועל יד על יד חרדמה גדולה נפלה עלי ואישו. במצב כזה שכבתי ארצה כמרז עד אור הבוקר עת באו האנשים להתפלל ויעירוני משנתי. הקיפני עטרוני מכל עברים וכל אחד הרכה לשאול אותי מה ה' לי, מה ראיתי, ומה קרה לי בלילה. וענית להם כי צויתי מכלי לגלות לשום אדם את אשר נגלה לי במראות הלילה. ואדמה כי עשיתי כדת מכלי לשלול מהם את אמונתם בנפלאות המקום הזה הקדוש בעיניהם מימי עולם; אך לחכמיהם ואלופיהם הגדתי את האמת ולא כחרתי דבר. תושבי הארץ ספרו זה לזה מגדל החן וחסד אשר מצאתי בעיני הנביא, כי נמלטתי מהסכנות העצומות אשר רבים לפני נפלו חללים לרגליהן.

במשך ימי החג תנחן משרת ההשגחה על ביהכ"נ בירי איש עברי ועל ועל פיו יצאו ויבאו כל הענינים הנדרשים לו. ובימי השנה כלה ינחנו המפתחות בירי אשה מחמורות היושבת אצל המקום הזה, ועליה להעלות נר חמיר במנורה חקדושה התלויה על קבר איש האלהים, והיא גם היא אשר תפתח את הכית לאורחים הבאים להתפלל על הקבר, ותוליכם שמה. המשגיח הכולל על המקום הוא כהר"ר משה צעללום מעיר מוססול.

הנסיעה השניה על הרי קורדיסטאן.

אָקראָ. יבנוי כּסִּים וּבְרִיתִית. חֻקֵּת הַר, לְכָל־דִּי. וְזִכְרוֹ. וְחֻלְמִי וּרְפוּאִתִּי. תְּלוּנֵת לֵישׁ יְהוּדִי יֵגֵל אֲשֶׁמֶן. יְנֻשִּׁית שְׁלוֹם בִּינְיָהִם. סִכְנֵת הַדֶּרֶךְ יֵגֵל הַהֲרִים. הַיְּהוּדִים סֵם. חֵי תְּלוּאִים חֲנֹנֵד וּבְרִיתִית. שׁוֹבִי לְבִירוּאִתִּי.

חמשה ימים אחרי חג השבועות נסעתי משם בלוית עובדי אורח אחרים, ואחרי מהלך שני ימים באתי לעיר מוססול. הארץ אשר עברתי בה טרם בואי לעיר היא נקראת בכתבי הקודש במקומות רבים בשם "ארץ אשור". השם הזה יזכר עוד עד היום הזה כפי היהודים שם בסדורי קדושין וגיטין ושאר ענינים הנוגעים לאמונת ישראל. **בדבר** עיר מוססול אדבר בפרק מיוחד, ועתה אודיע רק מסכיבות קור-דיסטאן לפאת מזרחה.

הנסיעה למקומות ההם קשתה עלי יותר מהנסיעה אל המקומות אשר עברתי שם בראשונה, ואחי העבריים הזהירוני עד מאד לבלי לכתת רגלי במקומות המסוכנים וכל כך גדל פחדם עד כי לא מצאתי אף אחד מהם אשר חפץ ללכת אתי והוכרחתי לעבור בלוית איש קורדי אחר. הנסיעה דרך המקומות ההמה נקשרה בסכנות רבות מהמן השודדים האורבים עלי הדרכים במסתרים, ותמשך שלשת ימים, ועוד ביום הראשון הראתי לדעת גדול הסכנה הרובצת על דרכי. חום השמש גדול שם כל כך עד אשר הוכרחתי לפשיט איזה מבגרי אשר היו עלי למעמסה; ויהי בהיותי בדרך, פתאום קפץ עלי האיש אשר הלך אתי מאחורי ויכסני בבגרי סביב וצוה עלי להתנפל ארצה. רוח ישימן הנורא סאמום הנקרא בכתבי הקודש "קטב מרורי" חלף על פנינו. סכנת הרוח הנורא הזה מודעת לכל.

אחרי מהלך שלשה ימים דרך המדבר באתי לעיר אקרא העומדת לרגלי הררי-חאיר. שם מצאתי כמאה טשפחות מב"י, ומשגיח העדה כהר"ר אליהו יקרא בשם "נשיא" כאשר הוא המנהג בארצות הקדם אשר כל אלוף העדה יקרא בשם ההוא.

בסכיבות העיר יש שדות זרועות למכביר, גם המון רב עצי זית ושקדים ושאר עצים נושאי פרי אשר רבים מהם הם קנין היהודים שם. באמצע השדות כמרחק חצי שעה מהעיר עומד בית תפלה ישן נושן מאד, ואצלו מקוה מים אשר שם תרחצנה נשי ישראל. מלפנים בעת רחצן היו נתפשות פחאום טהקורדים אשר ארכו להן לענותן. פעם אחת רחצה שם אשה את בשרה במי המקוה, והנה ארכעה קורדים ארכו עליה לענותה; אמנם האשה לכשה רוח גבורה ותקח חתיכת עץ עבה, ותשליכה על ראש אחד מהם אשר נפל ארצה מת, ויקומו עליה השלשה הנותרים ורצחוהו נפש. — פעם אחרת קם קורדי אחד על אשה עבריה רוחצת ויבקש לענותה והיא הנינה על נפשה ותחזק עליו ותגוול את החריב מידו ותתקעהו בירכו. אוהב הנפצע אשר עבר לדרכו שם עפ"י מקרה בראותו את אשר עשתה

עשתה העכריה לידיו אשר ראהו מתגלל בדמו, נקם את נקמתו ממנה ויו לארץ נצחה.

מדי יום ביומו טרם חפלת מנחה ילכו היהודים אל הנהר השוטף סמוך לבית התפלה וכולם יחד יאכלו שם לחם ואחרי כן יתפללו. כמה מאחכ"י שם המה עשירים, ומעת אשר יד ממשלת תוגרמה שלטת במקומות ההם, הוסי' למצער עול סובלם מעל צוארם.

כל המקומות ההם עומדים תחת פקודת הפחה היושב בעיר מוססול אשר ימשול בשם ממשלת תוגרמה. כל החושבים מדברים שפת קורדית מלכר השיפוט המדבר שפת תוגרמה. הממשלה השאירה להם כל מנהגיהם ודרכי חייהם לחיות על פיהם, ואות הַבְּנָעִם תחת ממשלת תוגרמה הוא רק כשלטם מס מעט.

ב י ר נ א נ י

מֶאֱקָרָא עברתי דרך הרריחאיר לבוא בירזאני. על ההרים העומדים בטבור הארץ לא תעבור שום ארחת נוסעים, ונסעתי בעצמי

בדוית איש קורדי אחד. הארץ אשר עברתי בה היא שוממה וחרבה וכמעט מוזהר אף ליושביה, ואך לעתים רחוקות יעברו שמה. הררי סלעים ונאות עמוקות מעין גורדי רוצחים ישתרעו כליל ישימן ההוא. מאד היה קשה לנו לעבור הלאה בדרך ההיא. על כל צעד וצעד נפל פחד עלינו מגורדי שורדים האורכים בדרך עד אשר הגענו אל העיר הישנה בירזאני העומדת על ראש הר גבוה ותלול ושם מצאתי כשתי מאות משפחות מאחכ"י ושם נשיאם מאילום יעקב הי"ו. בעיר ההיא נשארתי משך זמן אשר יכולתי לדרוש ולחקר אדות עניני העדה. התבוננתי כי אין להם מקוה טים לנשיתיהן להטהר מטומאתן כדת, וכאשר הצעתי הדבר לראשי העדה הבטיחוני ^{לחן} לחקן המעות הזה. חשכת הכערות חכסה שמה את אחכ"י בצעיף אופל. אין גם ^{לחן} אחר מהם היודע להתפלל תפלתו. לראבון לבי הנני מוכרח להגיד, כי לא מצאתי כזאת אצל אחכ"י בכל מקום אשר עברתי.

בלוית עברי אחד, יונה בן הנשיא מאילום יעקב מעיר בירזאני, ומורה דרך איש קורדי ממשפחת הנעסטאריאנער יצאתי מן העיר. אחרי עבור שחים עשרה שעות עלינו על הר ^{לחן} ציבארי, והקורדים קוראים לו "בארים" כאשר הגענו על ראש ההר, אמר הקורדי "תם טורא" (עלינו ההרה). בעת עברי על ההרים התבוננתי כי הקורדים משתמשים בלשונם בכמה מלות ^{לחן} כשדוית, עד"ס: מלכא (מלך), מלכתא (מלכה), ועוד אחרים הנמצאים בספר עזרא. על כל הדרך הנשמה המיבלת אל ההרים האלה לא מצאתי רק מעט מזער מיני פרי יער ואגוזים, ומין אחד ירק ראוי לאכילה. מראש ההר תתענג העין להביט למטה על הבקעות העמוקות, והמון כפרים נפזרים במקומות שונות, והדר השרון והכרמל אשר בתוכם נטעו אהלי הקורדים מוקפים גנות ופרדסים לרוב. שש שעות נדרשו לנו ^{לחן} לרדת מן ההר ההוא. בין גורדים נוסעי בערר [נאמארעו] היושבים לרגלי ההר מצאתי ארבע משפחות מישראל אשר קבלוני בכל אותות אהבה, והגידו לי כי מעולם לא דרכה שם רגל איש יהודי אייראפא עד היום. היהודים במקומות ההם סובלים עול כבד מאד ומצב הנעסטא-ריאנער הנוצרים שם איננו רע כ"כ.

וַיֵּנְדְּרוּ. הַנְּסִיעָה עַל הַהָרִים.

אחרי מהלך ארבע שעות דרך כבדת ארץ רשנה ורעננה ומקום מעינות מים באחי לעיר וינדרו. היהודים שם, כשתי מאות וחמשים משפחות, יושבים בחלק מיוחד להם בעיר. העיר עומדת על כבדת ארץ מוקפת הרים סביב לה וכמה זרמי מים ישטופו מראשיהם בקול המולח גדולה. תלאות הדרך ענו כחי מאד עד אשר נפלתי למשכב ונחליתי במחלת הקדחת. אין אף רופא אחד בכל המקום, כי לא ידעו מה הוא. ככה נשארתי נעוב בידי הטבע אשר החלימני בלי עזרת רופא, וכאשר שבתי מעט לאיחתי, בקשתי להוליכני מחוץ לעיר לשאוף רוח צח. עלי דרכי ראיתי אשה עכריה רוחצת בגדים על שפת מקוה מים וכאשר שאלתי מדוע לא תכבס במי הנהר השוטף, השיבה לי כי מי המקום הזה חמים המה מאד, ואחרי אשר הלכתי האשה לרכבה פשטתי ארץ בגדי ויירדתי לרחוץ בשרי במים האלה. וישתוממו האנשים אשר היו אתי. רחצתי ימים אחדים במים האלה ושכתי לאיחתי כבראשונה על ידיהם. אחרי כן הראיתי לדעת לתושבי העיר גודל התועלת מהמים החמים לרפואה, כי לא ידעו מזה מאומה וכעבור זאת התפלאו מאוד בראשונה לראות אותי רוחץ במים ההם. גם סבה אחרת היתה בעזרתי לרפאות מחלתי כי הביאו לפני שורש מין צמח ידוע וסגולתו לנקות המעיין, ואחרי אשר בשלתי את השורש הזה והחילתי לשחות מי בישולו, הרגשתי ארוכה ככל עצמותי וככל אשר הוספתי לשחות כן רפואתי קרבה להגלות. כן ספרו לי, כי ידועים להם מיני צמחים אשר יבשולם במים וישתו מי נסיכם והיו לרפואה לכאב הראש, ולשאר מיני תחלואים. רשמתי בספר הזכרון שלי את שמות הצמחים ההם אמנם לא מצאתים על דרכי נסיעותי בשום מקום. כאשר שבתי לאיחתי עשו כל בני עדת ישראל שמה יום משתה ושמחה לשמוח בשמחתי. שם נשארתי עוד ימים אחדים, ובתוך הימים ההם נתגלגל לידי לעשות שלום בין איש לאשתו ואודיע לקהל הקוראים סכר דבר המריבה למען ידעו איך רחקה ידיעת חוקי אמונתנו הקדושה מלב אלה אחב"י היושבים במקומות ההם.

ויהי היום ויבוא לפני איש אחד מאחב"י, ויאשים את אשתו אשר לא תחפוץ להראות לו אותות אהבת אשה לבעלה, וידרוש ממני, [בהיותי חכם מירושלים] להשיב אהבת רעיתו אל היותו. וכאשר החיליתי לדרוש את האשה השיבה לי בדברים מעורבים ומבלבלים עד אשר לא יכולתי בראשונה להציל מפיה דבר אמת. אך התבוננתי מדבריה כי נשואין שלהם היו נגר הדת. אז החילתי לחקור פרטי הדברים ושאלתי אם היתה בעת נשואיה בתולה אלמנה או גרושה, והיא השיבה כי לא היתה אחת מכל אלה אמנם היתה אשת איש בעת נשאה לאיש הזר, כי בעלה הראשון המיר דתו ולכן לקחה איש אחר במקומו. פניתי אל האיש והוכחתיו אל פניו איכבה הויד לעשות כזאת לקחת אשת איש לו לאשה, כי כל עוד לא גרשה בעלה הראשון היא עורגת אשת איש. ווען לי האיש ויאמר: כי אביו נשיא העדה התיר לו. ואשלח לקרוא את הנשיא, ונתוכחתי עמו שני ימים רצופים אודות הדבר והבאתי לו דעות כל הפוסקים, והרחתי לדעת כי אסורה היתה להנשא כל עוד לא נתן לה בעלה הראשון ספר כריתותיה. אמנם הנשיא תמך ויחדותי על מנהג הארץ ואמר כי אחרי אשר עזבה הבעל והמיר את דתו, הפר את שכועתו ובטלו קדושין מעיקרא כי אין קדושין תופסין באינו ישראל. אך אחרי אשר הכינוחתי כי בעלה ישראל הוא והמיר והסכימו לדעתי שני הנשיאים האחרים אשר היו שם, הבטיח הנשיא

הנשיא שישתדל להוציא גט פטורין מבעלה הראשון וגם צלחה חפצו בידו אחרי אשר נתן לו סך כסף אשר דרש. אחרי כן הגדתי אל האשה כי אחרי אשר נתגרשה מבעלה הראשון וקדושי השני לא היו קדושין, עתה הרשות בידה להנשא לשלישי, וישמחו כלם על הדבר הזה.

מסכת גופי החלש לא יכולתי לנסוע הלאה על ההרים ולכן שבתי לכיוראני לראות אם עשו אלופי העדה כאשר הבטיחוני לכונן מקוה מים עבור נשותיהם. ככואי לשם אספתי את בני העדה, והוריתי להם איך לעשות המקוה וכן עשו. וגם שארי דברים הנוגעים לדת ישראל כוננתי שמה, והסירותי כמה מנהגים אשר היו שלא כדת ישראל, ואחרי דברי לא שנו. **ככלות** בנין המקוה ועשייתה לכל משפטיה עשו משתה ושמחה לכבודי, אחרי כלות המשתה דבר אלי וזן העדה כדרכים האלה: אדוני.

רבינו אחה ועטרת תפארת ראשינו. אלהים שלחך הנה לשמור רגלינו מלכוד בחכלי עון וחטאה, ועל ידי חכמתך הרכה נודעו לנו קשט אמרי אמרת בדתנו הצרופה. וכאשר מאנח לקבל מאתנו שום דבר אשר חשקה נפשנו לתת לך במתנה למזכרת אהבת עולמים לכבודך, כן נחזוקה האמונה בלבבינו כי ממרום שולחת אלינו להורות לנו הדרך אשר נלך בה והמעשה אשר נעשה. אך דבר אחר נבקש ממך ונקוה כי לא תשיב פנינו ריקס.

„אך אם יהי' לאל ידי“ אני עניתי בלתי ספק את הפצכם אמלא. הבה אדוני, קרא האיש, הן כסביבות אורמאי על ההרים המתנשאים סמוך לגבול ארץ פרס הקטנה, וישבים רבים מאחביו והנם נבערים מדעת חזקי תורתנו הקדושה כמונו היום, וגם כמונו כמוהם כלחה נפשם לדעת ולהכין פקודי תורה ללכת בדרך הרצויה בעיני ד'. המה יודעים כי אחה בתוכנו, ומצפים על ביאתך גם אליהם כצמא למים, אנה אדוני ראה אשר תקוהם לא תשאר מעל ואל יכשו מסכרם; לך נא לבקש את אחיך אלה במקומות מושבותיהם, להשקותם מים מבאר החיים ואל השמים יחשוב זאת לך לצדקה עת תבוא על שכרך. — הבטחתי ללכת אל המקומות אשר הוגר לי ובקשתי מהם שישלחו אתי אנשים ללוותי על דרכי. ויבחרו מביניהם שנים עשר אנשים ובראשם הנשיא בעצמו אשר בקש לעשות לו הכבוד הנה להיות גם הוא מן ההולכים עמדי. אחרי כן הביאו לפני ארבעה אורחים, שלוחי הקהלות ההנה אשר היה ברצוני ללכת אליהן, ומכרכותיהם ברכוני ויבקשו ממני ללכת מהר אחריהם אל המקום המיועד. וכאשר הגדתי להם כי נכון הנני ללכת מהרו לפני אל אנשי עדתם לבשר כי הולך וקרוב אני אליהם ולשלוח אנשים חמושים בכלי קרב נגדי להביאני לשלום.

בחמשה עשר יום לחודש חמוז שנת 1848 שמתי משם לדרך פעמי נלוה ממספר רב יהודים, ואיזה אנשים מהקורדים אשר השכירו לנו גמלים לרכוב. אין ספורות תלואות הדרך אשר עברנו בה, במשך שני ימים רצופים לא יכולנו לעבור כי אם אחד אחד דרך מעבר צר מאוד, מקום אשר לא יגיעו שם קרני השמש, ובגדינו נקרעו ורגלינו נפצעו מהקוצים אשר סביב שחו עלינו. ויהי כאשר צלחה לנו לעבור את המעבר הצר הזה אחרי תלאות עצומות, והנה נפלו עלינו גרוד שודדים מעמי הקורדים. גם אנחנו עמרנו נגרם ביד רמה שעות אחדות עד אשר פנו לנו עורף וינסו מפנינו אחרי קחתם אחרם את אנשיהם המיכים במלחמה.

ביום השלישי באנו לשפת נהר השיטף לרגלי הר רם ונשא. שם חפצנו לנו והנה ראינו מרחוק שמונה יהודים באים לקראתנו לקבל פנינו המה היו שלחי הקהלות הנזכרים מקודם; בתוכם היה גם נשיאם כהר"ר מאילום יהודא. ויקחו אותי וירכיבוני על שכמיהם עד אשר עלינו על ראש ההר

היה, וסמוך לכפר אחד מיושב מן עם הקירדים הושיכני על הארץ. בכפר
ההוא נמצאו ארבע משפחות מכ"י ושם נשיאם בנימין הי"ו אשר הביאנו
אליו. כפנות היום באו ששה שלוחים אחרים לקדם פני, ובראשם נשיאם
מאילום אשונה ובבוקר למחרתו באו שלוחים אחרים מקהלות היהודים
הגרים. בכפרים מסביב. וכאשר דרש דרשתי אודות עניני הדת
התכוננתי כי עושים כמה דברים שלא כדון אבהלכה, והוריתי לוקני העדה
את המעשה אשר יעשו, והבטיחו לתת מקום לדברי ולתן את אשר עותו
עד כה.

זמן לא בכיר אחרי כואי לשם, קרה מקרה אחד אשר ממנו יוכל הראיה
לראות מצב בני הארצות ההנה, והמקרה ההוא הכריח גם אותי למהר
שיבי משם למקמי הראשון. בכפר ההוא הרוויב איש יהודי אחד לקרוא את
עצמו בשם נשיא אשר לא כדת, והתחיל להיות שוחט ובודק בחוקת הדת
ובלי ידיעה ברני שו"ב. הרשיון לזאת נתן לו מראש הקורדים במקום הזה
אחרי אשר שלם לו סך ידוע לשנה עבור משרת פקודתו. וכאשר באתי
שם אמרתי: "כי אסור לאכול משחיטתו. ראש הקורדים בא אלי בעצמו
וידרש ממני להגיד לו מי אני, ואיזה רוח עבר עלי לקחת משרת פקודה
מאיש אשר הוא שם אותה על שכמו, ומי שמני לשופט בדבר הזה? תאנטיס
אשר היו אתי הגידו לו, כי הנני חכם מעיר ירושלם שלוח משם להורות
חוקי דת ישראל לאלה אשר טח מהשכיל לכותם. גם אני אמרתי לו כי
אם עשה יעשה איש מחמודי בדבר הזה לקחת לו איזה פקודה בעניני הדת
ואמונה ביד רמה שלא כדת הלא בלא ספק עניש יענש, ומדוע יגרע חלק
היהודים נגד איש מהם אשר יעשה בדרך ויפר חוק. ויען הקורדי ויאמר:
הן אמנם דברך טובים ונכחים, אך הסיכות לי נזק כסף, וחייבת לי את
ראשך, וילך לו לדרכו.

כשמוע אנשי לוחי הדברים האלה מפי הקורדי, נפלו פניהם ויתעצבו
מאד, "כידעם כי דברים כאלה יוצאים מפי איש קורדי לא ישיבו
ריקם. חיש נודע לנו כי מספר רב מעם הקורדים חגורים בכלי קרב
אורכים עלינו בדרך ומגמתם להמיהני ולהביא את ראשי לאדוניהם. כל עת
הערב חשבתי דרכי לשית עצות בנפשי עד אשר מצאתי דרך נכונה להמלט.
השאר כלכם יחד על מקומכם אמרתי לאחי, "שירו וזמרו בקול המזמור הזה,
אך לא תדליקו נרות בביתכם. הקורדים יאמינו כי חפצי להשאר פה כל
הלילה ובין כה וכה אמלטה בלוחי אנשי. ויטב הדבר בעיניהם, ונעזב את
המקום שנים שנים, לא כלנו יחד, וצלחה בידנו להמלט בלי פגע, כי
הלכנו בדרך אחרת מאשר חשבנו ללכת כתחלה ונכוא להררי העיר. לא
ידעתי מה היה להאנשים אשר נשאר בכפר שמחים ומרננים, אם הלילה
לא נהפך שירם לקול כוכים ואם לא שחקו ליום אחרון.

חיש כאשר נודע הדבר כי ברחתי, יצאו אנשים מזוינים לכבשני על כל
הדרכים וגם פגעו בנו כמה מהם, אמנם בהיותם מתי מספר יראו
לנסות דבר אלינו, ואחרי מהלך שלשה ימים שבתי לעיר בירואני. חמשים
והמשה ימים נדרשו לי לשני מסעותי אשר נסעתי בהררי קורדיסטאן.

יא.

מוססול. חזונו עיר ניכס. קבר יונה הנביא. ינכיל. מלכות יהודים.

העיר מוססול עומדת קרוב לעיר הגדולה ניוה המפורסמת מאד בימים הקדמונים. שם זכרון ימים עברו עבר עור הפעם לפני רוח דמיוני. עמים גדולים ומלכים עצומים משלו פה בשנים קדמוניות, ערים גדולות המפליאות עיר את רוחנו בהמון משואות חרכותיהן, וכן העת המכלה הכל עוד לא הרסן עד היסוד, עוד שרידי תפארתן פליטת ימי קדם יעוררו תמהון פלא בלב המביט עליהם. דמיוני ההוק נפח רוח חיים בעצמות הורות עולמים אשר נשכחו מלב, ויעבירם לפני רוחי מחק שממית מגוריהן לאלפים ולרכבות, וסעיפי יוצרי ציורים נשכים הגדילו לעשות עם אלה בצבא חמונות שונות הממלאות לב החושך ברנש קודש כגלל השיכה הרכה החופפת על כר המראה הנשגב הזה.

עור עד היום נשארו רשמי גודל העיר העתיקה הזאת גם מצבה כאשר הייתה בימים קדמונים ושרידי חרכותיה ישתרעו לאורך שפת נחל חדקל במרחק שמונה שעות עד קרוב לעיר מוססול. ככל מקום מדרך כף רגל ההלך, יראה משואות היכלים וארמונות וכנינים עתיקים מאבנים וסלעים גדולים ונכוחים עד מאד המפליאים את העין, ונראים כאלו נבנו ביד ענקים: מערות בחכניות נפלאות, ומעונות רחבי ידים חצובים כחלמשי צורים אשר לפי הקבלה היו אוצרות חבואה לעמים הקדמונים בימים שכבר חלפו. משני עברי נהר חדקל עומדים המון רב טורי עמודי אבן רמים ונשיאים אלה כנגד אלה, ואומרים כי המה היו שערי עיר ניוה בימי שלוחה. עמודי סלעים אשר נכתבו עליהם כתבת בלתי מיכנור לשום אדם בימים אלה הנמצאים במרחק שלש שעות מעיר מוססול כמספר רב, יעידו ויגידו כי עומדים על חלם עוד מימי דור ההפלגה ולכל הפחות מזמן סנחריב וטעלה. **באמצע** העיר הישנה עומד עתה כפר אחד במרחק שעה מעיר מוססול. בכפר ההוא מראים החושבים קבר אחד אשר לפי הקבלה אשר בידיהם הוא קבר יונה¹ הנביא. הקבר הזה עומד בשדה אשר לפי עדות המחמירים יצמח שם פעם אחת בשנה הקיקיון הנודע אשר היה לצל מעל לראש הנביא. הערבאים מכבדים את הקבר הזה מאד ומתפללים שם על חוליהם. העפר המכסה את הקבר קדוש הוא בעיני החושבים, אשר ימלאו ממנו אמתחות קטנים וחולים אותם על ציאריהם לרפואה.

בעיר מוססול מצאתי לערך ארבע מאות וחמשים² משפחות מישראל, אשר אין להם להתלונן על מצבם מאומה; רבים מהם עושים מסחר וקנון רב מאד. בית הכנסת כעיר גדול מאד, אך אין בו דברים יקרי ערך מלבד מערה אחת הנמצאת תחת ארון הקודש, אשר אומרים כי בה ישב אליהו הנביא.

שלשה חכמים לעדת ישראל בעיר ההיא אשר על פיהם יעשו כל עניני העדה. הן דברים הנוגעים בין אדם לחבירו והן כן אדם למקום. שם הראשון חכם נחמים ושם השני חכם ששון ושם השלישי חכם דוד וכו'.

¹ כנחמן חטולטלס נספרו נד 44 יאמר כי קבר הנביא הוא כנחל בדרך ישראל על הר נישאריה על הנהר.

² 52 ינך לכו כי היו 55 נחמיו שנינו אלפים יהודים ו' פתחיה נד 171 יאמר כי 52 אלפים היו 55 והחכם ריטער נספרו יודיע כי חמס וחמשים נחמיו לנ"י היו שמה.

וכלם ממשפחת ביהמני אשר לפי ההשערה נקראו על שם העיר אשר ממנה יצאו. אחב"י שם נכערים מרעת, ונחעים כמשאות שוא ומרוחים עד מאד. ויש להם רק בית ספר אחד לנעריהם ושם מורה בית הספר ההוא הוא מרדכי בן החכם דוד, שאר בשרו של "השולחני כהר"ר יצחק צעלעס אשר יגרתי בביתו.

המסחר שם פרץ לרוב; וכמה בתי מלאכה למיני בנר שינים ניסדו שמה. וכיחוד יפליאו לעשות את מין המוסלון הנורע בשערי אייראפא, ואשר נקרא על שם העיר ההיא אשר שם ראשית מלאכתו ומשם הובאו לראשונה לאיראפא.

העיר מוססול דמחה לשאר ערי ארצות הקדם; אך יציע אחד לבתיה, ולמול פני כל אחד מקום מושב מכוסה כרשא"י [טעראססע] והחלונות אינם יוצאים לעבר החוץ והיא מוקפת הרים משני עבריה, ולעבר השלישי שיטף נהר חרקל ועבר הרביעי חוף הנהר לגבול לו, ומעיינים חמים רבים המינחים כריח גפרית יקרו מימיהם בסביבות העיר. בכל היום ישבו החושבים במעונות מתחת לבתים העומדים על החצר כי לא יוכלו שאר את חים היום. גם את המים אינם יכולים לשחות מגדל החים אם לא יאספו אותם בכורות או בכלים העשויים ממין חמר ידוע אשר בטבעו לקרר ולטהר את המים ולהכשירם לשתייה. הדרי"הכחים ארוכים וצרים. על הקרקע שטוחים אדמות שער וכרים וכסתות מינחים עליהם לפאר את הבית, והנם שוכבים על מצעות מתוחות על הארץ. חושבי העיר "המרה" חוגרמים, יהודים וארמנים; שפת הארץ היא שפת חוגרמית ושפת ערבית. החוגרמים והיהודים דומים במלבושיהם, מצנפת אדימה ישאו על ראשיהם; הנשים מקשטות ראשיהן כחכשיט מיוחד לנשי ארצות הקדם המעולף בזהב ופנינים לרוב, מעיל ארוך על בשרן, וסנדרלים על רגליהן; על ידיהן ורגליהן נושאות צמידים וטבעות זהב וכסף; כל הנשים נושאות נזמים באזניהן ובאפיהן. גם איזה אנשים יפארו אפיהם בטבעות. ובעת צאת הנשים חוצה חכסניה פניהן בצעיף ופניהן כל יראו.

בעיר מוססול ישבו צירים מממלכות כריטניא וצרפת. דברי ציר ממלכת צרפת היו נשענים מאד באוני ממשלת העיר בעת היותי שמה ואחרי דבריו לא שנחה; גם היה לי למגן ומחסה, ומוכרת אני להגיד בקהל רב כי עמד לימיני בכל אשר הי' לאל ידו, ולעולם לא אשכח חסדו אשר עשה עמדי.

אחרי אשר נתעכבתי ירח ימים בעיר מוססול, נסעתי את ארחת ישמעאלים לעיר ערביל, והיהודים אומרים כי היא העיר רסן הנוכרת בבתי הקורש. על אמצע הדרך ישטוף נהר אל-כביר אשר הוא לגבול בין שתי הפחות מוססול ובגדר; הנהר ההוא משתפך לחוף נהר חרקל; כחוד מי הנהר נמצא מין דגים אדומים וכמה מהם משקלם עד שתי מאות ליטרות. **העיר** ערביל נחלקת לשתיים, חציה אשר בו המבצר עומד על ההר והחציה השני ישתרע במרחק רב בארץ המישור ושם ישבו כל הסוחרים וכל בתי המסחר שם כוננו. מאה משפחות מישראל נמצאו בה, ושם נשיאם מאילים מרדכי הוי". אחב"י שם יסכולו צרות רבות ורעות מידו כת אחת הנקראת כת-אל, בני בלי תרבות ופראים ואכזרים מאד. ואספיה אך שמץ דבר "מרב צרותיהם. ימים אחרים טרם באו, שפכה נערה עכריה מיכ מכרה על הרחוב ועל פי מקרה עבר אחד מהישמעאלים דרך שם ויקבל את שפך המים על בגדיו. חיש נקבצו באו המן רב נגד הכית הזה, וישברו את "הרלת, ויחזיקו בנערה ויקללוה קללות נמרצות, על אשר הודרה להשפיל

להשפיל כבוד איש מחמודי. הנערה הצדיקה נפשה לאמר: כי מעולם לא עלה על לבח לעשות דבר זה בכונה, אך יד המקרה כמעל הזה, אבל לשיא! ויגידו לה כי רק דרך אחת לה להציל את נפשה, והיא להמיר דתה ואז תנשא לאיש עשיר אחר מהם וטוב לה. ותען הנערה ותאמר: הן נערה עברית אנכי, בדת אבותי נולדתי ובה אמותה, ואבחר מית מחיות חיי חרפה יבין בעוזבי דת אבותי. הן נחיתה אני בידכם, עשו לי כטוב בעיניכם, קחו את נפשי, אך דעו כי דמי מידכם ידרש, ואל החפץ צדק ינקים נקמתי מכם. **האכזרים** ההם מפשוע כחוקת היר, והמיתות לעיני אבותיה אשר ראו דם בתם שופך כמים כאין הושיע, ואחר כן כרתוה לגורים. כראשונה חפצו בני העדה להביא את ריבם לפני הפחה היושב כנגד, אך שבו אחור, כי נפל פחד המון העם עליהם אשר אמרו להמית את כלם לפי חרב אם יפצו פה להתלונן.

בשנה ההיא מת בעיר הזאת רבי פתחיה אשר בא שם כמלאכות בני ישראל היושבים בירושלים לקבץ נדבות עשירי העיר בעד אחיהם העניים בעיר הקדושה, ויקבר שם בכבוד גדול כיאות לאיש נכבד כמוהו. והיו כלילה הראשון אחרי הובל לקברות הוציאוהו הישמעאלים מקברו, וברחו ידי האחת, ואח נחתו השליכי באחת החפירות וקבורה לא נתנו לו. היהודים הלכו על בית הקברות וימלאו את קברו הריק בעפר, ויותר לא הרהיבו בנפשם לעשות.

דברים כאלה והדומים להם, השפילו את רוח היהודים שם והגיעו עד עפר והפחד מרעות גדולות מאלה השח את נפשם עד כי יסבילו וישאו כל המוצאות איהם בלב נדבה ורוח שקטה בלי כל תלונה. בעת אשר נעשו החועבות האלה, היו בעיר ההיא איזה יהודים מעיר כנרד, והודיעו כל זאת אל צירי ממלכות איראפא היושבים כנגד, כי ר' פתחיה הנזכר היה אחד מהחוסים תחת ממשלת עסטריך, ויגיע הדבר לאוזני הפחה, ויקרא את האנשים אשר עשו את הדבר הרע ההוא לפניו וידבר אליהם בדברים האלה: הטרם חדעו כי הקברים המה בתי כלאים אשר ישים כמו אדון העולמים את המתים למען ישארו שם עד בוא יום המשפט הגדול והנורא? מדוע לא חבדו מקומות כאלה? אחרי כן נדרש הדבר עיי בית המשפט, וכלא כל תפונה קבלו החוטאים את עונשם אם לא בקשו היהודים חושבי ערביל מאר הפחה לכפר על חטאתם והפחה נדרש לבקשתם.

להיות לעדה על עצמת שנאת הדת השרירה במקומות ההם נגר אחכ"י אספר פה עיד דבר אחד. היהודים יושבי עיר התחתונה בני בית חפלה הרש, וילכו להביא ספרי התורות אל תיבו בשמחה וצחלה כחוק היהודים מני אז. באמצע רכבם התנפלו אליהם המחמודים, וימיתו מהם רבים ופצעו הנשואים, ואח בית החפלה הריסו עד היסוד.

אני הנזכר ראיתי בעיני את דבר השערוריה אשר הגדתי לאחרינה ולראבון לבי אומר, כי מצב היהודים בערביל הוא קשה ומר ומאד, עד כי כשל כח הסבל. אך ענין מסחרם כלתי מנכל הוא, כי יוכלו לסחור בארץ ככל אשר תאוו נפשם ובכלל כלם נבעיים מדעת עד מאד, ומדברים לשון ערבית

אחרי ימי מנוחה אחרים שמה נמרתי כדעתי לשוב ולעבור על הרי קור-דיסטאן לרוח צפנית מורחית לגבול פרס, לבקר את החושבים הקורדים והיהודים היושבים במקומות ההם, אשר מעולם לא דרכה שם עוד רגל איש איראפא. הן אמנם לפעמים רחוקות יבואו שמה איזה חכמים

חכמים מירושלים; אך רוב נוסעים כאלה ילכו ולא ישובו עוד, כי ימותו בדרך מרוב עמל ותלאה או מירי שודדים.

יב.

הנסיעה השלישית על הרי קורדיסטאן.

הנסיגה דרך הרי סינחאלס. קאנאלכיס, מאנ היהודים שנה. מנהג וז מלך. קוי סלניצק.

פעם שלישית שמתי נפשי בכפי לשים פעמי דרך הרי קורדיסטאן, מקומות אשר שם שם ארץ אייראפא לא נודע אל העמים יושבי הארץ, מקום אשר אך נוסע אמיץ לב, מוכן לסביל כל עמל ותלאה וסכנות עצומות, ויהיב בנפשו ללכת דרך שם. ההרים הנזכרים ויושביהם עיר לא נודעו עד היום אל גדולים חקרי לב בנלילות הארץ. מעיר ערביל נסעתי בליות מורה דרך איש קורדי, ובמשך שלשה ימים עברתי את הרי פירמס אשר ישתרעו לצפון העיר הנזכרת, דרך מלאה מעקשים ומכשולים רבים, בורות וחפירות עמוקות מאד ויושבי הארץ מרי נפש המה, חבר מרצחים ושודדים, אשר כל עוברי אורח מקומות מושבותיהם לא ינקו מידם. בעזר אל החונן צלחה לי לעבור המקומות ההם בלי אסון ופגע רע עד אשר באתי לשלום לעיר ראוואנדיס.

העיר ההיא עומדת על תלה על הר גבוה ותלול, ולרגליו יורטו מי נהר ראוואנדיס. זרה לפני ימים לא כבירים באה העיר תחת מטשלת חוגרמה, ומערת ההיא הוקל למצער עול היהודים הגרים שמה. בגדיהם, ניהם, ויתר עיניהם יותר טובים מאשר המה בשאר ערי ההרים. — בטרם זאת היה שם גורל היהודים רע ומר מרבה להכיל, בהכבד עמי הארץ את אכפם עליהם בלי חמלה, וכנהמות שדה מכרום לעבדים ולשפחות, ואת כל קרשיהם הרסו ולא חללו. כיום ראש השנה ליהודים, כחקיע שיפר כחוק יום הגדול והקדוש ההיא, פרצו המחמדיים כביהכ"נ אשר נקבצו כמו שם היהודים לשפוך שיחם לפני אדון הצבאות, את שופרות הצרועה שכרו, את הנשים ענו, ואת האנשים הכו מכות חדרי כטן ויגרשים ממקום מקדשיהם. לא פעם ושחים עשו ליהודים האומללים כדבר הרע ההוא. אכן מיום החלו החוגרמים למשול עליהם לא יודו לעשות ככה בערים הגדולות; אולם בכפרים הרחוקים, מקום אשר פחד שוטרי חוגרמה לא יעלה עליהם מסכת רוחק המקום טמקים שבת בית המשפט, שם עוד יסבולו האומללים כל צרה כל עמל ותלאה, אך לעבדים ולשפחות לא ירהבו למכרם עוד, תודות לאל החונן. בערים רבות, גם בעיר ראוואנדיס העומדת תחת שלטון חוגרמה, נשארו עוד שרידי צרות לאחכ"י מימים עברו. **עוד** יכפי אותם [ובמקומות רבים גם כיריעת שרי העיר החוגרמים המעלימים עיניהם מראות ברע כי השוחר יעור עניהם] לעבור עבודת עבד איזה ימים כשבו [פראהנדיסט] אך כל זה נעשה כלתי יריעת הפחה היושב בעיר בגד. ראשיהם יכריחום לעבוד בחמר וכלבנים וככל עבודת פרך, נער וזקן טף ונשים, ואחינו האובדים ישאו ויסבולו בנפש שקטה וכלב נשכר ונזכר בחשבם כי אך לעמל וצרה נולדו פה עלי האדמה, וזאת אך זאבה תעודתם פה בעריבות החבל, וע"כ ישישו ויגילו לקראת כל דבר ישע קטן כעל כל הון. מתי מספר מהם אשר ברכם ד' בהון ונכסים, וכניהם יתחשב גם נשיאם כהרר מאילים נסים היו, כי יש לו שדות וכרמים ועבודה רבה נם

גם יש לו שתי נשים ובנים רבים. אמנם שאר היהודים היושבים על ההרים רובם ככולם עניים סחורים המה, חסרי דעת וחכמה, ולא הלך להם ד' בכונה מקצת רוח ומעבודה קשה. גם אין להם רכבים ומנהלים להורותם הדרך ילכו בה והנם תועים כשוות אובדות עלי הרים הרמים. הן אמנם חתן הנשיא הנזכר כהרר שמואל ש"כ נקרא בשם רב, אך לו שקול תשקלנה כל ידיעותיו, מהכל הנח יחר. תפלת הש עיחפלל אך הרב ולכל העדה דומיה תפלה, כי אינם יודעים לשפוך שיח לנורא תהלה.

עוד ראיתי בין היהודים שמה מנהג זר מאד. בראש השנה ילכו כלם אל הנהר השיטף לרגלי ההר, ויאמרו תפלת תשלך ואחרי כן יקפצו כלם אל המים וישחו בין גליו כרגי הים, תחת לנער רק כנפי בגדיהם על שפת הנחל, כאשר יעשו איזה מאחב"י בארצות אייראפא. וכאשר ירשתי מהם סבת מנהג ההבל והזר ההוא, השיבו לי: כי ע"י הפעולה הזאת יטהרו מכל הטאותיהם ומי הנחל ישטיפו מעליהם כל החטאים אשר חטאו כמשך כל ימי השנה העברה, ואינם יודעים, כי תחת הנקה מפשע עוד יטפלו על עוונם בחללם קדושת הים. וכאשר היכחתי אולתם על פניהם כהיות הדבר נגד התת, הבטיחוני לכלי עשות עוד בדבר ההוא. כל יושבי העיר יחיו את נפשם מעבודה אדמה, וגם יעשו מקנה וקנקן במקנה וחבואות הארץ. אחרי מהלך שני ימים, ואחרי סבל תלאות אין ספירות באתי לעיר קיי-סאנדראק העומדת קרמה לעיר ראוואנדרים. בעיר ההיא מצאתי שבעים משפחות מישראל, ומצבם איננו כ"כ רע כמצב אחיהם בראוואנדרים. מהם יחיו נפשם מעבודת האדמה ומהם גם לשחר יתנו ידם, ובכלל סחר המקום ההוא יגדל ביתר שאת מסחר עיר ראוואנדרים.

פה חמו מסעותי כהרי קירדיסטאן. ככה רבו המכשולים והסכנות אשר פגעת עלי ריכי בעברי דרך ההרים ההם עד אשר נעתי הצני מחפץ הנסיעה הלאה, כי כמעט מן הנמנע הוא לעבור הלאה.

יג.

תולדות היהודים היושבים בקורדיסטאן. שנט הנפסעטאריאניגר. עבודת יגדל וחסיס. חוק האדונים. חזק הנבדות בדברים הננועים לתמונה. מלככה וצנודה. מנהגים הנחמדים כמכני קודם הזר יתנהגו כס היהודים וליוו משלך עמי הקדם יגדל היום הזה. השקפה כללית על עניני הדת ונודות המוסר. הערות על כזה ונכהגים נגד דת ישראל.

טרם החלי לדבר דברים אחרים אדות מקור היהודים יושבי ארצות ההרים מצאתי את נפשי מחויבת להודיע בקהל רב כי ידעתי גם ידעתי אך יקשה הדבר הזה להתחקות על שרשי רגלי הנרחים ההם אשר נשכחו עד היום מני רגל אנוש. אמת הדבר אשר הצבתי לי למטרה מראשית שומי לדרך פעמי, ואשר בגללו כחיתי לסכור כל עמל ותלאה, וללחום בחוקת הוד נגד כל המכשולים הרבים והעצומים המנחים על דרך איש המכתת רגליו בארצות רחוקות, אמת הדבר הזה תחל להגלות על יד על יד לנגד עיני; קרני אור אחרים יתחילו לשלות אור כהרר מכעד לחשכר העננים אשר כסו במשאן זה ימים ככירים את המקום אשר שם עשרת שבטי ישראל נחיתים ואשר עקבתם לא נודעו עד היום הזה. הן אמנם בכל אשר אוסיף להעמיק ולחקור בדבר הנעלם ההוא, כן תרכינה המניעות המתיצבות לי לשטן למצוא מסלה סלולה בתוהו ילול ישימון ההוא מסכת חסרון איזה שרידי זכרון מימים קדומים או עדות דברי קורות ימות עולם, אשר

אשר רק ערל ידס'היה לאל ידינו להפיץ אור נוגה על המסכה הצוררת כאופל את החקירה ההיא מימי עולם ושנים קדמוניות. וככל עמלי שעמלתי לא צלחה בידי למצוא אף דבר אחד מדברים הנזכרים להראות לי הדרך הנכונה באין כל ספק. במקום ראיות ומופתים נאמנים כאלה התאמצתי בכל עו להתבונן ולחקור הדברים ותכונתם, לדמות דבר לדבר לפי מצער רוח בינתי, וארז אשר העלתי במצ'דרת התבנית נפשי אותו אציע לפני הקוראים הנכבדים. ואם יחנני ד' ויצליח חפצי בידי לשוב עוד הפעם אל הארצות האלו לחקור אחרי אחי כ"י שמה, אקיה להפיץ אור יותר על הדבר ההוא כרצות ד' את דרכי, ולעת הזאת ארז אשר ראיתי והתכוננתי אותו אני מגיד באזני בני עמי.

לפי עדות היהודים ושכטי הנעסטאריאנער היושבים בארצות ההנה נתישבו שם עוד טרם הריסת בית המקדש הראשון. הקבלה ההיא שגוריה גם כפי כל שאר יושבי הארץ, האומרים כי נגלו אבותינו לארצות האלו ולא שבו עוד לארצם גם אחרי שוב ד' את גולי בבל. ואם נתן אומן לדברי הקבלה הזאת, נראה לדעת כי אחב"י שמה המה משרידי עשרת השבטים ממלכות ישראל אשר הובאו שמה בשבי ע"י מלכי אשור. גם בקורות מלכי ישראל נמצא ראיה לזה; כי כימי פקח בן רמליהו מלך ישראל נצח חגלת פלאסר מלך אשור את ישראל ויגל רבים מהם אשורה. ויש ידיים לההשערה כי ארצות קורדיסטאן הנוגעות "בנבול אשור, מלפנים לממלכה הזאת נהשכו, כי גם לעת הזאת קורדיסטאן אל פחת מוסול החשב, אשר קרית ממשלתה תעמוד לא רחוק מעיר העתקה נינוה. קבלת עמי הארץ תשא בד כבד את דברי ימות עולם האצורים ככתבי הקודש בנוגע לדבר הזה, וכמעט נראה לי כדבר ברור אשר שרידים מעשרת השבטים יושבים בהרי קורדיסטאן. ועתה אנסה להביא לי עדים על הדבר ההוא:

רבים משכטי הנעסטאריאנער בעצמם אומרים כי מטאצאי שכויי העברים המה, אך אין לאל ידם לדעת זמן התישבת שם לחסרון ידיעתם בקורות עולם, וגם לא יחכמו להביא מופתים אחרים המיוסדים על אדני הדעת והתכונה, כי השם "אלוה מכינה, ויהר יבערו ויכסלו. כל הנעסטאר-יאנער אשר כאחי "בחברתם אוהבים מאד את היהודים באהבת אחים, וימנעו א"ע מחברת יושבי הארץ הנוחרים. המה כהעברים נושאים עול כבד על צוארם אשר יעיקו עליהם שאר עמי הארץ. הנעסטאריאנער שומרים את יום השבת ולא יחללוהו, וגם יש להם מנהגים רבים אחרים מאחב"י. לפי השערת המה מזרע דן ונפחלי, [מלכים ב' ט"ז, כ"ט, ישעיהו ה' כ"ג]. כל היהודים היושבים מפוזרים ומפורדים על הרי הארצות ההן בין שכטי העמים הפראים, לפעמים מחמש עד עשרים משפחות מהם המה קנין איש קורדי אחד אשר יעמים עליהם מס כבד משא לעיפה, ואף העני היותר גדול ישלם מס כבד לגולגולת חמש מאות פיאסטער לשנה. לעתים ידועות בשנה מוכרחים המה לעבוד עבודת עבד במלאכות אדוניהם, לחרוש לזרוע ולסוף תבואות אדמתו חנם אין כסף. האדון כאותו יוכל למכרם לעבדים ולשפחות. איש מאדוני הארץ כי ירכב על סוסו¹ ופגע באיש יהודי או נעסטאריאני עפ"י רוב יכריחו לרוץ לפני סוסו עד פחת ביתו ולא יחננו לשאוף רוח. איש יהודי או נעסטאריאני כי יחפוץ לקחת אשה, או מוכרח הוא לקנותה מידי אדוניה, כי ע"י הנשואין תהי' האשה לקנין אדון בעלה, ואדוניה הראשון לא יחפוץ לשלח הנס אין כסף. וטרם יבוא עליה אשה ובעלה, תבעל לאדוניה הראשון תחלה, מנהג ישן נישן הוא אצל עמי הקדם² וגם "כתלמוד מוכא מזה [כתובית דף ג' כ'] וזה לא כביר

כביר נתבטל המנהג הרע הזה, וחמורתי יקח ארון הכתולה סך כסף כיפר תאותו. הסבה לזאת היתה, כי נערה כתולה אחת רצחה ארונה נפש בעת אשר קם עזיה לשלול ממנה כביר נעוריה.

היהודים יושבי קורדוסטאן, יודעים מעט מזועזע מתורת משה. טחי מספר יודעים לקרות עכריות וכל ידיעתם באמונת ישראל היא לקרות המקרא הראשון מק"ש. בימים האלה החלו לשלוח להם ספרי תפילה ותנ"כ מעיר בנדר. אבל איזה מהנשיאים מצאתי ספרי הש"ע ב"י וזולת זה קצרה ידיעתם מאד בכל דבר הנוגע לאמונת היהודים. כאשר יבוא אליהם איש עברי מירושלים, [מקרה רחוק מאד] או יצאו כלם לקרב פניו, ומנשקים את כהפוחיו וקנו גם רגליו לפי ערך האיש ובכורו, אח"כ ישאוהו על שכמיהם אל בית הנשיא, ואז חולצים נעליו ורוחצים את רגליו, ארץ מי הרחצה יקבלו בכלי לשחת מזה כרגש קודש, [אינני מפרין בזה חלילה על מדת האמת]. נכבדי העדה ישחו ראשונה, והנותר יתנו לנשים וילדים לשחת כי חזקה עליהם יד האמונה [אמונת הכל ורעות רוח] אשר המים האלה יגינו על שיתיהם בעד כל מחלה ופגע רע. גם אניכי, בכל עמלי שעמלתי להראותם סבלותם נגד פניהם לא יכולתי מלט נפשי מני משא מנהג ההבל הזה אשר עשו גם עמדי.

בימי החול ישאו האנשים כתינת רבוקה באור לכשרם. מכניסו כד קצרים עד הברכים ומצנפת קטנה סביבה במטפחת שחורה על ראשם, והולכים יחפי רגל. בימי השבת לובשים מלבוש ארון מכנר צמר, ומונעים רגליהם מרחף הנשים לובשות כתינת פסיב ארוכה, וראשיהן תעטפנה במין בנדר עב. שערות ראשיהן השחורות כעורב תלויות בקווצות הלחלים על כתפיהנה, ומנעלים לא חשאונה על רגליהן, אך תקשטנה את זרועותיהן ידיהן ורגליהן בצמידים וטבעות זהב וכסף, ומהי אשר נישאות נומי אף הנוגעים על פיהן. מספר רב מהיהודים שם יחיו נפשם מארונת בנדר צמר יקדים המוכאים גם לארצם אייראפא ונמכרים ביוקר גדול והנכבדים ביניהם יעברו את האדמה; מזיהת השמש עד רדת היום, הם נשים וכניהם וכנותיהם יוצאים לפעם בשדות ובכרמים. כתינת עשוי מענפי עץ עבות מעשה מקלעת, וטצופים במין חמר מכית ומחין. בימי הקיץ ישנים הכרה מחוץ לכתינת מסכת מן זכוכים המכאבים מאד כעוקציהם אשר יפרונו או לרוב ככתינתם. מאכליהם רעים מאוד עד אשר תנעל בס נפש איש אייראפא.

בכל מקום כיאו כשרות העברים והקורדים בעת בשל הקציר, התבוננתי כי מניחים פאה בקצות השרות להיות לאכזה לאלמנור ויחומים גם הרשות נחונה לכל איש לקטוף מלילות אך לא לחת אל הכלים. ראשית בכורי יכולי אדמתם או פרי העצים יביאו היהודים אל נשיאיהם והקורדים אל שופטיהם למנחה בסלים מעושרים בפרחים כאשר עשו היהודים בימים הקדמונים בעת בית מקדשם היה קים. ומלבד אלה עוד מנהגים רבים אחרים הנהוגים אצל העמים האלה יעידו ויגידו כי תוצאותם ממקור ישראל. כי ימצא החלל בשדה בין שתי ערים או יבואו אלופי שני המקומות אל מקום החלל, וימירו את העיר היותר קרובה אל החלל, ובני העיר הזאת ישלמו כסף דמי החלל אל משפחת המת. ואם לא יוכלו להסכים ביניהם בדבר מידדת העיר הקרובה לחלל, או תפרוץ מריבה ומלחמה ביניהם ולפעמים רבירה יפלו חללים סביבות החלל אשר נקבצו לכפר דמו אשר שפך, גם היהודים מוכרחים להיות ידם עם הלוחמים, וכי יפול איש מהם במלחמה, ואין לו גואל הרם, יקחוהו אתם ויקברוהו בקברי אבותיו. עפ"י רוב

רוכ יקברו את החללים במקום אשר ימצאו איתם וזה הדבר אשר ירכו הקברים מאד בשדות וכדרכים. מצב היהודים שמה בנוגע לרח ואל מצב המדיני הוא על דרך זה: יריעתם בעניי הדת ואמונה מצערה מאד, חושך הכערות יכסה כצעף אופל את כל חייהם. מתי מספר מהם אשר יבינו לכתוב ולקרות, והמה נסוגים אחור ביהם ההשכלה מכל העברים אשר נודעתי להם במשך כל ימי מסעותי בארצות החלד. הן אמנם מצאתי אצליהם איזה ספרי תנ"כ וספרי חפלות, אך מעטים המה היודעים את הכתוב בתיכס. נכחדו מהם מכל וכל קירות אבותיהם הנפלאות וגדולתם בימים אשר כבר חלפו, וברוב המקומות אינם יודעים טאומה אף מתורת משה. אך לפי הקבלה לכרה ישמרו את יום השבת מחללו, ושאר מועדי קודש הנזכרים בחזרה הכתיבה, כגון מצות מלה ושהיטה, כל אלה יעשו כמצות אנשים מלומדה מכלי דעת המטרה הנשגבה אשר אליה פונים פקודי ד' ההם, וכל רוח דעת ותבונה בפעילותם אין. מצבם המדיני רע מאד, לרוב יחיו הי עברות. האיש הקירדי איננו מקבל מרות ואין אלוף לראשו, בלעדי יצר לבו הרע אשר יטהו למשול על עבדיו העברים כאות נפשו בלי חמלה. קניניהם וחייהם כידם נהנו, וכל אשר יחפץ הוא עושה. גם הנעסטרואנער ישחו כים תלאות העברים. תקצר לשוני להגיד תלאות אחינו בני ישראל שמה.

את לחמם יאכלו בזיעת אפם, ולפעמים טבילים ברמי לכבם. רוח קל כי יחלוף על פני אדוניהם האכזרים, והמה מובים באכזריות מהם, ממוישים וממורטים בזעף אף, ונרצחים כבהמות שדי ואין פוצה פה ומצפצף. בקרתי כמה מאות משפחות מאהב"י היושבים מפוזרים בין שכני העמים היושבים בהרים, וכלם ישחו מכום התרעלה הזה לרויה אין נקי. נגר הצרות הבאות עליהם מהוך יגינו עליהם אדוניהם בכל יכלתם, אבל לא מאהבה כי אם להקדישם להיות לברור למלחעיתיהם ואין לזרים אחם. במחוזות האלה אשר באו זה לא ככיר תחת ממשלת חוגרמה, הוטב מעט מצב היהודים. מושלי החוגרמים יקלו עולם למצער, ומס הגולגולרה יוקח לאוצר הפחה. עוד לא הופיע שמש הצדקה וישע בכנפיו לאחינו האוכרים ההם. כאשר נאלצתי לגער הצני מחפצי לסכב הרי קורדיסטאן פעם שנית, היו אצלי שליחי היהודים יותר משלשים מקומות אשר הי' ברעתי לבקרבם במקומות מושבותיהם. ומי יודע כמה מהם הנם בהררי המדבר האלה הנשכחים מלב כל אדם ולא נודע מקימם איפוא המה, ונאנחים תחת עול אכזריות קשה מנשוא. הה עד מתי ישארו אחינו אלה במצב כזה מאין לאל ידינו להחשיע! עד הגה הגרתי אך שמץ דבר מהמנהגים אשר התבוננתי בין העמים עובדי האלילים. הטאות סרום ועמורה תעשונה לעין השמש, וכל הרעות והפשעים הנזכרים בספרי הקודש נשרשים בלב העמים שמה מימים קדמונים. מי האיש החפץ להבין ברור הטיב כל הדרכים הנזכרים בכתבי הקודש ובספרי התלמוד, עליו לסע למסעיו בארצות הקדם ולהתבונן על מצב העמים שמה, ואור כהור יופיע נגר עינו על דברים אשר לא הי' לאל ידו להכניס על בורים עד עתה.

יֵד.

עיר קירקוק.

הָמָן. הַמָּלֵךְ. קְבֻרַת דְּכִילָל חֲכָמִים וְיִשְׁאֵל וְעֻזְרִיהֶם. הַמְּחַבְּרִים לְכָל הַקְּבֻרִים הַלֵּלֶה.
הַכְּסִיעָה דֶּרֶךְ הַמְּדַבֵּר.

עיר קירקוק נקראת בפי היהודים שם כשם כלל הנזכרת בכחבי הקידש, ועד היום הזה יקראוה כשם הזה בספריהם וכחביהם שם. העיר ההיא נחלקת לשתיים, הציד האחד עומד על ראש ההר והציד השני ישתרע לאורך המישור למטה. בחצי העיר מלמעלה שם מושב המסחר וקנין, וגם היהודים יגורו בהלק העיר ההוא.

מחזה העיר ההיא אחד הוא כמינו, דמיונה כגל אבנים גדול השקוע ברפש וטיט, ובעה רדת הגשם על הארץ אז כל העיר טבועה בטיט וחפיל אימתה ופחד כלב כל איש ההפץ להציג כף רגלו על אדמתה. בתי העיר נקיים מעט יותר ומאכליהם טובים מאשר הם בערי ארץ קירדיסטאן. **אדמת** העיר בסביבותיה פוריה וענפה, ודורשת פועל כפים לעשותה לארץ ברוכה. חושביה ימלאו ידיהם במסחר גדול כמינו בנר צמר שונים.

שפתם היא שפת ערבית, ובגדיהם כגדי חוגרמה. כמשך חדשי נאוועמבער ודעצעמבער תעל השליו לרוב מכל המקומות סביבה ותכס את עין הארץ, גדלן כגודל חרנגולת כת שמונת ימים, ואינו יכולות לעוף במהירות, וע"כ נצורות להמונים מאת חושבי הארץ אשר ימכרון בעד שני פארא [1 פפעניג] כל אחת. היהודים גם שאר עם הארץ אוכלים אותן למעדנים. גם אני טעמתי את כשרן, ומצאתיו טיב למאכל רק בעודו קטנות.

דבר אחר אשר יעלה על זכרון העברי הנוסע בארצות ההנה את מסעי ישראל במדבר בימים הקדמונים, הוא המן אשר יפול שם על הארץ בדרת הטל. דמיונו כגרעיני זרעים לבנים וקשים. כאור הבוקר יאספיהו החושבים ככלים ויניהוהו לעין השמש אשר ימס אז ויתך כנבונה רכה, ואז ימרחוהו על הלחם ויאכלוהו. גם אני אכלתי ממנו. ומצאתי טעמו מתוק לחין כהלך דבש, וריח ערב לו. אמנם המן היותר בסביבות הר סיני אשר טעמתי גם ממנו הוא יותר טיב מהמן היותר בארצות ההנה, גם שם יניהוהו בשמש ויתקשה כצפיהוהו ברבש. את המן מצאתי גם בסביבות מוססול ובגדד אך שם יפיל רק על העצים ולא על הארץ, ובמקומות ההנה כל השרות מכוסים ממנו.

גם מין הנפט הנמצא שם לרוב, הוא לחועלת גדולה להתישבים וגם ימכר מחוץ למדינה. האגמים הרבים והחפירות אשר שם להמונים מצופים בטין חומר-נזולי [פליססינקייט] אשר יאספיהו התישבים והוא הנפט בתכונתו הטבעית אשר ישתמשו בו כנר למאור ולשאר ענינים וכאשר ידלקוהו יפיץ ריח רע — אולי הוא הנפט הנזכר בפרק כמה מדליקין?

בין העיר העליונה והתחתונה לרגלי ההר, עומד כנין באמצע חצר אחד וכו נמצאים חמש קברות מתים. הקבר הראשון משמאל הפתח סמוך לקיר החימה הוא לפי קבלת החושבים, קבר דניאל הנביא ושלושה האחרים העומדים רחוק מעט מהראשון ונפדידים זה מזה אומרים כי הם קבר הנביא יושאל ועזריהו (הקברים המה בתמינות ארונות מתים וגו)

(1) בספר החסידות של בכיוון מטוילטאל נד 68 נמצא כתוב, כי הקברים ההם נחלסים בדורק שניה להם חקבר יחוקלל הכניס, וקבר דניאל נחלס לפי דבריו בשוין, גם ר' פתחיה נכדו נד 183 ילמד כדברים הללה.

קטנים ומרובעים ונג עליהם מלמעלה וקיר עצים מגן עליהם יחד. הקיר ההוא עודנו במצב טוב, אף אם רשמי זקנה רבה נכרים בו. על השלשה הארונות האחרונים כחובים איזה טורים אך לא יוכל איש לקרוחם מרוב זקן. על קבר דניאל לא נכתב מאומה. אבל אני אינני מאמין בזה, כי דניאל מת בארץ פרס, ושם נקבר² אמנם גם בדבר הזה לא אוכל להגיד פשר דבר, כי ככל ההשערות אשר היו לי להציל דבר אמת לא צלחה ביד למצוא אף שמץ דבר אשר יעיד ויגיד על קבר הנביא במקום הנזכר. אולי נאמנים רבני חושבי עיר קירקון בדבר הקברים ההם בהיותם נשענים על קבלה עתיקה מאוד מימי עולם ושנים קרמוניות.

הקברים עודם במצב טוב, וזה לפני זמן לא כביר נעטרו באדרת קיר. כל חושבי הארץ באין הכרל יכבדו את הקברים ההם ויבואו להתפלל עליהם. היהודים ילכו שם ביום הראשון מחג השבועות להתפלל שם חפלת מוסף, ולא ידעו להגיד לי סכת הדבר מדוע יתפללו שם רק ביום הנזכר, מלבד כי מנהג אבותיהם בידיהם.

האמונה בדברים נפלאים והבלים היוצאים חוץ מגדר הטבעי אשר מעולם מצאה קן לה בארצות הקדם, הכתה שורש בלבבות יושבי המקום הזה ביתר שאת מכל שאר המקומות. כן מאמינים הנה באמונה שלמה, כי יש סגולה נפלאה לקברים ההם לרפאות כל מיני מחלה. גם יתפללו אליהם להיות בעזם מהשבת סדרם בכל מעשה אשר יעשו. ובכל מקרה רע אשר יקרה להם מפלים תחינתם רק להם להיות להם לעזרה בעת צר. גם היהודים שם לא נקו ממשאות שיא ומדוחים ההם. הנה הקורש המרחף נגד פניהם מקברות הנביאים ההם והצדור על כנפי זכרונות עתיקים, ישכיחם כי אך אל אחד בשמים ובארץ אשר רק לו נאווה תהלה ואין לשום נוצר חלק אחי. אמנם כן הוא טבע כל אמונה אשר רק בכח הרמיון יסודתה.

אחרי אשר עזבתי את עיר קירקון עברתי במקום מדבר ציה וארץ תלאכות. בכל המקום אשר חתו העין אך ילל ישימון ישתרע במרחק אין קץ, טדכרי חיל נוראים, לרוח קל כי יחליף על פניהם, יתנשאו ויהיו להרים גבוהים וכאשר יהנו כן בין רגע יעלו ויאבדו וענן נורא אבק רגלם. דמיונם כים גדול רחב ידים אשר גליו יהמו יחמרו. ובהנרות עשן כרוח סערה כן יפוצו הרריחול האלה לכל רוח לרוח סיעה וסער. אך לפעמים רחוקות ארחת נוסעים עוברת שמה; במקומות כאלה הוכרחתי לעבור ותלאות אין ספורות סביב שתי עלי. לפעמים ארחת נוסעים כלה מוכרחת לעצור מהלכה מסכת משברי חול הנוראים אשר כעלות ונפילת מי הים הכבירים יעלו שמים ירדו תהומות, ועצירה על דרכה מבלי לעבור הלאה, וככה יעמדו הנוסעים מעופפים בעפר עד מדויהם, ומצפים בכליון עינים על רוח קדים אשר יפלט נתיב להם ללכת הלאה על דרכם אשר נסחרה.

איזה כפרים ואהלי ערביים מפוזרים הנה והנה יראה לפעמים הנוסע דרך המדבר הנורא ההוא. חום היום גדול כל כך עד אשר לא לא

אחמס המכס ריטטער נכפרו חגלילות הארץ חלק חשיני נד 553 יאחד כדכרי אלה נדנד הקברים הנזכרים. ושם נד 294 יגד 308 נחלל כחוב, כי קבר דניאל נחלל בקרקע של כדר אחד אלל וואל אשר נחשבו וחתילה חיוני וחוקים, ובתחמיתו בנו קבר אבנים ואלל"ה השיבו את החים לחקום הדמיון והמכס הנזכר יכוב את דכרי ד' כנימין חטולעטלל כמחרו כי חרון דניאל חלוי נחמט וזכית על שלללל ווייגל כלוויגל הנשר. (2) עיין סדר הדורות נד 36.

יוכל הנוסע ללכת על דרכו כיום. וע"כ כאור הכוקר חקענו אהלינו ונשבת עד רדת היום, והלכנו לדרכנו כל הלילה.

אחרי עבור "שבעה ימים בערבית ישימן האלו, כאנו לעיר חמרים גדול העומד במרחק שלשה ימים מעיר בנדר, [עיר עתיקה מושב הקליפים הערבים מראש ומקדם] אשר ישתדע לארכו עד קרוב לעיר ההיא. אך איש אשר כתרו רגליו משך ימים דרך מדבר ציה בערבית ישימן יוכל להרגיש בנפשו את עונג מחזה הטבע המראה לעין הנוסע העף ונע ושוף מחברוני שמש את כל כבוד עשרו בהמן צמחי תפארה ופרחי "הדרהדר השרון והכרמל. איש כזה ירגיש ברוחו כאלו רוח חיים חדש נופח בקרבו והתקוה תאמץ ארץ לבבו בראותו עצמו הולך וקרוב למקומות אשר שם ישבו אנשים כמוהו בדמיתו וצלמו.

בצאת הנוסע מתוך היער הנובר אשר מסכת צללים נעימים תמיד תסוככהו תראינה עיניו מרחוק באופק השמים את המגדלים אשר על בתי התפלות הנכוהים המתנשאים בחר מחד עיר בנדר וקויהם הלבנים מתנוצצים למראה-תכלת השמים. מרחוק תראה העיר כאלו חורה באזור-אור מימינה לשמאלה ע"י קרני השמש הרצים ככוכב ושכים אחיר דרך מי נהר חרקל הרבים והעצומים השיטפים כמריצה נפלאה דרך שם.

מו.

בנדר.

היהודים בנדר מונס הרוחני והחומרי. בתי תפלותיהם. חכמיהם צמת הנשואין. חכר מרובותם אב-אל קדר. קנר יבושני הכהן הגדול. היגיר חסדנה ומוכניה. מרבות בבל. היללה. בית כחרוד.

מספר אחב"י היושבים בעיר בנדר עולה לשלשת אלפים משפחות. היהודים ההם עוזרים להרים קרן הצלחת כל יושבי המחוז במסחר וקנין וכל דבר עבודה על ידי חכמתם וחריצת כפיהם ועשרים כי רב הוא. בתיכם נמצאים אנשי מסחר גדולים ונכבדים אשר נטישות מסחרם יעברו ארצות רחוקות

(1) החכם ד"ר קיינזרלונג בדבריו אודות הנוסע טייקסיירא יאחד בדברים האלה: גמלה כלת את הנוסע לציר בנדר היגיר הגדולה והחדשה היגומדת תחת שמים טהורים, ויגוד רב ילין בקרבה; נשים היגומות נכות הן מחשכנה עליהן את יצן הנוסע ניסו וניכיהן. ניסו הנוסע הוא כחלוא ביגיר גואת כיגשים חלק בתיס, אשר נתון שני חיות ינד שלשה חיות תהס ישנו היגנדים. שתיס יגשרה חשפות חללה היהודים הנטיחותו כי אבותיהם המישנו ביגיר הולת צמת חורבן הנית הראשון. היהודים בנדר אשר כחה תהס הנה ביגלי חללכות שוכות, יחיו ביגוני וחוסר כל, ויושבים בחלק חיוחד ויהיגיר ושס יגומד בית תשלס (אולי הוס "הכניסה הגדולה של ראש הגולה" הנוכרת בספר החסידות של ר' בנימין חטולטלס) ויגודים את ר' אליהם כלין שטן וחפריג; בה יספר טייקסיירא: ובאשר ביגיר דבריו ליגומות דבריו הנוסע ר' בנימין חטולטלס, ולדבריו הנוסע ביחיו אלה ר' ישראל יוסף החכונה בנימין חאקן חאלריו בדבר היהודים בנדר לו כדלה בגלל. כי חספר ב"י ביגיר בנדר חאקן היה ביחיו חאקן הוא ביחיו הנוסעים הנאים חאלריו, כי בנימין חטולטלס חאל סס חלק חשפותו ביגיר טייקסיירא בן יגיר לבו נס ר' בנימין חטולטלס כי אבות איו חשפות חאקן הולת, ישנו בה חיוחס קדוחים חאלר; בה יספר לבו ר' בנימין הנוסע חאקן חאלר שמו ר' אליגוד בר חאלר ביגיר הנוסע אשר תיחש לחשפתו ער שחולל הכניס, וחאקן הנוסע חאלריו עור יגיו חאקן בניגות אשר הושרו ביגוד שנית החקדש היה קיס, ויהס חאלר שמו ר' דניאל אשר הכירו ר' בנימין, שלסלת יחוסו הגיע ינד בית דוד החלק.

רחוקות, ובכל אשר יפנו ישכילו. ככל עניני המסחר ידם על העליונה לא לבר נגד הסוחרים ילדיו הארץ גם נגד הסוחרים המפורסמים מחוץ לארץ. בכל ארצות הקדם לא מצאתי את אחי העברים במצב איש-ההצלחה כאלה היושבים במקום ההוא ובאמת שנים המה לינק משרי ההצלחה ביתר שאת מכל שאר אחיהם. כדבר הננוע לאמנת-ההכל [אבער-גלויבען] הכאה בעקבות הסכליות והבערות, פרו המון הקכליות הנבערות העתיקות אשר ימצו אותן בני הקדם כחלב שדי אמותם, רחוק יהודי בנגד כרחוק מזרח ממערב מדרכו שאר אחיהם בארצות הקדם, ויוכלו להיות להם למיפת כעם כינות אשר לא יחזה משאות שני ומדוחים. מדותיהם הטובות עולות על כולנה. הם בעלי הכנסת אורחים, ובעלי חברה נעימה. לרגלי התקרבותם חמיד אל ואנשי ארצות אחרות, קנו להם מדות נעלות ודרכי מוסר וכבוד וידעיה החכל בדרך ארץ עד אשר כמעט לא נופלים המה מעמי אייראפא הנאורים המשכילים. רכיהם ואלפיהם המה אנשים נכבדים חכמי לב ומכובדים בעיני כל.

מזשרת השופטים נתנה על שכם שלשת הרבנים העומדים בראש העדה ויקראו בשם דינים ונבחרים מאת בני העדה. בעת הייתי שמה, היה הרב יעקב בן יוסף יעקב היו נשוא פנים בגלל חכונותיו היקרות וידעיותיו הרבות, הדין הראשון, והשני כהר"ר אליהו עובדיה נ"י איש עשיר וחכם, והשלישי ר' אפדלא, אחד מעשירי הסוחרים בעיר. על אלה השלשה רק לחרוץ המשפט אמנם לשית עונש על איש, זה דבר החכם בשי, הוא הרב הראש וראשון בעיר. הרב הראשי יחמנה בפקידתו בפקידת הממשלה העליונה, על פיו יצאו ויבואו כל עניני העדה כן כנוע בין אדם לחבירו, וכן בעניני הדת, והוא יהיה לבני עדתו לפה אצל שרי הארץ לכל דבר הנדרש ועליו לנכות המסים אשר עוד לא שלמו בני העדה. כל זכר מכן חמש עשרה שנה ומעלה יחן מס מחמש עשרה עד מאה ועשרים פיאסטער לשנה, ולא ישלם בכת אחת כי אם בארבע תקופות.

לימין הרב הראשון יעמדו קריאי העדה ונכבדיה אשר יתמכיהו בכל מפעליו, ולא יוכל לעשות דבר בלעדיו הסבכתם. בעת הייתי בעיר בנגד היה הרב הראשון כהר"ר רפאל קאסין היו מעיר אלעפא, בן שלשים שנה בעל חואר פנים וזקנו השחור יורד על פי מדותיו, והיה נכבד מאד בעיני פחת הפלך אשר העמיד ארבעה אנשי חיל למשמר על פתח ביתו חמיד, ומלבד אלה נתינים לו ששה יהודים הסרים למשמעתו לכר אשר ישלחם להוציא פקידיו לאור. בעת יצא מרלתי ביתו החוצה אז אנשי חיל משמרתו רוכבים על סוסים לפנו כלפני נסיד הארץ. לאור יקר וגדולה נושא על לבו את אות הכבוד הגדול מהממשלה, [נישאן אידען] אשר רק מעטים מכ"י ישינו את הזה מן הממשלה הרוססה.

תחת פקידת הרב הראשון, ישגיח נשיא אחד על עניני העדה. עד שנת 1849/50 היה הרב ר' יוסף משה ראובן היו לנשיא על העדה, איש חכם עשיר ונדיב לב. פעמים רבות נכבדתי מאת הנשיא להיות מאוכלי שולחני. טרם נתנה המשרה העליונה בידי הרב הראשון, נבחר הנשיא מחוך אנשי העדה היותר עשירים ונכבדים. פקודתו היתה כל כך נכבדה ונשאה אשר אם רק חפץ לנתיב מעט מאירת היושר, היה לאל ידו להפיל חתיתו לא לבר על היהודים כי גם על המושלמים; כי מפאת אשר לא היה לו אלוף אחר לראשו מבלעדיו פחת הפלך ובעד שוחד כסף ויכל לעור ארץ עינו לתת בידו העוז והמשרה לעשות כל אשר לבו חפץ כאין שטן ומפריע.

סדר הלימודים בעניני הרה והאמינה בין אחכ"י יושבי העיר הזאת טובים מאד, שם הוסד בית מדרש הרבנים [ישיבה גדולה] ובו נמצאים שישים תלמידים מחונכים להיות מורי הוראות בישראל. בית הספר ההוא עומד תחת השגחת הרב החכם כהר"ר אברהם־אלה בן אברהם סיממן הי"ו, אשר העמים העבירה עליו חנם אין כסף. הוא איש עשיר מאד אחד מן הסוחרים היותר נכבדים בעיר בעת היותי שמה אשר עזב כל עניני מסחרו בידו עוזרי ידו, והוא בעצמו הקדיש כל עתו אל הדבר הטוב והנכבד ההוא. **היהודים** בעיר כנדרד יושבים בחלק מיוחד מן העיר, אך הרשות בידם לשבת בכל מקום שירצו, וכן כמה מהם יושבים בין המושלמנים. בעיר הזאת נמצאו חשעה כתי כנסיות, ושמונה מהם עומדים בחצר אחד. אצל חבה אחת הצמודה אל שער החצר ההוא, עומדים אהה מנכבדי העדה בעתותי הבוקר והערב לקבץ נדרכות העוברים דרך שם, אשר יאספו מדי יום ביזמו לכל הפחות כך אלף פיאסטער. מהבספ הזה יתמוכו ידי עניי העדה ומחזיקים את בני הישיבה הגדולה. אל המטרה ההיא הוטל מס ידוע על בשר כשר אשר יאכלו היהודים.

בית הכנסת החשעני, הוא בנין גדול מאד נשען על ששה עשר עמודים, ובו קוראים מגלת אסתר בארבעה עשר ובחמשה עשר לירח אדר. בפנים הבית לא נראה שום דבר יקר הערך. ספון הבית מקושט בהמון חרושת עץ מעשי ידי אמן. הבית הזה יקרא בשם בית הכנסת של יצחק גאון¹⁾ ובחדר מיוחד בבית הכנסת הזה נמצא קברו של ר' יצחק גאון הנזכר, גבוה בקומת איש מעוטת ברגלים צבועים בארבעה מיני צבעים. אצל הקבר ההוא ילמדו עשרה אנשים תמיד ומתפללים שם תפילתם.

ביום הששי בשעה השלישית אחר חצית היום, ישובתו כל עניני מסחר וקנין אצל יהודי כנדרד ודרתי בתי המסחר חסרנה. כל איש ילך לביתו ויחלף שמלותיו, וימהר לבית הכנסת לקבל השבת בתפלות וחשבונות עד שעה אחת טרם שקיעת החמה, ואז ישוב לביתו, ובחברת בני משפחתו ישיר שירים וזמירות לכבוד יום השבת וישתה יין המשמח לכב. חיש כאשר יחלופו קרני השמש האחרונים, קורא את שמע ואיכל סעידת הערב אשר תמשך לפעמים עד חצי הלילה. ביום השבת בכיך הולכים לביה"כ להתפלל, אח"כ יושבו לבתיהם ואוכלים פת שחרית ואז קוראים כספרי הנביאים, אשר על פי רוב כמה משפחות תתאחדנה במקום אחד, ואחר מהם ילמוד לפניהם ויכאר להם דבר ד' וכלם שומעים בהגות הלב ובכונה גדולה. אחרי כן ילך איש איש אל בית רעהו לבקר, ואחר חצות היום הולכים לשוח לשאוף רוח צח. היהודים העשירים יש להם קיץ נחמדים וגני עצי תמרים על שפת נהר חרקל, ושם ישבו כל ימי הקיץ.

מה שמח לבי וחגל רוחי בקרבי בראותי ארץ אחי בעיר הזאת שומרים את יום השבת ככל משפטו וחקתו בטהרת הלב וברגשות קודש! איככה עלו כליותי כהיותי באוזה מהחכירות אשר נקבצו באו למקום אחד ביום הקדוש הזה להקשיב בלימודים אשר יטיף למו איש מכניהם כלשון למורים לפירש להם פקדי ד' בשם שכל. וכלם בשבת אחים יחד באהבה וחבה מקשיבים הלקח הנשגב! ככל הארצות אשר עברתי בהן ובקרתי את אחי ככל מקומות מושבותיהם לא מצאתים כל כך שלמים ושקטים כטח ושאנן

1) בנימין ווטליטאל כספרי כנסיות נד 60 יספר חגיגה כתי ישיבות בנייר הזאת וכנר 63—64 חגיגה ושמונה כתי כנסיות ואלף משפחות חכ"י, ומדבר הבית הכנסת האחרון לא יוזכר חלומה, ר' פתחיה כספרי נד 173 יבא ג"כ כחוסר הזה נד 182 יספר חגיגה כתי כנסיות.

ושאנו מפתח כל רע כל עמל ותלאה, ועוכרים את ד' אלהיהם כלב שלם ושמה כאלה אשר מצאתי בעיר ההיא. בהעליתי אז על זכרתי את מצב שאר אחי בארצות ענים ומרודיהם, בהביטי בעינים כלות על גדל להצם ובערוחם, על עיל סובלם אשר יעיקו עליהם שונאיהם מגדיהם, והנם הולכים חמס מקוצר רוח ומעבודה קשה ויחעו כצאן אוכל באין מנהל ומרחם באין מי ינוד עליהם וישאל לשלום להם, באין מנחם על שכרם כי גדול כים בארצות פזוריהם, ובהעיריני את מצבם לעימת מצב אחי המאישרים בעיר בגרד אז הנני אסיר-חקה כי גם לאלה האוכלים יורח שמש צדקה וישע ככנפיו בימים יוצרו.

בעיר בגרד מצאתי דכרי ד' הכתובים כתירה נכונים וקמים, ושמחת לפני ד' אלהיך, אחת וכוך, וכתך ועבדך ואמתך, והלוי אשר בשעריך, והגר והיתום והאלמנה אשר נקרבך. אתי קבלו בזרועות פתוחות וכאהבך תמה אשר עיר חשמת נפשי כזכרי כל אלה. אחד מגדולי עשירי העיר כהר"ר אבדול אים בן אבדול ראוי קבלני ככותי כל ימי היותי בעיר ההיא. כלב מלא שמחה ראיתי יד העשירים פתיחה להעניק מטיבם לעניי העיר לאלמנות ויתומים טרם בוא יום השבת, וכמה פעמים אחרי אשר יקבלו נדבות העשירים עוד יקראו אותם להיות מאכלי שולחנם. לדברים ההם התענגה נפשי עד מאד, וכאפיקי מים בציון אל צחה צמא כן היו לי אלה הדברים למשיבת נפש, והמה אמצו את רוחי לשנם מתני לעבור הלאה על דרכי לכקש את אחי ולדרוש שלומם בכל מקום שהם יושבים.

עוד התכוננתי על דבר אחר בעיר בגרד והיא, כי פה תולדנה נקבות על אחת שלשיותר ממספר הזכרים הנולדים, ואם נקבה תולד ידאבו לבנות ההורים מאד כחשכם מראש הוצאות נשואיה אשר תעלינה למעלה ראש כי פה ישיאו את בנותיהם לאנשים בעידן צעירות לימים מאד, וזה שנים אחדות טרם באוי נשאו בנות שמונה או עשר שנה לבני שמונה עשרה עד עשרים, וצרות רבות ותלאות הסכו נשואים כאלה, ולזאת יצאה הפקודה מאת הממשלה אשר בנות מרום עם הארץ לא חנשאנה לאיש טרם שנת עשרה ובנות אנשי הכנים טרם שנת אחד עשרה, ובנות דלת עם הארץ טרם שנה שחים עשרה. ואם לא חנשא הנערה לאיש עד אשר תעבורנה חמש עשרה שנה מימי חייה, אז אין חקה לה עוד להנשא לאיש כי תחשב כבחולה בלה אשר כבר עברה לה עת דודים; גם אלמנה השאר באין איש עד יום מיתה, כי כל איש יתן היתרון לנערה בתולה עניה על אלמנה עשירה וכבודה ויעלת חן, וכאשר הגרד לי יושבות לערך ארבע עד חמש מאות אלמנות עבריות בעיר בגרד אשר אין כל חקה להן להנשא.

כי יחפוץ איש לקחת לו אשה, לא יראנה בעיניו כאשר הוא המנהג בארצות המערב, אך הלך חלך אמו או אשה אחרת מקרוביו לראות את הנערה; והיה אם תמצא הן בעיניה אז גם האיש יאמר: הצצי בה, גם בלא ראות עין. הלילה טרם יום החופה יקרא "אל-הנה" [ליל צבע אדום]. קרובי הנערה יתאספו אל בית אבותיה וזמרים זמירות על פי דרכם. אחרי עביר שתי שעות כזהלה זמרה, יקחו מין צבע אדום הנקרא "הנה" וצובעים בו את כפות הידים הרגלים והצפרנים של הכלה ורעותיה, ואף אם ליום המחרת כבוקר יעבור הצבע, ככל זאת ישארו רשמי הצבע במראה כהה

כהה משך כמה שבועות, כדבר ההוא יעשה גם להחתן ומרעיו כביתו, וכל הלילה צוהלים ושמחים ולא יתנו שנה"ל לעיניהם אף רגע בהאמינם כי סכנה הוא לחתן והכלה לישן כלילה קידם"ל החיפה. אני בעצמי הייתי בכית החתן והכלה, ומנהגיהם מצאו חן בעיני.

למחרתו שלש שעות טרם רדת היום יבואו החכמים החתן ורעיו אל בית הכלה, ויתחילו לעשות הכנות לסדור הקידושין. הכלה והנשים יושבות מעוטפות בצעיפים תחת וילון אחר. הרב יסיר המכסה מעל פני הכלה להראותה אל החתן ויכסנה אח"כ מחדש. כי לפי הדין אסור לאיש ישראל לקדש אשה עד שיראנה, ואח"כ יקדשנה החתן לו לאשה כדת משה וישראל. אחרי הקידושין ישובו החכמים והחתן לביתו, והכלה תשאר בכית אביה, בהתחלת הלילה ילך החתן ורעיו לבית הכלה, ויביאה אל ביתו, ואבותיה לא יבואו עוד אתה לבית בעלה, שם יאכלו הקרואים סעודת הערב, ואחרי כן יובילו את החתן והכלה החדרה. — וכי ימצא האיש בחולום לנערה, חיש ישלח להגיד זאת לאבותיה, וכל הלילה צהלה ושמחה. כלילה השלישי אחרי הנשואין יבואו אבות הכלה וקרוביהם אל בית האיש, ואז תחל החרוה מחדש ביתר שאת ויתר עז, וגם לא יקפוצו ידם מאחיהם העניים"ל שבעת ימים ימשכו"מי החרוה וצהלה, המה שבעת ימי המשתה כחוק וכדת.

עיר בגדר תחלק לשני חלקים כלתי שוים על ידי נהר חדקל העובר כתוכה. חלק הגדול מהעיר מוקף חומה, ועל קצהו יתנשא מבצר גדול וחזק אשר הוא למשמר לחיל הצבא. כבוא האיש לעיר דרך שער מוססיל, אז מראה נשגב מאד לעין הרואה, הרחיבות כהמון החנויות המלאות סחורות יקרי ערך מאד, רחבי ידים הנה, השוקים נחמדים וביחוד זה העימר באמצע העיר. בחלק השני מהעיר מעבר נהר חדקל, שם יחנו וטמש יסעו כל המון ארחות הנוסעים הבאים לשם. שוק גדול עד מאד אשר שם יקבצו ויבאו כל הסוחרים וארחות הנוסעים מכל הסביבות. גשר רעוע נטוע על הנהר, אשר בעת ימלא על גדותיו כעתותי האביב יסבב נוק רב מאד. בעת יפרצו המים יעברו את הנהר על אניות קטנות העושיות על דרך זר מאד. תמונתן: סלי חורי קלועים יחד מענפי עץ עבות מצופים כופת. גם יש להם סירות רונג המכילות משמונה עד עשרה בני אדם בפעם אחת.

כאשר הלכתי דרך חוצית העיר לבוא אל חלק מהעיר אשר שם ישבו היהודים, עביתי דרך בירת תפלה לערבים נחמד למראה מאד המוקף חומה גדולה סביב. בבית הזה ימצא קבר הגדול מאראבוט עבד-אל-קדר הגדול לפי דברי המסורה העתיקה היה הבית הזה מלפנים בירת הכנסת ליהודים, ומאראבוט הנזכר, הוא ר' יוסי הגלילי הנודע.

חום השמש בעיר בגדר חזק מאד, ויכירה את החושכים לשבת כל היום בכתיים, ואך כלילה יצאו לפעלם ולעבודתם ולמסחריהם. להגן בעד החום הגדול בנו להם מערות עמוקות טתחת לארץ, ומקורין אותן על ידי בארות מים אשר יהפיו בחוכן. כעתותי הקיץ ישנים מחוץ לבתיהם כי לא יכלו נשוא האויר בתוך הכתים גם הזבוכים המכאיבים בעוקציהם. הזבוכים האלה מלאים בכל מקום וביחוד כרחובות הצירים. — הזבוכים המה פה ממינים ומטראות שונים. עקיצת הזבוכים השחורים ממותה ואין תרופה לה, ולנשיכת המינים האחרים יש תרופה ע"י תחבולות האלה, (א) יקרו אכן קטנה רהבה ירועה להם ויניחיה על מקום הנשון כמשך עשרים וארבע

וארבע שעות עד אשר יצא הארס. ב) יקחו זכוכ אחד ויצלחו בשמן וית על גחלים ויחזוהו על החבורה, אם יוכלו לקחת את הזכוכ בעצמו אשר עשה החבורה מה טוב. ג) יקחו שה וישחטוהו, יוציאו את הטעיים מקרבו, ויחזבו את האבר הנשוק כחוד גוף הכבש כעורו חס. ד) איש כביר כח ימציץ את החבורה ואין שום סכנה להמציץ. ה) כנחיתים פתחתי קרח על החבורה. כל התחבולות ההנה יחד מיכרחת להעשורת אל הנשוק, כי פעולת הנשיכה נוראה.

על המקומות המכוסים כדשא לפני הבתים נטעים נטעי פרחים שונים, ואם לא יוכלו לישן מגדל ההום אז יתאספו יחד ויתענגו בשיחורז נעימות. בתי העשירים מעוטרים בכל מני פאר כדרך מרום עם אנשי אייראפא.

כל תושבי עיר כגדד נחלקים לארבע מחלקות. המחלקה הראשונה המה הערביים, ואחריהם יבואו היהודים והנוצרים, והאחרונים הפרסים וההודים. שני צירי ממלכות אייראפא יושבים בעיר ההיא, צירי ממלכת צרפת ובריטניא. שפתם שמה הן ערבית. חוגרמית, פרסית ואיטלקית. האנשים נושאים בגדי חוגרמה, והנשים מקשטות עצמן כזהב וכסף ואבנים טובות ומרגליות. הנשים ככלל טובות מראה הן מאד ויעלות הן וחכמות לב ככל מיני מלאכות יד עד להפליא.

מסחר העיר ההיא נודע בכל חלקי התבל; ארחות ישמעאלים גדולות מאד אשר איזה מהן נוסעות כשני אלפים גמלים, באות לעיר ויוצאות ממנה בכל יום במספר רב לכל עבר ופנה. וכאשר הוגד לי, שתי פעמים בשנה יוצאים ששת אלפים גמלים טעונים סחר העיר לעיר דמשק. כל המסחר לארץ הודו הוא בידי היהודים אשר יש להם בתי מלאכיות מסחרות בעירות קאלקטא, באמכיי, וינגאפאור, גם בעיר קאנטאן בארץ סינים.

המינים הראשים מסחר ארצות הנזכרות המה: מין צבע אינדיאנא, כשמים ראש, מיני משי, איזה מינים מפרות כלתי נודעים, גם מיני צבעונים שונים הבאים ממקומות שונים מארץ סינים [כינא], מארץ פרס יבואו לרוב אדרות שער יקרות הערך, משי טאמבאקא, מין עלים סרורים, יין שקדים וכו'. שם ישיגו אבנים טובות ועצי אלמוגים ומאי ריחן מלשון ים פרס יבואו מרגליות.

האניות הגדולות הטעונות סחורות של סוחרים יהודים, הולכות למאסקאט אבשור, ובאססארא. בעיר הנזכרת אחרונה יורידו משאן ותוכלנה הלאה. על ספנות קטנות אל מחוז חפצן. אנית-הקיטור תלך רק פעם אחת לששה חדשים מהיוד לעיר אבעשור.

בשנת 1841 היה דבר גדול בעיר כגדד; הסון אנשים נפלו חללים לרגליו, ולאלפים עוכו את העיר. אסון אחר אשר בא על תושבי העיר בשנה הנזכרת היה, אשר נהר חרקל פרץ ועבר על גדותיו והרס והחריב כמה בתים והונם וקניניהם. בתי העיר סגורים חמיד כמנהג ארצות הקדם. כי ידפוק איש זר על הדלת ואשה מנשי הבית תפתח לו תפן לו עורף ותכסה פניה. לפי מערכת הכנין על פי דרכי הערביים יש חצר בחוק הבתים אשר סביבו נערכים המעונות. ביציע התחתונה נמצא חדר המבשלים וביציע העליונה תשכנה הנשים. איש זר כי יבוא אל הבית, יתעכב כי לפעמים כמה ירחים ולא יראה אף פני אשה אחת מנשי הבית, ואך אחרי אשר יתודע אליהן מכיאות לו פנים מאירות. נשי ארצות הקדם אינן יודעות שמץ דבר מחברה המדינית בהיות כי דבר אין להם את האנשים. נכחד מהם כל

כל דבר אשר יש בכחו לשים מתן לחשקת לבביתו, וע"כ חשלחנה רסן תאזניתו מעל פניהו ככל עוזו לבת טבעיהו לכל עת מצוא להחמיא ארז בשון. כצאתו החוצה, תכסינה פניהו בצעיף ארוך אך עיניהו המזרות זקי חשק ואהבה תסוכנה מתחת לצעיפיהו להביט על כל עובר "עליהו".

במרחק שעה אחת מן העיר עומד בנין אחד קטן מוקף משמינה עצי שקדים. הבנין ההוא נחלק לשנים, בחציו האחד נמצא קבר יהושע⁽¹⁾ הכהן הגדול מעוטר בכל מני פאר לכבוד ולהפארת. החת כימת-הקבר מונחים כמה כתבי יד עתיקים אשר יקראו מהם האנשים הבאים אל המקום ההוא, בכ"י ההם יסופר תולדות הכהן הגדול ההוא כנוצר בזכריו. בפנימיות כפת הקבר יבא אור דרך חלון צר הפתוח בצדו. היהודים הולכים אל הקבר ההוא פעם אחת בחודש לשמוע קריאת הדברים מחיק כתבי יד הנוכחים, ואחרי כלית הקריאה יזמרו שירים ותשכחות, ואח"כ יתאחדו יחד למקום לא רחיק מהקבר לאכל שם ביחד.

חרבות כבל. היללאה.

חרבות כבל תחילנה במרחק שני ימים וחצי לרוח צפנית מערבית מעיר בגדד, ונמשכות לאורך נהר פרת עד עיר היללאה העומדת ברוחק ששה שעות. כל המקום אשר עליו עמדה מלפנים עיר הגדולה ככל לגאון ולתפארת הוא מקום חרב ומדבר שממה, רק אחת מיני נטעים נראים עומדים אצל אהלי הכי-דונאים "כעדואניע" העומדים מפוזרים אנה ואנה.

מה יסער לב איש כרגשות נשכורת למראה המשוואות החרבות האלה, בהביטו על אלה טירות תפארה מימים קדומים הנטיות לפיל, על מצבות עוז עמודי פאר ובניני הוד, אשר גם כהיוחס מעי מפלה יעלו על זכרון הסתכונן את הדר גדלם בימי קדם קדמחה! גם היום עוד ימצאו בין החרבות האלה דברים "עתיקים יקרי ערך מאד, גם מיני מטבעות שונות מזהב וכסף. גם לי צלחה להשיג ארבע מטבעות עתיקות אשר לדאבן לבי נאבדו ממני כאבדן שאר דברים יקרי ערך על דרכי.

לא רחוק משם נמצא בור עמוק, ואומרים כי הוא גוב האריות אשר נשלך דניאל לחוכו, גם מראים המקום אשר בו נמצא ככשן האש אשר השליך בו נבוכדנצר מלך כבל את חנניה משאל ועזריה. כן מראים המקום לפי המסורה העתיקה, אשר עמד עליו ארמון נביכדנצר גם בית דניאל. בחוק הכור הנזכר, הנקרא בפי החושבים כורו של דניאל נמצא מעין מים חיים הנכבד מאד אצל היהודים גם הערביים כאמרם: כי סגולת המים ההם הוא לרפא חולי הקדחת. גם עומדת שם אשרה אחת עתיקה מאד אשר לפי המסורה השתחוו אליה נבוכדנצר המלך. בימים עברו נחלקה האשרה לשלש סרעפות ואחת מהנה נכרתה על יד שר אחד מארץ בריטניא. וככה גדול חרי אף עם הערביים על הדבר הזה עד אשר קשרו קשר ונקמו נקמתם מהשר ומציר מטלכת בריטניא.

במרחק

(1) החכם קייזערלינג אודות טייקסיירל אחר: בקדוב חוקס חזיר בגדד חלא טייקסיירל באוהל קטן קבר אחר הנכבד חלא צניני היהודים והינדניים, ולפי דבריהם הוא קבר כהן גדול ליהודים. הקבר הוא בנוי חלכנים וסיד, ולחצלה דבוק לוח נחושת ונליו כתוב בכמה עברית: יהושע הכהן הגדול. מושגי החוקס אומרים כי היה איש קדוש חסד, וכבדו חסד צניניהם כנלל הכפלות אשר עשה לו ד' לפי דבריהם.

במרחק שש שעות לרוח דרומית מערבית מהחורבות הנזכרות עומד מעי מפלה אחד גדול מאד והוא שרידי חבנין הנזרא הנודע בשם מגדל דור הפלגה. מאד חשקה נפשי ללכת ולראות חרבות המגדל ההוא, אך לא היה לאל ידי לשכור משמר מאנשי חיל חמושים בכלי קרב ללכת אתי שם, כי בן משואות המגדל שם מעון שוידים וחיות טורפות אשר כל הבא שם בנפו לא ינקה.

לפי דברי החושבים, ידרשו שלשה ימים רצופים לאיש החפץ לראות את כל שרידי חרבות המגדל ההוא אשר נמצאו עוד כמה בנינים ומצבות קברים עומדים על תלם עד היום. לפי עדות היהודים והערביים רחבים המה 1450 גזל, ונכוחים עד מאד. במרחק שלשה ימים מעיר כנרת עומדת עיר היללא¹ על שפת נהר פרת לימינו. שם נמצאו לערך חמשים משפחות מבני ישראל, ושם נשיאם הוא, מאילוח מרדכי. גם יש לעדה הקטנה הזאת בית הכנסת². בעיר הזאת נעשים כמה מיני כגדים הנמכרים בתוך הארץ, גם נודעת העיר הזאת על ידי סוסי ערב היותר טיבים אשר יגדלו שמה.

מעיר היללאה לעיר קבור-קעפיל מהלך שש שעות. סמוך למקום האחרון באמצע מקום שם על גבעה נשאה מצאתי פאר-עמוד [פיראמידע] אחד הכנוי בחבניר "מגדל גבוה". בנינו הוא בחסונת כפה, ומתחת לקרקעיתו נמצא חדר גדול המוכל למערת אבנים. המגדל ההוא הנקרא כפי הערביים בית-נמרוד הוא בנין עתיק מאד, ולפי המסורה ישב בו נמרוד נכור הציר בימים קדמונים.

מז.

קאבור-קעפיל.

קבר יחזקאל הנביא. הנוסעים לשם. זאת חלק יהויכין. קברי החלבים לדקיהו ויהויכין. ויסיף. חפץ אלי.

העיר קאבור קעפיל עומדת סמוך לנהר פרת במרחק אמה שעות מחורבות כבל. קעפיל הוראתו בערבית וחוגרמית ערובה [כירגשאפט] והשם הזה נתן לעיר מסכת מקרה נכבד מאד. — והוא, כי יחזקאל הנביא נתן את עצמו לעריכור בעיר הזאת עבור צדקה עמו בני ישראל בעת אשר הוציאו עליהם שונאיהם דכה רעה והחלו לחכות בהם. ועד היום הזה יכבדו מאד הערביים היושבים שם את היהודים ולא יעשו להם מאומה רעה. בעיר הזאת יושבים אך ערביים ושבת אחד מהם הנקרא הירוס. בתוך

1) לפי דברי הנוסע טייקסידרל הוא החקוס אשר תכנו עליו בני ישראל בעת הגלו ככלת כחלים קצנים זוטשים דרך כל השדות הכחזקים וגל שפת נהר פרת בסמיכות החקוס ההוא והמה כהדות הכל הנזכרים כספר תהלים אשר על ידם ישנו כ"י גם כנו בזכרם את ליון. טייקסידרל לא כתבב בחקוס ההוא, ולא יזכיר חלומה מהיהודים שם, אך ר' בנימין מטוולטלא יגיד לנו כי חלל שם נעזרת אלפים יהודים.

2) בנימין כספרו החסידות יגיד כי חלל שם נעזרת אלפים יהודים ולרננה בתי כנסיות, גם יספר לנו חוקיותו אחרים אשר נזכיר הלכה, כי חלל שם המון רב מהיהודים וצאה אין שם אף כסף אחת וחסד"י.

בתוך העיר עומד בנין אחד מוקף חומה ובתוכו נמצא קבר יחזקאל הנביא המכוסה באדרות יקרות ובמיני בגד שונים ממעשה שבכה יקרים. לפי דברי סדר הדורות מת הנביא יחזקאל בימי המלך נבוכדנצר אשר הביא אז אתו בשבי את יהויכין מלך יהודה. הקבר היה בין הנהרות פרת וקאבער, ולא היה אז מוקף חומה. אחרי מות נבוכדנצר מלך תחתיו אויל מרוך בנו אשר הוציא את יהויכין מביתו בלאו וכברו מאוד, גם נתן לו נחלות ארץ ושרות וכרמים לאחוזתו. המלך יהויכין אחרי אשר יצא מבית האסורים אסף אליו כמה אלפים יהודים והתחיל עמם לבנות החומה הנזכרת ⁽¹⁾ ויבן עליה מגדלים כעל מבצר, ומדרגות עקומות בחוכה מוליכות אל ראש המגדל אשר משם יוכל הרואה לראות בעיניו את המגדל בכל אשר יתראה כענק נורא מעוצם המרחק. בתוך המגדל ההוא מונחת קורה גדולה נמשכת לרוחב המגדל ושני קצות הקורה מגיעים עד מסגרת-המגדל [גאללערי] ואם ימשוך איש בכח את הקורה אחריו אז יתנועע כל חלק העליון מן המגדל. לפי אמונת החושבים מוכרח האיש להציא אז מפיו המלים האלה: בשם מלכא שאלום ווא עטרתא [בשם המלך שלמה ועטרתו] ואם ישבת האיש לאמר זאת או רעה גדולה נגר פניו. לשוא שחתי דברי אל אחי העברים להכניס דבר הפלא ההוא בדרך טבעי, כי בלתי ספק נמצא שם איזה ענין מלאכותי מעשה ידי אמן המסבך התנועה על ידי משיכת הקורה בידי האדם, אך לא עלתה בידי להסיר אמונתם בפלא ההוא.

במקום ההוא נמצא קבר הנביא ⁽²⁾ ועליו חכת אבנים גדולה משוחה כסיד ככל הבנין הגדול ההוא. לצד הקבר נמצא בית הכנסת גדול אשר קירותיו משוחים חוצה במין צבע כמראה עור החוטט. הקיר כפנים הכיר לעבר ירושלים איננו מצופה כלל לזכרון חורבן בית המקדש. דרך דלת אחת הנמצאת בבית הכנסת יבוא האיש אל קבר יחזקאל הנביא.

על אחד מקירות הבית נראת שתי תבניות בקימות איש מצוירות בימים קדומים מאד אשר נטחו כמעט מרוב הזקנה ולפי דברי היהודים הנה תבניות הנביאים יחזקאל והמלך יהויכין. אך בקושי גדול עוד נכרו מאחורי רשומים מקי הצוירים דמות אדם להם, ומתואר המלבושים והצבעים לא נשאר רושם כלל. כן כל החומה כשער הבית מלאה צוירים שונים דומים לכתבי וציורי המצרים הקדמונים; ולפי דברי היהודים, הצוירים ההם נעשו לזכר מפעלי המלך יהויכין וכל העם אשר אתו בעת אשר ידיו יסרו ארץ הבית הזה והמגדל אשר בצדו.

לפי עדות יושבי הארץ, הוא בית הכנסת האחר אשר נבנה בפקידת מלך יהודה, ואשר בעצמו התעסק בכינונו. כמרוצת דברי אזכור עוד מבתי כנסיות אחרים כפלך ההוא ובמקומות הסמוכים לו הבנויים על קברי מלכי יהודה, אך לא היו לא יד לקבץ מופתים וראיות להראות אם הבנויים האלה נבנו בפקודת המלכים עצמם או לא.

בתוך ארון הקודש בבית הכנסת ההוא נמצאים כמה ספרי תורות ואחר מהם גדול כל כך אשר לא ראיתי מימי ספר תורה גדול כמוהו. הספר היה כתוב על מין קלף מיוחד הנקרא געוויל ולפי קבלת החושבים נכתב

(1) עיין סדר הדורות.

(2) החכם קיינזרלינג יאמר: כיגדן מהלך חזי יום והעניד דלה טייקסיירלס מהלך גדול ועליו חגדל ננוה. שם נמצא קבר יחזקאל הנביא, וכנגד החוקים נציגי כלם כיהודים כהדגניים.

נכתב מידי יחזקאל הנביא (בעצמו¹) אמנם לי דעה אחרת בזה. אחרי רשימה וחקירה רבה במקום ההוא ואחרי אשר נדברתי את חכמי הארץ ההיא והתיעצתי עמם בדבר ההוא נראה לי כי הספר נכתב מידי רב ענן אשר חי בימי הגאונים הגדולים בשנת ת"ץ לאלף החמישי כמובא בספר הראב"ד. רב ענן הזה לא חי נכבד בעיני הגאונים, ונפלה מחלוקת ביניהם ונהיה אב לכת הקראים, המן רב מהיהודים נתחברו אליו והחזיקו בלימודיו החדשים כידוע לכל.

בספר ההוא קוראים רק ביום הכפורים, וכל בקשתי לא הועילו לראו בעיני באמרים כי חוק הוא ולא יעבור מבלי לפתחו רק ביו תו הכפורים.

בתוך בית הכנסת נמצא חדר אחד מיוחד הסגור חמיד, ושום איש לא יבוא אל חוכו. בחדר ההוא מקום הנזווה², אשר מניחים שמה כל הספרים הישנים מכל העתים ומתקומות שונים ונכבד המקום ההוא מאד בעיני כל היהודים.

אצל בית הכנסת הנמצא סמוך לקבר הנביא נמצא בית מיוחד ללומדי תורה [וישיבה] אשר לפעמים יושבים עשרים חכמים בתוכו ולומדים תלמוד ומתפללים כל היום כלו. המה לברם היהודים היושבים חמיד בעיר קאבור-קאפיל. היהודים העשירים מעיר בגד נותנים להם כל מחסוריהם, וגם כל הנדרש אל הישיבה אשר נתיסדה ע"י מתנות נדיבי לב, וכסף אשר השאירו אחריהם ברכה אנשי שם. שנים אחדות טרם בואי לשם, מת בעיר בגד איש עברי עשיר גדול שמו יעקב צמח בלא יורשים זכרים והניח אחריו ברכה כל הנו וקנינו למכת אחיו העברים בעיר צפת כפאלעסטינא גם צוה לתת מכספו סך מאה וחמישים אלף קאראן [קאראן אחד הוא שוה חמשה פיאסמער] לתמוך את הישיבה בעיר קאבור-קאפיל. את האנשים האלה החרדים לדבר ד' היושבים בבית הישיבה ההיא, ואשר שם עבדי הנביא התנחל כחוכם מדור לדור, ישרתו שלשה ערביים, גם אינם משלמים שום מס לאוצר המדינה.

היהודים גם הערביים מסביבות המקום ההוא טאמינים כאמונה שלמה בהצלחת איזה דברים אשר יתפללו אודותם על קבר הנביא יחזקאל, עדי' ברפואת איזה מחלות אשר אינן ממחלות אלה אשר אין עוד תרופה להן. אבל מי יודע דעת עליך? על השאלה הזאת החרושי לא יכלו לענות לי. בכל יום הששי בשבוע אחר חצות היום ילכו החכמים הנזכרים הלומדים בבית הישיבה אל קבר הנביא וזומרים שם שירים ותשבחות, וחולפים את האדרות המכסות את הבימה שעל הקבר באחרות. גם היהודים היושבים במחוזות סביב המקום ההוא יבואו אל הקבר. לעת חג השבועות יבואו כמה יהודים צדיקים מעירות בגד וכאסארא, מארץ פ"ס ומשאר ארצות נברים

(1) בנימין בספרי החסידות דר 66—67 יספר ג"כ חספר המורה ההוא ונקבר הנביא יחזקאל, לחנם לא יזכיר את המקום אשר בו נחללים. גם יאמר כי יתאספו שם היהודים מראש השנה עד יום הכספים, והאסיפה הזאת היא בלחם בית אחרת בלשון נזכר, גם יספר מנשים חגדלים וחכמים דר במי כנסיות אשר שם, ואזי לחנם לא נחלמתי אך חגדל אחר ונית הכנסת אחר. גם פתחתי דר 179 ידבר אודות קבר הנביא ההוא אך לא יזכיר את המקום לחנם חספר המורה לא יזכיר חלילה.

(2) היהודים בלגלות לזיה ולפדקא יגודם וחזיקים במונה ההוא להאניע בחקוק חיותך ספרים קרוינים וסגים וכתבי יד, גם ספרי תורות אשר בלתי אפשר לקרות יגוד בהם ופעם אחת בשמים או של שנה יאכססו ויקבדו על ביה"ק, יגל חקוק הקבוצה חזינים חכן ויגליה כמונה החלה „גכיה“ וכאנסו מניה"ק יעשו נשמה ושמה, גם בנימין בספרו דר 67 יספר ונחוקס הגכיה ההוא.

גברים ונשים עשירים ורשים לחוג את החג בעיר קאבור-קעפיל. בערב יום החג הראשון הולכים הנכרים לבית הכנסת וקוראים שם בספר יחזקאל הנביא. שעה אחת טרם אור הבוקר תמכר כרמים יקרים הפעולה הנכבדה להחליף את האדרות הישנות בחדשות, גם קריאת ההפטורה לפני קבר הנביא, אך הפעולה הנכבדה ראשונה תוכל להעשות ע"י אנשים אחרים; לפעמים יהיה ממבית הדברים ההם לכסף מוצא עד סך אלף פיאסטער. אחרי כלות כל אלה מחליפים את הצוירים המצוירים החללים על קירות בית הכנסת באחרים. במשך כל העת ההיא מוזרים שירים וחשבחות בקול נעים וברגישות קודש אשר לא חמלא האוזן משמיע מגודל הנעימות. הפעולה ההיא תמשך שלש שעות, כן גם לקריאת ההפטורה תדרש עת כזאת, במשך כל הומון הזה תבואנה גם הנשים לבית הכנסת לשמוע את הומירות והשירים אשר הוכרו ביחוד לכבוד החג הזה.

אם אמרתי אספרה באוני הקוראים מהמון הדברים המפליאים והמהירים אשר קרו ונעשו אצל קבר הנביא ההוא כפי אשר הוגר לי, ידעתי גם ידעתי כי לא ימצאו חן בעיני הקורא הנבון אשר עיניו יחזו מישירים, ע"כ אין טוב לי כי אם לחשוש מזה. גם העברים הנוסעים ממקום למקום במדבר יבואו באמונה גדולה אשר תפעם אל הקבר הזה ומנשקים את בימת הקבר ברגש קודש, גם נותנים מתנות אל החכמים היהודים היושבים ביישיבה שם למען יחפלוו בעדם אל הנביא להצילתם בכל אשר ילכו.

המלך יהויכין אחרי אשר יצא מבית כלאו, נדב חלק רב משרותיו וכרמיו אשר קבל מן המלך אייל סירוד להיות לקרן קימת לחשבון ארץ הכנען הגדול הזה אשר יעמיד על תלו עד היום. גם האיש אלי אשר כבודו הפרסים כנביא, והוא היה שאר כשרו של מחמד, בכואו לארצות התן לאסוף אנשים להיות ידם את אמונתו החדשה, הניח את הבנינים ההם על תדם ולא שלח ידו בהם לרעה.

בשובי לארצות ההן מקץ שנת 1850 הוגר לי כי מרדו שכתי הערכיים הנקראים הינדרוס ושאר עמי ערב כפתח כנרד ולא חפצו לשלם לו את המס המוטל עליהם. הפחה שלח מחנה אנשי חיל להכריח את המורדים לשלם המס, אך הוכו אחור מראשי המורדים אשר רבו בטספר עליהם, והמנוצחים שבו אחור ממקום המלחמה לעיר יחזקאל הנביא. הערכיים המורדים לא הרתו כנפושם לרדפם ולהניח קרב עליהם בעיר ההיא מיראתם לחלל קדושת המקום על ידי שפיכת דמים, ועל ידי כן צלחה להמנוצחים לחכות במח עד בוא לעזרתם המון צבאות חיל מעיר כנרד, ואז ערכו מלחמה כבדה על המורדים אשר לא יוכלו לעמיד בפניהם עוד ויכריחים לשלם המסים ככראשונה. בעת המלחמה ההיא הייתי בעיר כנרד. **כבור** יחזקאל הנביא נדול מאד בעיני העמים הפראים היושבים סביבות המקום ההוא, והוא ישים מזג ורסן לרוחם הכביר השיאף לרצח ושלל, לבלתי שלוח יד להרע אל החכמים העברים היושבים בעיר קאבור-קעפיל ומעולם לא התנפלו עליהם לשלול של וכו' כו', ולפעמים גם יגינו עליהם מחשם שירדים אחרים.

קברי צדקיהו המלך וקברי צפניה הנביא ושאר קברים משפחת דוד המלך הנמצאים אצל עיר קאבור-קעפיל, כן מקום סיפוף עם בית הכנסת הישן הנמצא בו, כלם נזכרים בספר המסעות של ר' בנימין מטליתא צר 68 69 וע"כ לא אדבר מהם עוד הפעם. אמנם המין רב היהודים אשר מצא ר' בנימין במקומות ההם כיסוי, אינם עוד כזמן הווה, אך מעט מעט מועיר מפוררים ומפורדים זה בכה וזה בכה.

מעשער-אלי. קעלבעללא.

מקאבור-קעפיל נסעתי לעיר מעשער-אלי הרהוקה משם מהלך שש שעות. בעיר מעשער אלי¹ נמצא קבר אלי המוכא למעלה אשר הי' המיסד הראשון מחברה מושלמנית מיוחדת גדולה מאד בארץ פרס. מעל לקבר מתנשא בית חפלה גדול בנוי באבני שיש לבנות. ומגדלו מצויים בכסף הזהב. סביבו נמצאו קברות מהים אשר הערביים העשירים בארץ פרס אף מרוחק מהלך שלשים יום מצוים אהריהם לקבור אותם על מקום הקברות ההוא, מקום הנקדש ע"י נביאים. גיפות המחים החנוטים יוכאו על פדרים מונחים בארונות סגורים, בעד כל גוף מת אשר יעבור דרך עיר בגדר, ישלמו מס חמשה וחמישים פיאסטער. יד האמונה חזקה עליהם אשר בהקברים כמקום הזה תוכלנה נפשותיהם בשמחות אל גן העדן על ידי הנביא כעצמו באין עכוב מאימה.

לא רחוק מהעיר ההיא עומדת עיר קעלבעללא אשר רק פריים גרים בה. מלפנים לא שלמו חושבי העיר שום מס כהתחשב העיר למקום קודש, גם לא נתן רשות להיהודים וניצרים לכוא אל חיכה. לפני חשע שנדה הכריחם פחת בגדר לשלם מס לאוצר המלך, מחחלה עמדו החושבים נגדו כיד רמה, אך הוכו אחור במלחמה וסגרו עצמם בבית חפלה "אלי" אשר חשבו למצוא שם מחסה מתגורר ידי רודפיהם. אמנם הפחה לא שר לבו גם לזאת ויצו לירות כדורי אש וסוח על הבית הקדוש ההוא. המסוגרים בראותם כי כלחה עליהם הרעה מסרו עצמם בידי המנצח. הבנין הנהרב מידי הלוחמים נכנה אח"כ מהרש. וכימים האלה ירב מספר החושבים כעיר ביתר שאת כאשר היה מלפנים וגם נתן רשות ליהודים וניצרים לשבת בה. אחרי אשר בקרתי המקומות ההם, שכתי לעיר בגדר ומשם עברתי בספינה לעיר באספארא בירח אקטאבער שנת 1848.

הנסיעה

1) המסע קיינעלדינג בדרכו אודות חסונות טייקסיירא יאחד בדברים האלה: חטרתו הקדונה הימה לבוא לעיר בגדר. אך חלש לא יכול לו לעמוד על כהר חדקל, נחר דבימו לעמוד דרך חרב-גדר כוריל. דלש נחברת הנוכעים אשר נכס אלה הנוכס הנזכר היה איש יחודי אשר קבל עליו דת וחמד ועל כנבר חלך כעיוי הכוחים חלוצות פלדוואל ופניצירניו אשר עשו חסד וקנין נחיקוחות ההם. כשני לחודש סעפטמבר החלה הסיירא לבס לחסונותיה וניגיש לשחיות ספור טייקסיירא חכסיותו ואל דרך החדנר. ביום השני לחסיון דלה ליוויו הר אחד אשר הערביים קדוהו גינעל"סינלי (הר סיני) וגייר העתיקה כלסכרל²) הימה בכוחה להר ההוא לפי דברי ילידי הארץ. מלחות רבות עברו על הנוכס ההוא על דרכו במדבר פיס חקטג חרידי, "ונוס" פיס לשוני דקה לחקו חלחל. זה גדלה שחמח בעת בולו לדינחיללה אשר סס חללו חים לרוע נחלנו הנורא, חדברי כסיעותו נחדנר לא בדבר פה כפדטיות לבלי נעבור הוטרס אשר הכננו לנו בראשית החלמד ואלת עור חלחתי להוכיר כי לפי דברי טייקסיירא כוואלו עור יהודים אמרים אשר ארמו לחו נחברת הנורעים, והיהודים ההם נבנו יום השני בערב נבדלו חלחל חלחל יחד הנוכעים ונשאר על חקוחם כל יום השבת חלחל לחלחל אחרי כסיעה אשר נחשכה שנועות אמרים כל לגיר עיגשער אלי. ביום שבת הגיו כף דגלו על ארחת עיר ההיא אשר כוכבה כימי "אלי" ופה נקבר גוף "אלי" אשר נחלל קשור על דבשת נחל אחד אונר נחדנר כמה שנויות. אלי הנזכר היה החיידר הראשון חבת הגדולה הנקדחת. כתר האליטיון, על הקבר ההוא הקדוש בעיני הערביים עומד בית חפלה ליסחילאליס, עריכת הכנין של בית החפלה הזה, אשר גלה חחכו פלדו ומפלדתו בפניחיותו בימי הנוכס טייקסיירא, חגייר על חחת הכונה כהסר הדברים הפנימים חוכיכים את כדבת לב אכסי קרס וחלד השחוחם הנוכס טייקסיירא לחורס שבת חוכיות וזכ חעולפות אכני נור מחוכסכות לתפלדת חחנות חושלים שונים, חושני חעשער אלי לא כתנו ליהודים גם לא למוזרים לשבת בחוכס, ולא לסוס אדם אשר לא יתחשב לחברתם, כי חשטחה גדולה כשרש נלכנס על כל אשר לא כחש לבחמס. (" גם הנוכס ר' פתחיה חגייר דענענסדוג יוכיר כספרו זר 78 את הר סיני אחד הנחלל לפי דבריו סוקן לעיר בגדר, והוא יגיע ע"י דוכסי הרים אל הר סיני בקודש.

יז.

הנבייה חננד נלסססרס. חדר "לל ללל" (הנדרס כפי הניכסס דנינר לולר). הנסייה יל פני הר חרל. העוף דניני קלסס, קנר ינרל נחנדר לל ללל. קלססה. נוק ל עניין. נונדוק. נלרל. נלסססרס. חלללללל. לללללל.

שתי דרכים היו לפני האחת כיבשה דרך המדבר, והשנית על נהר חרל. הנסיעה דרך המדבר איננה כטוחה מסכנות מהמון השודדים האורבים בדרך על הנוסעים, על כן בחרתי לעבור דרך הנהר היותר בטוחה אף אם חמש זמן יותר מדרך היבשה ואם לפעמים גם שם אורבים השודדים על שפת הנהר ושוללים את האניות אשר יחקרבו אל החוף. בהיותי על דרכי הוגר לי מעיף גדול מאד הנקרא דעבי-קאאוש הנוסע אחרי השיירות ומחיה את נפשו מצואת הגמלים אשר אוכל אותה למעדנים, ואשר נקרא על שם מאכלו ההוא. אחרי כן ראיתי בעצמי עוף כזה הרומה להסידה אף אם יגדל בקומתו מהחסידה אשר ראיתי בארץ אפריקא. העוף הזה איננו יכול לפרוח כי כנפיו קצרים ובכל זאת יוכל להמית איש בהם כהכאה אחת והוא נצוד בעודנו דך, וירגלוהו אל הבית.

על דרכי ראיתי מן האניה במרחק שעה אחת במדבר מגרל גבוה מרובע וצר בראשו וארבעה שערים לו וככל ארבע פנותיו מונחים סלעים גדולים גבהם שלשים ורחבם שמונה עשר רגל. עריכת בנן המגדל ההוא יפה אף נעים, ולפי עדות יושבי הארץ נבנה כימי מלכי בבל הקדמונים.

במרחק שלשה ימים מבגדד על דרך נהר חרל בחוף מדבר אל-אציר השם יתנשא על שפת הנהר כנן גדול מרובע אשר בו נמצא

קבר עזרא ^{הסופר}. סביב הבנין ההוא עומדים בנינים אחרים קטנים ושם שני חדרים גדולים, האחד הוא קנן המושלמים והשני תחשכ אל מקום קברות היהודים. בהדרים ההם כמעט השכה שוררת, כי קרני אור יגיעו להם רק דרך הפתח. שם נראה במחמתיים אחת ארכה שש עשר רגל, גבהה עשר, ורחבה שש רגל. על כל עברי המצבה חרותות כתבת ככתב בלתי נקרא מרוב הזקן, ועליה מונחים אדוות יקרות מאד. אף אם נמצא המקום הזה בחוף המדבר מוקף משכתי עמים פראים שואפי שור ורצח, בכל זאת לא יגיעו יד בדברים יקרי ערך ההם, בהיות קבר עזרא קדוש מאד בעיני הערבים, והזקה עליהם יד האמונה כי שום איש אשר שלח ידו באחד מן הדברים היקרים הנמצאים שם לא יוכל לעזוב ארז המקום, אך ממקומו לא ימשיך עד אשר השיב הדבר הנגול למקומו הראשון. **כל** האניות העוברות דרך שם תעצנה מהלכן על יד הקבר, והנוסעים כלם ילכו אל החוף להתפלל על קבר עזרא הנביא. הגר הנוסע ימים אחדים במדבר הנורא יסער לבבו כרגשור נשנכות למראה הקבר ההוא הנכבד בזקנה הרבה החופפת עליו והקדושה השוררת סביבו

במקום הקבר ההוא עשיתי כמה דרישות וחקירות, בהיות כי לא נזכר בכה"ק שום דבר ממדת עזרא הסיפר ומקום קבורתו, וע"כ עלה ספק בלבי על אמנת הדבר אם באמת הוא קברו כפה. אמנם לפי דברי בע, סדר הדורות ושאר ספרים מחולדות הימים לא נשאר עוד ספק בלבי בדבר הזה. כי דברי הספרים אשר ראיתי אודותיו, הלך עזרא הסופר אל המלך ארתחששתא והשיג ממנו איזה כתבי חופש עבור אחיו היהודים היושבים בירושלים, וכי מת במקום קרוב לכבל. גם קצת מזה נזכר בכה"ק [עזרא ט' י"א] מקום קברו לא נתבאר הטיב בסדר הדורות, ולזאת הנני

נותן יד להמסורה העתיקה כירי תושבי הארץ כי הוא המקום כאשר לא מצאתי מקום אחר הררוש לחפץ החקירה ההיא במקום הזה¹). כאשר נמצא בסליחות הספרדים נזכר כי מת בהתחלת שנת ת"ק לאלף הרביעי. כמה יהודים מכנרד ובאססארא יחוננו חג השבועות אצל הקבר הזה. הערביים יודעים מתכלית הנוסעים האלה ולא ישלחו ידם בהם לרעה על דרכם זאת.

קאָאט. ווקר-שעיוך. גומרוק. גארנא.

אחרי נסיעת שני ימים על פני המים באתי לעיר קאאטה [קוט-אר-אמארא]. במרחק שנים עשרה שעות מן המקום ההוא נמצא כפר ווק-ע². שעיוך, הנקרא כפי הערביים וקאזוק אשר יבוא הנוסע לשם מעיר קאאטה דרך תעלת-מים [קאנאל] המקשר את שני הנהרות חדקל ופרת יחד. שם מצאתי לערך ארבעים משפחות מב³, אשר יחיו נפשם ממסחר וקנין שלים ושקטים באין מפריע. אשר אחד מנהר חדקל משם יפרד והיה לכמה נהרות קטנים, ובמרחק שעות⁴ אחדות משם יצא אשר מים גם כן מנהר פרת. הערביים יחפרו תעלות רבות להמשיך את המים מהנהרות הקטנים הנזכרים להשקיר שדותיהם, וראיחים מתעסקים בעבודה הזאת בזעת אפיהם. שטף נהר חדקל חזק כל כך בזה המקום עד אשר ימשוך בכחו צורי חלמיש גדולים, ובשטף מרובו ימלא על כל גדותיו. לשוא יבנו יושבי החוף מחיצות חזקות להגן בעדם כעד שטף מים היורדים לכלי יפוצו פרץ בניהם וקניניהם, כי אין דבר יעמוד נגדם. מרובת מי הנהר מתחלפת הנה מאד, ועל ידי דרכי-העקלתון הרבים אשר לנהר, יקשה מאד לעבור⁵. כי המחזור הזה מיושבור מהמון שכני ערביים בעלי זרוע ואיכה קרב ומלחמה, אשר כמעט לא יקבלו עליהם מרות הממשלה מאומה. מלבד אשר לפעמים יתן השייק [האלוף] שלהם מתנות לפחת בגדד, ואך על ידי זאת מראים שעבודם להממשלה.

במרחק חמש שעות משם עומד כפר גומרוק על שפת נהר פרת. הוראת מלה התוגרמית גומריק הוא: מס כי בזה המקום יוקח המכס. מן המקום ההוא והלאה יתרחב מאד נהר פרת, על שני עבריו נטועים המון עצים מעצים שונים. ובחוד המון רב עצי חמרים עומדים בקבוצת יערים קטנים.

עיר גארנא עומדת על חצי אי בין חדקל ופרת מוקפת מהמון רב שדות ועצים ועדרים רבים ירעו שמה ובחוד נמצא שם לרוב מין השירים הנודעים בשם ביפפעל. חלב פרותיהם שמן כל כך עד אשר יתקשה ויהיה לחמאה כמשך שעה אחת כאשר⁶ ראתי בעיני. **השייק** [הוא המושל] יקח מס מכל הספינות הבאות מכנרד דרך שם. לא רחוק מגארנא יתאחדו יחד שני הנהרות חדקל ופרת, וזוה והלאה יקרא זהאט-אל-אראב [נהר הערביים]. על עברי הנהר נטועים יערות רבים וגם הנסיעה על⁷ מימיו שם בטוחה יותר מעט כאשר כי יחדל המדבר הגדול אשר יושבים בו העמים הפראים אוהבי שוד ורצח. מן המקום אשר שם יתאחדו שני הנהרות והלאה יגדל רוחב הנהר, גם לא ישטוף כ"כ בחוקה.

עיר

1) כנתיין כספרו דר 73 מודנר נס חקנר צולא הסופר, הוא יאמר כי הקבר נמצא בלל בהר ואחורא על גבול ארץ פרס, ושם יושבים כמה תחמודים וגם אלף וחמש חמאות יהודים ולהם ארכינה בתי כנסיות, אחתם אני חלאתי את קברו מודנר הכנר, פתחיה דר 192 יאמר כי נמצא הקבר על יד גבול כנל.

באססארא.

עיר באססארא¹ היא עיר רובלת עמים גדולה ולפני עשרים שנה נמצא בחוכה כשלשת אלפים משפחות מב"י, ועתה לא נמצא מהמון הרב הזה רק חמשים משפחות²). דבר גדול היה בעיר והמעוט מאד מספר יושביה, עד אשר בתים רבים "עומדים שמים וחרב מאין יושב ונטיים לפול למשואות. בין החרבות ההן עומדים ארבעה כתי כנסיות ליהודים ושלשה מהם עומדים רקים, ואיש לא יבא אל תוכם, כי יש מקום כהאחר להכיל את כל בני העדה הקטנה הנמצאים עתה בעיר. היהודים חיים חיי חופש ודורר וכמעט כולם עשירים, וכמה מהם עושים עניני מסחר וקנין לרוב, תכונתם טובה מאד, בעלי הכנסת אורחים וטיבי לבב, אך ידועתם כלמדיים מצערה מאד. מלבד מסחרם וקנינים יש להם עצי שקדים רבים, אשר מפריכם ימלאו צרורות כספיהם. שם הבטיחו לי כי נמצאו שבעים מינים "שונים מפרי השקדים, ואני יודע רק שנים עשר מינים.

יהודים בעיר באססארא יש להם מנהגים מיוחדים. בעת קבורת מתיהם ישאו את המת בארון פתוח אל מקום הקברות ומזמרים שירי עצב. שבע פעמים יעמדו על דרכם. בכל פעם אשר יעמדו, יסבבו המלחים את ארון המת ומזמרים ומתפללים, וכל אחר ישליך מטבעת זהב אל תוך חכה קטנה העומדת על גוף המת. וכאשר יעמדו בפעם האחרונה יגביה החכם שלהם את החכה ויאמר: יודעים אנחנו כי אין צדיק בארץ אשר לא החטיא נפשו בעון זרע לכטלה המוליד מחנית רוחות-לילה להטונים הבאים אהרי מות האיש ומדאיבים לו מאד באמרם כי בניו הם וחפציהם לקחת ירושה בין שאר הבנים. ולזאת הננו נותנים לכם בזה הכסף הזה, לחלק ירושתכם למען לא יהי לכם עוד שום זכות ונחלה באיש המת ולא כבנו אחריו. ותעזבו את נשר ורוח המת למען ינוח בשלום על משכבו. כשם ר' אל עולם ותורתו הקדושה ובהסכם בני העדה אשר בזה הננו מתיימים ומגדים אתכם, והחרם הזה יכריחכם להמלט במדברי תלאוכור ובתהוה יליל ישימון מקים אשר לא תוכלו עוד להדע לשום בן אדם. כבוא הבחנה על מקום הקברות, מסבכים את הקבר, ואהרי אשר קברוהו ישובו העירה.

הושבי עיר באססארא סובלים ממחלת הצרעת, אשר תכבד אכפדה עליהם ביותר בעת בשול השקדים בחודש אב אשר כמעט אין אחד נמלט ממנה. אחרי אשר ירפא האיש מזה עוד ישארו על גופו רשמים נכרים ממחלה זאת. היהודים קוראים המחלה הזאת בשם הנקראת בכה"ק. לצרעת לבנה אין תרופה עוד כנוצר בתורה הקדושה.

קרוב

(1) החכם קיינצלינג דיברו אודות פ. טייקסייראל יאחוד: אחרי כסיצה על כהר חדקל בלחמו חיבור, נח בלחכיה יגשר לירח אפריל שנת 1604 לעיר העתיקה והנצורה באססאלא. ביחוד נודעת היגיה הזאת בגל ידי עצי שקדים הרבים הנמצאים במזכה ובחיתט כל המושבים יחיו נפסס חרה, כהיות השקדים ראש לכל חלכליהם, וכל כך טובים היתה הסירות האלו עד אשר יובלו חרס לרוב בכל שנה לעיר נגדד ועדי ארץ פרס. טייקסייראל חלא היגיה הזאת בחלל דיע חלד. לפני שחנה לו יגשרה יעיס טרס בולו המבקיע בגין חלד אשר היו אלוד במובו החוין דכ חלבק שרפה ובחרט חלק גדול מהיגיד ויסכנ כוק גדול חלד. ולפלל כי הכוספס הקול לא יוכיד חלומה מהיהודים שס, אשר ביחיי כניחון חטוליסלא היו עד שני אלפים כפס, אך כלשר כחכונן וכדלה כי הריעשקיל אלף חספחות חכ"י אשר נחללו שס זה לפני עשרים שנה לא כשאלו היום כי אס חחשים, כן הוא הפשר אשר חספרס הי' חלגד חלד כחחלת החלה השכיע עשרה עד אשר לא שיה הי' כעיי טייקסייראל ליכר אודומס.

(2) כניחון כספרו נר 73 ידבר מזה ויודיע כי ביחיו היו שס שני אלפים יהודים. החכם ריטטגר כספרו חלק י"א נר 1037 יוכיד חחלה חספחות יהודים ביגיד חלה, ועתה חספרס כלשר וברתי.

קרוב לעיר באססארא עומדים ארבעה בניניב גדולים העומדים לפול, ולפי דברי החשבים היו הכנינים האלה אורות הסוסים למלך שלמה אך אינו מאמין בדבר הזה.

מבאססארא נסעתי על נהר והאטדאל אראב לעיר מאהאמעררה הרחוקה משם מהלך שלשה ימים. לרח נכין כי יושב לא חושך הנסיעה כי אם שלש שעות. העיר ההיא נחשבת לממשלה פרס, ואין גרים שם יהודים. משם נוסעים הלאה על נהר חאר באמעשיר ואחר נסיעת שני ימים נבוא לכפר קאי אשר הוא גבול רומי. לארץ חג'רמה אשר באויה. משם נבוא על נהר והאטדאל-אראב לעיר מאהאמא, ושם יתחלק הנהר לאשרות רבים הנשפכים אל חוף לשון ים פרס. מעיר מאהאמא יבוא הנוסע אחרי מהלך 24 שעות לעיר אבעשיר הנקרא בפי הפרסים כענדער אבעשור.

יח.

הודו המזרחית.

פגרת השננים, חסידים ונספוחים, חללה חוקיות ודליות

מעיר אבעשיר נסעתי על אנטדקטיר ובאתי לעיר באמבי בחודל ירח פעברואר 1849 אחרי נסיעת עשרים יום, לא אדבר עתה מפטי נסיעתי זאת, ומהערים הגדולות אשר עברתי בהן בהודו המזרחית, ואדברה נא בזה מדברים הנוגעים למטרת מסעתי, וזאת היא: להתחקות על שרי דגלי עשרת שבטי ישראל האובדים. וטרם כל מוכרח אני לדבר בדברים אחרים אידות מסעיהם ודברי כתבי הקודש נר יהיו לחקירת הדברים האלה. (א) בימי מנחם בן גדי פרץ פיל מלך אשור בארץ ישראל, אך השב ידו מבלע אחרי אשר קבל אלף ככר כסף מן יושבי הארץ וישב לארצו: [מלכים ב' ט"ז, י"ט]. אמנם בדברי הימים א' ה' כ"ו נזכר, אשר פיל ותגלת פלאסר מלכי אשור הגלו את שבטי ראובן גר וחצי מנשה מארצם ויביאום לחלח וחבור והקן, על שפת נהר גזן.

(ב) בימי פקח בן רמליהו הגלה תגלת פלאסר יושבי ערים ובתוכם את כל בני שבט נפתלי ויביאם אשורה [מלכים ב' ט"ז כ"ט] [וכישעיה ח' ל"ג]. (ג) בשנה החשיעית לממשלת הושע בן אלה עלה שלמנאסר מלך אשור ויצר שלש שנים על קרית המליכה שומרון, ויבקעה אליו, ויגל את שרידי עשרת השבטים אשורה לחלח וחבור על נהר גזן וערי מדי. מלכי ב' י"ז. על פי הדברים האלה נראה כי נשכחה ממלכת ישראל בשלשה פעמים אשר נפל האויב בנבולותיה והגלו למקומות שונים אשר אינם נזכרים בכל פעם באר הטיב.

אמנם נמצאו הערות שונות על זה בכה"ק. ער"מ [כישעיה י"א י"א] מוזכר: והיה ביום ההוא יוסף ד' שנית יד לקנות את שאר עמי אשר ישאר מאשור וממצרים ומפחרוס ומבוש ומעולם ומשנער ומחמרה ומאוי הים. והלאה יאמר אל תירא כי אחד אני ממזלך אביא זרעך ומערכ אקבצך, ואמר לצפן: חני! ולחיסן אל תכלא! הכיזו כנך מרחוק ובניחך מקצה הארץ [ישעיה מ"ג ה' ו] ובמקום אחר: הנה אלה מרחוק יביא, והנה אלה מצפון ומים אלה מארץ סינים [ישעיה מ"ט י"ב]. מצרים ואשור ידועים לכל, ובנוגע לארץ כוש כבר נמנו וגמרו יודעי גלילות הארץ כי תחת השם הזה תכללנה ארצות אביסיניען ואעטהאפיען, וראיה לדבר מאשר נמצא בירמיה

[כירמיה י"ג כ"ג] : היהפך כושי עורו ונמר חברבורותיו וזה עדות על מראה עור תושבי הארצות הנזכרות. עולם בפרס ג"כ ידוע מדניאל ח' ב', באמרו ואני בשושן הכירה אשר בעולם המדינה ולפי דעתי הראיה הזאת מכרחת. הגולים בארץ הזאת השינו רשיון מכורש מלך פרס לשיב לארץ אבותיהם, וכיחוד שבו בני שני השכטים יהודה ובנימין בחכרת איזה כהנים ולוים, וכמה ממשפחת אהרן הכהן. כפעם שנית שבו שרירי שני השכטים הנזכרים כימי ממשלת ארתחשטחא המלך. מכל אלה נראה כי נדחי ממלכת ישראל ומעט מזעיר משבט לוי [עזרא ט"ו] כי לא שבו לארץ מולדתם אך נשארו בגולה בערי מדי ובמקומות אחרים הנזכרים למעלה.

חלח וחבור לפי דעתי הנה הערים Chila גם Kabur-Kefil אשר שם נגלו עשרת השכטים לראשונה ומשם הובאו הלאה למקומות אחרים כמבור הארץ על הענין ההוא כבר דברו מחברים שונים אשר קדמיני. **שנער** היא ארץ קורדיסטאן המתחלת לפי התרגום הירושלמי מעיר נציבין [כראשית י' י]. חמת, הוראת השם הזה הוא, חום, או חמרה הטורה כי שם מקום זריחת השמש, ולפי זה תחת השם הזה יוכללו לפי דעתי כל ארצות הקדם למזרח של ארץ ישראל.

השם "איי היס" יקיף כמה ארצות ומקומות, אך לפי דעת נוסעים מפוסמים אשר גלו ארצות שונות המה איי הודו המערבית. לפי דברי נוסעים אחרים נאמנים אעיר עוד על אחת דברים אחרים. פתרום היא לפי כעל מקוה ישראל ארץ Parthia על חוף ים השחור.

ממזרח אביא זרע, תחת המלים האלה מוכנים נדחי ישראל המפתחים בארצות שנער, פרס, חלח וחבור, הודו וסינים [כינא].

ותחת המלים "וממערב אקבצו" יוכנו פוזרי שכטי יהודה ובנימין הנפוצים באיזה ארצות אייראפא העומדות לפי התחלקות גלילות הארץ לרוח צפונית מערבית לארץ ישראל. ותימן אל תכלאי מתיחסים אל גולי ישראל בארצות אעטיאפיען אביסיניען ונוביען.

יט.

בארצות הודו המזרחית ישנו מעולם עמים שונים ללשונותם ולגוייהם. ואני שמתי עין בחינתי כפרט על ששה שבטי העמים הראשיים היותכים שם, על מנהגיהם ואמונותיהם השונות, כאשר אזכיר. את הדבר אשר שמתי לי בספרי למטרה, לדבר ביחוד אודות אחי בני עמי, אותו אשמור לדבר גם בדברי ארצות הודו המזרחית, ואדבר אודות שבטי ישראל השונים האלה:

- (א) "בני-ישראל" או היהודים הלבנים.
- (ב) שבט הקאנארינצי.
- (ג) היהודים השחורים בקאטשין.
- (ד) שבט הבאניאנען.
- (ה) שבט הפאארסי.
- (ו) שבט ההינרוס.

א. „בני־ישראל“ או היהודים הלבנים.

בני השבט הנקרא בשם הנזכר, גם השבט הקאנארינצי אשר גם חלק ממנו לפירדעתי מורע עשרת השבטים היא. נחישבו בארץ יהוד המזרחית מימים קדומים. אין כל ספק אצלי כי שבט „הבני־ישראל“ אשר זכרתי מלבד שהם יהודים גמורים, גם הם באמת מורע עשרת השבטים אשר נגלו בימי הושע בן אלה הטלך האחרון מישראל ע"י הכשרים לחלח ולחזר על נהר גזון וערי מרי.

הראיות והמופתים לדברי אלה, הנה הנם: א) כהיותם חיים נפרדים ונבדלים מאד מן שבטי העמים עובדי אלילים אשר הם יושבים בתוכם ומתאמצים בכל עוז לבלי התקרב אליהם ולבוא בחברתם ככל אשר יש לאל ידם.

ב) שומרים כמה מצות עקרויות מדת ישראל ומדקדקים בהם מאד, כגון מצות מילה ושמיית השבט. ג) זיהו מאד ככל הדונים הנוהגים לשחיטה, ואינם אוכלים מכשר הבעלי חיים אשר נאסרו בתורת משה. ד) מכבדים מאד את ספרי התורות הנמצאים בכתי תפלותיהם אף אם לא ידעו לקרות כתובם. הספרים ההם עתיקים מאד, מראה הכתב הוא אדמדם, כפי הנראה מרוב הזקנה, וביתר הדברים המה שוים לספרי התורות הנמצאים אצלנו. ה) גם השם אשר בו נקראו זה שנות עולמים ונודעים בין כל עמי ארצות יהוד המזרחית יעיד ויגיד כי חוצאותם ממעי שבטי עשרת שבטי ישראל. המופתים המעידים על היותם מורע עשרת השבטים המה אלה:

א) נהר גזון הנזכר בתורה הוא לפי דברי בני ישראל האלה נהר נאננעו השוטף בארץ יהוד ואשר על שפתיו יושבים המון רב מבני שבטים משנים קדמוניות. ובאמת מלה התודות נגנו שוה כמעט באותיותיה ובמבטאה אל מלח גזון העברית.

ב) דבר ידוע הוא כי ראשית מקור נהר נאננעו הוא בארץ האך-טהי-בעט אשר חגבל בממלכת קאכול מעבר הארץ אשר באו בני ישראל דרך שם לארץ יהוד המזרחית; הדרך במדבר רע מאד, ומלא סכנות ומעקשים אשר אך אורחות נוסעים גדולים להמונים ירחבו לפעמים לעבור דרך שם ועד היום עוד לא נודע באר הטיב להנוגע לשבטי העמים היושבים במדברי תלאיכות ההם. ולפי ההשערה, גם בני ישראל בעברים דרכי המדבר הגדול ההוא השאירו אתריהם שם איזה מאחיהם אשר התישבו שם והתאחוּו עד היום הזה.

ג) בין בני ישראל ההם לא נמצאו לא כהנים ולא לויים. — וכאשר מודעת נמצאים כהנים ולויים בין היהודים אשר מוצאותם ממלכות יהודה כבן הספרדים כבן האשכנזים, ובכל מקום יכבדום אחיהם באוזה עניני הדת לזכרון כבודם בזמן שבת המקדש הי' קים.

ד) בני ישראל היושבים כהודו היה להם לפנים ספר דברי הימים אשר היו כתובים בו תולדותיהם עד עת בואם לארצות האלו. אך על ידי המלחמות הגדולות אשר נלחמו ילדי הארץ את עמי איראפא נאכד מידם ספר יקר הערך ההוא, כי מוכרחים היו להמלט על נפשם מעיר לעיר ומפלך לפלך. אמנם בני ישראל היושבים בקאטשן על חוף מאלאבאר יש בידם ספר דברי הימים אשר ידעו לשמר מכל משמר מימי־עולם עד היום. בספר דברי הימים הזה כתובים כל מקריהם ותולדותיהם מעת אשר הגלו מארצם בימי הושע בן אלה עד ימינו אלה. ימים רבים היו הספר הזה בירי משפחת האלאני היותר נכבדה בארץ. מה ערגה נפשי וכלתה רוחי לראות את ס' דברי הימים הזה, אך לא צלחה תפצי בירי.

נוסע אחד אשר עבר בארצות ההנה במאה העברה צלחה לו לראות
הם' הנה גם להעתיק ממנו איזה דברים אשר היכאו כס' מקוה
ישראל, גם כס' קורות הימים מהחכם הר"ר מרדכי יוסט הי"ו, גם בספרי
במהדורא הראשונה.

בסביבות עיר באמבי במרחק שתי שעות מעיר בארקייט נמצאת קהלה
אחת מבני ישראל הנוכרים; המה חיים חיי כתיאבות (פא-
טריארכאליש) ושם נשיאם היה "באבי" וסיפר לי אודותם אשר טרם
באו אנשי אייראפא לארץ הזאת היה מספרם רב מאד והראש אשר שמו
עליהם למשול בהם ה" נקרא בשם "שייק" [שר ומשל] וכאשר נאלצו להפריד
איש מעל אחיו לרגלי המביכות אשר פיצו בארץ, בקשו להם מקום מפלט
על קצה גבול ארץ הודו המזרחית אשר נתישבו שם ויחיו חיי דור
וחופש בימים האלה. גם דברי הנוסע המפורסם, "גילדעמיסטער" מסכימים
לזה, כי לפי דבריו בעת ראשית החישוב עמי הנוצרים בארץ הזאת, משלו
בהודו המזרחית כמה משנה-למלכים [פיצקעניגען] מבני ישראל. הארת
יעוד על מספרם כי רב היה בזמן הנוכר. גם ההכנס ד"ר ווילואהן אשר
ה" בארצות הודו בשנת 1839 למספרם יספר ג"כ משכט "בני ישראל"
אשר ישבו בסביבות באמבי.

בני ישראל הנמצאים במקום הנוכר יושבים בבתיים מוקפים גנות ופרדסים
הנעבדים ונשמרים מידה, ובכלל המה עשירים, ומתעסקים בעבודת
האדמה גם במסחר וקנין. עם אחרים ידברו בשפת הודית, ובין עצמם
בלשון טאמולי אשר כמה מלות עבריות נמצאו בה. גם תמונת פניהם חעיד
כי מזרע העברים המה, ואף כי אקלים הארץ שנה חבונת פניהם, ככל
זאת עיד נשאר בהם הסימן הראשי המציין והמבדיל אותם משאר עמי הארץ
ואומר לכל כי עבריים המה. זה לפני שנים אחדות מאד נבערו ונכסלו
בכל דבר הנוגע לאמנת ישראל, השכחו אז שפת עבר מכל וכל ולא ידעו
כי אם את חמינת האותיות אף אם מכל משמר שמרו כמה ספרי תורות
אשר היו אצורים בבתי תפלותיהם; ובכל זאת אמנת דת מורשה קהלת
יעקב הכתה שורש כלכם והיתה צורה כרוכה סגורה בחותם צר, ועוד
עד היום מקרשים המה מאד את ספרי תורותם ומקשטים אותם בכל מיני
פאר והדר ומתקריבים אליהם ברגשות קידש, ומנשקים אותם באהבה
וחיבה יתירה ומתרחקים מהם לאט לאט כשפטים נעות תפלה יוצאת ממקור
לבם. לא היה להם שום תפלה בלשון הקודש, ומלכד המקרא שמע ישראל
כל תפלותיהם היו בשפת הארץ; אמנתם בכיאת המשיח חזקה מאד.

אמנם זה כשבע או שמונה שנה, והיהודים היושבים בעיר באמבי אשר
באו שם טבגדר ובאססארא והנם עתה כחמשים משפחות. שלחו
מביניהם שוחטים ומורים אל בני ישראל הנוכרים הנפזרים בארץ ללמד
דתם דתנו הקדושה, ולהראותם הדרך בה ילכו כתורת ד'. ואף אם
מתאמצים יהודי בנגד להיטיב לבני ישראל האלה, ככל זאת אינם מחשבים
אותם ליהודים גמורים ולא יחפצו להתחתן עמהם, ושלא בצדק מדמים
אותם לשבט הקאנארינצי ולשאר שבטי העמים עובדי אלילים. בני ישראל
האלה מתנאים בשם ישראל אשר כס יתכנו, ומתאמצים ככל עוז להתקרב
אל שאר אחיהם באחת ואמונה.

כמה משלחי הנוצרים [מיססיאנערע] באים לפעמים אל בני ישראל האלה
ומנסים דבר אליהם להטות לבבם מדת אבותיהם ומסיתים אותם
לקבל אמנת הנוצרים אך לא צלחה הפעם כידם עוד עד היום הנה.
לפי

לפי דעתי מספר בני ישראל הנמצאים במושבות האלה ובשאר מקומות כהדור אשר בקריתם עולה לערך שתי אלפים משפחות (1).
בעיר באמקיי מצאתי לערך חמשים משפחות מכ"י ויש להם בית הכנסת. אין להם מירה ומנהל רק שוחט ובודק. היהודים היותר עשירים בעדה הזאת הלא המה הר"ר דוד שושן, משה עזרא, יצחק דוד.

ב.

ב. שבט הקאנארינצי.

בני השבט הזה היושבים על חוף מאלאבאר שונים הם במדותיהם ומנהגיהם מותר שבטי העמים שם. אין להם אמונה מיוחדת רק שימרים מנהגים מנהגים שונים לקוחים משכני העמים האחרים היושבים בסביבותיהם. ולפי דעתם היא הדרך היותר ישרה שיכור לו האדם בעניני הדת והאמונה. ביחוד לקחו להם למורשה המון מנהגים מבני ישראל, ושומרים את חג הפורים בשמירה מעולה כמוכא למעלה. ביום החג ההוא יעשו להם שתי תמונות אדם מעצים ומלבישים אותם כבגדים יקרים, ומכים אותן בחזק אשה סול אחותה עד אשר תשבר האחת לרסיסים. התמונה הנשברת ה' תהי' להם למוכרת המן הרשע, והתמונה הנשארת לזכרון מרדכי היהודי, ועוד לא שכחה חמתם עד אשר באחרונה יתלו את המן המנוחץ על העץ.

לא נודע ברור מקור תוצאות בני השבט הזה גם לא הזמן אשר בו נתישבו כהדור המזרחית. ואני אמנם ארהיב כנפשי עז להגיד דעתי כי המה ג"כ משרידי עשרה שבטי ישראל אשר במרוצת הימים ומסכות שונות שכחו את מקבת בור נקרותם.

בעל המחבר ס' צמח דוד וגם מחברים אחרים יאמרו, אשר חלק גדול מעשרת השבטים נתערב בין עמי הודו המזרחית וברכות הימים היו לעם אחד (2). לפי זה יש ידים להשערה כי נחשבו בני השבט בראשונה לזרע ישראל, כי בכל התחלפות מנהגיהם ומדותיהם המה טאמנים אך כאל אחד בשמים ובארץ, ומתחתנים רק בין עצמם, כפי הנראה הוכחתו בימים עברו ע"י איזו סבות לעזוב את דת אבותיהם, אך בכל זאת החזיקו עוד רבניה מנהגים עד היום הזה, והרבה הזה איננו מן הנמנעות באשר כי רבניה כאלה נמצאים כהיום גם בארצות ספרד ורוסיה. כן נמצאו בתחלת המאה הנכחדת, אלפי יהודים בארץ רוסיה אשר נודעו בשם שאבאטניקי [שומרי שבת] אשר אחרי עבור כמה שנות מאור בהיותם "טוביחים לקבל דת אחרת שבו אח"כ לדת מורשת אבותיהם. בשנת 1855 הוצאתי לאור בעיר תלומסאן כאלגרי חבור מיוחד בשם מלחמת ארבע שנה אשר לחמו הפולאנים עם הרוסיים והטרטרים בשנת 1648 עד 1652 ושם דברתי בארוכה בראיות לקוחות מדברי הימים אודות כת השאבאטניקי

(1) החכם דיטטיגר כספרו חגילות הארץ חלק ע"ז ע' 1087 ידבר משמונה חמות יהודים כהדור.

(2) החכם דיטטיגר כספרו חלק ה' ע' 599 יאמר: הגד הוגד אל החכם א. בובלנאן כהדור כי היהודים אשר יצברו כהר אינדיס, נתערבו בין עמי הארץ ולקחו לחו את חדותיהם וטוביהם, וככה התכבדו ונחננויות אבותיהם יגד אשר לפיגמים לא יכירים הכובד כי חודג הינדיס הם.

השאבאטניקי הנזכרים עיין בחבורי הוזה צד 64-69. השאבאטניקים גם הקאנ-צאריני שכחו את מקורם, וחוננים איזה חנים באמונת היהודים רק ככח ההרגל כמצות אנשים מלומדה ויחסר רק סבה מקרית אחת להשיכם אל חיק דת מורשה כבראשונה.

כא.

ג. היהודים בקאטשין.⁽¹⁾

בעיר קאטשין ובסביבותיה נמצאים לערך שני אלפים יהודים שחורים, אמנם צבע עור בשרם איננו שחור כעור הכושי. המה יהודים נמורים לכל דבריהם, את ד' אלהי אבותיהם עובדים בכל לכניהם, וגם אינם נבערים כל כך כיתר אחיהם הלבנים שם. ומסופר על אודותם כמ' מקוה ישראל, כי אחרי נשבתה ממלכת ישראל הלכו כעשרת אלפים איש מבני ישראל עם המון עבדיהם לבוא לרוח דרונית אסיה. העבדים האלה אשר קבלו עליהם כבראשונה דת יהודית הרגו את אדוניהם בדרך ובזו להם את כל הונם וקנינם, ובכל זאת גם אחרי כן נשארו נאמנים לאמונת היהודים. אך הספור הזה איננו מסכים אל הקבלות המקובלות אשר אספתין וקבצתין בעל במקימות מושבות היהודים הנזכרים. אבל יוכל היות כי היו שני שכטים מיהודים שחורים ובני שבט האהר באמת המה מזרע העבדים השחורים הנזכרים, בעיד היהודים השחורים⁽²⁾ אשר נדבר עתה אודותם מספרים קורות חלדותם על אופן זה:

ע"י כבישת חלק אחד מהורו המזרחית בידו אנשי אייראפא, נפתחו שערי הצלחה בלחי נערכת אל המסחר הכללי, ותקות העושר שרקע לעמים רבים מקרוב ומרחוק לכא לארץ הזאת אשר עפרות זהב לה. בין ההמון הרב הזה נמצאו גם יהודים רבים צעירים לימים מכנרד, באססארא, יעמען ומושאר מקומות אשר באו הנה לבקש הצלחה. ואחרי אשר האחוזה אלה האנשים בארצות הנכבשות, קנו למו שפחות מבנות הכושיים ונשאן אותן לנשים אחרי אשר הביאון במסורת דת אבותיהם.

הספור הזה בדבר ראשית מוצאם אשר שמעתי מפי היהודים השחורים, נשען עוד על שני מופתים אחרים, האחד הוא, כי באמת כל היהודים השחורים יושבים באלה הארצות אשר נכבשו מידי עמי איירופא, האת שנייה כי כל מנהגיהם בעניני הדת ואמונה דומים הם מכל צד אל מנהגי אחכ"י בארצות הקדם, וזאת מראה באצבע כי מיוצאי חלציהם המה. גם רשמי פניהם ושערור ראשם יעידו ויגידו כי ממעי אנשי קדם יצאו, ולא מחלצי עבדים כושיים.

החכם ד"ר בוכאנאן יודיע בספורי מסעותיו כי נמצאו ביד היהודים השחורים ההם כתבי יד עברית גם ספרי תורות כתובים על קלף אשר היו קנין היהודים הראשונים ואשר לפי דברי בעל מקוה ישראל נהרגו מידי העבדים. אני ראיתי בעיני את הספרים הנזכרים, אך לא מצאתי בהם שום דבר אשר יעיד על גודל זקנותם, או על הענין המדובר בו יותר

(1) עיין ס' גלילות הארץ להחכם דיטטער חלק מחזיוני וחזרת ז' אביה, דף 598.
(2) בספר המזכר דף 600 נזכר, כי היהודים השחורים נבדלו מחלציהם להיות חלוצי מלחמה עשרת השננים.

יותר מהנודע אצלנו. קללה נמרצת מחרפה וכוז רוכצת על היהודים השחורים כסכת מראה עור כשרם. וכאשר לא יחפצו היהודים יושבי כגדר להתחתן את אחיהם משכט בני ישראל הנזכרים, כן יזהרו היהודים הלבנים מכוא בחברת אחיהם השחורים, כי נקלים¹ המה כעניהם. וככלל התכונות, כי היהודים מתקרבים יותר אל השחורים כאל בני ישראל הנזכרים, כי יחוסו על ענייהם ועושים עמהם מסחר וקנין, ושום דבר אין להם עם שבט "בני ישראל". היהודים השחורים ישמחו מאד על אשר יחשבים יתר אחיהם ליהודים נמורים, ומקבלים את כל איש יהודי נכר כסבר פנים יפות. **להיהודים** השחורים יש קהלות מיוחדות, חכמים וכתי ספר, וחיים נפרדים מיתר העמים ועוסקים במסחר וכמה מהם גדלו והצליחו ועומדים במעלה עליונה. יש להם שנים או שלשה בתי כנסיות באין שום קשוט ופאר, ובבתי כנסיות שלנו הכימה עומדת כחצי הכית ועליה קוראים בספר התורה. מנהגיהם ככית הכנסת כמנהגי יהודי ארצות הקדם, אך מזמרים הפזורים על אופן בני הודו, ושומרים כל דיני תורה שבכ"פ. כגניהם כבגדי בני ישראל, כגדי העשירים כבגדי עשירי כגדר והנותרים כבגדי הבאניאנען.

כב.

הנסיעה לקבול. שבטי עמי הודו.

הכלית נסיעתי לקאטשין היחה, לראות את ספר דברי הימים לשבט בני ישראל הנזכר למעלה, אבל לא צלחה כדרי אף אם הגידו לי ילידי הארץ על אמונתם כי עוד נמצא הספר הזה בידם. משם שבתי לעיר באמבוי ומשם שמתי לדרך פעמי לקאבול. עברתי הררי גאטאים ובאתי לפונאה ומשם לשאלאפור מקום-מושב הראשון למושלמנים. אחרי שבעה ימים באתי לעיר הודעראבאד, ושם יכלה נכול המישלמנים, ואחרי מהלך אחד עשר יום באתי לעיר קרנוא אצל גובלי ואחרי מהלך חשעה יום באתי משם לעיר נאנפור ובמרחק שמונה ימים משם באתי לעיר רעוואה אחוזת הכריטניים. מעיר באמבוי עד המקום הנזכר לאחרונה נסעתי על עגלות נמשכות טשורים, ומשם עד מירצאפור על נהר נון מהלך יום אחד נסעתי על עגלות סוסים. אחרי מהלך ארבעה ימים על עגלה קשורה בשורים באתי לעיר אללאהאבאד, ומשם לעיר קאנפור. אחרי נסיעת שבעה ימים מעיר קאנפור עד רעלהי [מהלך שמונה ימים] ולעיר אמריציר [מהלך יום אחד] נסעתי על עגלות סוסים. מעיר אמריציר נתארחתי לארחת נוסעים אשר נסעה לעיר לאהארע, אשר באנו שם אחרי מהלך אחד עשר יום, שם יכלה נכול הכריטניים. בחברת ארחת נוסעים אחרת עברתי ללכת לעיר פעשוואר אצל קאבול על גבול עמי אפגהאניסטאן, ואחרי עבור שבוע עשרה יום בעברנו את נהר הייבאר באתי לקאבול. מאה יום נסעתי מעיר באמבוי לקאבול.

במקומות אחרים מצאתי על דרכי זאת איזה יהודים נפוצים ומפורדים אך לא היה לאי ידי ההתחקות על שרשי עניניהם, כי לא יכולתי להפסיק בדרך. על אודות העמים עובדי אלילים, מנהגיהם ומדותיהם אודיע

(1) עיין דיטטער בספרו תלך ה' מהגרת כ' גר 599 כלומר היהודים הלבנים מחשבים את השחורים לנאשים כגוים ושפלים ולא טווא יקראו להו.

אודיע מעט אל הקורא בורה, והמה לקוחים מחבורי אשר הוצאתי לאור
באלגיר שנת 1854 בשפת צרפת בשם *Un an de Sejour aux Indes orientales*
ובחבורי נסיעת ישראל כחוב בשפת ערבית ובאותיות עברית.

ד. שבט הבאניאנען.

שבטי הבאניאנען נחלקים לכמה כחות: איזו מהן עובדות לאש, ומהן
למים, ומהן משתחוות לפרה. מנהגי עובדי אש ומים דומים אל
מנהגי הפארסי אשר אזכיר הלאה, וזאת אדבר בזה רק מהמשתחווים
לפרה.

הפרה הקדושה נכרת על ידי כמה סמנים ידועים, וע"כ קדושה היא בעיני
עובדיה מעת צאתה מרחם אמה, ושום עבודה לא יעבדו בה,
ומאכילים אותה חמיר מחלב הטה, וע"כ עבה היא ושמנה, ועור בשרה
חלק ומבהיק.

עובדי הפרה מתקבצים בכל יום אל מקום מיוחד בחוץ לעיר, ועומדים
במחוגה, וכיניהם תעמוד הפרה. אחד מהכהנים יטיף אמרים אל
המאמינים בקדושתה, ואח"כ יקח כלי יקר אחד או יותר לקבל בו את מי
רגליה. את המים הקדושים ההם יערבו כצבע אדום, וכל אחד מהכהנים
יטבול אצבעו במים ההם, וירטיב בו את גבות עיניו.

על ראשם נושאים מצנפת אך לא סביב הראש כנהוג. אמנם תמשך על
מצחם על ידי שרשות, לאות על צלם חבנית אמונתם, הוא הקרן.
בגדיהם לבנים וארוכים ומחוכרים על ידי כפתורים נגד החזה, ולהם מכנסים
בדרך אנשי אייראפא, נעלים ובתי רגל.

ישבה מיוחדת להם, גם מרכבים בשפת הארץ ככל אנשי הודו. תועבה
להם לאכול בשר גם את החלב תגעל נפשם, וכחיים נפשם רק
מצמחי האדמה. כניהם ינשאו עוד ביהודים בני שלש או ארבע (!) אבל
ישארו אצל אבותיהם עדי כואם בימים כיאות, ואם בתוך כך ימור אחד
מהם או ישאר הנשאר חי באלמנות חיות עד יום המות, וזה דבר הסבה
להשתתח הכוסר בין נשי העמים האלה. הנשים נושאות מעיל ארוך ממשי
ממראה אדום החלוי משני עברי הגו ופניהן יראו החיצה.

לא יקברו את מתיהם אך ישרפום באש ואת אפרם יזרו לרוח, לפעמים
יאספיהו קרובי הנשרף ומניחים אותן למשמרת ככלי. אינם מאמינים
בזחית המתים, ולפי דעתם המות מכלה הגו והנפש גם יחד וע"כ הישכים
לגשות הטוב והישר בכלותם כל זכר מהגוף. רק הילדים עד י"ח חודש
יקברו במותם, הסבה לזה לא נודעה לי.

מעת אשר כבשו הכריטיאנים את הארץ ויחלו למשויל עליה, נתבטלו כל
המנהגים האלה, אמנם הבאניאנען יעשו בערמה להחזיק עיני פקודי
הממשלה למען יוכלו להתנהג כמנהגי אבותיהם, גם אני בעצמי ראיתי
בעיני קבורה אחת כמו הנזכרת, וכאשר אחזה הלהבה בכטן המת נתבקע
בקול רעש גדול בקול הנשמע מקנה רובה עת ירה הכדור ממנו.

חלק

(1) מכתב ידן נזון בדרך הקדם לפי רגלי חו"ל (בראשית כל פסוק ה' כ"ב, פסוק כ' כ"ה,
כ"ג, פסוק ח' וב"ה פסוק ד') היתה נקזה גם שלש שנה כשנשלח לינחק.

ה. שבת הפאָארסי.

חלק גדול מבני השבט הזה משתחיים לאש ומים כמוכא למעלה, ומהם עובדים לצבא השמים, לשמש ירח ולהכוכבים. סדר עבודתם כך הוא: בכל יום מתקבצים בערב כל בני הכתר לפי עבודתם למקום אחד תחת כפת השמים. עובדי השמש מניחים ידיהם על לבם ועיניהם נשואות אל אלוהיהם אשר בחרו למו כין צבא השמים. והמשתחיים למים יעמדו במי הים או בנהר, לפי מצב מקום מושבותיהם עד הכריזת ומתפללים תפלתם.

בני כל כתר מאלה הנזכרות יש להם סימן פרטי חוצה להם המראה ביחוד על אמונתם אשר בחרו בה. עובדי השמש עושים ממצנפתם כנף סביב אונם הימני, ועובדי הירח סביב אונם השמאלי. עובדי השמש נושאים על ראשיהם כיכב עגולה ככובעות שלנו, וחלק אחד יוצא כולט למולם להגן על פניהם. הכיכב מלאה נקודות קטנות דמות הכוכבים. המשתחיים לאש לובשים בגדים לבנים כבני הבאניאנען ולאות אמונתם רכוקה התיכת בנר ממראה אדום על בגדיהם הלבנים.

כל בני הכתות ההנה יחיו רק מצמחי האדמה, יתעבו אכילת הבשר כמעט יותר משבט הבאניאנען כי גם את מראה הבשר יתעבו. בהיותי בעיר באמבוי ראיתי פעם שני אנשים מישוטרי העיר עומדים על המשמר משני עברי הרחוב מול המקום אשר שם עומדים כתי המטבחיים. ועל שאלתי על סבת הדבר ענו ואמרו, כי איש אחד משבט הפאארסי קנה לעצמו בדמים יקרים מאת הממשלה את החוק למנוע את מוכרי הבשר לשאת הבשר בהוצות לעין השמש, ולמטרה הזאת העמידם על המשמר להשגיח על זה ומשכורתם שלימה ממנו. עוד התבוננתי על מנהג אחד מוזר מאד בין שבטי העמים הנזכרים אשר ראיתי בעיני בהיותי בעיר באמבוי כהודש מערץ שנת 1849 וזה הוא: בשלשה ימים רצופים בכל שנה יתאספו הפאארסים במקום מיוחד לעין השמש, שם יתחילו ללחיים איש באחיו במכות אגרוף ובשלכת אבנים ועפר וכמשך העת הוואת ישחיתו יתעבו עליה זה עם זה עד כי אין לפורטן בכתב. כיום אחר פרץ אש בעיר, ובעוד אשר כל תושבי העיר נקבצו באו מכל עבריהם לככות הכערה כרעו הפאארסים על כרכיהם והתפללו לאש הלוהט כרגש קודש.

י. שבט ההינדרוס.

ההינדרוס, תושבי הודו מקדם קדמחה, המה יותר פראים ורעים מכל העמים היושבים בארץ. המה אינם עובדים לא לצבא השמים ולא ליסודות הארץ, רק בחרו למו לאלוה מממלכות הבע"ח והוא העז. קדושה היא מאד בעיניהם, וכל אחד ישתחוה ויתפלל לעז שלו הקשורה לדלת ביתו, חולכים את העז, ואח"כ שופכים את החלב בים או בנהר וזאת היא עבודתם.

המה אוכלים בשר שורים ועופות, כל אחד יאכל לכדו לא בתכרת אחרים והולכים עירומים ולא יתבוששו, רק מכסים ערותם בחתיכת בגד הרבוקה מפנים ואחור באזור עור האזור על מתניהם. נשותיהם נושאות מכנסים קצרים, ומכסים את לבן כצעף רק שקף, וידיהן ורגליהן מגולות. **אף** אם רבים מהם הם עשירים גדולים בכל זאת כוחרים לעבוד עבודת פרך בערי שבתם. מראה עירם הוא כמראה נחשת ומבהיק יותר ממראה עור יתר עמי הארץ ומדברים רק שפת הודית.

עיר

כג.

עיר קאביל.

אחרי מהלך מאה יום באתי לעיר הזאת. העיר גדולה מאד ורחבת עס. רק מתי מספר מאחכ"י מצאתי בה. כלם כאו לשם מבוכארא.

אין לאל ידי לדבר בפרטות מעניני העיר ותושביה בהיותי בה רק זמן מצער. בבואי שם עוד לא קמה לדממה סעית מירידה אשר פדצה בעיר לפני ימים לא ככיריכ. סבת המכונות היתה, כאשר ספרו לי בני עמי הגרים בה, כאשר אזכיר כזה: יד אמונה שלטת שם בגלגול הנפשות ובתחית הגופות אחרי המות. רק תחית הגו תלויה, לפי אמונתם, בדבר אחר והוא כי ימות איש, ואיש חי יקריב למית נפשו גם הוא אדותיו ולא באופן אחר. איש כי ימות ובנים אין לו, אז תשרף גם אשתו אחו; כי הנפש אשר תכחד במות בעודה באיתן החיים תועיל אל המית בדרך טבעי רהחיות נפשו לנצח, ואז תתלכדנה הנפשות מחדש בקשר אהבה נצחית יחד ולא תפרידה עוד.

המנהגים אשר ינהגו בה בעת כי יוכא קרבן-אדם כזה על מזבח אמונת שוא והכל, הם על אופן זה: גוף המת מונח בחדר שמונה

ימים, והנשאר הי, [האשה או בעלה] יתלבש בגדי תפארת ויובל להיכל עונג. שם מנגנים לפניו בכל מיני כלי זמר, בחיפים ובמחולות, ושלוש פעמים ביום יבואו שם תושבי המקום ומתנפלים לפניו על ברכיהם ויכבדוהו ככבוד-אל. כיום השמיני מוליכים את המת והחי למקום מיוחד אשר בנו שם בית קטן מעצים יבשים וכסוחים אשר בנקל באש יצחו, ומניחים בו את גוית המת. את החי נושאים שבע פעמים סביב הבית, וכלם מקיפים את הבית כקטן כגדול, ואחר כל הקפה והקפה כורעים כלם לפניו. אחרי הקפה השביעית יסירו מהחי את בגדי תפארתו, ויניחוהו אצל המת בבית אשר יציתוהו באש מכל עבריו. ולמען לא ישמעו קולות החי בצעקו מגדל כאביו ישאו כל הנאספים קול רעש גדול ומכיבים בתופים ומוזרים שירי תהלה בקול המון חונג. אחרי אשר יעלו הגויות על המוקד, יאספו את רשן השרופים בכרים מוכנים לזה להטמינם אח"כ כמערת קבר.

למלך קאבול היתה בת יחידה וימת עליה בעל נעוריה. חיש אחרי מיתו באו הכמרים אל אלמנת המלך ויבקשוה להיות מוכנת להעלות

נפשה על מוקדה גם היא. בת מלך הזאת אשר אהבה את בעלה בכל עוצם אהבת נעורים, וקדושים היו בעיניה כל דברי אמונתה, השיבה למו אמירה כי רחשה היא לחפצם, וכן היתה. אחרי עבור שמונה ימים, נשרפה בת מלך הזאת בימי עלימיה, היא העולה בלברא אש על מזבח הבלי שוא ומדותם. אכיה המלך מאן להתנחם על כתי יחידתו, ונפשו מרה לה מאד על אבדן פרי בטן מחמד רוחו, ויגמור בדעתו לשיט קץ לאמונת הכל ואכזריה כזאת. והיה בלילה וישלח את שומרי ראשו אל בתי הכמרים ויצו להמיתם, וגם כמה מאות מהם היכו לפי חרב וינקים בהם סתור כחו העדינה. לדבר הזה קמו המון רב מהתושבים וימזדו כמלך אשר היה מוכרח לדרוש עזר מאת ממשלת בריטניא להציל את נפשו וארץ כסא מלכותו מידי הקמים עליו. המקרים ההם והמכונות אשר נעשו להגלם בארץ עציוני מהפיק חפצי לסע למסעותי הלאה כהררי אפנהאניסטאן, ויכריחוני לשוב לקאלקוטא.

מאחר משבטי העמים היושבים בארצות ההנה הגד הוגד לי בקאלקוטא מנהג זה מאד. על שפת נהר גזון יושבים בני שבט אחד משבטי הכרמארים אשר לא יקברו מתיהם מחתח לארץ, אך ישליכים על פני השרות. וכי יחלה איש מהם ויגיע עד שערי מות, יניחוהו באניה קטנה ויוליכוהו לאמצע הנהר. שם יאחזוהו באזניו ויטבילים אותו שלש פעמים במים. אם ימות תחת ידיהם ישליכוהו במים להיות לכרות לגנים. וכי יחיה אחרי הטבילה ישיבוהו לביתו. וכאשר ישיב לאותו ילבישוהו בכנר לכן ארוך ונותנים מקל בידו, ויכריחוהו לעזוב מקום מושבו להיות נע ינר בארץ מבלי שוב עוד אל ביתו עד עולם. לפעמים וילך אחו שטף נהר גזון את גזיות בני השבט הנזכר עד עיר קאלקוטא. והדברים אשר ספרו היהודים יושבי קאבול אודות עמי אפגהאניסטאן דומים הם לדברים אשר נדבר אודותם במכתביהעתי "כר ארץ ליטא" [קוריער ליטעוויסקי] בשנת 1828. המכתב הנזכר הוצא לאור בעיר ווילנא ידבר מזה דברים האלה: "יושבי אפגהאניסטאן המה מצאצאי עשרת השבטים, ומספרם לערך 4,300,000 נפש אדם וכלם נוסעירבערר [אמאדען] ולחם ממשלה מיוחדת מושליהם מקרבם יצאו, ונורע יד תקפם וגבורתם במלחמות העצומות אשר לחמו את הכריטנים⁽¹⁾". תקותי לאל עליו אם יהיה עטרי להפיק חפצי בידו לסע למסעותיו עוד הפעם בארצות ההנה, אז אישים עץ בחינתי על העמים הנזכרים כדרישה וחקירה.

כד.

היהודים בארץ סינים [כינא].

חוקצבול לקפלקוטטא. הכסיעה לארץ סיניכ. וינגאפאור. ע"ר חזב היהודים בלרץ סיניס.
דברים אחדים לקומים חס' חוקה ישראל. היצרות חוככת קורות הימים לנפון אשכנז [ייטונג]
פיר כלדרדייטשלאנד]. חזשה בן ישראל

מקאבול עברתי דרך אלאהאבאד, מירצאפור, בענארעס ופאטנא עד אשר באתי לקאלקוטא. אינני מוצא את עצמי מיכר לדבר בזה אודות עיר קאלקוטא, בהיות כל אשר יש לדבר בה כבר גלוי וידועים אל

(1) החכם ריטשער נספרו חגילות הארץ וחכמה נ' חלק ח' דף 91 יאמר ברברים האלה: חספר היהודים בדרך אפגהאניסטון דב חלק, ונחשבים לנאצי גזירת השנשים אשר הגלו לארץ חדי ולא שבו גזיר ירושלה, אחס חארי כן בהחלת חושלת הקאליפוס היה גורלם. כנורל ונשפחות חשכט הנענשחריאניער הטורקים, אשר הכו לבי חרב החנחים הערבים או קבלו עליהם את עולם; ואלה אשר לא העו שחם לטובל ועולם כיושגי ראבאחא. אשר נא געדיהם הנכסיב העגדי בנימין טלויטלח דף 83: קאשחיר, ואפגהאניסטון, כננו תלמוד רבות עד חדר חירי דודשיס; רובם טובו לרגליהם, ואלה אשר לא נפתח חושות בנחומת אבותיהם כחלטו כל קא חרם חלק הארץ. גם יצחי אפגהאניסטון בינאם חאחויים להיות חורב ישראל ולבי נרדי נאמיטארט הם ויחזיו חלגי שכול החלק. לדעת הקסם נובאלין; חספר אלה אשר לא נפתח חורב היהודים לא יוכל להיות דב חדר, לרגלי השנשים הרבים אשר ישאמו שטיי העמים האלה כן בחורב פניהם, ונשפחותם ולשונותם. בקדנלו נחלאו כיום יהודים רבים, ונשפחות ונחריהם חסרונם יעל כל גלילות חויה העליונה יעד מרץ סיכיס. יומר חשסי חקומוות חושבות ישנים ליהודים האלה מורעים כחורו וסגיס, אשר נקשרים יחד נקשר החסכר וקנין ושום חקוס לא יכשר להיות לדידת החיובים החובננים יחד את כלם כניער קאטובל. החכם נובאלין יראה לדעת כי נחלאו שני חויני יהודים גלילות חויה החסמוה. אלה חרומים נחציע נובאלין יצור נרם יצחי היכורו, ויושנים ויענר לנר היכורו, ואלה חרמיה חרומלת אשר נחישנו שם אחרי חורבן בניה השני. החכם אל בורנס לא חרועי לנו שום חרשות נדבר יהודי קאטובל.

אל הקוראים הנכבדים. גם בדבר החמש עשר מאות משפחות מאחבי אשר שם אין לי מה חדשת להודיע וזאת אשר יחיו שם חיים מאשרים בהשקט ובבטחה, ורבים מהם גדלו ויצליחו מאד בעניני מסחרם, מנהגיהם ומדותיהם שוים הם אל אלה מאחבי היושבים בעיר בגדד אשר דברנו עליהם במקום אחר. כמעט כלם משכילים כיריעות ולמידים הדרושים לחפץ הזמן ההוא אך אין להם רכנים מיוחדים. אחד מנבכדי עשירי העדה כהר"ר יחזקאל יהודא נ"י אשר ידיו רב לו כיריעות התלמוד ובשאר חכמות ומדעים הוא להם לראש בעניני הדת ואמונה, ואחרים מגדולי עשיריהם הלא המה: יוסף עזרא קאלופי, ראובן יצחק זכור, יחזקאל עזרא קאלופי, דוד שושן הי"ד.

מקאל קוטע נסעתי על אניה לעיר זינגאפור אשר באתי שם אחר נסיעת חמשה ועשרים יום ואחרי סבל תלאות רבות. שם מצאתי עיר ישראל קטנה, ומשגיחה חמה בני הר"ר יחזקאל יהודא הנזכר מקאלקוטא. ואף אם לא ארכה עת היותי בעיר הזאת, בכל זאת נודעתי לכמה מאחבי היושבים בה, אך אין לי שם חדש להגיד אודותם.

אף אם נחלשתי מתלאות הדרך, גמתי בדעתי לנסיע הלאה על אנית קטור בריטאניית לעיר קאנטאן הרחוקה משם מחלף ששת ימים. בין הנוסעים על האניה הזאת היה גם אחד מבני ישראל איש באמב"י אשר הלך גם הוא עירה קאנטאן. לא נמצאו בעיר קאנטאן יהודים היושבים שם דרך קבע אך יש שם מספר רב מאחבי הכאים שם מארצות רחוקות לעשות מסחר וקנין. חיש אחרי כואי שם נהיית ונחליתי במחלת קדחת עזה ונמצה והוכרתי לשכב על ערש דוי עשרים יום, ואחרי כואי כי אויר הארץ היה סכת מחלתי ע"כ חשתי לשוב לכאמב"י ושם שכתי לאיתי חיש אחרי שובי.

כל היתרון אשר היה למטרת נסיעתי מכל עמלי שעמלתי לעבור ארצה סינים הוא רק איזה ידיעות אשר קבצתי לאחרים מפי אחבי שם. מהם נודע לי כי אינם נמצאים יהודים כלל בסביבות עיר קאנטאן. אבל מעבר לנהר הירוק ישנו עם אחד, השולח פעם אחת לשנים או שלוש שנה ארחת נוסעים גדולה לעיר קאנטאן לקנות בשמים, מיני צבעים שונים טהעע ושאר מינים מסחר הארץ. הנוסעים הנזכרים הכאים משם ידועים בשם „הוואייסמען" ונחשבים לבני ישראל.

יש ידים להשערה הזאת מהשם הזה אשר בו נקראים כי „היה" הוא שם עברי ומורה על נצחית הבורא, וזה שמו זה זכרו בפי כל אשר בשם ישראל יכונה מדור דור. בכל זאת אינני מחליט הדבר היותם יהודים באמת כל זמן שאין לנו מופתים אחרים נאמנים ולא יכזבו על אמתת הדבר. על המצא יהודים בארץ כינא כבר הגיד מראש כואר חוזה יה אשרוחידבר"ב לאמר: ואלה יכואו מארץ סינים ואין עוד ספק בדבר אשר תחת השם סינים נכללת הארץ הידועה בשם כינא.

אם היה לאל ידי לעבור בעצמי אל מקום מושב עם הנזכר, כלא חפונה צלחת לי להתחקות על שרשי רגלי ולדעת שיש דבר נמצא בו, ולמלאות חסרון ידיעותי בדבר זה אציע לפני הקוראים מכתב אחד מאיש עברי היושב בארץ סינים וכו' מדובר אודות אחבי בארץ ההיא. כותב המכתב הוא קרוב ומדע להרב הג' כהר"ר אהרן ארנילר נ"י אב"ד דק"ק שטראסבורג והגליל, והרב הזה כטובו נתן לי המכתב הזה לחלקי כיעקב ולהפיצו בישראל: ח"ל;

בשנה

„בשנה עברה וגם עתה זה לפני ימים אחדים ראיתי איזה מאחב"י יושבי
סינים אשר באו הנה מעיר קיי-פאנג-פו במחוז קו-נאמר, בחחס
און קשבת לדברי איזה יהודי" ערב, וכמה "משליחי בריטניה [מיסיאנערע]
אשר קראום לבוא הלום" "למען דרוש וחקור מהם על אידות עניניהם וגם
להשיג על ידיהם איזה ספרים וכחבי יד עברירה. הנוסעים הנזכרים באו
לראות פני בכתי, וכמה פעמים דברתי עמהם בשפת עברית, לפי דבריהם
נודעים הם בארץ סינים, וכיחוד במחוז אשר הם יושבים שם, תחת השם
פאודקהין-קיאן, אשר הוראחו בעברית: מאמינים בנקור הגידים. לפי קבלתם,
"ראשית" תוצאותם מארץ יאו-טק [יהודא] אשר נתישבו בארץ הזאת
לפני אלף ושמונה מאות וחמשים שנה תחת ממשלת הקסרים ממשפחת
קהן. אחד מקסרי ארץ סינים נתן להם הרשיון לכנות בית הכנסת אשר
"נפל" עתה "למשואות. הטה מדרקקים מאד במצוות אמונת אבותיהם,
ונשים ישאו למו רק מבין בני אמינתם. ככל זאת אין להם רב ומנהל זה
לערך ארבעים שנה, כי מטה ידם מאד לחמכו ולהתחזקו. אינם יודעים
קראו עברית וכל בני הדור הזה אינם נמולים בכשר ערלתם כי אין בתוכם
אנשים היודעים למול, ככל זאת עוד יש ביניהם כמה מנהגים הדומים אל
מנהגנו. הנוסעים ההם נחננו לי איזה ספרי עבר וגם הבטיחו לתת לי העתקה
מדברי הימים שלהם הכתובים על לוחות אבן בשפת סינים. גם יש להם
ספר תורה תפילין וציצית. ויש ארץ נפשם להביא לפה שנים מנעריהם
ללכדם לשון וספר וכל הנוגע לדת משה וישראל, בעת מלחמת הטריטורים
ארץ הסינים עזבו מספר רב מהיהודים את מקומם והתאחזו בעיר
קאנג-טשע כפלך שע-קיאנג, ואני יש ארץ נפשי לבקר ארץ אחי בעיר
הנזכרת, וכמה מהם התישבו בעיר ארנוי כפלך פא-קיען. ככלל מפורים
הגרים האלה בפעקינג וככל ארץ סינים, ובכל מקום יחיו היו
צער ועוני באין השכל ודעת. בעירור קאנג-טשו וארנוי לא נמצאו כתי
חפלות ליהודים, מספרם בעיר קאנג-טשו עולה לסך עשרת אלפים, ובעיר
טשאנג-טשו מאלף עד שני אלפים נפש, וגורל מספרם בעיר ארנוי יתר
מאד. חוזר פניהם דומה לחזר פני עמי המאנאגלים, אלה מהם אשר
ראיתי היו בעלי דעת, ויד ושם להם בהשכלה" "ביהוס אל מצבה בין עמי
סינים. שפתם היא שפרא המאנדאריני, ומשתמשים עוד בשמות אחרים
הנמצאים בכחבי הקודש כמשה, אהרן וכדומה. גם שגורים בפהם שמות:
ירושלים ומצרים אשר באו משם לפי דבריהם. גם יודעים לספר מסבלות
ישראל במצרים, ודברים אחרים מתולדות אומתנו הקדומה,
ומתנהגים לרגלי קבלה עתיקה בכמה מנהגים נמוסים ודתיים, אשר לנו
בני ישראל למורשה.

צירי עם בריטניה [מיסיאנערע] השיגו מידי היהודים הנזכרים ספר תורה
ישן נשון מאד ושלחוהו לארץ בריטניה, כי עשו כערמה באמרם
בחחלה כי כל ישעם וחפצם הוא לשיכ עין עליו ולהעתיקו להם, ואחרי
בואו לידם הגידו להם כי יש את נפשם לקנותו. ואחרי אשר ערום הערימו
הצירים האלה גם בכסף אשר נשלח להם מארץ מולדתם למחיר הספר,
דרשו היהודים את ספר התורה מידם. גם בשנה הזאת באו היהודים הנה
אורות הדבר הזה ומבקשים בדרך שיושב למו ספרם אשר לוקח מידם" "
בלא משפט, וגם במחיר כסף לא יתפצו באמרם, כי אינם חפצים גם אין
לאל ידם למכרו. אך הצירים מקשים ערפם מכלי השיב הגולה גם לא
לשלם מחירה. והיהודים אמרו לבוא עוד הפעם אחרי עבור שלשה ירחים

הנה

הנה ולהביא משפטם לפני ציר ממלכת בריטניה על העיל הנעשה להם
בידי צירי האמונה נוזלי נפשות ישראל.

הדברים האלה העתקתי אותם באורה ממכתב בן הודי כהר"ר אהרן ניי
אשר שלח אלי מארץ סינים.

שטראסבורג, 13 נאוועמבער 1855.

אהרן ארנוילר רב הגליל.

גם כס' מקוה ישראל מדובר אודות היהודים בארץ סינים, גם דברי
מאמיהם באכיא ציר אמונה אשר דבר אודותם כבר הודעתו בהמהדורא
הראשונה "מספרי" המצוי ביד כל אדם, ופה מעירה עליו.

במכתב קורות הימים לצפון אשכנז היוצא לאור במקום הרפסת ספרי,
נומ' 2797, 1 מערך שנת 1858 נמצאו הדברים האלה: ידוע

הוא מכבר כי נמצא מקום מושב ליהודים בעיר קאיי-פאנג-פו במחוז הא-
נאן. צירי אמונת הקטוליקי הודיעו דברים אודות היהודים ההם עוד כמאה

העברה, בשנות 1704 — 1774. אשה אחת מבנות מרים עם הבריטניים
נדבה מהונה סך מסוים להיות לכסף מוצא לדרוש ולחקור על דברי היהודים

הנמצאים שמה. ועל פי הדבר הזה העיר הכהן הנוצרי הראשי בעיר
האנקאנג את לבב בני החבורה תומכי ידי צירי האמונה בעיר לאנדאן להוציא

הדבר הזה לאורה. אלה בני החבורה שלחו מתוכם בשנת 1850 25
נאוועמבער שני אנשי סינים אשר קבלו עליהם דת הנוצרים לדרוש ולחקור

על הענין הנדרש. ואחרי אשר עיר שאנגהאיי איננה רחוקה מקאי-פונג
רק שש מאות פרסאות בריטאניות, שבו הצירים אחרי ימים אחרים וביאו

אחם שני יהודי סינים אחר כן ארבעים ומשנהו ארבעים וחמשה שנה ואחר מהם
דמה בתכונות תואר פניו לעברי גמור. מזכר כריתת ערלת כשרים ואמונתם

דומים היו לכל דבר לבני עמי הסינים בשפתם במנהגיהם ומדותיהם לכל
דבריהם. גם נקראו בשמות כשמות הסינים.

גם הביאו בידם שמונה כתבי יד אשר היו כתובים עליהם חלקים
שונים מספר תורתם כשפת עברית. רוב כ"י האלו נכתבו על סגילות

ומעטים מהם בתמונת ספר, וכולם כתובים על קלף עבה או על
עורות ככשים, הכתב היה ברור היטיב ומנוקד. החלק מספר שמות א' ו'

דומה הוא אל שלנו. ואין להם ספרים אחרים מלבד ספרי תורת משה.
היהודים באו לסינים מצפונות מערבית הודו כמאה השלישית לחשכון הנוצרים

ונתישבו בראשונה בעירות נינגהיא, האנג-טשו ופעקינג, ואחרי כן התאחוזו
בקאיי-פונג-פו, בשנת 1163 "למ"ה נתן להם קיזר היאנג טסונג רשיון

לבנות שם בית הפלה. בשנת 1446 בעת היה שטף מיט"כ כנייים במקום
הנוצר נמחקו כתבי רוכי ספריהם ומגלותיהם, והיהודים מרינג פא ורינג-

היא שלחו להם אחרים תחתיהם, ושנת 1573 עד 1620 נשרף בית התפלה
הנוצר עם כל הספרים אשר היו בתוכו, ובשנת 1742 היה שטף מים בעיר

והחריב חלק גדול ממנה, ואח"כ צלחה להם לקנות את ספר תורת משה
מאיש אחר מאמונת מחמד אשר היה בידו מהיהודים בעיר קאנטאן. את

הספר הנוצר ראה החכם פ. קעגלער. מספרים בעיר קאיי-פונג-פו ובסביבותיה
עולה לשתי מאות נפש. דרכי חייהם בעיני הכית דומים לחיי הסינים. מהם

עוסקים במסחר, ומהם עובדי אדמה, ורובם ככה מטה ידם עד אשר אין
להם אף להם לאכול וכגד ללבוש, ולא מעון לגור, והמה מוכרים ארץ

שרידי הדברים הקדושים מבית הפלחם לשכור רעבונם מכלי למות ברעב.
שומרים את יום השבת והזכרים נמולים אחרי עבוד הודש ימים לרחם.

בית

כית חפלתם עומד על שלש ספינות הצפות על המים, ורוחצים את כשרם במים בכל פעם טרם בואם אל חובו. בעת החפלה הופכים פניהם לרוח מערבית לירושלים, לפני חמשים שנה היה להם רב ומורה. ועתה אין אחד מהם היודע קרוא עברית. כיהודים כמתמידים לא יגרע הלך מחוקי הארץ ככל יתר החושבים. את ד' קוראים בשם **שאנג'טי** כאשר יקראוהו הסינים. עפ"י מנהג הסינים מכבדים גם בכית חפלתם את אבותיהם הקדושים את אברהם אבינו ואחרים. וכאשר מצעירה היא עדת היהודים הזאת בכמותה ואיכותה בן נכבדה היא בתולדות הימים לדעת כי צלחה בידי אמונת ומנהגי הסינים להטות למצער גם את לב עם ישראל הנפלא כתכונת קשי ערפו כשמירת דת אבותיו.

כה.

ע'ד היהודים ביעמען. אפנהאניסטאן, ובארצות מארטאריי

(לפי הדיעות חנוסטים לחריס חסוכומיס).

לפי ס' דברי הימים המובא במחברת „מקוה ישראל“ נראה כי גם היהודים יושבי יעמען בארץ ערב מצאצאי עשרת השבטים הם. דבר אפשרי הוא אשר היהודים המפוזרים בארץ ההיא נאלצו מתגרת יד מושלים ועמים אכזרים לעזוב דת אבותיהם, ואחרי כן שבו לדת משה וישראל ולא נשתה עוד אמונתם בה עד היום הזה, כי לא מצאתי בשום מקום אשר טערה הנוכרת נתישבו שמה יהודים אחרים. ואלה הדברים אשר אספתי אדות היהודים חושבי יעמען: בשנת 1522 מצא רב-החובל ניבואר יליד דענע-מארק אשר נשלח במלאכות מלכו פרידריך החמישי, בעיר סאנא בירת ארץ יעמען מספר רב מבני ישראל, ויספר אודותם דברים נכבדים. **בשנת 1846** בהיותי בעיר קאירא בארץ מצרים נודעתי לשלשה יהודים סעיר סאנא הנזכרה ולאחד מהם היתה ידיעה מעטה בעברית. וכאשר שאלתי על מצבם וראשית מיצאם השיבו לי כי אבותיהם התאחזו בארץ יעמען כימי חורבן בית המקדש הראשון. בעיר באמבי בשנת 1849 נודעתי לרב אחד לעדת היהודים ממקום הנזכר והוא הגיד לי, כי לפי המסורה אשר בידיהם, עזרא הסופר אחר שובו מבל כקר גם את יהודי יעמען והסיתם גם כן לשוב לארץ אבותיהם ולעיר קדשם ירושלים. אך היהודים מאנו לשוב באמרי, כי הגאולה ההיא איננה שלמה כגאולה מצרים, ולפי השערתם לא ימשכו ימי החופש להם כזו הפעם, ע"כ בחרו לשבת במקומם לכלי היות נרדפים בחזקת היד עוד הפעם. ויסער לב עזרא עליהם אודות הדבר הזה ויקללם קללה נמרצת להיות עשוקים ורצוצים כל הימים, והם השיבו קללתו אל חיקו לכלי יראה עוד בעיניו את ירושלים ושמה לא יבוא. קללה המכופלת הזאת כתומה באה להם: קבר עזרא ימצא במדבר בין בגדד ובצורה [כאססארא] והיהודים ביעמען נאנחים ונרכאים תחת עול סובלם עד היום הזה.

רב החובל מארץ דענעמארק אשר זכרנוהו יספר, כי נמצאו יהודים בסביבות עיר סאנא ובארץ ערב המאושרת ויושבים במדבר בין שבטי עמים חפשיים.

עוד כימי הרמב"ם ידעו כי נמצאים יהודים במקומות הנזכרים, וכידי היה העתקה מסכתב' הנשלח אז אל יהודי יעמען. יהי איך שיהי, זאת

נראה

נראה בעליל כי עד היום הזה אין איש שם על לב לחקור ולדרוש אחרי היהודים האזכרים ההם הנשכחים מזכרון אחיהם.

בהיותי בעיר כאמב"י נודעתי לאיש יהודי מעיר כנרד אשר נסע למסעיו לארץ פרס לגליל מסחרו לרכוש הין ועושר וגם הצליח חפצו בידו למצער. והוא ספר לי אדות אחב"י כדברים האלה:

בשנת 1847 כבואו לעיר טהעראן קרית מלך פרס נשאו לבו לעבור הלאה לעיר בוקהרא בארץ קדר לעשורה שמה מקנה וקנן. ויקן סחורות כאלה אשר ידע כי נדרשות שם ויחבר לארחת נוסעים [קארא-וואנע] אשר שמה פעמיה דרך שם וילך אל מחוז חפצו. ויסע מעיר טהעראן למשך מהלך שמונה עשה יום. משם לבוקארא מהלך אחד ועשרים יום דרך מלאה מכשולים וסכנות עצומות לנוסעים מחגרת ידי העמים הפראים היושבים במדבר הגדול המשתרע לאורך הדרך. העמים ההם יקראו בשמות כשמות הגוים הנזכרים ככתבי הקודש, ער"ם הגרים [ר"ה א'] אשר עשו מלחמה את שבט ראובן גד והצי שבט המנשה, וגם באו עמהם כהגלותם אל חלח וחבור, חוגרמים וארמים. העמים ההם עוי פנים מרי נפש ואבירי לב הרחוקים מחד ורחמים, האורכים כנהש עלי דרך לשלול ולכוז את כל עוכרי דרך מושבותיהם, ואם ימאנו הנוסעים לשלם להם המס אשר יטילו עליהם אז יקראו עליהם מלחמה, ואוי להאיטללים הנפולים בידיהם חיים. ואם יתנו למו את חייהם לשלל אז ימכרום ממכרת עבד, או הם כעצמם יעבדו כפרך כל ימי חייהם. גורל כזה נפל על היהודי הנזכר. אחרי אשר עשו מלחמה רבה את הפראים וימינם לא עמדה להם; רבים נכרעו לטבח, ואת הנשארים חיים הפשיטו בגדיהם והציגו עירומים כיום הולדם, ויכוס מכות חררי כטן הכה ופצו עד שפך דם, ואח"כ הביאים אל מקום מושבם. שם הפילו עליהם גורל ויחלקום ביניהם לעבדים. כנפול הגורל על היהודי הנזכר ועל איש יהודי אחר אשר ארח לחברה אחו, שאלם אדונם החדש: מה מלאכתכם ומאזה עם אתם? ושיבו כי עכרים הם, והאחד הנזכר הגיד בערמה כי רופא חולים הוא בצפיתו כי חצמח לו טובה רבה מדבר השקר אשר אמר. תקוה לא נשארה מעל. כשמוע אדוניו כי רופא הוא שמח שמחה גדולה על השמועה ויקחהו לביתו ומעון מיוחד נתן לו, וארוחתו נתנה לו ככבוד גדול. אך היהודי השני לא יכול לעשות כשום מלאכה וע כ רע ומר היה חבלו, ויט שכמו לסבול עול כבד מרבה להכיל באין חמלה. לא כן היה חלק הרופא, חכלים נפלו לו כנעמים, בכל יום באו לפניו אנשים ידועי חולי לנהות מזוהר ולדרוש עצתו. ויד המקרה היא חמכתהו לפעמים לרפאות מחלתם, ויגדל שמעו בן הפראים ויכבדוהו וינשאוהו כיאות לרופא חכם כמוהו. ששה ירחים היה בכיר אדוניו במצב כזה. ואף אם ערמתו עמדה לו להמלט מעבודת פרך, בכל זאת לא שכח כי עבד עולם הוא וקנן אדוניו, וחכל נפשו צאת מעבדות לחירות לשוב לארץ מולדתו לפקוד נוהו, אשתו ובניו האומללים המצפים על בואו בכלין עינים ואינו, כי לא נודעו להם עקבותיו. במשך ימי שבתו בכיר אדוניו חקר והתכין על חכונות נפש העם אשר ישב בקרבו, וידע ויבן כי מכל המדות הטובות והרעות אשר מצאו קן בלבב העם הזה, מכל התשוקות העזות הסוערות ברוחם באין מעצור, חמדת הבצע חנבר על כלנה וכיתר שאת ועו חמשול באיש אשר שמהו ד' אלוף לראשו. ולא אחר הרופא לנסות להפוך המדה הנשחתה הזאת לתועלתו.

הוא

הוא ראה און ויחבונן כי ממקור משחת הזה יצאו לו פלני מי ישע והרוחה . ויהי היום ויאמר אל ארוניו לאמר: ארוני! מה כצע לך בחתך כל מחסורי חנם ואין שכר לפעלך ולמה אהיה עליך למשא? אולי ידעת איוה מאחי בני עמי הגרים במדבר הזה, אנא הביאה אותי ואת רעי אליהם, ועל אמונתי, כי השג תשיג כופר רב כנפשך שבבעך בגלל פדותי נפשנו ולך הכסף ולנו הישועה. ויען ארוניו ויאמר: במרחק ששת ימים יושב עם כרד, וגם שלום לו עם שבטי זה ימים רבים, ולפי דברך אחשבה למושפט צדק כי בני ישראל המה. ויואל האיש ויבחר לו מספר רב מאנשי שבטו ואת שני היהודים לקח עמו וילכו עד המקום אשר שם בני ישראל נחיתים, וישלח אל שר היהודים להגיד לו כי הביא אתו שנים מבני אמונתו אשר נפלו שבי בידו לקחת מאתו כופר נפשם. כשמעו השר הדברים האלה ויחלחל מאד, ומאד הצר לשמוע כי שנים מבני עמו שבטים בידו הפראים האלה. וימחר ויקח מנכוריו אתו ויצא אל אדון השבטים לדבר אתו את דבר אחיו. ראשית פעלו היתה לשאול מן העברים את שם ארץ מולדתם, וכאשר השיבוהו כי עיר מולדתם היא ככל [כנרד] "ככל!" קרא השר, ידענו את השם הזה ואכותינו ספרו לנו אשר רבים מאתנו הגלו שמה בימים קדמונים אך לא ראינו עוד יליד ארץ הזאת. אחרי אשר שאלם שאלות שונות, הסב פניו אל אדונם וידרש ממנו לדעת מכסת הכופר אשר יחפץ "עבורם". כראות האיש את רגש הרוח בלב השר על דבר אחיו ועזו האהבה המתנססת בלבו להם דרש מאתו הן עצום ורב מאד. ויען לו השר העברי בחרי אף לאמר: שמעני ארוני, אם יש את נפשך לקחת מידי כך כסף לפדותי אחי בדרך עושי מסחר מכלי להפזיז על המדה הדרושה, מה טוב ומה נעים! אחים היינו ואחים נהיה בשלום ושלוה כסאי, ואם חמאן וחפריע חיק הצדק והיושר כאשר כי השבטים מכני העברים הם, ידוע חרע כי אקחם מידך בחוקת חיד ויצאו חנם אין כסף, ואם תעמוד נגדי ללחום כי אז חרב תאכלו אתה וכל הנלוים אליך, ואחם ידעתם את ידי החזקה, ומי הקשה אלי וישלם! עתה בחר לך! כשמעו האיש הדברים האלה לא נותרה בו עוד רוח, ויתרצה לקחת דמי פדיון השבטים סך שנים עשר אלף פיאסטער; גם עשה שר היהודים עמו חוזה אשר בכל פצם אם יפלו בידו איוה מבני העברים לשבי להביאם אליו ולקחת פדיונם בעד המחיר הקצוב ביניהם.

כצאת היהודים לחפשי הובאו אל מקום מושב אחיהם, ושם קבלו פניהם כהמין חונג ותדועת חדה וישבו אתם יחד. הרופא שאל מאחז אם נמצאים יהודים אחרים סביביר המדבר הזה, ווידעו לו כי יש ויש המון רב יהודים במרחק עשרים יום מזה, אך לא יוכלו לדעת שורש דבר נמצא בהם כפרט, כי סגר עליהם המדבר הגדול והנורא והעמים הפראים היושבים בדרך לא יתנו איש לעבור דרך שם וחיה. אך אם חשקה נפשו לבקש ארץ אחיו שמה, יצפה ירחים אחדים עד עבור אחרת נוסעים גדולה ומוזינת העוברת דרך שם ואז יוכל להפיק חפצו. אמנם הרופא אשר לא חי עוד רוחו לשים נפשו בכפו עוד הפעם, ולכו רנו אל הלקח שבי עוד הפעם, נער חצנו מחפץ הזה ויואל לשבת את אחיו שם בשלוה והשקט. שמה חפצו לתת לו אשה מבנותם וגם נחלת בית שרה זכרם, אך כהיותו בעל אשה ובנים, ונפשו תערוג לחוות בשמחת פניהם לא חפץ להשתקע שם, והגיד להם כי מאד כלתה רוחו לשוב לארץ מולדתו. ויאמרו לו כי לפעמים ארחות נוסעים עוכרות דרך שם לקאכול בארץ פריס, ויוכל לשוב אתן למקומו הראשון. וכן היה כי במרוצת הימים ארץ לחברת נוסעים ואחרי

ואחרי סכנות רבות ועצמות ככלות עשרים יום בא לקאבול, ומשם לקאל-קוטי, ומקאלקוטי לעיר באמבוי ושם נודעתיו אליו. אך רעהו נשאר בין היהודים כמדבר ויקח לו שם אשה ויבן לו בית ויתחיל כיניהם לעולם. רבות דברתי אליו והעמקתי שאלה בכל הנוגע לאחב"י שמה, אמנם גם הוא לא ידע מקורם וראשית החישוב במדבר הנורא ההוא, כי המה בעצמם אינם יודעים מאין באו וספרי קורות ימות עולם אין להם, וחד יבערו ויכסלו, ואור ההשכלה המאיר באיראפא לא יפיץ נגהו על מחשבי שבתם, אבל את ד' אלהי אבותינו המה יודעים ויוסרים מצותיו כפי קבלת אבותיהם. המקום אשר יושבים שם יקרא כפיהם "הבור".

בעיר באמבוי כאחי בחכרת איש עברי מבוכארא אשר נקרא בשם מעססאס [משיח], והוא הודיע לי דברים אחרים אדות אחב"י הנמצאים שמה. האיש הנזכר נאלץ להמלט על נפשו מבוכארא על אשר החביא בביתו את אחד מצירידיהאמורה מארץ ברוטניא; כי כאשר נודע הדבר לשר בוכארא אשר לא נתן לשום איש אייראפא לעבור וכול ארצו וביחוד עלה עשן באפו על התפשטות ספרי חז"ן למדינה בין חוסי שבטו, צוה לחפשו ולהמיתו. הציר הנזכר אשר נמלט על דיו ממות נתן בידו מכתב תהלה על טוב לבבו. את המכתב הזה קראתי גם אני. היהודי הזה ספר לי כי בבוכארא וכמביכותיה נמצאים לערך שתי אלפים וחמש מאות משפחות מבני ישראל העוסקים במסחר, במלאכה וכעבודת האדמה, ומזכירים לשאת על בגדיהם חתיכת בגד ישן לאור כי עבדים המה. גם הגיד לי אשר יושבים יהודים בצפון הארץ סמוך לגבול ארץ רוסיא. הדבר הזה הוגד לי גם כן משאר נוסעים אחרים נאמנים אשר היו במקומות הנזכרים; ונודע הוא אשר נחשבו שם זה כמה מאות שנה, ומלפנים עשו מלחמות רבות את הטלבים שכניהם וגם יכלו להם.

סוחר עברי מעיר טבור [חביר] אשר מצאתיו בעיר טהעראן בשנת 1850 ספר לי, כי נמצאו בעיר משכו וכמביכותיה לערך שתים עשרה

אלף משפחות מבני ישראל, ובארץ טרטרי בנו היהודים ערים רבות אשר קראון בשמותן, ומועד החישוב שם היה במאה הששית למה; וכאשר נרדפו על צוארם טעמי ארץ סינים אשר חפצו להכריחם לעזוב דת אבותיהם התאחו בו טרטרי הנדולה, ושם ישבו לבטח עם עמי הארץ. המושלים בארץ נבחרים שוה כשוה מהטרטרים ומהיהודים, וכלם כאחד יוצאים לקרב ומלחמה לעת מצוא, אך לא יתחתנו היהודים את עם הארץ, ומרדקים מאד במנהגי אמונתם, וכלם פה אחד אומרים כי המה מורע שבט ראובן. ואני שאלתי אם יש להם ספר תורת משה או שאר ספרים עבריים להיות להם לנר למנהגי אמונתם, ויען ויאמר לי, כי לפני ארבעים שנה בא אליהם איש יהודי מארץ פלניא, וביא בידו ספר חנ"כ שלם רק הם לא ידעו לקרות בו מאומה; הפולאני הזה למד את כמה מהם לקרות ולהבין את דבר ד' ואח"כ שלח להם כמה ספרי תורות. יש להם כמה מנהגים שלנו אשר ינהגו כם כמצות אנשים מלומדה טבלי לדעת שרש דבר נמצא בהם. דבר אין להם עם שאר יושבי חבל, גם לא ידעו אם יש יהודים בארץ אייראפא. היום אשר בו קבלו ספרי העברים היה להם ליום ששון שמחה.

בעת נסיעותי באפריקא פגשתי על דרכי את היהודי הפולאני הנזכר למעלה; הנהו יושב באלגיר, ושמו שמחה רובינשטיין נ"י. מפיו שמעתי אמרת כל הדברים אשר הגיד לי היהודי מבוכארא הנזכר. הידיעות על דבר הארצות ההנה

הנהגה אינם כרורות ונכונות. ואך לפעמים רחוקות יבוא שם עובר אורח, וי"ע ששתי כעל כל הון לשמוע אדות אחכ"י ידיעות נכונות כאשר הזכרתי. דברי ר' שמחה הנ"ל היו לי למשיבה נפש, בהיותו איש חכם בעברית ושאר לשונות, והוא היה שם כמה שנים, וידע כל מוצאותיהם ומכאיהם. אבל כמקרה אשר קרני קרה גם לו. כי בשוכו טיטמבוקטו דרך מדבר סאהארא נפלו כל כתביו אשר היו בידו אדות אחכ"י בדי שורדים ועל זה מאד לבו עליו דיו.

ראגה בלב איש ישחנה, ודבר טוב ישמהנה. (משלי י"ג כ"ה) אמר החכם מכל אדם.

ראגותי וראבנתי רוחי אינם נוגעים אל עצמי ובשרי. מקרי הימים שכבר חלפו, ומפעלות עמי הגדולים והנכבדים אשר לא יסוף זכרם מלכ יושבי החרד כימי השמים על הארץ, המה ימלאו את כל נפשי וכל מעיני. מחשבות לבי משוטטות על כל המקומות אשר שם יחנני בני ישראל מפוזרים ומפורדים בכל ארצות החלד ואשר לא נודעו עקבותם לנו עד היום. מטיתי היא לבקש את אחי האוברים במקומות הנשכחים מני רגל, אשר לפעמים איש את אחיו לא ידעו ואוכלים לחם עצבים אשר אכלו אביהם בארצות מצרים וככל כימי ענים וטרודיהם טבולים בדמעות עיניהם וגם בדם לבניהם, והפץ לבני לדבר על לבם לנחמם מיגונם ולהאיר להם את דרכם הנסתרה בעמוד אש דתנו הקדושה והנשנכה; העליון אשר לפני כל מצפוני לבב איש גלוי וידועים, וידע מחשבותי, ושום דבר הטמון בקרב לבי לא נסתר ממני. הוא ינחני על דרכי, הוא יאמץ את לבבי לנמור בעדי את פעלי אשר החילותי. הוא יעיר ויעורר את לבות אחי היקרים להיות לי לעזר בהוצאת מחשבתי אל הפועל: לשוכ ללכת עוד הפעם לבקש את אחי האוברים במקומות ההם אשר שם הראו אבותינו הראשונים מפעלי כבודם כי רב הוא. הוא ביטן צדקו יחמכני עלי דרכי מארצות המערב אשר שם אחכ"י יחיו בשלום והשקט וכל יקר תראה עינם, כל יופי כל הוד כל נשגב כקודש, אל ארצות המורה אשר שם יחיו בעיני בחוסר כל, באין דעת ותבונה. בבקשה זאת אסב פני אל חכמי לב יקרי רוח, ואסיים בדברי החכם מכל אדם: תחלת ממושכה מחלה לב. בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור [משלי י"ד כ"ב].

כו.

היהודים בארץ פרס.

שני חנווני לחמסקט דרך היס. סכנת הדרך. חמסקט

בירח מערץ בשנת 1850 שטתי לדרך פעמי על אניה ערבית. הרח נשכ בחוקה, אך בכל זאת לא דרוש היה להפץ הנסיעה. שבועים נוסעים אחריה מארצות שונות היו על האניה הזאת וכלנו קיינו לבוא בשלום בלי כל פגע למחוז חפצנו. אבל שוא מחשבות גבר. ראנו לעינים ולא ללבב רביהובל הנכבד מדעת. בלילה השלישי אחי עזבנו את היבשה נרדם תופש-המשוט, והאניה הטחה מני דרכה כלב ים, וביים השמיני נודע לנו כי דרכנו נסתרה. שלשה ימים עברו לנו בפהר ורעדה על כי נטו אשורינו מדרך הנכונה. ואשלח את האיש הסר למשמעתי ואשר היה גם למליץ לי, אל רב החובל לשמוע מה בפיו אודות מצבנו הרע. רב החובל

החובל קדם פניו בחיפז וגרופים, וזה עוד הגדיל הפחד בלבנו. אח"כ ראינו מרחוק איזה דבר אשר חשבתיו ללהקת צפרים עפות וע"כ קיינו כי קרובים אנחנו אל היבשה; אבל כאשר הקרבנו לכוא ראינו היותם קבוצת דגים מעופפים, אות נכון ולא יכזב כי הרחקנו נדוד מארץ יבשה. כל תקותנו היתה כתופש המשיט אשר היה איש בא כימים וחובל בער נסיון אשר הוקן עלי ארחות ימים, ודרשנוהו להציאנו ממצוקותינו, ואנחנו כלנו הלכנו אל רב החובל, ובקשנוהו פה אחד לחת משרת הנהגת האניה בידו תופש-המשיט היודע מוצאות ומבואות המקומות האלה יותר ממנו. רב החובל נדרש לחפצנו. אוצר לחמנו ומקור מימיו החלו להתמעט ומיום ליום נגרע חלקנו בלחם ומים. במצב כזה נשארנו עד יום שאמנו עשר. בעצם היום ההוא חם הלחם והמים מכלינו. בצר לנו נסיונו לנקות מי הים למען יהיו ראויים לשתייה, וזה יעשה על זה האופן: לוקחים כלי, הנקרא בלשונם טאנא העשוי מטון עפר ידוע ופיו סתום ומטבילים אותו במי הים. טבע הכלי הזה לשאוב אל תוכו ממי הים, ואחרי אשר ימשיכוו מתחילים המים לצאת דרך דופניו טפות טפות, וחלקי המים המלוחים ישארו בתוכו, והמים היוצאים ראויים לשתייה. ביום התשע עשרה עלה רב החובל כעצמו על ראש התורן ויחבנו דרך כלי-הגדיל-ההבטה על אופק השמים. אחרי אשר התבונן בהגות-לב במשך שתי שעות ומחצה, ירד משם בלב נדכה ופניו חיוו. בערב התחיל להתבונן על אופק השמים מחדש, וירא מרחק קו מסראה ידוע על הים הגדול. האם היה מראה היבשה, או אחר ממחנות הים המתעים לפעמים את עיני הנוסעים התועים מני דרך בעברים ארחות ים, ואשר יבואו לנגלם לפעמים ליד סכנה רבה?

עֵיף ויגע בנפש מרה ירדתי להנפש אל ירכתי הספינה, ואת משרתי עובתי על היציע מלמעלה, וטרם ירדתי התרומם גל גדול ויפילוהו ארצה, ואקרא לו לאמר: העבך יין כי לא חוכל לעמוד על הגלך? נסה נא בנפשך ענה ואמר לי ותראה! אם לא יצרו צעדיך גם אתה! חיש סחרתי לעלורה וברגע זה בא לקראתי גל גדול ונורא והשליכני על פני כחוקת הוד. אמרתי נגורתי, אך אחרי רגעים אחדים שבה רוחי בקירי. מפרשי האניה נקדעו, תורניה הגדול התפוצץ לרסיסים והיציע מלמעלה נמלא מים על פני כלו. הים היה הולך וסוער בשוא גליו אשר המו חמרו, והאניה תחוג תנוע, תעל ותחד במהירות נוראה, נפש כלנו כרעה תחמוג. תהום רובצת תחת רגזה לקראתנו לקבור אותנו חיים. אמרנו אברנו! כרגע זה כרעו כל אנשי האניה על ברכיהם להפקיר רוחם לאל עליון אשר בידו נפשות החיים והמתים, המרגזי ארץ ומפוצץ עמודיה, האומר לים הריטה פעמך למשוואות עובדי אורחותיך ואשר גם קורא לגליו לאמר עד פה תבואו ולא הלאה! זאת היתה בליל הראשון לחג הפסח. אחרי שפכי שיחי ליושב שמים קמה סערת נפשי לרמסה, וארר אל חדרו לנוח מעט. הסער היה הולך וחזק עד חצות הלילה ואח"כ הרגיע מעט מעט עד אשר שב למנוחתו. כאור הבוקר נתאספנו כלנו על היציע מלמעלה, ועל המלטנו מהסכנה הגדולה אשר רחפה על ראשנו היינו שמחים. עתה החל הרעב להציקנו. לאחר מאנשי האניה נודע על פי מקרה כי עוד נמצא ת"י רב החובל אוצר קטן מלא שקדים, ואותם דרש דרשנו ממנו לחתם לנו. ויען רב החובל יאמר כי השקדים האלה יהיו לאכלה לחובלי האניה למען לא תרפינה ידיהם מעבודה ואברה כל תקיה לנו. ואף כי היה הצדק אתו בדבר זה, בכל זאת נתנו חתימתנו על ראש החובל, [כי גוענו כרעב] והכרחנוהו לחת לנו את השקדים והשכנו נפשנו למצער על ידם, אבל אחרי אכלנו לשוננו דבק לחכנו מצמא וגדל

ויגדל הכאב מאד. רב החובל עליה עוד הפעם על ראש התורן, ואחרי רגעים אחדים קרא: יכשה! לקול הקריאה גדלה הדורה לבנו עד מאד, וחתרנו להתקרב אל היכשה וכיום העשרים ושנים נראו לעינינו רוכסי ההרים הרמים הנקראים "דיעכעל־דאהודקן" אשר נראו גם כערב יום העבר אבל רב החובל לא הכירם. משפת הים ראינו אניות קטנות באור אליו ופחד ורחב לבבנו. והנה קול גדול קורא לנו מרחוק: סאלעס אלייקים! [שלום עליכם] ובששון וגיל קראנו פה אהד: עליכם שלום! חיש קרבנו אל החוף, והיינו אז אך במרחק שש פרסאות מעיר מאסקאט מטרת נסיעתנו. הן אמנם נמלטנו, אך היינו עפים ורעבים ונפשנו שחה עד מות. חיש שלחתי את משרתי עם כחבי תעודותי למסרם אל ציר ממלכת בריטניא וגם צייתו לקנות מחיה עכור. אחרי עכור שערה אחת הקריבה ספינה קטנה אלינו וגם דגל בריטניא פרוש עליה, וכתוכה היו אנשי הציר הבריטאני אשר כאו אלי כמצות אדונם להביאני אל ביתו. נשתוממתי מאד על הכבוד הזה הנעשה לי. ומה גדלה חדותי בכואי אליו לדעת כי הציר הוא אחד מאחי בני אמונתי. שמו הוא האוי יחזקאל ה"ו מעיר בגרד וזה כאהד עשרה שנה אשר הוא בפקודה הזאת, ממלא מקום חותנו השוע ראובן ה"ו. האיש הזה הוא היהודי האחד בעיר מאסקאט מלכד עכדיו השחורים אשר הביאם במסורת ברית דת אלתי ישראל. בעיר ההיא נמצא בית הכנסת בנוי לחלפיות, ובו איזה ספרי תורות ובחצר הכית נמצא מקום רחצה לנשים. לפני איזה שנות מאות, היתה יד ד' לרעה ביהודי מאסקאט לכלות את רובם בדבר והנשארים עזבו את העיר. גם בקרתי את ביה"ק הישן ליהודים שם אשר סביבו נטעו אהלי הערביים, גם מצאתי שם כמה יהודים מהערים אשר סביבותיה העושים שם מסחר וקנין. תושבי העיר אוהבים מאד את היהודים וקוראים אותם: וואלאר-סארא [בני שרה].

מלפנים היתה עיר מאסקאט תחת ממשלת הפורטוגזים אשר עשאורה לעיר בצורה, ואחרי כן ככשוה האביסינים. ועתה עומדת תחת משרת אומאם אחד, והבריטאנים כתימכי ידיו: העיר הזאת היא עיר־רוכלת היותר גדולה בארץ ערב, וכיחוד יגדל שם מסחר הפנינים בידי הכי־דונאים [בערואינען]. העיר רחבת ידיים רק לא מטהרה ועומדת לרגלי הרים גבוהים המקיפים אותה מכל עבריה. מספר תושביה לערך ששים אלף נפש אדם. אוירה איננו בריא מסכת המון רב דגים מתים המושלכים ברחובותיה.

בז.

הנסיעה ממאסקאט לאַבְעֶשׂוֹר.

שנתי יהודים כחודש ערב. כַּדְרִי כַּבְסִי. לִכְנֹף. אֲבִיבִישׁוֹר.

אחרי מנוחת שלש שבועות נסעתי משם דרך הים לכא לעיר אבְעֶשׂוֹר. אבל ביום השלישי לנסיעתנו הוכרחנו לפרוש גם ולעבור לאורך חוף ארמוצד, ורוח גדול וחזק השליך את האניה על חלמיש צורים וחשבר המים לחלו לבוא באניה לרוב, וכל אחד מבני האניה חשב מחשבות להמלט על נפשו ונקפוץ בולנו אל הספינה הקטנה האחת הקשורה לאניה הגדולה. אבל הספינה הקטנה רבצה תחת משאה ונתהפכה על פניה. כמה ממנו מלטו חיתם בעור ארבות ידם אשר חצו המים וישחו ליכשה, ורכיבם ירדו במצולות כאבן. כל הסחורות ומיני מאכל נשארו על האניה.

באן

באין מחיה ובלא הוין שכבנו על החוף, ולפנינו מעבר אחד לשון ים פרס ומעבר השני המדבר הגדול והנורא. על המקום אשר נמלטנו עליו, בין „מאסקאט“ ובין „בענדער אבאססי“ עמדה מלפנים עיר גדולה ועתה נשארו ממנה אך משואות חרבותיה. בחפירות בין ההרים מצאנו מי גשמים לרוח צמאוננו, אמנם לרעב לא מצאנו ארוכה. בעוד אשר התעסקו חובלי האניה לחקנה ולרפא שכריה, עברנו ככל המקום לבקש מחיה לנפשנו אבל לא מצאנו מאומה מלבד איזה צמחים ופטריות אשר החיונו שלשה ימים עד אשר נתקנה האניה ונעבור בה לדרכנו. ובעוד ד' באנו בשלום למחוז חפצנו „בענדער אבאססי“ אחרי שלשה ימים ושם נתעכבנו ימים אחדים להשלים כל מהסורנו.

מעיר בענדער והלאה חשחרע ארץ ברוכה פוריה וענפה עד לגבול פרס. מעבר השני ללשון ים פרס כטבור ארץ ערב ימשך המדבר הגדול עד „אדען, מעדינא ומעקא.“ הנוסעים אשר בקרו את עיר מחמד נביאם מספרים, כי מצאו על דרכם ששה עשר שכני עמים שונים וארכעה מהם נקראים בשם „איהור חייבאר“ [יהודי חבור], שם אשר יפיל אימחה ופחד בלכות הערכיים. וכולם מאמינים בדת משה וישראל. הדבר הזה הוגר לי גם מפי בני עמי בעיר כגדר. שכני ישראל הנזכרים יש להם לפי המסופר, ממשלה מיוחדת, וכיתר יושבי המדבר גם הם שוללים וכחזים את אחרות הנוסעים¹. לא רחוק מבענדער אבאססי נמצא אי „ריין“ הנודע ע"י צרת הפנינים אשר שם, ומעט רחוק משם עומדת עיר „לינא“ תחת ממשלת שייק אחד אשר ישמור בה כחפצו, גם יטבע מטבעות הנקחים בארצו הקטנה המיושבת מערביים. אצל לינא תעמודנה האניות לקנות שם לחם ומוץ, וחולת זה אין כל דבר בעיר.

במרחק שלשה ימים משם יתחיל גבול ארץ פרס. שם נשברה אניתנו ביום סופה וסערה. רב החובל אשר פחד מהשורדים האורכים בדרך הביא דברו לפני ראש שומרי הגבול ויתן לו מנחה ודרש ממנו להגן בעדו, וגם השיג כל חפצו, ואח"כ מברו לנו מיני מוזן ומחיה. **אחרי** אשר נחזקו בדקי האניה עברנו הלאה ונבוא לעיר אבושיר אחרי מהלך שני ימים. שם מצאתי לערך שבועים משפחות מב"י אשר אינם נאנחים כ"כ תחת סבלות עול הפרסיים כיתר אחיהם כפנים הארץ. הטובה הזאת להם מירי ציר ממשלת כריטניא היושב בעיר הזאת ועומד לימינם להקל עולם למצער. גם עמדי היטיב הציר הזה מאד, כי היו בידי כחבי תעודות אליו מאנשי שלומו, והוא המליץ עבורי אל הממלא מקומו בעיר שיראץ, ובעצמו וכבודו עשה חוזה את ראש חברת הנוסעים אודות נסיעתי וגם את ערוכתו לקח מירו להביאני בשלום אל מחוז חפצי. העיר אבעשור עומדת על גבנוני הר אחד בלשון ים פרס ומוקפת חומה עתיקה. סתר העיר גדול

(1) הנוסע המפורסם ד"ק פיטצנרמלן חנינר ניגדלן הגיר לי כי גם הוא בחסותו שחי חפץ רופא אחד יגל דברת היהודים ההם, ולפי דברו הזה יהיה בלחם אך אינם יודעים מהמלחוד חלומה. החכם הזה אמר לי כי מהם חשק נספח אשר יחול איש לחקור ולדרוש אחר פרטי כל עניני השנטיס ההם בלשון הס. וקום שנתם הוא בחרחק שנים יגש יום חנינר דשערה על הדרך הגולה לויצקאל לפי דברי הרופא הנזכר היה להם בחזום אשר בקרם ארבעים אלף פהונים. סמוך להם יושבים בני היבס, (שנת ירדני אחד). — גם כניחין חטוליעול נספרו הנוסעים ד' 71 — 72 ידבר חשכני ישראל ההם, ולפי דברו הזה חשכני לזכור נד וחלי שנת החכמי. גם החכם דיטטיגר חדרר נספרו אודותם יפ"ו ידעיות שונות. תקומתו חזקה כנביעתו השנים בלכות ד' את דרכנו לנקד את אחינו אלה, ולדעת פרטי עניניהם.

נרול מאד גם תכאנה שם אניות־הקטור מכאמכיי שתי פעמים בשנה טעונות מיני ניסחר שונים למכרם אל יושבי ארץ פרס פנימה.

ב.ח.

הנסיעה לעיר שיראץ דרך המדבר.

טרם שמתי לדרך פעמי לבשתי כגדי איירופא, וזמשרתי היה לכוש כמנהג יושבי קעלבלא. ואחרי אשר שמתי כר' מבטחי הלכתי לדרכי דרך מקומות שם ישבו "עמים פראים הבר-שודדים, אך ד' היה בעזרתנו ובכל פעם כנפול השודדים עלינו היתה ידנו על העליונה. אני כעצמי הייתי פעמים רבות בסכנות עצומות ונמלטתי רק על ידי ראש ארחת הנוסעים אשר ערכ ערובה בעדי כמוכא למעלה. בכל יום ויום כאור הבוקר השכמתי לשפוך שיחי לד' טרם נעתקו כפות רגלי הנוסעים ללכת לדרךם. והי היום בעיר אשר הנחתי את התפילין על זרועי, ודמיתי כי אין רואה, ופתאום שמעתי אחרי קול קורא בחרי אף: איש יהודי נמצא בתוכנו! הסכות פני והנה איש ערבי שמני למטרה לקנה רובה אשר בידו, וגם ירה ירה" עלי אך כחסד" עליון" הכדור עבר מטרתו ממני והלאה. ראש הנוסעים" אשר מהר לקראתנו כליות נוסעים אחרים גול בחוקה את קנה הרובה מיד הערבי אשר נתן בקולו [הערבי] קול עז לאמר: איכה ירהב איש יהודי כנפשו לטמא את מחננו! איככה ידעת כי יהודי הוא, שאלו הראש, הלא ראיתו מתפלל בתפילין! ענהו הערבי ופני הראש חורו כשלג, ויאמר לו: לפי דעתי שנית ברואה, אמנם יהי איך שיהי יהודי" או מחמודי, אני חייבתי ארץ ראשי עביו להביאו בשלום אל בית הציר הכריטי בעיר שיראץ, וכל הניגע בו לרעה כנוגע בככת עיני! דברי הראש האלה הכו שורש בלב הערביים ואיש לא הויד עוד לעשות עמי רעה.

אחרי עביר שני ימים מעת המקרה הנזכר עכרנו במסלות צרות מאד בין סלעי צורים גדולים ורמים. היום רד והלילה פרש צלצל כנפיו על פני כל היקום, והנה פתאום שמענו קול קנה רובה, המון שודדים התנפלו עלינו מפנים ואחור, ותוצאות המסלות באו כמשמר מידי השודדים ואין דרך לפנות ימין או שמאל. ותפרוץ מלחמה כבדה, ומצב מקים המלחמה עוד הגדיל המהומה והמכוכה, ונלחם כל הלילה עד בא השמש. אז ראינו כי בראש חברתנו לחמו נוסעים אחרים בעדנו אשר באו בדרךנו, אבל מאחור עוד עמדו השודדים וילחמו בכל עוז. תמוכים בידי העוזרים החדשים החדשנו המלחמה בחוקת היר עד אשר צלחה לנו להנים את השודדים ואחרי כן עלינו על הר-סלעים דרך שכול פתוח, ואחרי עכור שני ימים באנו למקום מיושב מכני אדם בכבר ארץ ברוכה פוריה וענפה. כליות משרתי התרחקתי מארחת הנוסעים בלא ראות כי שני פרסיים הולכים אחרינו ועל שרשי רגלינו התחקו. היום פנה וארחת הנוסעים נעלמה מעיני, ופנתי רגלי ללכת אל אחד הכפרים אשר נראה מקרוב, ואז ראיתי את שני הפרסיים אשר הלכו אחרינו והתכוננתי כי רעה בלככם. אני הגדתי מראש כי לא ידעתי לשון פרסי, ומשרתי ידע אותה היטיב, ונשמע שניהם משוחחים להתנפל עלינו באשון הלילה, להמיתנו ולשלול קנינו. למען המלט מפח יקוש לרגלינו הפצרתי בשני האנשים ההם לשחות ממשקה וין שרוף אשר היה בצלחת. נחתי את הצלחת בידי משרתי אשר שאלם כלשון עלנים לאמר: היש את נפשכם לשחות מן המשקה הזאת המשמחת לבב אנוש? ויען אחד מהשודדים

ויאמר

ויאמר למשנהו, הלא נשתה ונאמין לכבנו להוציא מחשבתנו לפעלה, ויקחו את הצלחת ויריקוה עד היסוד בה. פתאום שמעתי אחרי קול שעטת פרסי סוסי הנוסעים אשר הקריבו לבוא עדינו, ואמרתי: כיון ד' אשר שלח ישועתו במועדה ובזמנה, וכקול גדול קראנו לעזרתה. הפרסים בראותם כי הופרה עצתם שלחו רסני סיסיהם חפשי וברחו בחפזן גדול.

למחרת היום ההוא באנו בשלום לעיר שיראץ, והובאתי אל בית ציר הבריטאני [איש פרסי] אשר קבלני כסבר פנים יפות.

כא.

שיראץ. המצב הרע של היהודים שמה.

לפני עשרים שנה חיו בעיר הזאת, אשר היתה לפנינו לנאק ולתפארת, שלשת אלפים יהודים⁽¹⁾. אך מפני התלאות הרבות והצרות אשר עברו עליהם לפני ימים לא כבירים, נאלצו שני אלפים וחמשים מאות מהם לקבל עליהם דת מחמדית, רבים ממשפחות ההנה עודם שומרים דת אבותיהם כלבביהם, ובסתר ימולו כשר בניהם. ט' כתי כנסית ליהודים הנמצאים עוד בעיר הזאת יעידו ויגידו על רוב העם וגדולתו בימים שבכר עברו, ולעת הזאת כלם נעזבים ושוממים טאק איש. מכטא היהודים שם בשפת עברית דומה למכטא יהודי אשכנז. בכואי העירה מצאתי תושביה במהומה ומכוכה גדולה לרגלי הלפת הממשלה בטעהראן קרית ממלכת פרס, איש נלחם כרעהו בראש כל הוצות מבוקר עד הערב ורק הלילה הקים הסערה לרממה. הציר הבריטאני אשר אספני אל ביתו ביום הרעש הזה שלחני כלות אנשי טלחמה לבקר את נשיא היהודים הרכ מולאה ישראל שליט"א. הרכ הזה איש זקן נכבד מאד קבלני בכל אותות אהבה ויקר ובעץ נתן לי, לפי מנהג בני קדם, כבירה בנו כהר"ר יצחק. היש כאשר נודע ביאתי לאחי ב"י הנגרים שמה באו כל נכבדי העדה לראות פני. מצאת השמש על הארץ עד פנות היום דפקו על דלת ביתי לשאול עצתי בדבר ענינים שונים, וכל מוצא פי קדוש היה להם כאשר ישאל איש כאורים. ויהי היום, ותבאנה לביתי נשים רבות מכוסות בצעיפים לבנים. מידעי כי לא נתן הרשון לבנות ישראל להתכסות רק בצעיפים שהורים להכדל מיתר בנות עם הארץ ע"כ פחד לכבי למראה הנשים ההנה כאמרי: אולי תיאנה היא מן המורדים ולקחתי נפשי זממו. אך היש הוגר לי כי לשוא פחדתי פחד, כהיות הנשים ההנה מאלה משפחות מכ"י אשר המירו דתם מיראה, ובסתר לבם עוד לא נשתה אמונתם כדת אבותיהם. הנשים הבאות הסירו צעיפיהן מעל פניהן, ותנשקנה אותי על ידי ומצחי. על שאלתי מדוע עזבו דת אבותיהם, ענוני כרבדים האלה: אחינו פה יודעים וד' היא יודע סבת הדבר הזה, כי כמוהם יודע גדול שברנו ותלאותינו אז; מפני המה המציק אשר דמה לקחתי נפשנו עשינו זאר למראה עין וד' הרואה לבב יודע מסתרינו, ותכבינה מיה בדרכן כזאת. מאד נכמזו רחמי לרבדים האלה ואען ואומר להן: הנחמנה בנותי בד' אלהי אבותיכן השוכן כנושכית לבבכן והוא ישלח לכן עזרתו מקודש. אולי יתן ד' כלב מלכנו איירופא, כי מלכנו חסד הם, וישראל ישכן לבטח תחת שבט ממשלתם, למשכן חוט חסדם גם עליכם אחי האומללים הנה לעורר את לב מושל ארצכם להסיר עול סיבול

(1) בנימין וטולטלה נכסו 82 יגיד לנו כי בנימין היו 88 יגידת אלפים יהודים.

סובלו מעל צואריכם לתת לכם הרשין לעבוד את אלהי אבותיכם בלי פחד ורעדה לעץ השמש. כיום המחירה בא ראש המורדים אל הנשיא להכביר אבפו עליו בשלום מס חדש. וכאשר החבינו אלי [בהיותי כביר הנשיא אז] שאל: מי אני, ויענהו הנשיא לאמר: האיש הזה הוא חכם מבית אל-מקדש [ירושלים] אך יצאו הדברים האלה מפיו, ויפן אלי ראש המורדים ויאמר: ידעתי כי שאר רוח חכמה ודעת נתן ד' כלב חכמי ירושלים, וביתר שאת יורעים המה להבין קמיעות עושי נפלאות, ע"כ אשאף להבין לי קמיע אשר חנו כעדי ביום קרב ומלחמה. אמרתי כלבי אשר אין טוב לי כי אם להדרש לחפצו, והכטחתיו להקים דברו ביום המחירה. מוצא שפתי שמתתי, ולקחתי תחבת קלף מרובעת וכתבתי עליה שמורת עשרת בני המן ותפרתי אותה, ונתתיה אל האיש, אבל אמרתי לו, כי רק באופן זה תועיל לו הקמיע הזאת אם יאמץ את רוחו ולכבו לא יד מפני קשת הדוכה וכוכר המלחמה. אחרי עבוד שני ימים ערך האיש בראש המורדים מלחמה רבה נגד צבאות חיל הממשלה ונגבר עליהם וינצחם. אז יד האמינה חזקה עליו כי בכח הקמיע נברה ידו על שונאיו, ויעביר קול כי איש מופת אני, ויביא לי מתנות, וכבוד גדול נעשה לי עקב הדבר הזה.

לפני ירחים אחדים טרם בואי לעיר הזאת קצף שר העיר על נשיא היהודים אשר היה אז, הרב מולאת אליהו נ"י ויחתנו לבית הסוהר וידרוש מבני העדה הון רב כופר נפשו, ואחרי אשר לא יוכלו בני העדה הפיק חפצו, חפץ השר לתת חופשה לו באופן אם ימיר דתו. ויענהו הרב כי הרש הוא לחפצו אך זמן יתן לו להבין עצמו לזה. ועש כאשר אמר. אחרי עבוד הזמן השיב הרב כי שב ונחם על דבריו לעזוב דתו אשר היתה שעשעיו כל ימי חייו. וקצוף השר מאד וחמתו בערה בו, ויצו להכותו חמש מאות מכות על כפות רגליו ולהשליכו אל בור עמוק בבית הכלא. כמשפט הזה נעשה אל האומלל ארבעה ימים רצופים, והיכה במכאובים נוראים בשכבו על פניו כמר, וכלא ספק נפל שדוד לרגלי האכזריות הזאת לולי פרצה או מרידה גדולה בעיר והמורדים מהרו לפתוח את דלתות כל בתי האסורים ויוציאו לחפשי גם את הנדבא הזה וימלט בעור שניו וכל הונו וקנינו נפלו לשלל ביד שר העיר, וילך לעיר בגדר ושם נודעתי אליו.

עוד מקרה אחר אספירה לאית על מצב אחכ"י שמה כי ברע הוא. פרסי אחד חשקה נפשו בבית איש ישראל, נערה יפרת תיאר מאד. והיו בדבריו אליה יום יום ולא שמעה לו להיות עמו הסיתה להמיר דתו ויקחנה לו לאשה, ותען לו הבחולה ותאמר: אבותי ירדו כינון שאולה אם אעשה כדבר הרע הזה. אתם עדים קרא הפרסי אל הנצבים עליו כי יש את נפשה לבא בכרית דתו! לשיא צעקה הנערה כי שקר ענה בה. וימהר הפרסי להגיד דבריו אל הכומר הראשי בעיר, ויעד עדים כי כנים דבריו. וישלח הבקר מלאכים אל אבות הנערה אשר לקחה כחוקה אחרי אשר הכו את אבותיה מכות הדרי בטן ויביאוה לפני הכהן וישמו אותה במשמר. ותשאל הנערה לעזוב לה לצאת החוצה לשאוף רוח צח בערב היום וכאשר נדרשו לבקשתה קפצה ממקום גבוה על רצפת אבנים ותרץ את ראשה וחמת הפרסיים בחרות אפס בה בראותם הדבר אשר הסב מתהה כלו כל חמתם כגיות הנערה בשנף קצף ובאכזריות נוראה מאין לספר. ואחרי כן נתחורר לנחמים וישיבוכים בראש כל חוצות. אבל בעוד לילה שמו היהודים את נפשם בכפם ויאספו את חלקי הגייה ויקברו בקבר ישראל.

העיר

העיר ההיא [שיראץ] היתה לפנים כנויה לתלפיות. בנינים מפוארים רחובות מרווחות בתי רחצה וגנות ופרדסים נמצאו בה לנאון ותפארת, אך רעש הארץ הרסה עד היסוד בה. אדמת הארץ בסביבותיה פוריה וענפה, שם גדלים עצי ענבים גדולים וטובים, גם מן צמח הנקרא טימבאקן אשר עמי הארץ יעשנוהו בכלי מקטרות מוכנים לזה כמין עלים מרויים [טאכאק] שלנו.

ל.

איספאהן.

חקרים נדבך. ביאומי לאיספאהן. הכר איספאהן (ישימאז).

בעיר שיראץ נחעכבתי שלשה שבועות ואז עכרתי ללכת לעיר איספאהן. ציר הכריטני היטיב לי בחסרו לשלחני בחברת ניסעים אשר היה מספרם כאלפים נפש ההלכו גם כן לעיר הנזכרת הרחיקה משם מהלך עשרים ושנים יום והדרך מלאה סכנות רבות ⁽¹⁾ לפי עצת הצייר הגדתי כי רופא אנכי, גם לבשתי בגדי אנשי איירופא. ויהי כיום השלישי לנסיעתנו הגינו עלינו המון שודדים אשר לחמנו וגם יכולנו להם. לא ארכה הערר והוכרחת להראות אותותי מחכמת הרפואה אשר לקחתי לי כערמתי. שלשה סוחרים מנכבדי הניסעים נחלו מאד. בטוח בחסד רופא כל בשר הפלאתי לעשות בסמי הרפואות אשר באמתחתי להשיבם לאיתנם. על האופן הזה רכשתי לי אהבת שלשת האנשים ההם אשר עמדו לימיני בעת צרה וטעוק כאשר אספר במרוצת דברי.

למען הגן בעדי מחוס השמש הלוהט בחיבונ קיץ, קניתי לי בעיר כאמבוי מחסה-משמש [זאנענשירם] מעשת ידי חישוב עד להפליא ולרגלי המחסה-משמש כאתי בסכנת-נפש שתי פעמים על דרכי. ויהי היום בערך חום השמש הגדול מאד מרבה להכיל פרשתי את המחסה-משמש להיות לצל מעל לראשי, פתאום שמעתי מאחרי קול קנה רבה וכדור מוח נגע בכנף מעילי. לא ידעתי כי בארץ פרס לא נתן רשות לאיש נכר לשאת מחסה-משמש. איש פרסי ירה עלי, ותחי מהומה גדולה בין הנוסעים לדבר הזה ובעמל רב צלחת בירי ראש החבורה להשקיט הסעירה. פרסי אחר דרש ממני למכור לו את המחסה-משמש, ואחרי אשר מנעתי ממנו את חפצו קפץ ונשבע לקחת את נפשי, והמתיק סוד יחד את סרעיו להמיתני בעוד לילה, אך ד' בחסרו ושלשת אוהבי אשר העליתי איוכה למחלחם הצילוני מיד המות, כי נודע להם עצת משנאי והפרו עצתם, כי לא העלימו עיניהם ממני. בלילה אחד בקשני אחר מאוהבי למעט אהלי אצל אהיו, ואני בידעי מחשבת החורשים עלי רעה נדרשתי לבקשתו. ויהי בחצי הלילה בא אלי אחר מאנשי בלאט וחרכ פיפית בידו להמיתני, אך אוהבי אשר עמד על המשמר אהו בורעו ומנעוהו מכוא ברמים. הרוצח הזה בקש ממני לסלוח לו על חטאתו והבטיח לבלי להרוש עוד עלי רעה, וככל זאת נסה עוד איוה פעמים בלילה ההוא להפיק זממו הרע, ובכל פעם אוהבי הנאמנים הצילוני מירו — ועוד מזכה אחרת צמחה לי מעצת הצייר הכריטאני משיראץ להגיד כי

(1) בניחין טעוילטל (75 2) יאמר כי חזיראץ לאיספאהן רק ויהלך ארבעה ימים. לא ידעתי איזה הדרך עבר הוא לשם. כי הן אם יזהירו הנוסעים בדרכם לא יכלו לחמוי חפצם טרם עבוד מחסה-משמש או סחוכה עשר יום לכל הפחות.

כי רופא אני, כי בכל מקום אשר עברנו מהרו כל שבטי העמים השונים לקדם פני כלחם וכמוזן ואהבת שלשת האנשים הנזכרים הגינו בעדי מכל רעה וצרה.

במשך ארבעה ימים רצופים עברנו דרך מקומות המלאים חרבות עתיקות מעירות רבות: תי-זכרון ועם ד' הם הדבר והחרב אשר השמו ערים נושבות וישימון "למען מפלה. בעיד היינו רחוקים ממחוז חפצנו רק מהלך שני ימים התנפלו עלינו שידדים במספר שני אלפים, אבל כהיותנו לא רחוקים ממקום מושב יכולנו להמלט על נפשנו. יום אחד וחצי לחמנו אחם, ותקוחנו כמעט עזבתנו, ונשלח מלאכים לעיר איספאהן להיות לנו מעיר לעזר, וגם צלחה בידו המלאכים להבקיע אל העיר. כיום השלישי באו צבאות חיל לעזרתנו, והשודדים מהרו וינסו, אחרי עזבם בידנו המון מוכים ופצועים במלחמה. במרחק שלש שעות מן העיר התנפלו עוד הפעם עלינו וקול קני- הרבה נשמע בעיר וימהרו התושבים לצאת לעזרתנו. למחרת היום ההוא "כאנו לעיר איספאהן. היש אחרי כואנו הלכתי לראות את פני ציר ממשלת בריטניה אשר קבלני בסדר פנים יפות, ואח"כ הלכתי לבקר את אחב"י בעיר הזאת והתפלאו כלם על אשר יצאתי בשלום מן סכנות הדרך ההיא.

איספאהן היא העיר היותר גדולה בממלכת פרס, ועט כל מושך בשכט סופר ולא מהביע כל הרר ופאר המקומות אשר סביבותיה. שם מצאתי לערך ארבע מאות¹ משפחות מאחב"י, ויש להם שלשה בתי כנסיות ושמונה חכמים.

בהיותי בעיר נתכבדתי להכיר את שר הממשלה איסמאעל, איש יהודי מלדה ומכטן אשר עפ"י מקרים נפלאים צלחה לו לעלות על כמתי הגדולה והכבוד. שמו בעברית הוא יקותיאל. והכבוד הגדול נעשה לי לבקר בהיכלו בלויית אחיו יוסף ומדרכי ואביהם בה"ר אנא באבי נ"י האיש הזה הנכבד בגדולת המשרה והיקר בתכונת נפשו הנעלות שזה לספר אל הקוראים קורות ימי חייו הנכבדות בקצרה כפי אשר הוגדר לי מפי אחיו הנזכרים, ועירובתי הנני נותן כי כנים המה.

לפני שלשים שנה, איש עברי עני עישה מלאכה באבנים יקרות היה בעיר איספאהן. שם האיש הזה הוא "אנא באבי" ויהיו לו שלשה בנים. אחד מבניו הנקרא יקותיאל, עשה לו שם ע"י כשרונותיו בחכמת המחיל [טאנצקונסט] וישא חן וחסד גדולי העיר, וככה אהבוהו עד אשר אהבתם אותו השכיחה מלכם כי מבני העברים הוא [שנואי נפש הפרסיים]. ויהי היום ויעשו חושבי העיר משחה גדול לכבוד המלך ושריו, וגם יקותיאל המהיר במלאכתו נקרא אל המשחה להראות לנכבדי הקרואים את פלאי מעשיו במחולת המחנים. ביקור הנער סחרח בנעמים לעונג עין כל רואה, הרהיב בנפשו עז לנשק את יד המלך בעברו על פניו במרוצה נפלאה. המלך בהתפלאו על כשרונות הנער לא כלבד אשר לא קצף על עוז פניו, כי גם טשך לו חסדו ויקחהו אל היכלו, וכל עמל אבי הנער לא הועיל לו למנעו מהתיצב לפני המלך.

ויגדל הנער בחצר המלך אשר גדלה אהבתו אליו מיום ליום בראותו הכונות נפשו כי יקרות הנה וכי רק זך וישר מפעלו. חכל בנעמים אשר נפל לו בארמון מלך ושרים, לא השכיח מלב הנער את עמו וזכר אביו, וימים רבים לא נשחה אמונתו בדת אבותיו. בן המלך היה כדחברתו בימי

(1) בנימין טטולטלא בספרו יספר כי בנימין היו בניד הולת חמשה עשר אלף יהודים.

כימי נעוריו אז, ויחריו השתעשעו בכל חענוני הילדים. ויהי היים ויסתהו בו גילו לאכול אתו מבשר אסור. מהיום ההוא והלאה רפפו עמודי אמונתו על יד על יד עד כזמן לא ארך המיר את דתו דת משה וישראל.

ויהי היום ומרדה פרצה כמעשר, וימהר המלך לצאת כראש צבאו ובחברה ידידו ועבדו הצעיר וקחואל אשר נקרא אז ישמעאל להשקיט המהומה. ותבוא העיר מעשער במצור, אבל החושבים עמדו על משמרתם כיד רמה ובגבורה נמרצה התנפלו פעם על הצרים ויכנס אהור וכשבעה דרכים נסו מפניהם איש איש אל דרכו. בין הנמלטים על נפשם היה גם המלך בכבודו ובעצמו, נעזב מחיל צבאותיו רק אוהבו הנאמן ישמעאל לא עזבו וכצרתו גם לו צר. ותצלח כירי שני הנמלטים האלה להמלט על נפשם ע"י מהירות מרוצת סוסיהם. בהמלטו הסב המלך פניו לאחוריו וראה את עבדו הנאמן רץ בעקבותיו, ויאמר לו המלך: המלט אתה על נפשך ולמחר יכולע לך בגלגל! ויען ישמעאל ויאמר: לא אעזבך אדוני, כי אתך אחיה ואחך אמוחה! ויגיעו שניהם ליער אחד ושם נתחבאו ששה ימים. ויחשיב המלך כי ימחו ברעב, רק ישמעאל חלק אתו ממעט הלחם והמים אשר נמצאו בילקוטי. ואחרי אשר חמו גם אלה הלך ישמעאל לכוש לחם, ומצא על דרכו איש פרסי אשר נתן לו לחם ומוץ וישב אצלם אל מחבואי מקום אשר עזב שם את המלך, ומה השזימם בכואו שם ולא מצא את המלך. כלב נשכר ונדכא חפש אחריו בכל היער עד אשר מצא ארץ שאחבה נפשו כמעט גוע מרעב וישב את רוחו ע"י הלחם אשר הביא אותו. כיום השביעי באה להקת רוכבים מצבאות המלך אל מקום סתרים וישיכום למקומם כשלוש. בגמול האהבה הנאמנה אשר הראה לו ישמעאל בער צר לו, נשאו המלך, חיש אחרי שיבו לקרית ממלכתו, על כל השרים אשר לו ושימחו לראש על כל שריו ועבדיו. המשרה הנכבדה הזאת נשארה על שכמו עד מות המלך.

במשך כל ימי משלחו לא גבה לבו, ולא שכח ארץ עמו אשר יצא מקרבו, ויהי להם למלאך מושיע.

ויהי כי קרבו ימי המלך למות, ויקרא אליו את בנו וירשההעצר, ויצהו להטות חסדו על השר ישמעאל אוהבו הנאמן והיקר, ויבקשו להניחו כפקודתו ולשאול עצתו בעניני המלוכה. אחרי מית המלך, ומשנאו השר נשאו ראשם, וינסו להבאיש ריחו בעיני המלך החדש להורירו מנדולתו אבל מקרה אחד הפך עצתם. חיש אחרי מית המלך מרדו חושבי עיר איספאהאן נגד יורש העצר. ואחרי אשר קמה הסערה לדממה גמר המלך בדעתו לענות את החושבים על פשעם בהטילו עליהם מס חדש מסך מאה אלף טומאנען [מין מטבע פרסית] ופקוד כירי השר ישמעאל לנכירה את המס הזה, והבטיחו להשאירו כשרותו אם יצלה חפצו כידו. איש אחד באים-פאהאן אכונד הרים ידו במלך מחדש כראש המין מורדים, אכן ישמעאל לחם נגדו כראש צבאות הממשלה, וגברה ידו. חלק גדול מהעיר הרס והחריב ואת המורדים העניש על פשעם, והפיק חפץ המלך לנכירה המס אשר הטיל על בני העיר. במהומות האלה הומחו אביו וגם אחד מאחיו. ראש המורדים נמלט מידו.

המקרים האלה קרו באחרית שנת 1850 חיש אחרי עזבו ארץ עיר איספאהאן בעיר היותו בטערהאן קרית המלוכה.

ישמעאל עדינו כהצר המלך, אך המשרה איננה עוד על שכמו. ומתנחם על אבדן פקודתו הנשארה באהבה החושבים אשר יאהביהו ויכבדוהו מאד, בכל אשר יש לאל ידו מתאמץ הנכבד הזה לעמוד לימין בני

בני ישראל ולהקל עול סובלם ככל אשר יוכל. את האיש הזה ידעתי פנים אל פנים וגם נתכבדתי לקבל ממנו כתבי מליצה עכורי לאנשים נכבדים בעיר טהעראן וכיהוד אל המולאה אכאבי ואל יעקב איש עשיר מאד ועושה מסחר גדול באבנים יקרות.

לא.

מעשער. קאשאן. יעצר.

מעיר איספאהאן למעשער מהלך שמונה עשר יום. אדמת המקומות בין בין שתי הערים ההנה היא שוממה וחרבה. על הדרך נמצאות עוד משואות חרבות קבר אחד אשר לפי דברי החושבים, הוא קבר אנרהם בן עזרא, טלפנים נסעו היהודים להתפלל על הקבר ההוא. ידוע הוא כי החכם הגדול הזה עבר למסעיו בכל ארצות הקדם, אבל לפי דעתי אין לדברים האלה שחר, ואולי הוא קבר אחד מקרובי החכם הנזכר אשר היה נקרא בשמו. — על דרכי פגשתי מספר רב מביי נסים וגמלטים, ויספרו לי סבת בריחתם כדברים מהם האלה: טרם מות המלך האחרון בשנת 1840—1842 התנפלו המושלמים בעיר מעשער על היהודים שם אשר היו לערך ארבע מאות משפחות¹ וידרשו מהם להמיר דתם, וכאשר מאנו בדבר הרגו מהם רב. — כמה מהם ברחו וימלטו לעיר בגדר, וכמה מהם השיגו הרודפים ויכריחו להמיר דתם, וכאשר הוא בכל מקום כן הוא גם פה. אלה האנוסים, כסתר לבם עובדים את ד' אלהיהם. לבתי תפלות המושלמים המה הולכים מראה, אך אוכלים בשר כשר. בכל יום ששי בשבוע ילך השוחט אל בתי האנוסים האלה לשחוט עופות עכורים בסתר. הדברים ההם העירו כאחרונה חשד כלב הפרסיים. וישלח בהן הפרסיים אחרי האנוסים וישאלם אם באמת ותמים דברים כדבר, כאמינה שלמה ענו לו. ומדוע חמנעו עצמכם מאכילת בשר? דרש הכהן, מגמחני ענו הם לכפר פשעינו הראשונים על ידי עניי נפשנו מחענינו העולם ויטב הדבר בעיני השואל אז, אבל מהיום ההוא והלאה התחזקו הפרסיים על שרשי רגליהם לבוא עד תכונתם, עד אשר צלח להם למצוא פעם אחת את השוחט בבית אחד מהאנוסים עישה מלאכתו. וימיתו את האומלל הזה ואת גופו כרתו לנחתים וישליכום לכלבים וכל יתר האנוסים הוכו לפי חרב. בתי הכנסיות ערו עד היסוד, וספרי התורות קרעו לקרעים. הן אמנם המלך הפך לדעת סבת האכזריות הזאת, אך עד היום לא נדרש הדבר לרגלי המרירות והמביכות אשר היו אז בארץ, ודברי המושל לא היו נשמעים ואחרי מות המלך, והשר ישמעאל הוסר מפקודתו, לא נעשה עוד מאומה בדבר הזה ואיש לא עמד לנקום נקמת דם האומללים השפוץ כמים.

מאיספאהאן

(1) בספרו של החכם דיטטער וחברת ג' חלק ח' גר 103 נחלל צ"ד יהודי מעשער כדברים האלה: נעיר מעשער נחלל חלל חשפחות יהודים אשר נכזים הם ופגלים נעניי המושנים. אינם נעירים גם לא ינניס נעיר אחיהם היושבים נעירלן ואוספאלן, אשר שם וחסרם חונבל חלל כאשר הוא בכוח ארצות איירופא. — נעיר מעשער אין ליהודי להניג כך דגלו על אהדת קודש למושבים, דמי הדמלח סגורים לפניהם, וגם חוכמים לשאת חלגת אהדת על ראשם, וטגלה דניקל על נגדיהם להנדיס לדרלון חיתר המושנים. אין לאיש יהודי להשיג חכה על חיק חכמו הפרסי, ונעירי הנעיר הפרסיים יסליכו אבנים ויגשדו על היהודי ההולך לפי תומו ואין חומה ביניהם. נבית תפלתם חתללים בלשון פרסית, אין קוראים במידתם נשמת ונצחית, נבית תפלתם יכבו ראשיהם נחניל לכן ופניהם נגד ירושלים, והכהן שלהם מחזיק ספר תורה נודיגו. נבית עקד ספריהם נחללו חושים הימקות חכמרי תורתם נבוכות על חנילות חקלך דיעפאלען.

מאיספאהאן לקאשאן מהלך ששה ימים, העיר קאשאן נודעת ע"י כתי המלאכה למשי אשר בה. שם ראיתי טליתים מהיורדים מאד ואחד מהם קנתי ושלחתי לעיר מולדתי. מאה ושמונים משפחות מב"י מצאתי שמה, וכולם רוכצים תחת משאם, בערב יום השבת באתי שמה וחפצנו לנוח שמה כל יום השבת. כל בני ארחת הנוסעים תקעו אהליהם מחוץ לשערי העיר, ואני שאלתי להראות לי את המקום אשר שם יגורו היהודים, ורק הצנתי רגלי על אדמת העיר ויסובכני נערים רבים מדלת עם הארץ, וימטירו עלי אבנים ועפר ויתנו עלי בקולם „גיאור!“ [כלכל]. כגרי איירופא אשר לבשתי טשכו עלי קללחם וחמתם:

לא הרהבתי להשיב חרפתם אל חיקם, בירעי כי מרה תהי' אחריתי, ע"כ נתתי גוי למיכס עד אשר באתי אל בית הרב של היהודים הנשיא מרדכי הי"ו. ככה גדלה משטמת הפרסים לאנשים נכרים!).

הנשיא קבלני בכבוד גדול, וכל בני העדה שמחו לקראתי. ביום המחרת לבשתי בגדים כמנהג ארצות הקדם ויצאתי החוצה, והנה פגע בי אחד מן הנוסעים אשר ארחתו בחברתם, ויקרא בקול לאמר: הכלב הזה איש יהודי הוא! וימחר ויודיע זאת אל ראש ארחת הנוסעים, וגם הגיד אל הנוסעים האחרים אשר כלם פה אחד ענו ואמרו כי טמאתי את מחנם. כצאת השבת שבתי אל מקומי מחוץ לשער לבוש בכגרי האיירופאיים והנה מהומה ומכונה גדולה בין הנוסעים אצל השער, ואחרי רגעים שכרוהו ויקראו בקול „אנה פנה היהודי? הבה נכנו נפש!“ ראש הנוסעים מהר לחת לי כגרי פרס, ויחביאני בהרמינו [אוהל נשיו] ויסגור הדלת בעדי. אחרי כן יצא לקראת המון העם הסוער ויאמר להם „מה תחפצו? לא היה בזה יהודי!“ אך המון העם לא פנו לדבריו ויסבכו את כל המחנה ויחפשו אחרי ככל מקום. אך במקום מחבואי לא באו כי קרוש המקום בעיניהם ולא יחללוהו. ואחרי אשר בקשוני ולא מצאוני שבו בפחי נפש. ואחרי אשר שקטה המהומה, הביאני ראש הנוסעים אל בור אחד לא רחוק מן המחנה ויעצני לרדת ולהסתתר בו עד אשר תעבור המחנה על פני וכן עשיתי. כחצות הלילה עברה ארחת הנוסעים אשר נסעה לטעהראן ונצלתי.

במרחק מהלך חמשה ימים לרוח צפונית מזרחית מעיר קאשאן עומדת עיר יעצר הנודעת ע"י הטטפות היקרות הנעשית בה. שם מצאתי מאה וחמשים משפחות מב"י הסובלים עול קשה מנשוא. לא יכולתי לכקר את העיר ההיא כי היה הדרך נחוץ לפני, אבל שמעתי אודות היהודים שם מנוסעים אחרים אשר פגשתי.

לב.

עיר טהעראן.

עיר טהעראן היא קרית ממלכת פרס, ובה נמצאים לערך חמש מאות משפחות מאחב"י. ויש להם שמונה בתי כנסיות וכמה רבנים, ומצבם המדיני טוב הוא לערך טעם אהיהם ביתר ערי המחוזות בהיותם תחת השגחת הממשלה העלוונה, ואינם נתונים למשיסה בידי פחות המחוזות העוישים ביהודים כרצונם. וסבה אחת למצבם הטוב בעיר המלוכה תוכל היות

(1) בתלמוד חב"י נרבות פ"ט חסדה ד' דף ס' נמצאת ברכה אשר יתפלל האיש בבואו ונצלחמו מן העיר. ואולי גם בנתיים ההם הייתה סכנה לאיש יהודי בבואו לעיר כאשר הוא בנתיים האלה בניקיונות המכרים.

להיות כאשר אבי המלך אשר ימלוך עתה כארץ היה לו אשה עבריה בין יתר נשיו. רובם עוסקים במסחר וכיחור בפנינים ואבני נזר. כמה מהם עושים כמלאכת אבנים יקרות, חורשי אבן, ורופאים.

אבי המלך היה מנהגו בעת חייו לבא כפעם בפעם אל חלף העיר מקום מושב היהודים, ובכל פעם בואו יצאו כל היהודים לקראתו לקדם פניו וישחטו לכבודו כבשות לבנות ויחלקו בשן לעני הערה.

יורי היום נקרא נקראתי לפני יועצי המלך להגיד להם דעתי בענין אחד הנוגע לכ"י. ומעשה שהיה כך היה. שני אחים עברים היו בעיר שיראץ שם האחד מולאה רבי, ושם השני מולאה יצחק. שניהם היו רבנים. ויקר מקרה והראשון משני האחים הנזכרים המיר דתו. האיש הזה נדע להיות אחד מחכמי הרבנים היותר גדולים ונכבדים בכל הממלכה, ולואו עמד בחצר המלך וימציא חן וחסד לפניו. ויתאמץ להבאיש את ריח היהודים בעיני המלך והשרים ויסתם לכלות חמם בהם, ואח"כ הבטיח ליהודים להיות בעולם אם יתנו לו כסף והזהב. לעורר את משטמת הממשלה על היהודים השחמט באוזה מקראות טכתבי הקדש ויבאם באופן הררוש לחפצו בין שאר הדברים העיר גם על המקרא: לא תשך לאחדך נשך כסף נשך אוכל, נשך כל דבר אשר ישך. לנכרי תשך ולאחיד לא תשך [דברים כ"ג כ].

עקב הדבר הזה נקרא נקרא לפני שרי המלוכה הרב מטעהראן הוא מולאה נחמים, והנשיא אגא אבני וכל נכבדי העדה לבאר להם פירוש הדברים הנזכרים. כבואם לפני השרים הגידו כי ידעוהם ככה"ק איננה גדולה כ"כ להיות ביכלתם לבאר הדברים כיאות, ובכל ארץ פרס אין גם אחד מכל הרבנים אשר יש לאל ידו להבין מוצא הדברים, אך חכם אחד בא זה לא כביר לעיר מבית אל מקדש [ירושלים] והוא חכם לבוא עד חכונה ביאור המקרא הזה. מהשבתם היתה עלי. וחיש באו מלאכים לקרוא לי לבוא לפני השרים. אחרי פקדחם לא שנית, אבל כאשר באתי, קודם כל דבר הנחתי לפניהם מכתב חעודה מציר ממלכת רוסיא הנכבד מאד בעיני הממשלה, והידעתי להם אשר כהיותי איש אייראפי אין לי לסור למשמעת שום ממלכה אחרת בלתי הסכמת ציר ממשלת ארץ מולדתי; בכל זאת לכבוד נחשב לי להקרא לפני האספה הנכבדה הזאת והנני נכון לסור למשמעתם כדבר הנדרש. וכאשר הציעו לפני הדבר אמרתי קבל עם ועדה לבלתי חת, כי הפירוש של המומר על הכתוב שך וכזב, וכי בארצות איירופא גם הנערים הקטנים המחילים בלסוד המקרא יודעים לבאר הכתוב יותר טוב ממנו. ובארתי להם הכתוב לפי הביאורים של גדולי המבארים ודברי הפיקו רצון מאד כל הנאספים. גם העירותי כי המנהג באיירופא לכתוב דברי ענין כזה בספר להזיז למשטמת לדור אחרון. ויענו לי כי הדבר הזה איננו שוה בנוק הזמן הנדרש לכתובה. כל אלה הדברים נעשו ע"י המתורגמן מולאה יאקאב. אחרי כלור הדבר נשאלתי מהשרים אם ידעתי את הבאראן פאן ראטשילד, כי שמעו שמיעה כי יש באיירופא משפחה אחת עשירה מאד הנקראת בשם הזה, וכני המשפחה נכבדים מאד בעיני כל מלכי איירופא, ואם אמת הדבר מדוע לא ימהרו לבוא לישע אחיהם הנה? ואען להם: כי ידעתי פנים אל פנים רק את השר ראטשילד אשר ישב בשנת 1845 בעיר וויען. ובאייראפא אינם יודעים מצב הרע של בני ישראל בארץ הזאת כהיות היהודים בארצות איירופא שלווים ושוקטים על שמריהם תחת שבט מלכיהם הטובים והישרים. — ובוה כלו דברי הויכוח;

ארמון המלך והיכלי הצירים מממלכות רוסיא ובריטניא עומדים כחלק מיוחד מן העיר הנפדד מיתר חלקי העיר ע"י חפירה גדולה ועליה גשר אשר יוכל למוש ממקומו לעת הנדרש ועל זה האופן יגינו על עצמם יושבי חלק הנזכר כעת אשר חפרוץ מריבה בעיר. ארמון המלך נבנה לפי מערכת הבניה של הערביים, ולו שערים גדולים ופתחותיהם דומים לפתחי בתי האסורים שלנו. שער אחד משערים הנזכרים מפנה העירה ושער השני פונה להיכלי הצירים ושניהם כאחד מוליכים להצר ארמון המלך החצון. וכאשר יבא איש אל החצר יתראו לעיניו שני אולמים גדולים ובאחד מהם עומד כס המלוכה. שתי פעמים בשנה יבא המלך אל האולם הזה לקבל אותות הכבוד מידי הסרים למשמעתו, ודרך הדר זכוכית העומד ליד הפתח יראוהו עבדיו הנאמנים. כסא המלוכה עשוי מאבן שיש אחת ארכה חמש עשרה ורחבה עשר רגל. הכסא ינשא על שתיים עשר מצבות אבני שיש הנחצבות בחמוניות נשים העומדות סדורות כארבע טורים אצל ארבע פנותיו. כמה מדרגות לכסא המעוטר באבני נזר הכתנוססות בו כתפארת מעשה הושב עד להפליא. ולפי הנשמע ישבו על הכסא הזה כל מלכי פרס מימי עולם ושנים קדמוניות. היכל-הכסא סגור כל ימי השנה מלבד כימים הנזכרים; בכל זאת הרשורה נתונה לאורחים לבא אל תוכו. ועל ד"ז צלחה גם לי לראותו. כהיכל השני מצוירות על קירותיו חבניות כל מלכי פרס.

מסחר עיר טעהראן גדול מאד. רחובותיה מרוצפות באבנים, ובתיה לעומת הרחובות אין להם חלונות. הנויותיה ושוקיה גדולות מאד. ומלבד הפרסיים נמצאו בעיר גם נוצרים ויהודים רבים.

לג.

הצמדאן.

בעיר המלוכה טעהראן נתעכתי שלשה ירחים, ומשם עברתי ללכת לעיר המאדאן הדרך לשם ילך במדבר גדול מהלך שנים עשר יום. לפי עצת ציר הרוסי לבשתי בגדים כמנהג עמי רוסיא, כי מאד ומאד נשמעים דברי ממשלת רוסיא בארץ פרס. גם שני אנשים ילדי ארץ רוסיא ארחו לחברה אתי בתוך ארחת הנוסעים. ביים הרביעי לנסיעתנו נפידנו איש מעל אהיו ופתאום שמענו רעש אחרינו כי התנפלו עלינו חבר שוודים. כל אחד מהנוסעים אחז בחרב, אך אני וכמה מהנוסעים נפלנו שבי בידם. עשרה מהשוודים הוליכונו על אחד ההרים והנשארים נשארו ללחום את הנוסעים. וחלינו אותנו מתחלה למקום אחד לא רחוק ממקום המלחמה. איזה מהפרסיים השכנים ברחו ומלטו ברגע אשר שוכנו נתרחקו זה מזה, וימהרו שמונה מהשוודים לדרוף אחריהם, ונשארתני אני ושני הרוסיים תחת השגחת שני השוודים, ונמהרו גם אנהנו להחיש מפלט לנו. אכן שני השוודים דלקו אחרינו, ונסב פנינו אליהם, ונהרגו את האחד ואת השני לקחנו כשבי ונשב אתו אל ארחת הנוסעים. הלוחמים לא נצחו זה ארר זה, וע"כ החלו לעשיר שלום ביניהם. ואחרית הדבר היתה כי נתנו כסף כפורים להשוודים, והשכנים נתחלפו זה בזה ואחרי עבור שתיים עשרה שעות מהתחלת המלחמה נסענו לדרכנו.

אני ושני הרוסיים מצאנו הן בעיני יתר הנוסעים כי רק ע"י השכוי אשר נפל בירינו צלחה לנו לעשות שלום את השוודים. גם כימים הבאים נתעכבנו

נחעכבנו על הדרך מחמת השודרים אשר התנפלו עלינו אך הסכנות לא היו גדולות כ"כ. בכל הדרך לא נמצא אף בית אחד לניסעים, ונלך במחלות עפר אשר מצאנו בדרך.

בחברה הנוסעים נמצאו כמה פירים אשר היו טעונים ארונות מתים מאנשי פרס העשירים להובילם לקברות בעיר מעשער-עלי מקום אשר שם קבור מיסר חברתם כאשר זכרנו למעלה.

ויהי כלילה אחד באנו למערה אחת אשר היתה לנו למחסה מורם ומגשם שוטף, וארונות המתים הונחו על יד פתח המערה מבחוץ. פתאים נשכרו סלעי צורים מכפת המערה ונפלו כפתח המערה וגדרו בעדנו ולא נצא. אמרנו אברנו: "אבל צלחה בידנו למצוא במערה מקום אחר פתוח לצאת בו וארונות המתים נשארו קבורים תחת הסלעים."

אחרי נסיעת שני ימים הלאה באנו אל נהר שוטף אשר הוא לגכול בין פרס ומדי, ולא מצאנו גשר ולא אניה לעבור והוכרחנו לעבור בו ברגלינו כי לא היה כ"כ עמוק. משם באנו בשלום לעיר המאראן.

המאראן אשר היה מלפנים מושב-קיץ למלך פרס היא אחת מערי הממלכה היותר נכבדות בגלל מסחריה הגדול. לערך חמש מאות משפחות מב"י נמצאו בה⁽¹⁾ ושלשה בתי כנסיות. נשיא העדה הוא מולאה אליהו והנשיא השני ר' אהרן. איש בא בימים הרס פעם חומה עתיקה אשר לו וימצא בין אבניה שני כדים, האחד היה מלא במטבעות זהב והשני בשל כסף וגם הוגד לי כי לא מקרה זה הוא ויקרה לפעמים רבות כדבר הזה. ראיתי מעשה ונוכרתי המאמר במדרש רבה מרבי שמעון בן יוחאי (ג' י"ז) ובילקוט (ג' ה') ומה שמוכא במקומות ההם כדבר הטמנת כסף וקרה עוד לעת כזאת בארצות הקדם.

בפנים מחומות העיר סמוך לקצה גבולה עומד בנין גדול ומהודר ובו חדר אחד. בחדר ההוא נמצאים שני קברים הנפרדים זה מזה ע"י שכיל צר ההולך בין שניהם ועליהם יתנשאו שתי כפות מכוסות באדרות יקרות ועליה כתובים טורים אחדים בעברית, ורק שני שמות מהם נכרים, השם האחד מצד שמאל אסתר, ומצד ימין מרדכי.

הבנין ההוא הוא קנין לעדת ישראל שמה. פעם אחת כהודש יבואו שם היהודים להתחפף, ובחג הפורים יקראו שם את המגילה, וכאשר יבואו אל הכתובים הנוגעים ביחוד למרדכי ואסתר, אז מכים כל בני העדה בחזקת היד על כפות הקברים, כאלו יחפצו להגיד כזה לאמר: פה מינחים אלה אשר הצילו את אבותינו⁽²⁾.

רעה כי תהיה בעיר, או כי יפחדו היהודים מאיזה סכנה הנשקפת להם, אז יקריבו כבשים על יד פתח בית הקברות הזה ובשרם יחלקו לעניים. ויהי היום ויגד לי כי היהודים מקריבים קרבן במקום הנזכר להגן בעד איזה רעה אשר נגד פניהם. — מהרתי להגיד להם כי הולכים הם אחרי ההבל ויהבלו להקריב קרבנות בימים האלה, וכי עבודת אלהים אחרים זו היא עבודתם. וחצלה בידי בפעם הזאת למנוע אותם מדבר אשר יזמו לעשות, ואת מחיר הקרבנות צייתים לתת לעניים, וכן עשו.

היהודים בארץ פרס אומרים כי האמאראן היא עיר שושן הנזכרת בכה"ק כאשר בה נמצאו קברות מרדכי ואסתר. אבל אני אינני

(1) בנימין חפזיסטל נד 61 יוסר כי בימיו היו בה חמשים חלק יהודים, גם יוסר חקנרי מרדכי ואסתר הנחשאים שם.

(2) בנימין חפזיסטל נד 124 — 25 מה שידבר על דברת הקברים האלה.

אינני מאמץ בדבר. מלכי פרס הראשונים נרו בקיץ בעיר האמאדאן, ובחורף בעיר שושן [זוסטר בלשון פרסית] הרחוקה מהאמאדאן מהלך חמשה עשר יום, ואיירה יותר טוב מאויר עיר האמאדאן. וחורבות עיר החורף, זכרונות מפעלי מלכי פרס הקדמונים. יתנו ידים לההשערה הזאת.

במרחק מהלך ארבעה ימים מעיר האמאדאן עומדת עיר קרמנשה ושם מצאתי כארכעים משפחות מכ"י. נשיא העדה הקטנה ההיא, הוא איש-סומות ונבהל להוי. נשען על אמונת ההבל אשר הכתה שורש כלב הפריסיים יצלח חפצו בידו להחזיק לבניהם בדבריו שקר ובלע, ולמען כצוץ בצע כסף יעשה להם קמיעות שונות ושאר סגולות אשר בהבל יסודן, ולשווא שחתי אתו דברי להשיכו מדרכו הרעה ומן ההמס אשר בכפיו. **העיר** היא בצורת וגדולה ומסחרה גדול. שם יעשו אדרות יקרות מאד.

לד.

פרס. חזק ההשכלה, מדות ומוכחני החושים. שוני לנגד.

פרס היא ארץ היותר טובה ענפה ופוריה מכל ארצות התבל. יכול אדמתה וכל הנדרש לחית נפש תושביה כוול גדול עד מאד. מסחרה עולה למעלה ראש, ותוצאות מלאכתה ירבוין. שוירות גדולות יוצאות וכאורת לארץ הזאת לרוב. כל מיני סחורות, אדרות יקר חריטים צעפים מעשה חושב עד להפליא תעשינה בכתי מסחריה. בה ראיתי המון אבני נזר, אשר לא ראיתי כמוהן בכל ארצות תבל. ראש מסחר הארץ הוא ביחוד בידו היהודים. **העמים** היושבים בימים האלה בארצות אשר משל עליהן סלך כורש בשנים קדמוניות נחלקים לשלשה ראשים: מושלמנים, ארמניים והיהודים. הראש הראשון נחשב אל כת "אלי" הנזכרת. אל עצמת הנביא הזה גם יתר המחמידים מוכרחים לכוף ראשם. בני הכת הזאת בעת עבודתם יכריעו ברך ויגעו במצחם כאבן קטנה או חתיכת עץ או עצם. לפי ההשערה המנהג הזה הוא שריד עבודה אלילים אשר היתה נהוגה אצלם בימים קדמונים.

אמונת ההבל השוררת בין עמי הקדם תשלוט שלטת גם בארץ פרס; המה מאמינים בכח וגבורה אשר נתן בידי רוחות רעות לכלע ולהשחית לאדם, ועושים כמה דברי הכל להשביע את הרוחות האלה מבלי עשות להם רעה. יד האמונה הזאת חזקה גם על היהודים שם. כי יחלה איש יאמינו כי רוח רעה דבקה בו, ואינם יודעים מרפאות אחרות מלבד השבעות וקמיעות, ועושים על זה האופן. לוקחים שבעה קערות וממלאים אותן במיני מאכלים שונים ומניחים אותן בכית-הרחצה, וסגרים דלתותיה כל הלילה. ואם יחסר מעט מן המאכלים ליום מחרתו, או יאמינו כי השרים נחרו במאכלים ההם, זה להם לעדה כי יעזבו את החולה ולא ירעו לו עוד; ואם לא יחסר מאומה מהמאכלים אשר בקערות או נחרץ המשפט כי אין עוד תרופה למחלת החולה. — מצאתי נפשי מתייבשת לנסות דברי טעם אל אחי ב"י שמה להראות להם כי חולכים בזה אחרי ההבל, וכי יחטאו בזה לאל השמים רופא חולי כל בשר אשר רק בידו עתותי כל איש. ויענו ויאמר לי: מי הוא זה ואי זה הוא אשר ישלח ידו אל המאכלים הסגורים כל הלילה בהותם צר אם לא יד השרים ושעירי לילה אשר לא יבצר מהם מאומה? אולי יד אוזה עכבר היתה כמעל הזה? עניתם כצחוק. ואף כי כבדוני מאד, בכל זאת לא צלח חפצי בידו לכער האמונה

האמונה ההבלית הזאת מקרב לכם. הפרסים המה בעלי תואר פנים ואנשי מדות. גבה לכם מאד, ותכלית שנאה ישנאו את כל איש נכר הארץ, ירוק יורקים בפניו, וגם מנהג נחשב להם לירוק על כותלי בתיהם בפנים. האנשים לובשים מעיל בכתי זרוע ארוכים וצרים מאד, מכנסיים רחבים כמנהג איירופא, מלבוש ארוך תחת המעיל הנקרא בלשונם אנטרא המגיע עד הרגלים. ועל ראשם מצנפת נכיתה מעור כבשים. מגדלים זקן ארוך וצובעים אותו בצבע אדום, את שער הראש מנלחים ומשאירים פאות ארוכות משני צדי הפדחת.

הנשים נשאות מלבוש ממשי או שיש הפתוח נגד הלב ומגיע עד הירך, ואזני רכוסים מכנסיים רחבים מאד. את הצואר, הידים ורגלים תקשטנה בכל מני קשטים. כצאחז החיצה מתכסות כצעף לבן. גם היהודים שם לובשים כמנהג יתר העם מלבד הנשים שנישאות צעיף שחור ולא לבן לאות דראון וכו'. נשי פרס מיכשרות לכל עבדות נשים ואהבות המלאכה וכל אדמות היקרות הנודעות כתבל יריחן חעשינה. הפרסיים אינם יודעים את עלים המזרזים שלנו וכלם מעשנים את טין הטאמבאקא ושוחים טהעע הרבה מאד ואוכלים כאצבעות ידיהם. כתייה פנימה מקושטים באדרות יקרות, וקירות הכתים כמראית הצוכאות.

בכל עיר ועיר נמצא בנין אחד מוקף חומב וכו נקבר אחד מקרובי או תלמידי נביאם, "אלי". הבנינים האלה הם מקומות טקלט לכל איש המפחד מחגרת יד המשפט. והיה כי ינום אל אחד מהבנינים האלה לא חאונה לו כל רעה. היהודים והנוצרים ימצאו מחסה בכית האכנות [מושל העיר] אשר גם שם מקום טקלט לפועלי און. אבל השופטים יכולים להוליך את הפיזשעים ממקום למקום והיה אם ירשיעו השופטים את הרשע או ישאר בבית הטקלט כל הימים אשר נחרץ משפטו לשבת בכית האסורים או עד מות הכתן הגדול בעירו, ואז יצא נקי.

יש מנהג מזר אצל הפרסיים אשר אם יתן איש ספר כריתות לאשתו ואח"כ יחפוץ לקחתה שנית, מוכרחת היא להנשא לאיש אחר ולהפטר גם ממנו טרם תוכל לשוב אל בעלה הראשון. היום אשר בו איש יהודי ימיר דתו היא יום משתה ושמחה להם. אחרי אשר יבין היהודי את עצמו לקבלת דתם ע"י נקיות וטהרה הנדרשת לזה, ילבישוהו מחלצות ויובל בשמחות וגיל אל בית חפלתם ושם יקדם הכהן הגדול פניו, ויקרא לו שם חדש אשר פיו יקבנו, אחרי כן ירכיבוהו על סוס הקשוט בעדי עדיים, ויוליכוהו בקול המון חוגג כתופים ובמחולות בחיצות העיר, וכל אחד יברכהו ונותנים לו מתנות.

בירח נאוועמבער או דעצעמבער ככל שנה יתאספו בני הכת, "אלי" במקום מיוחד שזים או שלש שעות בכל יום כמישך ירח ימים לעבוד עבורתם לזכרון יום טחת משיחם, "אלי" אשר הומת לפי דכריהם ע"י איש יהודי. בשלשת ימים האחרונים מזמרים שירי עצב. ואם ירהב איש יהודי בימים ההם להתראות החיצה אז דמו בראשו כי ירצחוהו נפש באין מציל.

הנוצרים בפ"ס שוחים כוס היהודים, ועוד חיפשה נחן ליהודים בעניני המסחר יותר כאל הנוצרים ואין לשום נוצרי או יהודי להיות לו עכרים. אחי כ"י בפ"ס בקשוני פעמים רבות להודיע מצבכם כאירופא. והנני ממלא בקשתם כפרק הכא.

לה.

מצב היהודים בארץ פרס.

כל היהודים גרי ארץ פרס אימרים פה אחד כי הם מצאצאי עשרת השבטים מגלות ממלכת ישראל. ואף אם נמצאו ביניהם כמה משבטי יהודה ובנימין, אבל בלא תפונה רובם הם מעשרת השבטים, ולהיות לעדה על אמתת הדבר הזה הוא: כי אין בידם ספרי החלמוד, ולפי ההשערה נתישבו שם במאה הראשונה אחרי חורבן בית המקדש הראשון. הן אמנם יודעים המה לקרות עברית ומתפללים בלשון, גם ראיתי אצל כמה מנשיאיהם את ספרי החלמוד ושילחן העד וסדורי ההלכות, אך כל אלה הניעו לידם זה לא כבוד מעיר כנדה. מספר הנשים ימעט בארץ פרס מערך מספרן בשאר ארצות אחר, ולואת גם תכבדנה ביתר שאת. מספר האנשים הנשואים כל ימיהם באין אשה רב מאד. כי אם חשקה נפש איש צעיר לימים לקחת לו אשה מוכרח הוא לקנותה מדוי אכזה הדורש הן רב מחירה אשר לרוב יכבד הדבר לאיש אשר אין ידו משנת. ימים אחרים קודם הנשיאין יעשה האיש משתה לאוהביו וקרוביו, וביום המועד ילך החתן ומרעיו אל בית אבי הכלה, ושם יברכם הרב בכרכת הנשיאין, ואחרי כן ישיב הבעל אל ביתו בלילת אוהביו וישמחו שם כתופים וכמחילות. בשעה העשירית בערב ילך הבעל ויורידו אל נוח רעייתו אשר תצא לקראתו בחברת קרובי אכזה עד מפזן ביחה, ובהצגה כף הנלה על המפזן, יסובכו קרובי בעלה ואח"כ יבאו כלם יחד אל הבית בקול המון חונג. — עפ"י רוב ישאו האנשים להם נשים כהיותם בני חמש ועשרים עד חמשה ושלשים שנה. והנשים כהיותן עשרים עד עשרים ושתים שנה.

כל איש אשר הוכח במחלה, יאמינו כי רוח רעה דבק בו, ורפואתו הוא לבקר הרע מקרבו, וכאשר הרימוני קולי ואקרא נגד מנהג ההבל הזה ענו ואמרו לי, כי קבלה נישנת היא בידם ולא יסורו ממנה. — יש מהיהודים אשר חננם ר' בעושר רב; אך עשרים שמר לפעמים לרעתם, ומיכריהם לטמן הונם ולהעלימו כדרך עמל ואין. ככלל רובצים היהודים בפרס חתת משא תלאות עד כי כשל כחם.

(א) בכל הארץ מוכריהם היהודים לגור כחלק מיוחד מהעיר, נפרדים ונכדלים מיתר החושבים, כי נחשבים [היהודים] בעיניהם כטמאים אשר כל הניגע בהם לא ינקה, ע"כ "צא טמא!" יקראו ליהודי וישמרו נפשם לכלי קרוב אליו.

(ב) אין רשות ליהודי למכור סחירתו כחנות או ברחוב גם בטקום אשר גר שם, ויכול לסחור רק במני כשמים וסמי רפואות ואבנים טיבות ולא בדבר אחר.

(ג) בהאמן הפרסים היות טומאת היהודי בשיליו, ע"כ יעיקו אותו בשאט נפש בכל אשר לאל ידם. איש עברי כי ירחיק עון להציג כף הנלו ברחוב אשר שם הפרסים נחתים, היש ישליכו עליו אבנים ויעפריתו בעפר. גם לא יוכלו היהודים לצאת מבתיהם בעת ירד הגשם על הארץ. באמור צוריהם מנדיהם, כי ישטף המטר טומאתם וחלאתם על רצפת אבני החצות. ויטמאו כפות רגליהם [הפרסים] בעצדם בעקבות היהודים.

(ד) כי יצא איש עברי החוצה בעת נחך המטר ארצה יפגע בו איש מעם הארץ או יתנפל עליו בזעם, ירוק בפניו, ויכהו מכורח חדרו בטן, ולפעמים יפול שרוד לרגליו.

(ה) כי יכה הפרסי את איש עברי נפש, וגואלי דם הנרצח יוכלו להקים שני עדים פרסיים אשר יעידו על דבר הרצח, או כופר יישת על הרצח ופללו השופט לשלם כסף כער חיי הנרצח סך שש מאות פיאסטער. ואם אין לאל יד גואלי הדם להביא שנים עבדים כאלה ונכה המכה, אף אם נעשתה התועבה לעין השמש בחצות העיר.

(ו) בשר טרפה אחרי נשחט כהלכה, לא יוכל היהודי למכור אל הפרסי והשוחטים קבור יקברו הבשר, כי גם הנוצרים לא יקנו בשר טרפה מן היהודים ביראתם מלעג הפרסיים עליהם אודות הדבר הזה. כבוא היהודי אל חנות הפרסי לקנות דבר מה, לא ירשה לו לשום עין על הדבר הנדרש לו, אך יעמוד מרחוק וידווש את מחירו, ואם עפ"י מקרה חגע בו ידו, עליו לקנותו במחיר אשר יושת עליו מבעליו אף אם יעלה עשר פעמים על שויו. (ז) לפעמים יבאו הפרסיים בבית איש יהודי ולקחו בחזקה מכל הבא בידם. ואזי לו ליהודי אם יעמוד נגדם להציל הונו מידם, כי ירצוהו נפש באין מידם מציל.

מריכר כי תהי' בין איש יהודי ופרסי, או יסחכנהו אל השופט, ואם יביא הפרסי שנים עדים [אשר לא יקשה עליו הדבר לעשותו] כי נגע היהודי בכבודו, וענשו השופט כסף רב ואם קצרה יד האומללים לשלם או ארבעים יכנו בלא חמלה; ואם יצעק האומלל מסכת כאבו הנורא, אף אם יתאנה בקול דממה דקה, או המכית הראשונות תפולנה ויחלו לספור מחדש.

(ט) גם נערי העברים הקטנים בהצותם את נערי הפרסיים יוסחבו לבית המשפט ויוכנו מכות הדרי בטן.

(י) כי יתראה היהודי בחצות העיר במשך שלשת ימי אכלו של "אלי" מחוקקם או אחת דתו להמית.

(יא) ככל עת ובכל שעה מחשבים הפרסיים מחשבות רעות על היהודים להרע להם; כל יום קללחו מרובה משל חבירו, מטילים עליהם מסים קשים חדשים לבקרים, כאשר באמת מראש ומקדם יסיד כל קנאת הדת ורשע כסל הוא: הית-נפש [אייגעננטשן] והאמונה היא לרוב לכסית עינים לעולל¹¹ בשמה עלילות ברשע להטית משפט גבר.

מן מוצא הדברים האלה יראה הקירא מה גדלו התלאות והצרות אשר כתומן באו אל אחב"י גרי ארץ פרס. אמנם רק בדרך אחד יתנחמו האומללים האלה בידעם אמונת הפרסיים ביושר לכניהם בכל ענין הנוגע למסחר וקנין, וכיטחים בדבריהם הנאמרים באמת וצדק. הרופאים מבני עמנו אשר שם, להם יתר שאת על רופאי עמי הארץ, ויכבדום וינשאות טאר ואלה הרופאים מב"י מנסים לדבר דבר אהיהם הנדבאים בכל אשר יש לאל ידם, בהיות דבריהם נשמעים מאד אצל אצילי ושרי הארץ, ולולי זאת, כמעט לא היתה להם תקומה חלילה. מזה נראה לדעת כי דבר ד' יקום לעולם. הוא הדבר אשר הבטיח ביד נאמן כיתו "גם בהיותם בארץ אויביהם כו". גם הנוצרים היושבים בארץ פרס עשוקים ורצוצים טאר אשר כמעט ישוו תלאתיהם יחד וזה לפני ימים לא ככירים הפילו הנוצרים משם את תחינתם לפני כבוד האפיפיור ברומא לעשות מה לטובתם להקל עולם אבל עד לעת כזאת לא עלתה ארוכה למכתם. זאת תכלית שנאת-הרעת הזה פריה.

בשוכי מאפריקא, אחרי אשר הוצאתי לאור את ספר מסעותי בלשון צרפת בעיר פאריס הכירה כשנת חרט"ו מהרתי למלא בקשת אחב"י הרובצים תחרת משאם בארץ פרס, וערכתני שאלתי ובקשתי בדבר אחי האומללים הנוזרים אל הדת כבוד מלכות הסולטאן מחיגרמה, ואל כבוד הקיסר

הקיסר מצרפת נאפאליון השלישי, ונגזר אל הדרת מלכת בריטניה יר"ה ותנשא ממשלתם, ויתן ד' בלכם למשיך חוט חסדם גם אל אב"י האימללים בארץ שביחם.

ואלה הדברים אשר אמרתי עם הספר אל הדרת כבוד הסילטאן יר"ה:
הוד מלכות!

השקיפה נא ממרום כסא מלכותך בעין חסד וחמלה על הטורים האלה אשר יגיש להדום רגליך איש עוכר אורח המור לך, אבל אחד מעבדי הנאמנים מהמן כל העמים אשר מכרכת טובך כלם יתכרכו ויהענגו.

אני הנכבד אשר העמסתי עלי סבל העבירה לעבור בארצות ההן אשר אל עליון אצל מהורך עליך לרעות יושביהן כשריבט ממשלחך. בין המן העמים החוסים תחת צל מלכותך ארון ומלך, התאמצתי לדרוש ולחקור אחר שירי לאום קדום הנודע כחבל על ידי מקרי תולדותיו הנפלאים מיום היותו לגוי, ועיי תלאותיו הרבות והעצומות ולבו הנאמן לדת אבותיו והעשוי לכלי חת מכל הצורות אשר עברו עליו; ואחרי כל הדרישות והחקירות להתחקות על שרשי רגלי צאצאי עשרת שבטי ישראל אשר לא נודעו עקבותם עד היום, מצאתי את עצמי מחויב להודיע בריבים את היצאות פרי עמלי ויריעותי אשר קנתי לי במשך ימי מסעותי. זה שנים רבות, גורל בני עמי, עבדים נאמנים לכסא מלכותך, היה גם גורלי ודמעות בתי עיני כדמעותיהם מסכתי, אחרי כי לא היה לאל ידי למחות מעל פניהם. שארית נחמתי אשר נחמתי את אחי הרוכצים תחת משאם היתה הכטחת: להרים קילי כשיפ' להגיד קשט אמרי אמר ממצבם הנורא ולהתאמץ בכל עוז אשר קילי זה יעל לפני כסא כבוד מלכותך ארון רם ונשא!

אמנם עוד טרם הגשתי תחנתי בעד אחי האימללים הטחה ההשנחה העליונה את לבך ארון ומלך להיטיב לחיסי שבטך עיי פחשנן כתב הדת האטריהומאיום, אשר יצא מלפניך, ואשר יש בכחו, להיטיב גם מצב אחי ב"י היושבים בארצות ממשלחך. אך מה יאריך הזמן עד אשר יאירו קרני החוקים הטובים החדשים גם במקומות הרחוקים מאד מאד מקריה משכן כבוד כסאך! טעי ירח שמש צדקה וחשועה בכנפיו גם אל אלה מאחי הנאנחים והנרכאים היושבים בהרי קורדיסטאן מפוזרים ומפוזרים בין עמי ההרים, מקום לא תבוא שם רגל נוסע לנוד על שכרם ולככות על ענינם הנורא, מקום אשר יחיו שם חיי כסל ובערות, נחנינם נחנינם לבו ולמשסה בידי העמים אשר סביבותיהם אשר אין כמעט אלוף לראשם לשיח מחג ורמן בפי חשוקתם הכלתי מונבלת לשלול שלל ולכח בו, אשר רק את היהודים האימללים שמו למטרה לחציהם השנונים ואין מידם מציל!

מי לא ידע כי לבך הטוב מלא רגשי חסד וחמלה להיטיב לכל העמים הסרים למשמעתך! ועל רצונך הטוב אנו נשענים כעל צדקת מלך מלכי המלכים היושבי בשמים אשר עמד לימין כל מפעלות צדקותיך לנהל את עבדיך הנאמנים בדרך ישרה לטובם ואשם כל הימים.

אחרי אשר הידעתי נאמנה את מצב הרע מאח"י ב"י עוד טרם יצאה פקודתך הטובה "האטריהומאיום" להצלת יושבי ממשלחך, אחרי אשר עברתי בארץ פרס, מקום אשר התלאות והצרות אשר יסבולו שם בני ישראל מוכירים סבלות אבותיהם בארץ מצרים וגלות כבל, הצעתי פרכת גורל ענים ומרודיהם במחברתי זאת אשר הנני מגישה בזה לרגלי כסאך כבוד מלכותך.

ענינים

ענינים אחרים ממצב כ"י שם הם באמרו נוראים מאד, ושיום הם להודיע ולהגלות בקהל רב [קורדיסטאן צר 61, 64—66; פרס צר' 160, 226].

אני החחום למטרה מדבר רק בשמי; ומדי דברי הנני ממלא חוב גדול והבטחה קדושה בהרימי קולי לטובת מספר רב מאנשים מדוכאים, עשוקים ורצוצים על לא חמס בכפס, אנשים אשר עניהם נשואות חמיר לעזרה אל מבין כסאד אדון ומלך אשר על כל המלכים מאד נעלית. ועל יקרת גדולתך כל בני חבל יתפלאו בהיותך פה בארץ ציר ההשגחה העליונה אשר חכלכל כל דברך בצדק ומשפט וכל מעגלך בדערה והשכל חכונ. **אם** יהיה אלהים עמדי ושמרני ויעמוד לימיני בדוך אשר הנני הולך עליה עוד הפעם לשוב ולעבור בארצות חבל לדרוש את שלום אחי הנפוצים בכל רוח, ויגלגל זכות גדול כזה על ידי לעורר את לבן אדוני המלך לשים עין לטובה על אחי האומללים בארצות קורדיסטאן, אזיאמר לי לבני: "רב לך! דבר גדול עשית מאין ערוך אליו, וזה שכר טוב מאין למעלה מסט על כל עמלך אשר עמלת ימים רבים." סלח נא אדון ומלך, אם דברי לעו, כי איככה אוכל מצוא דברים ראויים ונכונים להלביש כמו את כל הנינוי לבני אשר ירחש בכבודך וגדלך הנעלה על כל דבור ואמר! ואני אך תפלה לשובן שחקים לסוכך עליך ככנפי חסדיו הנאמנים ולמלא כל משאלות לבך סלה.

פאריז, 12 יוני 1856. י. י. בנימין השני.

גם מכתבי הבקשה אשר ערכתי אל כבוד קזר צרפת ומלכת בריטניא יר"ה היו דומים כמעט בסגנון לשונם אל המכתב אשר ערכתי אל הסולטאן יר"ה מלכר איזה שניים קטנים הכרחיים. אל קזר צרפת שלחתי בער אשר שלחתי אל כבוד הסולטאן, ואל מלכת בריטניא כיום 22 פעברואר שנת 1857 למ"ה.

מכתבי אל הסולטאן שלחתי ביד הסוחר הנודע לעב קויפמאן מנאלאטא בקאנסטאנטניאפעל, ואל מלכת בריטניא ע"י ציר הטמלכה הואת היושב בעיר פאריז. ואל קזר צרפת מסרתי כעצמי כחצר המלוכה.

לו.

הגיון לבי מן מוצא הדברים.

בימי ילדותי שמעתי פעמים רבות מדברים אדות עשרת השבטים היושבים על היריחושוך, מקום קרני השמש לא יהלו שם אורם ולילה אור בעדם. גם שמעתי מספרים כי יש להם שמה "פמלכה מיוחדת, ותחרת ממשלת מלכיהם ושריהם מתנהגים במנהגי בני ישראל אשר נהגו כם בהיותם שלמים ושקטים על שמריהם בארץ הנבחרת, בעוד אשר אנחנו שרירי זרע "שבטי יהודה ובנימין נאנחים ונרכאים בארצות גלותנו חחת עול כבד אשר נוטל עלינו מדי העמים צוררנו ומגדירנו.

כאשר צאתי מימי הילדות החילותי להעמיק ולהתבונן בספרי נביאי קדשנו, ומצאתי כי שבטי ישראל חמיר הרעו והשחיתו מעלליהם יותר משבטי יהודה ובנימין, ואמרתי בלבי: ד' הוא הצדיק ומקור כל טוב, ומדוע ייטיב לרעים אשר השחיתו דרכם, ויעניש הטובים והשרים? מן העת

העת ההיא והלאה נשחה אמונתי בספורייהמון בענינים האלה, וכיוצא
כי לא יכולתי להציל דבר אמת בזה בשום מקום מכחבי קדשנו, ואמרת
כלבי, כי אך על ידי מראה עינים האמת יורה דרכו, ומני אז ענה רעיון
המסעות כלבי ולא הרפה ממני עוד.

אחרי עבור ימים רבים והרעיון הנטמן "בחוובי יצא לאור עולכם על ידי
הפעולה, מצאתי את אשר בקשר נפשי מעודי להפיץ מעט אור
על חשכת ענין הנדרש, והנה זה מצאתי: נורלנו אנחנו זרע שכתי יהודה
ובנימין הוא גם כן נורל זרע עשרת השבטים. כאשר נגרשנו מאדמתנו
לארץ אחרת, כן גם הטה נגלו מארץ מולדתם והלכו מארץ לארץ למצוא
מקום מפלט להנצל מהצרות והתלאות אשר מצאום למככיר. סוף דבר:
נורל אחד לכלנו, ומכום אחד יחד לרויה שחנינו. אך הברל אחד יש בינינו
וביניהם. כי בימים האלה וכזמן הזה, עת אשר שמש ההשכלה פרץ אורו
באירופא, ולונה זרחו, על יד על יד יכלו העננים, (שנאחדהם וקנאם)
עם בעם מעל שמי ארצותיה, ורוח צח, רוח דעת ואהבת-אדם, עברה
עליהם ותטהרם. לאור הזה נלך גם אנחנו, ומלכי העמים ומושלי הארצות
ימשכו גם עלינו קיי צדקתם וחסדם לבלי יגרע חלקנו מחלק יתר עמי
הארץ לאכול מפרי החוקים הטובים ולשבו "מטובם, בעוד אשר זרע
עשרת השבטים המפוזרים בן העמים הפראים בארצות הקדם חיים חיי
עוני ולחץ בלי חשך זה כמה שנות מאור, וערפלי הבעירות התולחם,
עשוקים ורצוצים כל הימים ואין אומר: השכ.

כל הדברים השנויים בפי בני עמנו בדבר טמשלת "עשרת השבטים
ומלכיהם, חמוכים על אלה הענינים אשר הודעתים בספרי זה במקומו
הראוי. אלה מאחכ" היושבים והנורדים במדבר-ערב עומדים תחת השנחת
מישל [שייק] אשר מקרבם יצא, והמון העם ידמה כי הם מלכים אדירים
ומושלים כבירים כאשר הם בארצות אירופא. כן הוא בדבר שכתי העמים
השוכנים בהררי אפנהאניסטאן אשר יש להם מושלים מיוחדים ולפעמים
ילחמו בחוקה זה עם זה. כל אלה השרישו בקרבנו זה ימים רבים את
האמונה הכוזבת מגדולת וגבורת עשרת השבטים.

דבר אמת הוא אמנם כי יושבים הם בארצות לא נושבות בהררי סלעים
וכפים אשר כמעט לא תעבור שם רגל איש מארץ אחרת. מרחק
מישכם גדול טאר, ותלאות הרבות לנוסע לבא שם תרכינה למעלה ראש
אך בכל זאת אינו מן הנמנעות. את נהר סמבטיון השנור בפי היהודים
באזיה ובאפריקא והמשליך מקרבו אבנים והיוק אש מתוכו כהרים אשר
פיהם חוצב להכות אש להרהיק כל איש זר וכל אויב הבא למקימות ההם
לא ראיתי, אבל עקבות עשרת השבטים נודעו לי ועל שרשי רגליהם החחקתי.

מִרְם אפירה מארץ הקדם, ערש-ילדות מין האדם כלו אשר משם נפוצו
על פני כל האדמה, ארץ אשר ערפלי יבסה ומחשכי קדומים
יסוככוה, וטרם אצא מאחי הרובצים שם תחת "משא תלאות רבות
ועצומות מימי עולם ושנים קדמוניות, אעירה עוד על דברים אחרים הנוגעים
להנוסע למסעותיו בארצות הנזכרות.

הנוסע איש איירופא העוזב ארצות שאננות ומשכנות מכבחים בארצות
איירופא, ואשר לו מהלכים בין אנשי מדע והשכל, בעת הצינו
כפות רגליו על אדמת ארצות הקדם, ידמה כנפשו לראות שמים חדשים
וארץ חדשה לא ידע שחרם מלפנים, ארץ אשר אין לאל ידי לדבר בה
לכל

לכל חוקותיה ומשפטיה כדת וכנכון. על כל צעד וצעד מכשולים שינים ותלאות רבות יקיפוהו מכל עברים, ובכל אשר יעבור הלאה כן ירבו וכן יפרצו. אמנם לא כאלה חלק הנוסע העברי. ככל מקום כואו יקבלוהו אחיו בני עמו בזרועות פתיחות ובאהבה בלתי־מינכלת ואוהות אהבה וכבוד כאלה ימתיקו מרוות תלאות דרכו וכמעט ישכוחם מזכרונו.

ועל כל אלה פעלה על רוחי והשאירה בלבי רשמי רגשות עדינות אשר לא ימותו כל ימי חי: האמונה החזקה ב' אלהי אבותיהם ומצוותיו החזקה בלבבות אחי בארצות הקדם כיתר במקום נאמן. רוחם הכביר אשר לא יחת מפני כל כשמירר חוקי תורתנו הקדושה, ומבטחם ב' לראות ימים טובים מאלה עומדים לאות ולמופת לאש יהודי יליד איירופא; ומה קשתה עלי יד הפירדה מאנשים האלה אשר רק אמונתם היא חקותם, ובטחונם החזק ב' הוא שארית נחמתם.

ענינים אשר שוים הם לדבר כם הם: היריעות והצדקות, אופן החיים ומדרג הכנסת־אורחים אשר התנחלה לאחכ"י בארצות הקדם.

מדור דור.

חכמי הקדם ישאבו מי ידיעתם ממקור כל חכמה אנושית, בישובם על המעין הראשי אשר משם תוצאות כל חכמת איש וחכונת לכבו. כשוט סרעפיהם להתחקות על שרשי דבר או ענין תחת השמש, מקור כל קורש לנגד עיניהם תמיד, וע"כ יצורו אותם רוח האמונה החזקה בכנפיו ולא יבשו מסברים.

את החכמים אשר יבואו עליהם מארץ הנבחרת או מאירופא מכבדים הטה מאד ויגדל ערכם בעיניהם מערך חכמי ארצם, ואומרים כשפתם העשירה בצוירים נשגבים ונעימים, כי החכמים האלה הטה עטרת פז אשר תופיענה מרחוק לעטר את ראשיהם.

האיש אשר מוזרים לו מנהגי בני הקדם לא יוכל לשער בנפשו את הכבוד אשר יעשה לנוסע הכא אליהם. חש כאשר יבא אל בית הנשיא ימהרו כל בני העדה לקדם פניו באהבה וכבוד לפי ערכו; מעון יתן לו, ילכשוהו יאכילוהו, וימלאו כל מחסוריו אשר יחסרו לו חנם אין כסף. כל ימי שבתו כחוכם במקום אחד יעשו לכבודו ימי משחה ושמחה. וכאשר יבין עצמו האורח לשום לדרך פעמיו, אז בעל הבית אשר נר אצלו ימהר להכין לו כל הדברים הנדרשים לנסיעתו. ומראש מחשבים עד מתי יארך זמן נסיעתו למקום אחר אשר שם בני ישראל ימצאו, ונותנים לו מזון ומחיה לכל עת הנסיעה. ידאגו עבורו ללפס בלוית חברת נוסעים בטוהה ומשלמים כל הוצאות דרכו, וכל אחד מבני העדה ימהר לתת אל האורח דבר מה מדברים הנצרכים לו איש איש לפי ערכו. ולא את פני הנוסעים העברים לבד מקדמים אחכ"י שם באהבה, כי אם את כל נוסע מאי זה עם ודרת שיהיה. ואף אם רבו כמו רכו עובדי אורח בארצות הקדם, בכל זאת כל אחד ואחד באין הכול עם ואמינה ימצא שם די מחסורו אשר יחסר לו, מפתם יאכילוהו וימיהם ישקוהו ובעצמם ינחיהו, כי מדת הכנסת אורחים קדושה מאד בעיניהם וכבבת עין ישמיהו.

שודרים כי יתנפלו על ארחת נוסעים ולוקחים אותם מהם כשכי, בטוח לכבם כי אם יודע להם רעתי לא יתמהמהו מבוא לעזרתו ויתנו כסף פדיונו לכל אשר יושט עליהם.

זאת נוכל לחשוב למשפט צדק כי מנהגי ומדות בני ישראל בארצות הנזכרות ישאו בר כבוד את מנהגי עשרת השבטים כאשר נזכרים בכה"ק, ולעומתם מנהגי יהודי איירופא דומים הם למנהגי שבטי יהודה ובנימין. ואעירה

ואעירה פה רק על שני מקומות בכה"ק אשר בראשון מהם נמצא יתרו
מדת הכנסת אירחים אשר לכני עשרת השבטים על שכני יהודה וכנימין
(שופטים י"ט, י"ד כ"ב) והשני זכיר את רחמי עשרת השבטים על אחיהם
האויבים להם, דברי הימים כ"ח, ט"ו).

גם אעירה עוד בזה על איזה מנהגים אצל אח"י בארצות הקדם ואלה הם:
(א) אחרי כלות התפלה כביהכ"נ, יעמדו שני אנשים בפתח הבית,
ובידיהם שושנים או פרות נותני ריח, ומכבדים כמו את כל עובר עליהן
אשר יכרך ברכה הראויה להם טרם אכלו או הריחו מהם.
(ב) כי יבקר איש יהודי את משנהו בביתו, אז טרם הפרדו ממנו בעמח
בפתח יוח עליו בעה"ב מי שושנים, וגם יותן לו מעט מזה לרחץ פניו ידיו
וחקנו.

(ג) כבוקר יכרך איש את רעו בברכה המורגלת גם אצלנו, ואך אחרי
חצות היום יאמר "שלום עליכם" ואל יותר מאחד "ר' עמכם" — והמשיב
יאמר: "יכרך ר'".

(ד) היהודי הנוסע כליות ארחת נוסעים איננו מניח טלית וחפילין, רק
יאמר שחרית וערבית סדר "קריאת שמע".

(ה) היהודים יושבי הרי קורדיסטאן אינם נושאים ציצית כל היום כמו
שאנחנו עושים רק בעת התפלה בבית הכנסת.

(ו) אם לא חמצא אשה חן בעיני בעלה יתן לה ספר כריתות כנחוג
אצלנו ובנוגע לענין קידושין, יקבל שם האב את קדושי כחו עד היותה בת
שתיים עשרה שנה, אמנם הדבר הזה יסבב סכוכות גדולות, כי יקרה פעמים
רבות אשר תמאן האשה בקדושי אביה עבירה אחרי שתיים עשרה שנה
ותעזוב את בעלה מכלי ספר כריתות, וזה נגד חוקי הארץ.

(ז) לפעמים עושה הבעל שליח לאשה עכור; אמנם בעת החופה
יזכר הבעל לקדשה בעצמו מחדש.

(ח) אם ימות איש בלא בנים, אז יזכר אחי הבעל לקחת לו לאשה
את אשת אחיו המת.

(ט) אם יחפוץ איש לקחת שתי נשים, יוכל לעשות ככה עפ"י שני אופנים:
אם אין לו בנים מאשתו הראשונה, או אם ילדה לו רק בנות.

(י) יש מהם אשר יקח אשה על אשתו, ואז יתחייב א"ע לקחת לה רק
מונות ולא הלבשה והנעלה, ולזאת מעשה יריה לעצמה.

(יא) אם יתעכב איש זמן כביר במקום אחד רחוק מביתו אז יוכל לקחת
לו אשה על משך ימי יגובתו שם, רק איננו מוכרח לקחתה אתו לביתו.

(יב) הם יאכלו אפירותים רבים טרם צמחו נצותם. וככלל ידועים להם
סמני עופות ודגים המהורים יותר מאשר נדע אנחנו.

(יג) כלילי שבתות וי"ט אחר חצות הלילה יבא משורר לעומת בית הנשיא
וימר שירים ותשכחות עד אור הבוקר, כמשפט הזה יעשה לאורח נכבד
כי יבוא אליהם.

לז.

שובי לקאנסטאנטינאפעל.

רבות ראיתי והתכוננתי בארצות הקדם, על חכונת המקומות ויושביהם,
וביחוד על מצב אחי ב"י שם הנאנחים והנאנקים תחת עול קשה
מגשוא, ומהרתי לעזוב ארץ הארצות ההנה. עשרה ימים רציפים עברתי
בארץ

בארץ שמה תשאה מלאה הרים וסלעים, ורק באיזה מקומות על אורך הדרך עומדים אנשי חיל על המשמר להגן על ארחות הנוסעים מחמס השודדים האורבים על הדרך, וגם לסיכך על נבולות הארץ מתגרת ידי העמים הפראים הנוסעים בעדר מארץ בכל לשלול שלל ולבו כו. השומרים האלה כעצמם הם רעים יותר מן העמים הפראים השודדים, כי המה כנפשם יפלו על הנוסעים ויציגום ככלי ריק.

על קצה גבול הארץ עומד כפר סאלאטא, מקום לחבר שודדים, ושם היה הרופא הראשי לצבא חיל הפלך, איש יהודי. בעער נ"י והוא חמכני בעצתי הנכונה בדרך אשר הלכתי עליה. -- בעצתי לבשתי בגדי כהן הדרג. ואח"כ הציגני לפני ראש אנשי החיל העומדים בדרך על המשמר, וירוש ממנו אודותי לתת לי מכתב תעודתו אל כל הפקידים הסרים למשמעתו, וכן עשה. ועל אופן זה היתה נסעתי בטוחה עד כואי אל קצה גבול הארץ. בלי שום סכנה כאחי לבגוד. שם קרה לי אסון לפול מסוסי ולשבור את רגלי, והוכרתי לשאר שמה אחר ועשרים יום עד שובי לאיחתי.

ביום 14 אפריל 1851 עזבתי את העיר לשוב ללכת לקאנסטאנטינאפול בלויית ארחת נוסעים אשר בחרו לעבור דרך המדבר, וזמן הנסיעה נחשב מראש על חמשים יום. מספר הנוסעים היו כשני מאות אנשים חמושים בכל כלי מלחמה, וטרם שמנו לדרך פעמינו נלוו אלינו עוד שני מאות וחמשים, ואח"כ עוד מאה וחמשים איש וכס' ה' היינו כשש מאות איש, ואני אמרתי כי רופא אני.

אחרי תלאות רבות אשר סבכונו בדרך מדי השודדים אשר התנפלו עלינו חמד בעברנו דרך איתן מושכם כאנו ביום 29 אפריל לעיר קירקוק ושם נתחברנו לארחת נוסעים אחרת משש מאות איש, ושם לדרך פעמינו לעבור הלאה. עד י"ח סיון כמעט לא עבר יום אשר לא הוכרחנו לעמוד על נפשנו נגד השודדים אשר קמו עלינו, וביום הנזכר נלוו אלינו עוד שמונה מאות נוסעים אחרים, וכרוח נכון עברנו הלאה, כי דמינו להיות בטוחים מן השודדים, בכל זאת עוד ביום השני הגיעו עלינו השודדים בחזקת הוד והוכרחנו לשוב אחר אחרי אשר הומתי עשרה אנשים מחוכנו, וחמשה עשר נפעזו במלחמה, אך למחרת היום ההוא גברנו עליהם ונקח מהם חמשה ושלשים גמלים ובי' מאות כבשים.

בט' בסיון במרחק מהלך שלשה ימים מעיר קארפוט מצאנו על אם הדרך נחש גדול מאד הנקרא בפי הערביים אל-האססע-קליל ונמת אותו ומאד חפצתי לקחת אתי את עור הנחש הזה, אך הנוסעים האחרים מנעוני מזה. בעצם היום ההוא פגשנו ארי גדול אשר הירחקנוהו מעל גבולנו.

מעיר קארפוט והלאה רבו תלאות הדרך ביתר שאר ועז. בט' בחמוז הגיעו עלינו השודדים ולחמנו כס שלשה ימים ושלשה לילות. מ"ד עד כ' חמוז נסענו כשלום ואז התנפלו עלינו שודדים רבים אשר מספרם היה פי שנים מאשר אתנו וחכבד המלחמה עלינו מאד עד אשר לא היה בנו כח לעמוד נגדם ונפורנו אל כל רוח, והמחנה היתה לשלל. כלילה ההוא נמלטתי על עץ חמר נכוה ונסתרתי בין סרעפותיו עד הבוקר ואז נתחברתי אל מספר רב מהנוסעים פליטי המחנה. שלשה ימים אחרי האסון הנורא הנזכר באנו לעיר סיוואס, ומשם עברתי בלויית נוסעים אחרים אל עיר סאמסון העומדת על חוף ים השחור, ומשם עברתי על אניה, ובאתי לקאנסטאנטינאפול כעשירי לחורש אב.

חמו מסעותי באסיה.

הנסיעה לאפריקא.

אחרי המין תלאות הדרך אשר סבלתי כמסעותי שנים רבות כלחה נפשי למנוחה וגמתי כדעתי לשבת במנוחה כרומעליון, אבל לא עלה חפצי כירי. קבצתי פלטת הוני ורכושי ועברתי ארצות סעריביון ואונגארן, ובאתי לעיר הכירה וויען, ומשם נסעתי דרך ארץ עסטרייך. וחלק גדול מארץ איטליען עד כואי לעיר רומא. משם עברתי עירה ליוורנו ומשם למארסיל, ומשם לקארטעזאן בספרד, ומספרד באתי לעיר אראג' כאלגיר. מעיר אראג' עברתי אורחתי ים לאורך כל חוף הצפוני מאפריקא עד טרי-פאליס, ושכתי דרך היבשה.

לח.

מסעותי באפריקא.

מדות ומנהגים ומצב היהודים בכלל.

א. אגניפטען. (חזנים).

בראשית דברי מסעי אדבר מארץ מצרים וביחוד מעיר אלכסנדריה, בהיות כי הייתי בארץ הזאת בנסיעתי הראשונה.

אף אם נמצאו דברים רבים עתיקים יקרי ערך בארץ ההיא, בכל זאת לא אדבר מהם כזה יען כי כבר מדובר אדוהם פעמים רבות בספרי נוסעים אחרים אנשי שם חוקרי קדמוניות. מטרחי כזה הלא הוא רק מדברים הנוגעים לאחכ"י אשר כל מעיני כמו.

בעיר אלכסנדריה מצאתי שתי קהלות מב"י. אנשי הקהלה האחת המה מילידי הארץ והשנית מילידי ארץ איטאליען. בקהלת ילידי הארץ נמצאו לערך חמש מאות משפחות, והאיטאליקיר לערך מאה וחמשים. [כנימין מזיליטלא יספר בספרו צד 107 מנ' אלפים יהודים כאלכסנדריה] וראש אחר [חכם] לשתיהן. שם הרב הזה הוא רבי שלמה חזן הי"ו נולד בצפת, איש הבס ועשיר ונכבד מאד לא לכד בעיני היהודים, כי גם גדול שמי אצל משנה הארץ ואצל הצירים מממלכות איירופא היושבים שם. לכל אחת מהקהלות ביהכ"נ מיוחד. זה של קהלת ילידי הארץ הוא בנן גדול אבנים ישן נושן, ואצלו נמצאים כמה בנינים אחרים, אשר שם ימצאו מחסה עיכרי אורח הבאים שם.

הקהלה האיטאליקיר יש לה ביהכ"נ ברחוב אחרת, והוא בנן פשוט. בני עדה ילידי ארץ בנינים עתה ביהכ"נ חדש סמוך לעיר, בנן ספיאר מאד, ולפי דבריהם, במקום אשר שם יבנו בית קדשם גרו שם כ"י לפני שנות מאות. הבנן הזה יעמוד בנן היותר נחמד ונעים בעיר אלכסנדריה ואולי

ואולי בכל ארץ מצרים. המון עצי תמרים שקדים רמונים ואחרון ומספר רב משושנים ופרחים יפים ויקרים יעטרוהו מכל עברים.

ממצב היהודים במצרים ומפעול כפיהם אדבר באחרונה, ולע"ע אעיר כזה על מנהג אחד מוזר מאד אשר להם. בעיר אלכסנדריה כבואי כיום השכר כבית איש עברי נכבד מילידי הארץ לבקרו ראיתי אדרת אחת גדולה שטוחה על רצפת הבית, ועליה פרוש מצע אחר גדול כגודל האדרת, ותחת המצע האחד הזה מצאתי הווים שוכבים כל בני המשפחה יחד באהבה וריעות איש ואשתו בפנה מיוחדת. בעל הבית ואשתו לכד, בנו הגדול ורעייתו לכד, חתנו ושוכבת חיקו לכד וכו', ועל שאלתי אם המנהג המוזר הזה הוא אצל כל ילידי הארץ, השיבו לי כי כן הוא. כל משך שכתי באלכסנדריה גרתי בבית איש עשיר אחד חיים מוזערא, אשר מתנהג בדרכי ביתו על דרך אנשי איירופא לכל משפטיהם.

עיר אלכסנדריה כעצמה כנויה לתלפיות ע"ד ערי איירופא הגדולות, מסחרה הגדול נודע לשם בכל הארץ עד אשר אך למותר לדבר מזה כזה. מאלכסנדריה נסעתי על אניה ערבית אל כפר מחמדיא אצל נהר נילוס במרחק יום אחד מן העיר המחאחד עמה ע"י תעלת מים חפורה. אצל הכפר סמוך לארבעת התעלה עומדים שלשה שערים, כל אנות המסחר הכאות מאלכסנדריה עומדות אצל השערים, וסחירתן ויקחן מתוכן ונטענות על ספינות קטנות להוליכן אל מחוז חפצן. כארבע מאות ערביים יושבים בכפר ההוא.

משם עברתי על אניה ערבית וכאתי קאירה, מהלך ששת ימים. הנסיעה על נהר נילוס טובה מאד. מזהה המקומות נחמד למראה. המון ערים וכפרים יתראו לעין ושם יוכל הנוסע להשיג כל אשר יחסר לו בזול גדול. פעם באתי לכפר אחד לקנות לחם ולא יכולתי להשיג. איש ערבי דרש ממני להמתין איזה רגעים בהכטחתו להכין לי לחם במשך זמן הזה. וימהר ויקח מעט קמח ומים וילש בצק ויעשהו בחמנות עונה וישאיה ההוצה לאפותה לחם השמש. אחרי רגעים אחדים צלח חפצו כידו. ראיתי מעשה ונזכרתי זאת אבותינו מארץ מצרים ומשארותם על שכמם לאפות לחם גם כן כחם היום [עין מדרש רבה].

ביום הששי למכעניו באתי לכאלוק חוף עיר קאירה. מבאלוק לקאירה מהלך שעה אחת דרך גנות נחמדים; בכרך הארץ הדיא נמצאו כמה תעלות לאצור כחוכן מי נהר נילוס בעת שעולה על כל גדותיו. בעת יפרצו מי הנהר הרבים והעצומים, ימי משתה ושמחה לחושבי הארץ. להמונים נוסעים על מי הנהר כתופים וכלי שיר וקול המון חוגג ושמחת עולם על ראשם בצפתם או על שנה טובה כרוכרי ופוריה, כי בהעצר הגשם מן השמים אז הנהר משקה את כל השדות די מחסורם.

בעיר קאירה מצאתי שתי קהלות מכ"י, אחת מילידי הארץ ואחרת איטאליקית. כראשונה נמצאו לערך ששת אלפים משפחות ובשנה כשש מאות. [בניטין מיטוליטלא צד 98 ידבר מ"ב אלפים יהודים] בשנת 1846 לקחו שתי הקהלות אלוף אחד להם מירושלים ושמו אליהו ישראל נ"י. שתי נשים להרכ הזה, גם בעל הכירה אשר גרתי אצלו היו לי שתי נשים. לשתי הקהלות יחד יש שמונה בתי כנסיות, ואחד מהם נקרא כשם ביהמ"נ של הרמב"ם, ובו כמה חדרים אשר שם יתאכסנו האורחים. העיר גדולה ועם רב בקרבה, רחובותיה קצרים וכלתי נקיים, ומסבת גדול חוב השמש יזו מים על קירות הבתים שלש פעמים ביום.

מעיר

מעיר קאירא אל קאירא העתיקה הנקראת בפי הערבים מאסר-אל-עתיק [עיר מצרים הקדומה] מהלך שעה אחת. על הדרך נמצאו כמה חורבות עתיקות, גם העיר קאירא הישנה נטייה לפול; שם ישבו מתי מספר טעם ערבים ועשר משפחות מבי, אשר גם המה עניים מירודים, ויחייו את נפשם מנדכות אחיהם בקאירא. שני בתי כנסיות נמצאו שמה, והאחד הוא מעי מפלה, והשני הנקרא „אל-שאמיאן“, כנן ישן נושן עודנו עומד על חלו. איזה סוהיודים שם קוראים אותו בשם כיהכ"נ של אליהו לפי קבלתם אשר שם נגלה אליהו הנביא. הבית הזה נשען כפנים על שנים עשר עמודי שיש, ובו שני ארונות קודש, האחד מונח על משנהו; ממעל לארון העליון נמצאת כתבה עברית באותיות מרובעות, אך נמחקת מאד; הזמן מאין לקרותה. הארון העליון סגור, ולא נתן הרשיון לשום אדם לפתחו. דרשתי את משרת כיהכ"נ לפתחו למען אוכל לראות את האצור כתוכו; אבל הוא סנע חפצי ממני, באמרו: כי זה יותר מעשרים שנה אשר נתנה המשרה בירו ועוד לא הרהיב כנפשו עז להרים המסך מעל פני הקודש הזה, בהיות כי חוקה יד האמונה עליהם כי האיש אשר יזיר להרוס בקודש אחר דחו לבלי הוציא שנתו. גם ספר לי כי בארץ הזה נמצאים כ"י מעורא הסופר, ולמען לא יושחתו לא חנע בהם יד אדם. **וכאשר** גדלה חשוקתי לדעת אמתת הדבר, התילותי לדרוש ולחקור לבוא עד תכונתו. חפשתי בכמה ספרים ולא מצאתי און לי בדבר כ"י הנוכרים מעורא הסופר. בשנת 1854 בהיותי בעיר טלעמסק כאלניר כבית הר"ר משה סארבעט איש חכם ועשיר אשר נמצא בכיהו אוצר ספרים שונים, מצאתי בחלק השני מס' שם הגדולים אצל אות *Aliin(ä)* כדברים האלה: בשנה רס"ח לאלף הששי היה רבינו עובדיה מברטנורא בעיר קאירא, ובלכתו משם לירושלים כתב מכתב לאביו, וזה תוכן דבריו: אני הייתי כמצרים הקדומה והלכתי לכיהכ"נ של אליהו, שם היה ספר תורה כתוב מידי עורא הסופר. איש עובר אורח מארצות המערב נתן שוחד כסף למשרת כיהכ"נ ויקח את ס"ת הזה וילך לו. אך כאשר עבר ארצות ימים נשברה האניה אשר היה בה ויטבע במשברי הים הוא וספר התורה עמו. ומשרת כיהכ"נ מת בשנה ההיא. מחבר ס' שם הגדולים יספר כי בהיותו גם הוא כמצרים הקדומה הלך לכיהכ"נ הנזכר וגם לו הוגד מספר התורה של עורא, אבל לא חפצו להראותו לו בשום אופן, אמנם חכמי העדה הגידו לו בלאט אמתת הדבר אשר הובא למעלה, ובארץ הקודש אין כל אחרי כן מצאתי בס' שם הגדולים בחלק הראשון כי מצא המחבר כתוב בחטשה חומשי תורה אשר נדפסו כאמשטרדם כפירוש „חנך“, ודבק טיב. בסדר ויחי הערה מר' מנחם הלוי האומר כי הרמב"ם העתיק החמשה חומשי תורה מספר התורה של עורא הסופר הנמצא בכיהכ"נ כמצרים הקדומה, ואשר הובא לשם בימי חכמי התלמוד מעיר ירושלים. אחרי כן שמע הרמב"ם כי נמצא ספר תורה כבורגנדי אשר הוא כאמת מכ"י של עורא הסופר, וילך שם וימצא כי אין הכרל מאומה בין הפרשיות הפתוחות והסתומות כפי אשר העתיקים מספר התורה של כיהכ"נ כמצרים הקדומה טאשר הם בספר התורה הזה. זמן כתיבת הדבר האחרון הוא בכ"ה לירח סיון. מזה נראה כי כל דברי היהודים חושבי מצרים הקדומה אודות הספר התורה הזה הוא שוא ושקר, וכאשר חשבתי מראש כן הוא.

מחזין לעיר מצרים הקדומה מראים כיהכ"נ ישן נושן ואומרים כי הוא היה בית-התפלה של משה רבנו וגם קוראים לו על שמו. — (גם בנימין מטוילטלא צד 102 מדבר מכיהכ"נ הזה) יש ידים לאמתת הקבלה הזאת

הזאת. כי כן נמצא כחוב בחורה (שמות ט' כ"ט) כאמור משה לפרעה
 „כצאתי מן העיר אפרוש כפי אל ד'“.

גם נמצאו שם שאר דברים עתיקים עד"ס כנין אחד ישן נושן של יוסף,
 כנוי מאכנים שינית, אשר אך חלקו העליון נהרס ונחרב. הכנין הזה
 מוקף חומה ונקרא בפי הערביים, בית-אל-יוסף.

אצל הכנין הזה נמצא כור עמוק מאד, ובו חמש מאות ושבעים מדרגות
 חציכות לרדת אל תוכו. הכור הזה נקרא כור-אל-יוסף [כורו של
 יוסף] ולפי הקבלה הוא בית האסורים אשר בו השליך פוטיפר את יוסף. כל
 איש החפץ לרדת אל תוך הכור חלכנה לפניו שתי נעיות ערבות ואבוקות
 בידיהן להאיר הדרך, ושולב בעד טרחן פיאסמער אחד. בקרקע הכור
 נמצא מעין מים חיים, גם כפת קבר, אשר לפי הקבלה, שם קבור עבד של
 יוסף. מלפנים קרה פעמים רבות כי הנוסעים אשר ירדו לתוך הכור נהרגו
 מידי הערביים. אמנם לעת כזאת לא יקרה עוד כזאת, כי יש שמירה מעולה
 לכלי יקרה שום אסון לנוסע.

בגדי יהודי מצרים רומים אל אלה מא-ץ תיגרמה. רכים נושאים מצנפת
 לבנה על ראשיהם. גם הנשים לובשות כנשי תוגרמה, אבל נכדלות
 בקשוט ראשיהן ע"י מצנפת אדומה ועליה קבוצת חוטי משי ארוכים התולים
 עד הרגלים. על כל חוט וחוט בקצתו האחרון למטה רבוקה אחז מטבע
 או שאר מין קשוי ועי"ז יכבד פאר המנבעת משא לעיפה. אורך החוטים
 והמטבעות הקשורים בקצתם יסבכ קול צלצול פעמונים בעת חלכנה
 הנשים לשוין בחוץ. השפה הכללית אל כלב בדבור וככתב היא שפרא
 ערבית. ורבים מהם מדברים גם שפרא איטלקית. נגינות הקריאה בחורה
 נכדלות מאלה המורגלות אצל הספרדים והאשכנזים, ובכל זאת נעימורה
 הנה למשמע אוזן. הכתים כנוים לחלפיות ומקושטים בפנים, ואין להם
 חלונות ואור יגיע להם מלמעלה. העשירים ינהנו על דרך בני איירופא
 בהנהגת חייהם. מיניהם אינם טיכים לשחיה מחוץ החום, ולזאת משימים
 המים בכלים טיכנים לזה הנשארים כל הלילה מחוץ ועי"כ יצרפו ויתקררו
 מעט עדי היותם ראויים לשחיה.

מקאירא נסעתי לעיר ראמיעטע שמונה ימים רצופים מחמת מיעוט המים
 ובעת עלות ה"מים הנסיעה נמשכת רק ד' ימים. היהודים
 אומרים כי ראמיעטע היא עיר כפתור הנזכרת בכה"ק. תרגום שם כפתור
 הוא קפוטקאי, ובשם הזה יכונה התלמודיים.

בעיר ראמיעטע מצאתי חמשים משפחות מכ"י [כנימין מטוליטלא צד
 107 מדבר מכ"י אלפים יהודים שם] ויש להם ביה"נ אך אין להם
 רב ומורה, אמנם שו"כ נמצא כתובם, ועסקיהם הוא המסחר. צירי מטלכות
 איירופא יושבים בעיר הזאת.

על הדרך בין קאירא וראמיעטע נמצאו איזה קהלות מכ"י; רובם ככלם
 נבערים מדעת ולא יוכלו גם קרוא עברית. גם השיחטים אין לאל
 ידם ללמוד דיני השחיטה בעברית רק בערבית. במרחק שש שעות מראמיעטע
 לאורך נהר נילוס ולמטה נמצא הכפר „עסכא" ושם האניות יעמידו וכל
 יהלכין עד שיפוח רוח נכון למען יוכלו לעבור ארחות ים התיכון.
בכלל מצב היהודים במצרים טוב מאד. כל חופשה נחנה להם, וחלקם
 לא יגרע בשום דבר מיתר חושבי הארץ. נטישות מסחרם עיכרות
 לכל ארצות איירופא וביחוד לארץ בריטניא ולכל קצוי חבל. כתיכם נמצאו

כמה באנקיערס עשירים גדולים. לפי דעתי כל הטוב הזה להם מידי צירי ממלכות איירופא. הדרכים אשר בארץ אינן כחוקת סכנה לשום עיבר אורח.

לט.

ב. טראַבאַלום (טריסללי די בערנערלייג)

עיר טריפאלי עומדת על שפת ים התיכון, והוא עיר מסחר גדולה מאד, ורוב יושביה המה מעם המושלמים. בעדת היהודים נמצאו אלף משפחות, ולדם ארבעה חכמים, הנקראים דינים. הראש וראשון מהם ר' אברהם אדארי, השני ר' שלום אגב, איש יעור, השלישי ר' ראובן, והרביעי ר' פרעדיאה. לכלם יד ושם בידערת החלמוד ופוסקים. שמונה בתי כנסיות נמצאו בעיר וגם יש להם טורים ללמד את בניהם עברית וכמה מהם לומדים גם שפת איטלקית. נשיא העדה ר' שלום טיטו נ"י הוא איש חכם ועשיר ויש לו בכיתו אוצר ספרים רבים והוא נכבד מאד בעיני כל העם כיהודים כנוצרים, ופחת הארץ יאהבהו מאד. הנשיא הזה הוא חבר לאיש אחר עשיר בענף המסחר אשר יביא לו סחורות מצרפת ואיטליה; הערביים מסודאן באים אליו להמונים ומביאים לו מיני צבעים שונים ועצמות פילים, ותמורתם יקחו מיני סחורות העשויות באיירופא וגדול מאד בטחון הערביים כאמנת לכבו עד אשר לא יסחרו עם איש אחר מבלעדיו, ואם יקנו מאיש אחר ישאלו מתחלה עצתו ואחרי דבריו לא ישנו. הוא כבן ארבעים ולו אשה חשובה ומשכלת, ויש לו שני בנים, האחד בן חמש עשרה שנה ושמו אליהו, והשני יצחק בן שנים עשרה שנה אשר יגדלם בחורה וחכמה ע"י טורים ילידי איירופא אשר ילמדום גם לשונות שונות. וגם שתי בנות לו. אמו הוקנה יושבת בכיתו וכל ב"ב יכבדהו מאד. ביתו בנוי לחלפיות עומד כהצר רחב ירים. מנהגי הכית על דרך אנשי איירופא. ומצורף לכל אלה הוא איש ירא ד' באמרה ולא ילך לעסקיו טרם יעסוק בחורה שתי שעות עם הלומדים הצעירים אשר ירב מכפרם בעיר ההיא; בכל ליל השבת מתאספים בכיתו כל חכמי העיר, והונים בחלמיר וידיעות דברי הימים כל הלילה כלו. עוד נמצאו בעיר כמה יהודים אחרים חכמי לב ונכבדים בעיני כל אשר הנני מוצא א"ע מחויב להזכיר פה אחדים מהם ואלה הם: ר' יוסף חליפי נ"י סיסור אצל ציר הצרפתי איש עשיר מאד ואהב תורה. ר' חיים סירווי נ"י, איש נכבד ובכיתו ישיבת כהורים לומדי תורה, וגם שאר לומדים נכבדים. שני חדשים ישבתי בכית האיש הנכבד הזה ולא הסרתי דבר כדי נדבת לבו הטובה לכל אדם.

בני העדה הפקידו משגיח מיוחד על צרכי העניים, שמו ר' יעקב רוקח נ"י, ועל פיו ישק כל היוצאות והכנסות העדה. כל אחד מהסוחרים יתן כדי שבוע כשכוע חמש למאה טריות עסקיו לצרכי העניים, והמשגיח ילך בכל שבוע אל בתי הסוחרים להשוב השכונותיהם ועל פיהם יקום דבר שלום הכסף לקופת העניים.

היהודים יראים את ד' באמת ולב חמים. בשני וחמשי ישבו הדינים לשפוט את העדה על כל דבר אשר יובא להם. כי יחטא איש בעניני הדת והאמונה או יובא לפני הנשיא או חכמי העדה וענשו אותו כפי ראות עיניהם בעונש כסף או טלקות על כפית רגליו. בכל ערב וכוקר ילכו רוב אנשי העדה אל כיה"נ להתפלל, ורבים מהם יצומו בכל ערב ראש חודש ומר"ח אלול כמעט כל בני העדה יענו בצום נפשיהם עד זיה"כ, גם

גם נמצאו איזו נשים בחיכום אשר תצימנה כל השבוע מבלי לאכול אף בערב. בכלות השבועה תעשה משחה לכלם. בשבתות יז"ט מתפללים תפלתם בכיה"כ ביראה והנות-לב בחר שאת מאשר ראיתי במקומות אחרים. בליל שבת יתפלל הש"ץ תפלת הש"ע בקול רם, וזה היא נגד הרק, וכאשר שאלתם על סכת הדבר הוגר לי, כי מלפנים לא שצרו רק את יום השבת ולא הלילה לחסרון ידיעתם, עד אשר בא חכם אחד והורה להם כי קדושת השבת מתחלת בליל יום הששי ומן העת ההיא מתפללים תפלת הש"ע בערב בקול לזכרון כבוד החכם הנזכר.

רבים מהם לובשים כמנהג אנשי טינים, ואחרים כמנהג אלגור ורבים לובשים בגדים מיוחדים. הנשים מקשטות ידיהן ורגליהן בטבעות זהב וכסף, וצובעות אצבעותיהן בצבע אדום, ואת גבות עיניהן בצבע שחור. **היהודים** יושבים ברחובות מיוחדים אף אם רשות להם לשבת ככל מקום שיחפצו. גם תמצאנה ביניהם איזה משפחות מילדי איטאליה אבל אין להם קהלה מיוחדת. גם נמצאת שמה משפחה אחת בשם סעלווא אשר באה לגור הנר מארץ ספרד, אשר שם היו נוצרים. אחכ"י בעיר טריפאלי יחיו חיי שלווה ודורו, ועושים מסחר וקנין וכמה מהם עשירים גדולים. רבים מהם מופקדים על עניני הממשלה בשלום המסים והמכס. בדבר מרותיהם ומנהגיהם בעת נשואיהם ובעת מותם אדבר באחרונה בדברי אידות יהודי אפריקא בכלל כי אין הברל ביניהם מאומה. **אור** עיר טריפאלי רע מאד, תושביה ילדי הארץ סובלים מאד ממחלות עינים, וכמעט חלק החמשי מהם נאנחים תחת חגרת המחלות ההנה, וחלק עשירי מהם מוכים בסגורים, ולא ראיתי בכל הארץ אנשים ערים רבים כאשר ראיתי שם. אבל אנשי איירופא הבאים לגור שם לא ידעו דבר רע.

ממזרח וממערב העיר נמצאו כמה כפרים אשר מלפנים ישבו שם יהודים. במרחק שתי שעות מן העיר עומד הכפר אמרוס, ושם נמצאו חמשים משפחות מכ"י ויש להם ביהכ"נ וש"כ. במרחק שתי שעות הלאה בכפר טיורי נמצאו שבעים משפחות מכ"י, בשני הכפרים ההם וכסכיבותיהם נמצאים יערות עצי תימר גדולים גם איזה כרמים. מעצי התמרים יעשה מן משקרה הנקרא לאגווי [יין תמרים] משקה טובה ומתיקה ומשכרת, וכוזל גדול, ותעשה על זה האופן: בתחילה כורחים את הראש מעץ תומר מקשה וחוק ומניחים תחבושת מיוחדת על מקום הנחתך. אחרי עכור חמשה עשר יום יעלה כל מין התומר למעלה, ואז תוחבים קנים קטנים חלולים בתחתית העץ סביב סביב, ותחתיהם יעמידו כלים מכלים שונים והיין מטיף ויורד לחיכום. כפי אשר הוגר לי לפעמים יוצאו מעץ אחד יין בעד אלף עד חמשה עשר אלף פיאסטר, אמנם אחרי צאת המין ממנו אבר נצחו לנצח וכעפר ימית גזעו.

במרחק יום וחצי משם עומד הכפר מיסלאטא, על יד רוכסי הרים גבוהים לא רחוק מן החוף, שם נעשה מין יין טוב מאד. במקום הזה נמצאו מאה וחמשים משפחות מכ"י, ושם רבם ר' משה, ושם נשיא העדה הקטנה הזאת הוא מילום פנחס, גם יש להם ביהכ"נ. **במהלך** יום וחצי משם, דרך הררי חיל גדולים, עומד הכפר צעליטנא ושם מאה משפחות מכ"י ואחרי מהלך עוד יום וחצי דרך מדבר קטן נבא לכפר מעזוראטא. שם נמצאו מאה משפחות מכ"י ויש להם שני בתי כנסיות. שם נמצא מין יין משיבך ופירות מתוקים לרוב. הכפר הזה עומד סמוך לים התיכון, ויושבו עושים מסחר וקנין עם תושבי אי מאלטא. אחר

אחרי עברי אורחות ים ארבעה ימים כאחי לעיר בענגאזי. שם מצאתי
 'ארבע מאות משפחות מב"י, ונחלקים לשתי קהלות. האחת תקרא
 בשם "קהלת טריפולי", והשנית "קהלת בענגאזי" לכל אחת מהקהלות
 יש ביהכ"נ מיוחד, ורב אחד לשניהן, הוא הרב ר' יצחק חלפן.
בסביבות טריפולי לרוח מערבית נמצאו כמה כפרים אשר הייתי שם
 ואלה הם: במרחק שמונה שעות מן העיר עומד כפר סאוויא
 שם נמצאו המון עצי חמרים, גם עצי שקדים לרוב אשר יוכלו חוצה לארץ.
 לערך ארבעים משפחות מב"י מצאתי שם ויש להם רב וביהכ"נ. במהלך
 שני ימים משם והלאה, דרך הרים ומדבר תלאוכור נבוא לכפר דיעבעל
 העומד משני צדי הר אחד, ונקרא על שמו. תושביו מתעסקים בעבודת
 אדמה ונדול בהמית, וכמאה משפחות מב"י יגורו נפרדים בשני חלקי הכפר,
 שם רבב ר' יצחק מעדינא, ובחלק אחד עומד ביהכ"נ, ורבים ניסעים
 להתפלל בתוכו. הערביים יעריצו ויקרישו את הבית הזה ומספרים ממנו
 נסים ונפלאות אשר נעשו בו, ולוא לא חגע שום יד להרוס כבית הקודש
 ההוא לקחת מתוכו מאומה. במרחק שעה אחת משם נמצא בית מצור ואלף
 אנשי חיל עומדים בו על המשמר להקים כל סערה מהמתפרצים בעם
 לדממה. — במרחק יום וחצי משם נבא לכפר גהוריאן ומאה ועשרים
 משפחות מב"י נמצאו שם ושם נשיאם ר' חאמאני. תושביו רועי מקנה
 ועובדי אדמה, גם עצי תאנים נמצאו שם לרוב. במרחק שתי שעות משם
 נמצא הכפר בענגאבאס, ותושביו יבנו בתיהם מתחת לארץ, להגן כערס
 מן החום בקיץ ומקור בחורף.

היהודים יושבי הכפרים הנזכרים עוסקים לרוב בעבודת האדמה ומהם
 רועי מקנה, ועושים יין ומגדלים עצי חמרים שקדים ורימונים,
 מהם אורגים, ועושים אדרות מצטר גפן למכור, גם שאר בעלי מלאכות
 נמצאו כיניהם עד"מ חרשי ברזל וכו'. עניים מרודים כמעט לא נמצאו
 בתוכם, ולחם לאכול לא יחסר לשום אחד מהם, כי הערביים בעצמם
 אוהבי הבטלה, וטומנים יד בחיק, וכל דבר הנדרש להם יקנהו מידי
 היהודים המחיים נפשם מינוע כפיהם. אלה מהיהודים היושבים סמוך לחוף
 הים עושים גם טסחר וקנין בין ותבואות האדמה. אף אם נתנה חיפשה
 ליהודים מן הממשלה בכל דבר, בכל זאת סובלים רעות רבות ע"י קנאת-
 הרת הנשרשת בלבות הערביים השונאים אותם תכלית שנאה.

הן אמנם מלבד הכפרים הנזכרים נמצאו עוד מקומות אחרים אשר שם
 יגורו יהודים, אבל מפני אשר לא בקרתיים במקומות מושבותיהם לא
 אוכל לדבר מהם דבר. כל היהודים יושבי הכפרים ההם עומדים תחת
 פקודת חכמי עיר טריפולי כי כל המקומות ההם לפהר טריפולי יחשבו.

ב.

ג. טו נ י ס.

שהי דרכים מטרפולי לטונים, האחת דרך הים והשנית כיבשה, ובחרתי
 בראשונה כי דרך היבשה איננה כטוחה מסכנה, ובכלות ירח סעפט.
 שנת 1853 עברתי משם על אניה אשר הלכה לעיר צערכי. זמן הנסיעה
 המורגל

המורגל הוא לערך שלשה ימים, אך רוח גדול וחזק הרים עלינו את גלי הים ונתאחרנו על דרכנו שמונה ימים רציפים ואחריו כן השליכנו הסער לחוף טריפולי עוד הפעם, וסמך לחוף נשכרה האנירה, ואנחנו נמלטנו. שם נשארתי כמשך ימי החג ואח"כ עברתי עוד הפעם באניה ובאתי בשלום לעיר צערכי אחרי נסיעת שני ימים. טרם יבוא הנוסע העירה מוכרח הוא להשאר עשרה ימים בכית החפשים [קאראנטנענע] העומד על חוף הים. בכית הזה צלמות ולא סדרים ועשרה הימים כעשר שנים יחשבו אל הנוסע. **העיר** נחלקת לשתיים, וחלקה האחד עומד סמוך לחוף הים, ובו ימצאו כל בתי המסחר ובתי המלאכה וכו' ושם תעשינה הטליתים היותר טובות בכל ארץ תוגרמה, בחלק הזה יגורו גם צירי מזלכות איירופא, והמחמדנים העשירים. במרחק חצי שעה מחלק העיר הזה נמצא חלקה השני, ושם יגורו היהודים והם לערך חמש מאות משפחות. ולהם כמה חכמים [רבנים], שם הראשון ר' שלמה מאטוק, והשני ר' נסים וזעמאן. הרבנים אינם נוטלים שכר מקופת הקהל כהיוחס עשירים בעלי בתי מלאכות גדולים. שם נמצאו שני בתי כנסיות רחבי ידים. כאחד מהם מחפלים רק הבהנים, ונקרא "בית הכנסת של הבהנים"; בשום עיר לא מצאתי כהנים רבים כמו בן היהודים בעיר הזאת וכמעט חלק שלישי מהם הם כהנים. היהודים שם בכלל המה יראי ד' ויש להם ידיעה רבה בתלמוד ולא כיהודים בטריפולי הנכערים בידעת חזק. מסחרם יעל כפורחת, ורבים מהם בעלי בתי מלאכה גדולים אשר הם יעשו כגדי צמר שנים טליתים ומגבעות, ומהם עוסקים בעבודת האדמה ועשית יין. רובי מסחרם יעברו לאי מאלטא, גם יבואו רבים מסיחרי איירופא לטינים לעשות שם מסחר וקנין. הגברים מאחבי לובשים כמנהג טינים, וזלזל אשר אינם נושאים בתי רגלים, רק נעלים אדומים. גם הנשים תלכשנה כמנהג בנות הארץ, ומטפחת לבנה תכסה כל גופן כצאתן החוצה ופניהן לא יראו. בתיהם בנויים מעפר חוצות ואבנים ומשוהים בסיד לבן. כל אחד בונה ביתו לפי דעתו ורצונו. גשם שוטף כי יהי בארץ יהודי לחוד הכתים אשר אין להם גג מלמעלה. בשנת 1853 בירה אקטאבער היום זרם מטר, הנתך ארצה שלשת ימים רציפים, שני שלישי העיר, וכמעט כל הכתים נתקלקלו, וכך חלקי העיר נתהווה נהר שוטף, "ער אשר בני העיר מיכרחים היו לעבור על ספינות מחלק אחד למשנהו.

במרחק שתי שעות מן העיר לרוח דרומית מזרחית עומד כפר דענעה. חמשים משפחות מב"י נמצאו שם ויש להם בית הכנסת קטן, וכמרחק חצי שעה מהכפר יש לערה הזאת עוד כיהכ"נ אחר ישן נושן, אשר יקראוהו כשם, "נרעכע"; לשם הולכים כיום השני וחמישי ושבת להתפלל חפלתם. הביהכ"נ הזה קדוש מאד בעיניהם, ומספרים כי נמצאה שם אבן אחת ועליה כתובים המלים האלה: ער פה בא יואכ בן צרויה שר צבא של דוד המלך. כלתה נפשי לראות האבן הזאת אך הגידו לי כי נתגורר היא בקיר החומה במקום ארון הקודש ולא תתראה החיצה. אין חלונות לביהכ"נ הזה כבד בתי הכנסיות בפלך טריפולי, וסכרה הדבר הגורר לי למען לא יוכלו הערביים להשליך לפירי אשר דרך החלונות לשרוף את ביה"כ כאשר עשו מלפנים.

במהלך שני ימים מצערכי אצל הים עומדת עיר קאבעס, ושם יגורו לערך מאה משפחות מב"י. רבים נושאים הוא ר' דוד כהן ולו שתי נשים, איש עשיר מאד עושרה מסחר וקנין. מלבושיהם ומנהגיהם כמנהגי יושבי צערכי, אך הנשים לא תכסינה את פניהן. רוב עסקי היהודים

הוא

הוא עבירת אדמה ומגדלים עצי ענבים וחאנים. הערבים המה אנשי מקנה ולהם עררי גמלים. בשנת 1853 גשם סיוח סבב גם פה נזק רב.

במהלך חצי שעה משם נמצא כפר סארא ושם חששים משפחות מב"י. גם עסקיהם כעסקי אחיהם בצעירי. שר המקום יושב בטונים, ורק בקיץ יבוא למקומות האלה וישאר שם כשלושה ימים, ואחרי יבוא גם את הממונה לנכות המסים בעד ממשלת טונים. במקום הזה ימצאו כמה מעיני מים חמים, אבל אינם לשום תועלת לתושבים אשר נכחדה מהם סגולת מים כאלה. כמה פעמים רחצתי במים האלה אשר העלו ארוכה לכל מחסירי גופי.

הנני להוכיח בזה עוד איזה מקומות אשר לא בקריתם בעצמי אך הגד הוגד לי אודותם מפי אנשים נאמנים: במרחק שלשה ימים מקאבעס נמצאת במדבר כנרת ארץ נישבת נקראת "איסיט" והיהודים קוראים לה "ארץ-החמרים" על דבר המין עצי תמר הגדלים שבה. בארץ הזאת יש כמה ערים, הראשונה נקראת גאפאא ובמרחק שני ימים ממנה עיר חצר ואחריה במהלך יום אחד עיר נפתח, ועיר גאמאר עומדת במרחק י"ז יום אחד ממנה ושם גבולות טונים. ואחריה יחד נקברו. בכל המקומות הנזכרים יושבים יהודים, ולכולם יחד רב אחד ושמו ר' שלמה ברויל איש חכם וצדיק. היהודים כעריבים אשר שם מחזיקים בעבדות האדמה, וכגדול מקנה, כורמים ויוגבים, ומעטים מהם בעלי מסחר. כל הדברים האלה שמעתי מפי ילדי הארץ.

בשתי הרבים יוכל הנסע לעבור מקאבעס לעיר זפאקס, האחת בים והשנית ביבשה, ושתיהן אינן בטוחות מסכנות. על דרך היבשה אורכים הבן-דונאים [כערואינען] לשלול את עובדי ארצו, וחילי הים יחד יבערו ויכסלו להילך אניה בלב ים, ועל פי רוב דרכם נספחה. אחרי אשר שני עצות בנפשי בחיתי לעבור ארחת ים. עשרה ימים נתעכבתי על הנסיעה הזאת וכמה תלאות עברו עלי ראשי כמשך ימי הנסיעה ההיא ואחרי כל אלה אול הלחם מכליני, ורמינו למור כרעב. והי כהיותנו בדרך עברנו על האי הקטנה קערקענא ארכה מהלך שמונה עשרה שעות. אדמת האי איננה פורייה ומעובדת ואך מן שקדיעור גדלים שם. הערביים היושבים שם יחיו נפשם טרדת דגים, וגם מכרו לנו דגים מיושבים כתנור אשר היו מחיה לנפשנו כמשך ארבעת הימים אשר עברנו עוד בים. חושבי האי אינם משלמים שום מס כי כלם המה אנשי צבא. ביום העשירי באנו לזפאקס, וכאשר נגלתה כבר הארץ הזאת דמיתי כי מקום גן עדן עיוי הוא. רחובות העיר רצופות באבנים, ונקיים מאד. הבתים בנויים לתלפית בסדרים נכונים, והמאכלים טובים ונעימים לחך אוכליהן.

בספאקס עלות המים ונפילתם [עכבע אינר פלוטה] חזקים מאד ונמשכים עד לעד שחים עשרה שעות ביום, מחצות הלילה עד חצי היום, והמים שבים לאחור במרחק שעה אחת, ואז האניוה נשארות בחריכה. משם יוכל הנסע לעבור ארחת ים עד מעהעדא, מוקד, מא-נאסטיר וסוזא. אמנם בהעלותי על זכרוננו את התלאות והמצוקות אשר קיוני על נסיעתי האחרונה בים, נעיתי חצני מעבור עוד דרך מים אדירים, ונתחבתי לארחת ישמעאליים לעבור דרך היבשה. בנסיעתי זאת נלוו עמי גם הרכ מופאקס. הדרך הולכת דרך הרים ומדבריות, מהלך חמשת ימים.

באמצע הדרך ישתרע עמק רחב מאד מהלך שעה אחת ומראה קרקעיתו לכן כמו מציפה בקיום של מלח; הערביים קוראים לו "גיא המלח"

המלח. "היהודים היושבים בסביכות המקום ההוא אומרים כי הוא המקום הנזכר בתהלים ס"ב, ולפי המסורה אשר בידיהם עד העמק הזה בא יואב בן צרויה עם צבאות חילו ולא הוסיף לכת הלאה. וכאשר שאלתם לחת אות ומופת לאמת דבריהם, ענה הרב אשר הי' בחברתי לאמר: במרחק שעה אחת מפה עומד כפר אחד, עלגעממע, ושם ינחו הנוסעים. שם נמצא כנן גדול עתיק יומין מאד, ועליו כתוב עברית המלים האלה, עד כאן בא יואב בן צרויה." ואומר אליו, מי יודע מי כתב הדברים האלה, ויאמר הרב, הכתב הוא ישן נושן מאד, וקנה הרבה החופפה עליו תעיר כי לא חלו בו ידי אנשי הזמן החדש. חיש אחרי כואנו אל הכפר הנזכר הלכתי בלוי' ערבי אחד לראות את הכנן ואת הכתוב עליו. — גם הרב הלך אתנו.

הכנן הזה הוא ענול, ובאמצעיתו נמצא חצר גדול, ארכו ורחבו כחמשים ושש אמות. נוכח שער החצר חמש עשרה אמות ורחבו שמונה באמה; חמש יציעות לכנן, ונכחו לעד ששים באמה. רוחב חדריו עם שני כותלי הצדדים שלשים באמה. תחת חדרי היציע התחתונה נמצאות מערות עמוקות, והדרך המוליך להם הוא מפנים הכנן, וכין המערות ההנה יש אחת אשר תשתרע עד עיר מעהעדיא מהלך שתיים עשרה שעות. אבני הכנן גדולות ועבות עד מאד. היציע העליונה נהרסה, כי הערביים נוחצים אבניה לכנן כתי מענותיהם. -- "ביציע השנית לרוח צפונית חוצה לר' תמצא הכתיבה הנזכרת. עברתי דרך הלון אחד לצעוד על אבן אחת מאבני החומה הכולטת ממנה וחוצה, וכעוד אשר הערבי החזיקני כהזקת היר בפנים, צלחה לי לקרית את הכתיב. בן לייתי הרב נשאר בפנים, ואני הגדתי לו כל אות ואות הכתוב והוא כותב על לוח ברזל. האותות אינם מרובעים אך דימים לאותות אשר רגילים לכתוב יהודי ספרד. ואלה האותות הכתובים:

ה ז ט ו ד מ נ ו ט ס פ ק ז מ פ נ ו ט ד מ נ כ ו נ כ ו נ צ פ. וכמה מהאותות לא יכלתי לקרות כלל. מכל האותות ההם לא יכולתי למצוא פשר דבר, וכיחוד לא מצאתי בהם את אשר הגיד לי בן לייתי. אמנם יוכל היות כי ממצבי המסוכן אשר הייתי בו בעת התכוננתי עליהם, לא יכלתי לראות את כלם, והנני מודיע בזה אר' אשר מצאתי וראיתי, כדי להעיר את לב נוסעים אחרים חכמי לכב להתחקות על הכתבה ההיא ולבא עד תכונתה. לפי דעתי דברי העם על דברת הכנן ההוא אינם מיוסדים על אדני אמת, ותוצאותיו מימי הרומיים, והכתובה נהיתה כימים מאוחרים עפ"י איזה מקרה. בכמה מקומות על חומת הכנן ההוא מצאתי שמות נוסעים מאיראפא חרותים למזכרת, וגם אני חתתי את שמי בתוכם.

משם כאתי לעיר זוזא אחרי מהלך יום והצי. על דרכנו ההוא חשנו מאד וגם כלילה לא שָׁטְנוּ רק עברנו הלאה, ודברי אבינו יעקב עלו אז ער' זכרוני באמרו: "הייתי ביום אכלני חורב וקרח כלילה, וחדר שנתי מעיני."

עיר זוזא היא עיר מבצר עומדת על יד הים ובה המן צבאות חיל עומדים על השממר. היהודים שם נחלקים לשתי קהלות, אפריקאנית ואי-טאלקית. בראשונה נמצאו שתי מאור וחמשים, ובשניה מאה וחמשים משפחות, ורב אחד לשתייהן, שמו רכי נתן כורפיל. סגן האוצר [קאיר] שם הוא איש עברי שמו יצחק, בנו של הרב לערד טונים כהר"ר ישעיה באסיס, וחתנו של השר יוסף ועמאמא סגן האוצר כטינים. אלק' של הקהלה האיטלקית הוא ר' יהודא הלוי מניבראלטאר.

לכל

לכל אחת מהקהלות יש כיה"נ מיוחד, וזה של הקהלה האפריקאנית הוא בנין אבנים ישן נשון, וזה של האיטלקית הוא בית עצים קטן. מרבית בני הקהלות ההנה המה בעלי כינה ורעה ויד להם בחכמות ולמודים; ומדברים בשפת ערבית ואיטלקית. בתיים ומנהגיהם טובים, וכמה מהם עשירים גדולים וכלם יחיו בהרוחה, כנהח ולא בצער. ענין מסחרם הוא במיני צמר גפן ושמן זית אשר יובא לארצות אחרות. גם מספר רב מעמי הנוצרים גרים בעיר ההיא העוסקים במסחר כאחכ"י, וחופשה נתן מאת הממשלה לכלם יחד באין הכדל דת ועם.

במרחק שני ימים משם עומדת עיר נאבאל והרים סביב לה. שם יגורו לערך מאה משפחות מכ"י. רב ונשיא לעדה ההיא הוא ר' חי אלגנץ, ונכבד הוא מאד בחצר מושל טונים. הרב ההוא הוא איש חכם ונכון, ומנסה להסיר המסכה מעל פני העתיד ע"י תחבולות חכמת החשבון אשר חזקה יד האמונה בענינים כאלה על המושל בטונים, וע"כ יכבדו וינשאוהו כיאות לאיש גלוי העינים כמוהו אשר נגלו לפניו מצפוני ימים יכואו. — כיה"נ אחד לעדה ההיא, מעטים מהם עוסקים במסחר ורובם עובדים את האדמה, ומדברים בשפת ערבית.

במהלך יום משם נמצא המקום הנקרא האמאמעט [מקום הרחצה] ושם נשאיתי ימים אחדים לשכות מעט — מתלאות הדרך. במרחק חצי יום מן המקום ההוא, עומדת עיר טונים.

אצל עיר טונים נמצאו שרידי חרבות העיר העתיקה קארטהאנא [קרתא חרתא] אשר היו דברי ריבות כינה ובין עיר המחללה רומי בימים קדמונים.

בעיר טונים נמצאו לערך 15000 יהודים הנחשבים לעדה האפריקאנית, ואלף אשר יתאחדו לקהלה האיטלקית. להעדה הנזכרת ראשונה יש חשעה דינים, ואב"ד בראשם הוא הרב הגדול ישעיהו באסיס. כהיותי בטונים היה ככן שמונים שנה ועוד לא כהתה עינו ולא נם ליחו, והוא חכם גדול בחורת ד' עד להפליא. גם חננו ד' בהון ועושר ושום שכר לא יקח בעד משרת פקודתו. הרב השני ר' נתן בורפיל, גם כן איש זקן כמעט כראשון, בעל תואר פנים חכם ועשיר ונשוא פנים מאד. הרב השלישי ר' יוסף בורפיל אחיו של הרב הנזכר מקודם, כן חמשים שנה גם הוא הכם גדול וכיחוד ידיו רב כלשונוה בני קדם, ויחבר ספר "סארא דע יוסף" אשר נדפס כליוורנו שנת 1852 וכביתו גרתי ימים רבים. גם יש לו בית ישיבה ומספר רב תלמידים השוקדים על דלחותיו לשמוע לקח מפיו, והוא איננו עושה חורתו למצוא כסף רק ילמוד את התלמידים הנם אין כסף והוא בעצמו יהנה בחורת ד' יום ולילה וגם שנתו נגולה. שמות הרבנים האחרים הם ר' אברהם כהן, ר' אברהם אשכנזי, ר' משה גאזיר, ר' גיי, ואת השנים האחרונים לא ידעתי כי לא היה לי הכירות עמהם. ארבעה בתי כנסיות גדולים וחמשים קטנים יש לעדת ישראל בעיר ההיא. בכלל, העיר ההיא מלאה חוריה וחכמה וגדולה לא יחסר כל בה. שלשה רבנים מיוחדים לעדה האיטלקית שם הראשון היא ר' דוד בונאן ושם השני ר' דוד קארטווי, ושם השלישי ר' יוסף לאמברוו.

דבר שפתיים אך למותר לדבר ממסחר העיר ההיא אשר נטישותיו יעברו בכל ארצות איירופא, כי מי זה לא ידע ממסחר טונים העולה למעלה ראש על כל ערי ארצות הקדם. בתי המלאכה אשר שם לעשיות המצנפות ומלאכות הצבעים נודעים בארץ כיחוד, ורובם נעשים ע"י אחכ"י אשר ימצאו כיניהם עשירים גדולים (מיליאנערע) גם לכמה מהם נתנו פקודות

פקידות גבוהות מאת הממשלה: השר ר' יוסף בעלאיץ נשיא העדה נחכר מאת הממשלה באות הכבוד הנודע בשם „נשאן“; השר נסים סעטאמא הוא סגן האוצר לממשלה וכדומה. כל השרים הנזכרים מלוכשים כדרכי בני איירופא מלבד אשר נושאים מצנפת אדימה על ראשיהם; כל אחב"י בעיר והיא הם בעלי מרות טובות אוהבי אמת וצדק; הממשלה תחת להם כל עניני ההופש והצדק, רק משטמת עמי הערביים גדלה נגדם עד מאד, וירעו להם בכל אשר יש לאל ידם. עפ"י רוב יחיו בחלק מיוחד בעיר אמנם הרשויות להם לשבת בכל מקום שירצו. חלק העיר, מקום מושב היהודים יקרא בשם חארא, ושערים סביב לו, וכבא לילה יסגרו, ובשעה החמישית בבוקר יפתחו.

רחובות העיר כלתי נקיים, ובררח מעט גשם על הארץ יגיע עכטיט עד הכרכים. העיר מוקפת חומה, וחפירה עמוקה סביב לה מלאה רפש וטיט, ובקיץ חעל באשה וצחנה לאפי האנשים מורא מאד. ארמחה בסביבותיה פוריה ודשנה, והמון גנות פאר וכרמי חמר נמצאים בסביבה מלאים בהמון צמחי תפארה ופרי עץ שונים, ומעוטרים כמענות מים המקורים מימיהם טמטה למעלה ע"י תחבולות הגרם-המים נפלא לעין רואה. על יד גנות-ערן ההם בניים לחפארת בתי-קיץ והיכלי עונג אשר כמה מהם הם קנין אחב"י.

האנשים נושאים מכנסי-בד רחבים, בתי רגליים ונעלים, וחצי מעיל שזור ועליו מעיל הנקרא „כורנים“. את שערות ראשיהם יגלחו. הבחורים נושאים מגבעה קטנה על ראשיהם, ובעלי אשה מצנפת גבוהה סבוכה בכנר שחור. הנשים לובשות מכנסי-משי רחבים, ומן הכרכים ולמטה דבוקים אל רגליהן, ומעיל רחב כלי בתי ידיים המגיע עד הכרכים, ומצנפת על ראשיהן, גם נושאות נעלים ובתי רגליים. בצאתן החוצה מכסות את גיוותיהנה בחריטיים לבנים מטשי או מכנר מצמר יפה ומהודר, ופניהן מגולים. לרוב הן יפות תואר מאד, וכריאור בשר, ודומור ביפי מראיהן לאחיותיהן בכנר מלבד היותן בעלור, בשר יותר מנשי כנרד; נשי עיר כנרד אוהבות המלאכה ותעשינה בחפץ כפיהן, לא כן נשי טונים אשר חמשיכנה ידיהן מכל דבר עבודה. בכנרד גם כטונים תנשאנה בתחולור בהיותן בנות שלש עשרה שנה.

עוד אכיר כזה מנהג אחד שזור מאד השורר שם. האמונה הנשחתה בשדים ורוחות רעות נשרשת כלכות נשי העמים ילדי הארץ העכריות והנוצרות, ועל דברת מקרים רבים רעים ונאמנים חוקה עליהן יד האמונה הכוזבת כי ידי רוחור רעות כמעל הזה. על דרך משל, כי תחלה אשה וחפול למשכב ולא תשוב לאיתנה ביום השלישי למחלחה, או תאמין כי השטן או אחד מהסרים למשמעתו שם עינו עליה ואז תאמין באמונה שליטה כי קצרה יד הרופא בן תמותה ורפואותיו להחלימה, אם לא חבוא בכרית עם השטן להנשא לו, ודבר הכרית יעשה על זה האופן: האשה החולה תקרא אליה את הנשים הקרובות לה ותעשה להן משחה ושמחה. שבעה מיני מאכלים יובאו אל השולחן; הנשים הקרואות אל המשחה תשכנה סביב השולחן בעוד אשר החולה שוכבת על מטתה. גם מנגנים בכלי זמר יקראו אל הבית רק מוכרחים הם להיות עורים. כשבת הנשים כמעגלה סביב השולחן, תקום הזקנה שבהן, ולקחת בידה קערה נתעבה ונאלחה, ותמלא אותה מכל מיני שבעת המאכלים, ואח"כ תשא הקערה אל מקום-הפרשוונה [קלאאקע]: זה חלקו של השטן מן המשחה! אח"כ תאכלנה הנשים מן המאכלים הנתורים, והמנגנים מנצחים בקול המון חונג בתופים וצלצלי שמע, ומזמרים

שיריב מיוחדים והנשים מרקדות במחולות מחנים, וככה תיחמנה כמחול משחקן עד אשר תסירנה כנדיהן מעליהן וחשארנה עירומות. אז תמשוכנה את החולה ממטתה ותאלצנה אותה לרקוד עמהן יחד, וגם את כנדיה חפשטנה ותציגנה כיום הולדה, וככה תהימנה, תצעקנה תרקודנה בכל כחן עד אשר תתעלפנה ותפולנה לארץ באין כח לקום, וכל עצמותיה תרחפנה, ורעדו יאחזון כאלו רוח עושים אחוזין. וברגע ההוא [כנפלן על הארץ] מאמינות כי תבא החולה בכרית הנשואין עם השטן המרקד גם הוא בחוכן, ואז רפואתה קרובה לבא. ואם לא תשוב לאיתנה גם אחרי כל אלה, אז אומרות כי אין חפץ לשטן בה, ואכרה כל תקיה לה. הן אמנם יקרה כמה פעמים כי תשוב החולה לכריאוחה ע"י תנועות גייה והזיעה היוצאת ממנה. החולה אשר תקום ממשכבה ע"י הפעולות הנזכרות אז חשא טעל-פסים [כפקודת השטן לפי דבריה]. וכן הולכות אחרי ההבל הזה עד אשר לפי דבריהן גם השטן פעם הוא מחמודי ופעם עברי גם נוצרי, כל אחת לפי אמונתה.

רוב הנשים מאמינות במשאות שוא ומדוחים ההם, אמנם תוהרנה בכל אשר יש לאל ידן סבלי לעשות הפעולות הנזכרות בפני אנשים ורק בסתר מעשיהן. החכמים אשר לעדת ישראל בעיר ההיא התאמצו בכל כחם לבקר את האמונה הנשחתה הזאת מקרב בני עדתם, אבל לא צלח חפצם בידם עד היום הזה.

כן גם גרלה שם האמונה כמכשפות וככל מיני קסמים, וכמה נשים עוכרות כחוצית העיר ומתהללות באלילים בקסמים אשר כידיהן, וכל מי אשר יכסוף לדעת עתידות או לראות מפעלות-קסם, יקרא אל ביתו אחת מהנשים הנזכרות לראות נפלאות מעשיה. גם אני חשקה נפשי לראות בעיני הדבר ולהראות אל המאמינים בשוא, כי נתעו בשוא, ושוא תמורתם. ויהי היום כהיותי בבית איש אחד ממכירי, בקשתיו לקרוא אל הבית אשה אהרן מנשים הנזכרות אשר עברה עלינו, וכאשר באה אל הבית בקשתיה להראות לי נפלאות מעשיה. ותקח האשה כלי אהרן ותצא בלאט אל הבאר אשר בחצר ותמלאהו מים בעור אשר הוציאה מפיה לחשים רכים, ותשב אלי ותאמר לי לרחוץ במים ההם את לבי וירי וגם לשחות מהם. עשיתי כאשר אמרה רק לא חפצתי לשחות מן המים. אחרי כן לקחה מיני פירות שונים חטים מאים קטניות וכו', וכמה דברים אחרים וחשים כל אלה בקדרה, ושפכה מים ותשפות על האש, חיש ההלו כל המינים השונים האלו להחבשל והסיר נפוח, ותאמר האשה כי הקולות היוצאים מן הקדרה [מסכת הבשול] המה דברי הרוחות אשר יגלו לה עתידות ונצורות ודבריהם מוכנים רק לה ולא לאחר, ואז החלה לגלות לי מתולדות ימי חיו שעברו ומה שיקרני בימים ויצרו, ככל העולה על רוחה. וככלותה לדבר הגדתי כי כל דבריה שוא ושקר, ובארץ איירופא יודעים האנשים ממפעלות הקסמים ביתר שאת מאשר הוא בארץ הזאת. כשמוע האשה זאת דרשה ממני להראות לה אותותי גם אני, ואומר אליה כי אין לי צורך בקדרה רק מקל חזק נדרש להפצי, ואקח מקלי בידי, ודברתי מלים אחרים והחלתי להראות לה אותותי במטה אשר בידי להכורז אותה שבע על הבליה. בקול יללה ובקללור נמרצית ברחה מן הבית, ואת הקדרה השלכתי אחריה. חיל ופחד אחז את בני הבית בראותם כזאת, ויראו לנגוע בקדרה פן יבולע להם, ואקח בידי את חרשי הקדרה להראות להם כי שוא פחדם. כאשר ראו זאת, ואחרי עבור שלשה ימים, וכל רעה לא קרבה לבתיהם חבטו לי לכלי תת עוד אמן להבלי שוא האלה אשר יעשו המתעים ככוביהם רק להיות להם

כמרחק

במרחק מהלך יום אחד מעיר טונים למערכה עומדת עיר „בונזארד“ על יד הים; ובה נמצאות לערך מאה וחמשים משפחות מבני, וכתובם כמה מילידי ארץ איטאליע. ויש להם ביהכ”נ אחד ושם רב העדה הוא רבי שלמה תי”ו. בני שמה העוסקים במסחר וקצין המה עשירים גדולים גם כעלי מדע והשכל.

הערביים היושבים בעיר ההיא, המה בני כת מיוחדת הנקראים „אחאכיי“ ונפרדים לחבורות נפרדות, ובני כל חבורה וחבורה יש להם צלם תבנית חיה או עוף מיוחדת לסימן מציין ומבדיל, ועל פי שם הצלם יקראו גם המה. מהם נקראים על שם אריה, דוב גמל או כת היענה. בני הכת הנוכרת ילדו את הנוסעים לקבר מחמד כמעקא בצאתם מן העיר ובשובם, ובכל פעם בחופים וכלי שיר, וככה יתהוללו בפעולותיהם עד אשר יצאו כמעט מרעחם, ושואנים כקול כקולות הבע”ח אשר נקראים על שמותם. אלה ככפירים ישאנו ואלה כדוכים ינהמו וכו’, וגם הוגר לי מפי אנשים נאמנים כי יתרמו אז כאכילתם לאכילת הבע”ח, ואלה הקרואים בשמות האריות והדוכים אוכלים בשר חי, גם טירפים עופות חיים ויבלעום עורם ככפם, ואלה אשר שתו למו את כת היענה לאות, בולעים אבנים קטנים וחרשי זכוכית עד אשר יזכ דטם מפיהם, ואלה המתדמס לגמלים אוכלים קוצים ודרדרים, וכ”כ ישחנעו ויתהוללו עד אשר מיכרתים לפעמים לאסרם בזיקם וכבלי ברזל, ורק הראש העומד בראש כל חברה וחברה יש לאל ידו להשקיט המית רוחם ע”י הניחו ידו על שכמם. הריב לעדת ישראל בעיר הנוכרת הגיר לי כל זאת, וגם דרשתי ושאלתי את פי אנשים ערביים רבים וכלם כאחד העידו על אמנת הדוכים אשר זכרתי. אבל אני בעצמי לא ראיתי בעיני מכל הדוכים הנוכרים בעת היותי בעיר ההיא.

במהלך יום אחד מעיר בונזארד חיסנה עומדת עיר „ערסוויל“ ובמהלך שני ימים הלאה, עומדת עיר „מאטאר“; ומשם במהלך יום וחצי נבוא לעיר „ביצערטא“ ויום וחצי הלאה תעמיד עיר „טיסטור“ ובמהלך שני ימים וחצי משם נבוא לעיר „ניקאף“, מעיר נוקאף במהלך שמונה ימים דרך המדבר נבוא לארץ „איסיסט“ היא „ארץ-החמרים“ אשר הזכרתי למעלה. ודרך אחת מעיר נוקאף, מהלך ארבעה ימים דרך המדבר, הולכת אל „באנא“ והערביים קוראים לה „אנאבא“. ככל המקומות ההם יושבים בני ישראל אשר יחיו בהרוחה, אך רובם ככולם בני כלידעת המה. מעיר בונזארד שבתי לטונים, ומשם נסעתי על אנית-הקטור לעיר באנא אשר באתי לשם אחרי מהלך יום וחצי.

מא.

ד. אלגיריען.

כאשר באתי לעיר „באנא“ נדמה לי כאלו עוכתי משכני בעמקי שאול גיא צלמות, וכאתי אל גן עדנים מקום נחמד מלא הוד ונועם. מה שמח לבי למראה עיר בנויה לתלפיות עד ערי איירופא, אשר בה ישבו אנשים נאורים כעלי מדע והשכל! אך דבר אחד לא-טוב יכביר אכפו על אנשי איירופא אשר שם, והוא: מחלת הקדחת חשוררת בתוכם בחוקת היר

היד ואף אם לא יפלו חללים לרגלה, בכל זאת סיבילים עול סובלה אחד המרבה ואחד המטעיט, אין נקי.

בעיר ההיא נמצאו לערך מאה וחמשים משפחות מב"י, והרב אשר להם יליד מאראקא, לא רבה ידיעתו בלמודי תורה. כיהב נאשר לעדה הוא בנין עתיק מאד, הנקרא בניהם בשם „גרעכע", וכיכלו לרוח צפונות נמצא חדר קטן אשר יורדים לתוכו דרך איזו מדרגות, ובו מונחים ספרי התורות. החדר הקטן ההוא קדוש מאד בעיני כל, ופעם אחת ראיתי כמה נשים מחמודות ירדו אל החדר הנזכר ותשבנה על קרקעיתו זמן מה, ואח"כ נותנות נרכות ידן ותלכנה לדרבן. וכאשר דרשתי אדורס הרב הנה אשר כמו זר נחשב בעיני, הוגד לי כדברים האלה: לפני כמה שנים מאז קרה מקרה בעיר ההיא בעת אשר היה הולך וסוער גרשו גלוי כשאין דכים קרש אחד אל החוף, וכאשר חפצו איזה אנשים משלמנים להוציא הקרש על היבשה, שב אחור ולא חלו בו ידים, גם נוצרים אחדים נכו לקחת הקרש ולא יכלו. אמנם כאשר באו איזה מכני העכריים למקום הנזכר. התקרב הקרש אל היבשה וממקומו לא מש. על הקרש ההוא היה ספר תורה רבוק עליו, וכיאהו היהודים לביהב"נ ויעמידוהו בארון הקודש הנזכר מן היום ההוא והלאה קדוש מאד החדר הקטן אשר בו מונח ס"ת הנזכר ובכל פעם כי תחלה אשה מחמודית או נוצירת תבוא אל החדר ההוא, ושפכת שיחה לר' ונותנת נרכת לככה למען תשוב לאיתנה — יאני אמנם הגדתי למו את אשר כלככי כי נשחה אמינתי בדבר פעולת-קדושת החדר וגם לא כהדתי דעתי בדבר הקרש והס"ת [אם קבלת-אמת בידם], כי יוכל היות אשר נשברה אניה אחת בלב ים, והס"ת היה קנין איש יהודי אשר היה על האניה, ולמען לא יטבע הס"ת במצולות ים קשרוהו לקרש למען ישחה על פני המים. וכדבר אשר לא יכול שום איש לקחת הקרש מלבד היהודים, היה רק מקרה קרה או כי נח הים מועפו בעת באו היהודים לחוף הים. אחרי פרשת דברי אלה העבירו עלי קול: כי אני איש לא-אמן בו, וכל קודש משחק לי.

אם ירכב איש על סוס יש לאל ידו לעבור מעיר כאנא לעיר קאנסטאנטינוע במשך שלשת ימים. ואני נסעתי על אנית קטור לעיר פהילי-פעוילע, ומשם באתי לקאנסטאנטינע אחרי עבור שתי עשרה שעות.

העיר קאנסטאנטינע עומדת על ראש הר אחד ומוקפת חומות גבוהות, ומבצר חזק כתיכה. מחוץ לחומות סביב העיר תשתרע חפירה טבעית עמוקה שתי מאות רגל ורחבה ארבעים רגל, והלאה מעט סובבים אותה רוכסי הרים גבוהים. בחלק העיר העליון יושבים אנשי איירופא, ושם גם מקום המסחר וקנין, ובחלק העיר התחתון יגורו ילדי הארץ, ורוב היהודים גרים ג"כ בחלק העיר התחתון לערך אלף משפחות מב"י נמצאו בעיר ולהם שלשה בתי כנסיות. רב העדה מופקד על משרת הרבנות מידי ממשלת צרפת, הוא רבי אפרים רעטטער ה"י, ולימינו יעמוד חכם אחד מן העכרים ילדי הארץ רבי יצחק טוביאנא נ"י, ורבי שלמה נרכוני הוא אלוף העדה; האלוף הזה הנה מצאצאי משפחה אחת ממגורשי ספרד והוא בן שבעים שנה ועשיר גדול, ומסחר רב ליהודים יושבי העיר עם הערבים יושבי הערים והכפרים סביבותיה, ורוכם עשירים.

מנהג זר והכל ישתרר אצל ילדי הארץ, כיהודים כמחמודים כנוצרים בדבר חוליהם. גם פה חזקה עליהם האמונה כי רוח רעה תדבק בכל חולה. ולכפר פני הרוח, ישחטו תרנגולת שחורה, ואת דמה יזו על חזה

הזה החולה על מצחו ועל נכות עיניו וידיו, אחרי כן משליכים התרנגולות אל חץ באר מים מחוץ לעיר להיות לבית אל רוח הרעה, ואז חבוא ארוכה למחלת החולה.

לדור דרומית מזרחית לעיר קאנסטאנטינע עומדת שני ימים עומדת העיר באטנא, ובמרחק יום משם העיר ביסקערא ומושם במהלך יום וחצי נבוא לעיר צידאגוא ומשם לעיר גינגע מהלך יום אחד. על יד העיר גינגע נמצא הגבול מאלגיריעו וטונים, ומשם יבא הנוסע לארץ איזריט. במקומות הנזכרות נמצאו כמה מב"י.

דרך יום וחצי מעיר קאנסטאנטינע עומדת עיר זעטיף אשר נחסדה זה לא כביר, ובה נחישבו לערך מאה משפחות מב"י אשר באו שם מקאביליען. שם אלוף העדה ההיא הוא ה' דוד נ"י חתן החכם נרכוני המוכא למעלה, ואלוף השני הוא ה' אליהו מאמי נ"י ובכיתו גרתי משך שבתי בעיר ההיא. בני העדה הקטנה ההיא בנו להם ביהכ"נ יפה אף נעים, ובכלל המה בני בלידעת, כתיים דומים מבחוץ לבתי איירופא אבל בפנים נראים כאוהלים. מלבושיהם הם על אופן פשיט מאד, וכימים האלה החלו להיטיב למצער דרך הנדק ילדיהם.

לא רחוק מעיר זעטיף תחל ארץ הקאביליען. וכאשר דרשתי אצל היהודים בזעטיף אב נמצאו גם מאחב"י בין שכני הקאביליען, הגירו לי, כי נמצא שבת מב"י בארץ הקאביליען והערביים קוראים להם „בעני-מיססא" [בני משה] ובני השבט ההוא הם אנשי מדות וגבורי כח במלחמה. אולי הנה הנם בני משה הנשואים על שפתי אחי ב"י?

במהלך שני ימים מעיר זעטיף עומדת עיר ברואדא, ודרך שלשת ימים משם לרוח הדרומית עומדת העיר לוגיאדא אשר נכבשה בשנת 1852 מידו הצרפתים, ואז נהרגו במלחמה גם המון יהודים אשר היו ידם במלחמה לעזרת הערביים. במרחק שמינת ימים משם נבוא לעיר „בעני-מעצאב" ויושביה הערביים חיים חיי דרור תחת ממשלת עצמם, ואמינתם היא אמינת אלי הנביא הפרסי. בעיר ההיא נמצאו עדה גדולה מב"י, אך נאנחים „ונרכאים תחת לחץ הערביים שונאיהם. שאלתי את פי איזה מהערביים יושבי עיר בעני-מעצאב, ע"ד ב"י אשר שם, והגירו לי כי רובם הם בעלי מלאכות שונות, ומעטים אשר ישיחי פניהם אל המסחר.

על יד העיר ההיא יתחיל להשתרע המדבר הגדול הנודע בשם: מדבר-זאהארא. אחרי דרך עשרים יום במדבר ההוא נבוא לזודאן בטבור ארץ טימבוקטו. ככל הדרך ההיא לא נמצא רק כפר אחד באמצע הדרך, לפעמים רחוקות תלכנה ארחות-ישמעאלים לשם, ואלה ההולכות יודעות כי רעה נגר פניהן.

מהחילה גמרתי בדעתי לנסוע לטימבוקטו, אך היפירה מחשבתי מחמת חסרון כים. מזעטיף נסעתי לעיר בניוא [והערביים קוראים לה בוזאיע] אשר כאחי שם אחרי מהלך שני ימים וחצי דרך מדבר צידה ורובסי הרים. משם עברתי ארחות ים על אנית-הקטיר ובאתי לאלגיר אחרי עביר יום אחד בירת אדר שנת 1845.

העיר וחוף-לאניות אשר לה, ומסחרה הגדול, כל אלה כבר נודעים היטב לכל ואך לשפת יתר יחשב להרכות כרכרים אדומים. שם נמצאות לעד אלף משפחות מאחב"י. הרב הראשון לעדה המופקד ממשלת צרפת הוא הרב רבי א. מ. ווייל נ"י, הוא הראשון במעלה לכל היהודים אשר באלגיריען, והוא איש חכם גדול ונריב לב מאד. סופר ומוכיר העדה הוא

ה' שמעון נ"י איש איירופא וגם הוא חכם גדול. הרכ השני ר' יעקב זמאוי יליד ארץ אפריקא; הרניים הם: ר' סעריה אמיר, ר' דוד מאטי, ואחיו ר' שמיאל מאטי, ור' שלמה דלילא; וכולם יד ושם להם כידועת החלמוד ופוסקים. שני כתי חפלות גדולים ועשרה קטנים יש לעדת ישראל בעיר ההיא, וכני העדה את בניהם ילמדם לדעת לשון וספר עברית וצרפתית לכל משפטן.

בעיר הזאת ישכתי לעד ששה ירחים, ושם הוצאתי לא"ע את שתי מחברותי, האחת בשם: *Une année de séjour aux indes orientales* נרפסה ברפוס הארץ, רובאם פירעם והשנית בשם: *Nesiad Jsrael* ברפוס ה' חיים כהן שולאל. כל משך שכתי שם גרתי בכיר הנכבד ה' יצחק סטארא נ"י איש עשיר גדול והוא מצאצאי מגורשי ספרד, ומאומה לא יחסר לי בכיתו. על מקום הקבירות הישן לעדה נמצאים שני קברות רבנים גדולים וגורעים, הם: קבר ר' יצחק בר ששת ז"ל [מחבר ס' שו"ת הריב"ש] וקבר ר' שמעון בר צמח ז"ל [מחבר ס' התשב"ץ]. משפחת הרשב"ץ תקרא אצל היהודים ילידי הארץ בשם דוראן.

בתי היהודים שם בנוים ככתיס הבנוים באירופא נקיים וטובים. וכנוגע לאופן חייהם יש מהם המתנהגים כמנהגי אנשי איירופא ומהם הילכים בדרכי ילדי אפריקא בהנהגותיהם. האנשים לובשים כמנהג אנשי טונים, ורבים מבני דור החורש הצעירים לימים הסירו שלמותיהם ולובשים מחלצות כדרך אנשי אייראפא. הנשים והבתולות לובשת מעיל ארוך משי בלי כתי ידים, המעוטר בשזירת חוטי זהב לעוטת החזה. הבתולות נמשאות על ראשיהן סנעק קטנה צרה בראשה, וסביבה חפירות מטכעות זהב, ועל שפתה העליונה חליה מקלעת מחוטי זהב או משי; הנשים נמשאות מצנפת על ראשיהן סבוכה כזהב ופנינים או כצעף משי; שערות ראשיהן חלויים במקלעת אחת ארוכה מן העירף ולמטה, סבוכת כחוטי חבלת.

גם בן יושבי העיר ההיא ילידי הארץ שוררת אמינת ההבל ברחות רעות ובפעלות הקסמים. כי יחלה איש או אשה, או הולכים בלית אשה מכשפה עריבית אל מעין מים חיים מחוץ לעיר ושוחטים תרנגולת שחורה, במטבעת זהב חדה, ועושים השבעות שונות, ואח"כ רוחצים בדמה את חזה החולה מצחו ידיו כו' ואז חמה האשה בעלת השם להדליק אש, וזרקת לחיכו סממני קטירת שונים, וזו מהם על חזה החולה וכו'. ואחרי ככלות כל אלה אק עוד ספק אצלם כי ישוב החולה לאיתנו. גם מאמינים כי רק יום הריבועי משעה השמינית בבוקר עד חצות היום, הוא עת רצון לפעולות והשבעות הנזכרות ולא עת אחרת. אני הלכתי כנפשי אל מקום המועד לזה ומצאתי יותר משתי מאות אנשים ונשים אשר מלאו ידיהם בפעולות הנזכרות. הנשים העבריות בעשותן ההבלים ההם חצוינה את השחט לשחיט התרנגולת לחלילת ההשבעות, ואת דמה תקבלנה ככלי זכויות. ההשבעות הן תקראינה אצלם בשם בעכאר.

במרחק שש שעות מאלגיר עומדת עיר בליראה. שם חמצאונה מאה משפחות מב"י ולחן שני כתי כנסיות אבל רב ומורה להם אין, וגם זאת התבוננתי כי היהודים אינם יכולים לכטא הכרות אות ק. רובם יחיו עפ"י מנהגי עמי אפריקא ועפ"י רוב הם עשירים ומסחרים עולה כפירחת. **מהלך** שמונה שעות מעיר בליראה למערעאה ושם נמצאות לעד שלש מאות משפחות מב"י, ולהם שלשה כתי כנסיות, ושם רבם ר' יהושע נ"י המעמיק מאד בלמודי הקבלה, ולובש בגדים לבנים, גם יש לו ידיעה

ידענה נכונה בלמודי החלמוד. שתי נשים לרב הווא. בהיותי שם גרתי בבית הסוחר הנכבד ר' משה איעס נ"י איש עשיר מאד.

אחרי נסיעת יום וחצי באתי לעיר "מיליאנאה". שם נמצאתי לערך ארבע מאות משפחות מכ"י, ולחן שלשה בתי כנסיות ושם חכם העדה הוא רבי יעקב מסאראקא. העיר עומדת על ראש הר גבוה וחלול, ורוכסי גבעות נשאות סביב לה; אויר ההרים זך וטוב מאד, גם מים טובים לשתות נמצאים בחוכה, ואף אם בתיהם כנויים ע"ד בתי אירופא, אבל פנימיותם ואופני חייהם דומים הם למנהגי ילדי הארץ לכל משפטיהם.

אחרי אשר עברתי הלאה דרך ההרים באתי לעיר ריטטעלחאר העומדת בבקעה נחמדה, ועוד לא כלתה מלאכת בנין בתי. גם כה כונים הצרפתים מכצרים חזקים. בעיר ההיא נמצאות מאה משפחות מכ"י, ויש להם ביהכ"נ ורב אחד רבי אברהם יליד עיר אראן אשר ישבתי בביתו כל ימי היותי בעיר ההיא. היהודים באו לשם "מארץ קאביליען, ועורכס מחזיקים בהבלי טנהגי ארץ מולדתם. גם הם כי יחלה אחד מהם ישהטו חרנגולת ומכנינים מטנה מאכל הנקרא אצלם "קוסקוס" ויאכלוהו באחרת מרעים, והנותר ממנו יחר את הנוצות משליכים בבאר מים, ומאמינים כי כזה תעלה ארוכה למחלת החולה. גם יש להם פעולות אחרות אשר יעשו לכל מחלה כי חקרב באהליהם. לוקחים צנצנת או כד מלא שמן, וכלילה לכל יראה שום איש, הולכים לחוץ ושופכים השמן על מקומות שונים על אדני בתי שכניהם. הפעולה ההיא תקרא אצלם בשם חֲאִינִי.

אחרי מהלך שני ימים, ברכבי על סוסי, באתי לעיר מאסקארא ושם נמצאתי מאה וחמשים משפחות מכ"י, ויש לעדה ההיא שני בתי כנסיות, ושם הרב שלהם הוא רבי שלמה נ"י. בהיותי שמה ישבתי בבית הסוחר הנכבד ה' אוואנא אלף העדה.

במרחק מהלך יום וחצי משם לרוח דרומית עומדת העיר מאסטאנאנעם ומהלך יום וחצי משם לעיר "אראן". העיר הנזכרת ראשונה עומדת במרחק חצי פרסא מחוף הים ושם נמצאות שלש מאות משפחות מכ"י, ושם רבם הוא רבי אהרן מעיר טלעמסאן, ושם שני בתי כנסיות, וראש העדה הוא ר' אבן נ"י. שם נמצאים שני עכרים עשירים גדולים מאד, שם האחד ה' שלמה צרפתי, איש נדיב לב מאד, והשני ה' אברהם קינאווי איש כלי מאד. בהיותי בעיר מאסטאנאנעם גרתי בבית הסוחר הנכבד ה' ברוך בן חיים נ"י איש עשיר, והוא חסדני בטוב לכבו בכל אשר ה' לאר ידו בימי מחלתי.

מן העיר הנזכרת באחרונה לעיר אראן יבוא הנוסע בעגלה במשך שמונה שעות, ועל אניות-הקטור בשמונה שעות, העיר עומדת על יד הים, ובנויה כהר ובבקעה. מסחרה הגדול נודע לכל, שם נמצאות לערך חמש מאות משפחות מכ"י ויש להן שלשה בתי כנסיות. שם הרב הראשון המופקר מממשלת צרפת הוא רבי דוד כהן נ"י, והדינים העומדים לימינו הם ילדי הארץ, ראש העדה הוא ה' אברהם בן "ישוע, ואחיו ר' חיים איש חכם גדול ויודע לשונות עברית וצרפית על כורן, ושני האחים גם יחד טובי לבב מאד. כמה מהיהודים דומים בדירתם ובטנהגיהם לאנשי אירופא ומהם לילידי הארץ. סמוך לעיר נמצא הר גבוה הנקרא "דעבעל-דיודי" ועליו עוד נמצאים שרידי מבצרים מימי הרומאים הקדמונים. שם גרתי בבית סוחר עשיר ר' מיכלוב אסאס נ"י. המון רב יהודים באו שם ממאראקא ורוכס מעיר טעטאואן. גם נתישבו שם מספר רב ספרדים [נצירים], כי משם לארץ

לארץ ספרד רק מהלך שמונה שעות. חושבי העיר מרבירים ערבית, צרפתית גם ספרדית. בכל חמשה ימים חבוא לשם אנית-קטור מאלגיר, ומעיר מארסייל בכל עשרה ימים, ומשם חלך הלאה לניבראלטאר.

מהלך שחים עשרה שעות על עגלה משם לעיר „טלעמסאן" ובה נמצאות חמש מאות משפחות מכ"י ולהן שלשה בתי תפלות. שמות הרונים לעדה הם: ר' מיראד ור' שמואל הי"ו; פרנס העדה הראשון הוא ר' יעקב, ושם השני ר' מיימון סערבעט. על מקום הקברות אשר לעדה נמצא קברו של רבי אפרים אלונקאווא ז"ל אשר בא לשם כחברת יהודים רבים אחרים מארץ ספרד, ואחריו אשר לא נחננו להם לשבת בעיר, החישבו מחוצה לה. רבי אפרים הנזכר היה רופא חכם, אשר ע"י חכמתו הרבה ופעולותיו הנפלאות בהכמת הרפואה צלחה בידו להשיג הרשיון לו וליהודים האחרים אשר באו עמו לשבת ולהתנחל בעיר. והסבה לזאת היתה, כי בת המושל חלחה את מהלחה, וכל הרופאים הגירו נואש לחייה, ויבא ר' אפרים הנזכר אל המושל והבטיחו להשיב את בתי לאיתנה במשך עשרה ימים וכן עשה. ובגלל הדבר הזה דרש דרש מאת המושל לחת לו ולאחיו העכרים לשבת בעיר ולהתנחל בה, והמושל מלא את כל הפצו. וכאשר הלכתי אל ביה"ק לראות את מצבת קבר האיש ההוא, ולהתחקות על זמן מותו, מצאתי את כתבת מצבתו כמעט נמחקה מאורך הזמן אך בכל זאת צלח הפצי בירי לקרית המלות ההנה; בשנת רב. נפטר רב. דהיינו בשנת ר"כ לאלף הששי (הוא שנת 1442 ל"מ"ה) נפטר הרב. גם בס' שם הגדולים (ווילנא 1853) דף ט"ז נמצאו דברים אחרים אפרים אלונקאווא הנזכר.

היהודים אשר בעיר ובסביבותיה מכבדים מאד את קבר הנזכר ובאים להתפלל עליו, ואחרי התפלה איכלים על יד הקבר מן הלחם אשר הביאו בידיהם. זאת הנתר מחלקים בין בני משפחתם אחרי שובם לבתיהם, וקוראים לזאת „סעודה דבי רב". ומהם לוקחים מעט מעפר הקבר ונושאים אותו על צוארם כהאמינם כי יש סגולה לעפ"י ההוא לרפא מחלתם. הבית דירה של ר' אפרים הנזכר וביה"כ שלו עומד עומדים על חלב, ופעם אחת בשנה יתאספו שם היהודים להתפלל ולאכל לחם אחרי התפלה.

אוויר העיר טוב מאד ומסחר יושביה פרץ לרוב. על ההרים אשר סביב לעיר נמצאים כמה מכ"י היושבים כחוק שכתי הערביים ויחבי ההרים אבל לא יכולתי לבקרם שם. כהיותי בטלעמסאן גרתי בבית סוחר נכבד ה משה סערבעט נ"י איש עשיר ולו אוצר-ספרים רבים.

דרך יום אחד משם עומדת העיר מאדראמא, וחושבירה ערביים. גם נמצאו שם חמשים משפחות מכ"י ויש להם ביה"כ נחו"ב; הן אמנם היהודים שם הם עשירים גדולים אבל נבערים מכל דעת ומנהגי עמי הקאבילען בידיהם.

במרחק שש שעות הלאה עומדת העיר „גהאצואט", והצרפתים קוראים לה „נימור". שם תעמידנה האניות אשר חבאנה מאלגיר ללכת לניבראלטאר. החמשים משפחות מכ"י נמצאות בעיר ההיא. וביה"כ נקטן; השוחט אשר לעדה הוא ר' משה לוי אשכנזי יליד ארץ פולין אשר לקח לו אשה ממשפחת „חובעל" בעיר אראן. מסחר היהודים שם גדול מאד, והנם עשירים גדולים, ורובם מתנהגים בדרכי חיים כמנהגי בני איירופא. **משם** שבתי לעיר טלעמסון, ללכת משם למאראקא. דרך יום וחצי משם לעיר מאגניא אשר שם גבולות מאראקא ואלגירעירען יחד נקרכו. לא

לא רחוק משם, על אדמת ארץ אלגיריע נמצא מקום אשר מהרריו יחצב כסף, והמון ידים עובדים בהם ויש להם לכסף מוצא רב.

מצב היהודים באלגיריע לעת כואת תחת ממשלת צרפת בכלל הוא טוב מאד. כרוב המקומות יש להם רבנים ומורים לכניהם המופקדים מהממשלה ומקבלים שכרם ג'כ מאוצר הממשלה. דרך חנוך בניהם טוב מאד, ובני הדור החדש מקבלים עליהם חוקי וסדרי ממשלת צרפת באהבה רבה. אמנם אבותיהם ספרו והגידו לי דעתם כי מעת אשר פרשה צרפת כנפי ממשלתה על הארץ היא ירדה ותרד שמש אמונת היהודים עשר מעלות אחורנית, וגם עניני המסחר אינם גדולים כאשר היו בעת משלו הערביים בארץ. אף אני השבתי אמרי להם בדברי החכם מכל אדם לאמר: „טוב פת חרבה ושלוה בה מכית מלא זכחי ריב“ (משלי י"ז). והלא טוב להם לחיות חיי שלווה ודורור תחת חוקי ממשלה משכלת וצודקת, מחויר תחת עול ממשלת הערביים אשר כל חיקיה רק על אדני חמס ושור וקנאת-הדת הטבעו.

מב.

ה. מאראקא. (מארוקו).

כבוא הנוסע מאלגיריע למאראקא ידמה כנפשו כאלו עוב מנוחות שאננות בעדן גן חמד, וכא למדבר שממה, ואך תדרוך רגלו על אדמת

מאראקא תחילה לו תלאות רבות וסכנות עצומות ורק רעה נגד פניו.

מעיר מאנני העומדת על גבול ממשלת צרפת, נבוא לעיר אוזידא דרך מדבר ציה אחרי מהלך שש שעות. מתימנה לאוזידא ישתרעו רוכסי

ההרים הנקראים „בענע איסנאץ“ ויושביהם אנשים פראים ושוודים השוללים

את כל עיבירי אורח, וגם מתנפלים לפעמים על יושבי עיר אוזידא לשלול

שלל ולבז כז ואין מידם מצייל. איש איירופא לא יוכל לשער כנפשו איככה

נתעבה ונאלחה העיר ההיא המלאה קיא צואה כאין מקום נקי; שטח העיר

גדול מאד ומוקפת גנות רבים. שם נמצאות לערך שמונים משפחות מכ"ז

ולהם שני רבנים, וביהכ"נ אחד, וידל מאד כבוד זה הכית, כי מורא יעלה

על ראש בני העדה לפארו ולרוממו פן יפלו הערביים עליו וינצלו את עריו

ויעשוהו כלה. נשיא העדה הקטנה ההיא, ר' יצחק סארבעט, הוא איש

עשיר מאד, ולצייר לעיני הקוראים דמות הלחץ והעול הקשה אשר יעיקו

על חיי אחכ"י שמה אציע בזה ארץ פרשת בית דירתו של איש העשיר

הנוכר. בחצר אחד סוקף חומה עומד בית קטן נכזה ונמאס לעין הרואה.

הן אמנם יש דלת לבירא אבל אין בו אף חלון אחד שקיף חוצה לו.

בפנים הכית נמצאים חדרים אחדים אבל חשכה שוררת בכלם; אין מטה

אין כסא אין שום כלי בית בכל הכית. בני הכית הזוים שוככים על

מצע מעלי עצי-חמרים. וכאשר דרשתי אחרי סבת מראה העיני הנורא

הזה בבית איש אשר חננו ד' בעושר רב, הניד לי בעל הכית הנוכר כי

יפחד להטיב דרך חייו מחמת המציק האורב מרחוק ומקרב לשלול שלל

בכל אשר ימצא.

כבוא ערבי אל בית איש עכרי, או מוכר הוא לדבר אליו באימה ופחד

ובהכנעה גדולה כדברו אל מלך שלטון; ואם יקח הערבי מן הדברים

בבית כפי אשר ישר בעיניו לא ירהב ויהודי כנפשו להתלונן רק יהיה כאלם

לא

לא יפתח פיו; כי אם יצעק חמס, לא יתמהמה הערבי לשלוף חרבו אשר הוחרה וגם מורטה התלויה תמיד על ירכו, ואם יפול העברי האומלל חלל לרגליו, אז אין חוק אין משפט אין שופט אשר יריב ריכו ויקח נקמתו, כי נחונים האומללים בירי הערביים לעשות בהם כטוב בעיניהם.

בראשית כואי לארץ-החמסים ההיא, ראיה ראיתי כי רבו כמו רבו התלאות והסכנות הנצבות לשטן על דרך האיש החפץ לעבור בה; אבל אחרי אשר גטרתי בדעתי לעבור בה, לבשתי בגדי ילדי הארץ ונתחכרתי לארחת-ישמעאלים ונסעתי בטבור הארץ מהלך חמשה ועשרים יום דרך הערים: טעמעסואין, טעצא, פעץ, טעטואן, וניבראלטאר, ומשם שכתי לאלנר. אף אם ידעתי גם ידעתי שפת הארץ ומנהגי תושביה, ככל זאת אין לאל ידי להעלות על הכתב כל התלאות והסכנות אשר מצאוני על נסיעתי הנזכרת. כיהודי כנעזרי חייהם תלויים מנגד בכל רגע ורגע היוחס בארץ ההיא. על כל דבר קטן יובא איש הנכר אל בית המשפט גם שם הרשע ויושט עליו עונש ככף או יכוהו בלי חמלה על לא חמס בכפו, כי ערי שקר נמצאים לרוב. ולא לכד מסכת עניני האמונה כי גם על כל דבר אשר יאמר ילדי הארץ על הגר אשר לא יאמין באמונתו לאמר: כי הוא זה אשר פעל עולה, או ענוש יענוש בהונו וגם בחייו באין מציל.

להיות למשל על אחת מני אלף הצרות והתלאות אשר יסבולו שמה בעלי דת-אחרת, אספר באוני הקוראים מעשה אשר קרה לבתולדה אחת עבריה, והמקרה הזה יהיה גם כן לעדה, כי עוד נמצאות בתוך עם נדבא ונענה, גוי ממושך וממורט, נשירחיל ונפשוות עדינות אשר לא נופלות הנה מהולדה ודבורה, אלה נשי-אומתנו אשר התנוססו לגאון ותפארת בימים "הקדמונים ימי גבורה ועז לאכותינו. כן גם נראה מזה עד מה גדול כח יראת ד' הנטוע בלכב אהב" בארץ מאראקא, והבתולה ההיא תוכל היות לאות ומופת לבנות עמנו באירופא המשכילות והנאורות.

איש יהודי היה בעיר טאנא, בארץ מאראקא ושמו שלמה האטוויל, ולו אשה אשת חיל אשר ילדה לו רבות בנות יעלות-חן. ובת אחת מהן עלתה על כלנה ביופי ודעתה אשר לא לכד היותה אהובת הוריה כי גם מצאה חן בעיני כל רואיה ושמה צוליקא והיתה בת שנים עשרה שנה בשנת תקצ"א בעת קרה המקרה אשר אספר. הבתולה הזאת היתה יפה תואר ויפת מראה מאד, והטבע חלק לה מתנות החן והיופי במלא חפנים ביתר שאת על כל בנות אפריקא. ניסף על יופי מבנה גייתה, חן הנעים השפוך על הדר פניה ושערות ראשה ביפי קיוצור תלתלים ועיניה יוניים מעולפות בעפעפי שחר שהורות כעורב, עוד נחה עליה רוח דעת והשכל וכל ההלכותיה בנעישות וחן. כל אלה העירו רוח קנאה בלב המושלמנים שכני בית אביה ויאמרו לאמר: "הו אמנם לא יתכן הדבר אשר אכן יקרה כזאת תהי קנין היהודים, ולעון ופשע יחשב לנו אם נניח כלי חפץ כזה בידיהם." והפיק זממי לבכם הרעים, העבירו קול במהנה המושלמנים וגם הקימו ערי שקר אשר העירו כי שמעו מפי הבתולה כי חפצה להמיר דתה. ויהי היום ויבאו אל בית אבות הבתולה היפה ויקחוה כחוקה ויביאוה לעיר פעץ קרית-המלוכה ומסרנה לידי בן מלך מאראקא יורש-העצר לעשויה בה כחפצו.

בראות בן המלך את הבתולה מצאה חן וחסד בעיניו מאד ויאהביה מכל הבתולות, ויחתן לה להשיב אהבה אל חיקו והוא ישאנה לו לאשה כאופן אם תרצה להמיר דתה בדתו. אבל הבתולה לא פנתה אליו ואל דבריו; לשוא שחתו כל גדולי שרי המלוכה את דבריהם אשר דברו אליה להדרש

להדרש לחפץ בן המלך, אף היא תשיב אמריה: כל הון ועושר עולם ומלואו אך כאן וכאפס נחשבים לעומת אל האמת ודתו הקדושה. הוא ברא שמים וארץ, לו הכח והגבורה והוא "המושל על כל יצורי תבל ומלואה, ובידו נפשות החיים והמתים. הוא אשר הוציא את אבותינו מארץ מצרים ונתן להם דת קדשו על הר סיני בקודש. בדת הזאת נולדתי וכה אמונה, כלב שמח ונפש חפצה הנני מוכנת להקריב חיי על מזבח האמת. אף אם תעבירו על פני כל סגולות תבל, וכל טוב הארץ בידי תתנו, לא אפיל דבר אחד מדברי ארצה. הנני בידכם, עשו לי כטיב בעיניכם.

כראות בן המלך, כי כל עמלו להעיר לבכה בדברים נעימים היה לריק, נסה להכביד אכפו עליה באמרו: אולי ע"י זה תקום עצתי, ויצו להסגירה בבית האסורים. כאשר האמינו כי קצרה רוח הנערה מגדל צרה ויגון בבית הכלא שלחו אליה נשים עבריות אשר המירו דתן לדבר על לב הנערה לעשות כרצון בן המלך, ולחפוש אותה בלבכה כהציגן לנגד עיניה את כל כבוד עשרן וכל מחמודיהן לרגלי עזיבת דת אבותיהן, אבל לשוא! הכתילה העריגה אמצה לבכה, ורוחה הנאמן את ד' אלהי אבותיה עשוי לבלי-חת ולא ישוב מפני כל דברי-חן ופחד גם יחד. הלא כה השיכה להן אמריה ברוח נכון וחוץ אשר הוצק על שפתיה: לשוא תנסוה דבר אלו להסיתני בשפק. מה חיי האדם פה עלי הארמה? אך צל עיבר רק אבק פורח, הלא הם כמר מדלי, רק רגע אחד בנצח נצחים, טוב שעה אחת בצרה ויגון המביאה לחיי נצח, מכל חיי עולם עובר בכל תענוגי החלד כאין תקוה לנעימות חיי העולם הבא. כל אדם מעוחד למות, גם הגדולים בארץ אנשי השם מוכנים להיות לאכלה לרימה, אך ארון כל הצבאות, הוא חיי כל החיים לעולמי עד, והנני מקבל באהבה את אשר גזר עלי בחכמתו העליונה. בואינה וראינה! אתן אומרות, אם אהיה דרושה לחפץ בן המלך או ימלאו כל משאלות לבי ושוב דבר לא יבצר ממני, טוב איפוא! אני תפלה לאלהי שיאמץ ארץ לבבי ויתן לי כח ועז לכל ינטו אשורי מני דרכו, למען לא אבוש להקרא בשם "בת ישראל". הבה כל תאחרו לעשות לי כחפץ לבבכם.

בן המלך כאהבתו הגדולה אליה נסה עוד בפעם אחרונה להמיר לבכה לחפצו. ויאסוף אליו את חכמי היהודים יושבי העיר, ויגד להם כי לא יחיה כל נשמה מכל כ"י בעיר אם לא יטו את לב הנערה לעשות כרצונו. בלבבות מלאי פחד ורעדה על חייהם וחיי אחיהם, הלכו כפק ברכים אל בית הסוהר וידברו על לב הנערה דברים טובים ונחומים לקחת לקח ממקרה אסתר המלכה אשר על ידה עשה ד' תשיעה גדולה לכל ישראל, ומי יודע אולי יר ד' עשתה זאת להטיב כגללה לבני עמה העשוקים. אמנם גם דבריהם לא הוציאו פרי באמרה: כי אסתר לא היתה מוכרחת להמיר דתה, ואנה אני באה? את דת קדשנו לא אעזובה ויעבור עלי מה! אם כשר הדבר בעיניכם, תנו אחרי מכותיכם אל בן המלך, ואני הנני מוכנת להיות נהגת על קדוש שמו הגדול.

קשי ערפה העלה חמת בן המלך לאין מרפא, ויצו להסיר את ראשה "מעליה. שר הטבחים [הענקער] נסה גם הוא להטות לב הנערה להמיר דתה טרם הסירו את ראשה, על דרך אכזרי מרא מאד. בעמוד הנערה הערינה על כמחדה-הרג [שאפאט] דקר בחרבו כמה פעמים בערפה ובכל פעם העיר לבכה להמיר "דחתה. "קאפיר בן קאפיר" קראה הנערה אמיצת-הלב, תפארת בנות החיל, "לשוא כל עמלך!" וכעוד הוציאה מפיה המלים

המלים „שמע ישראל ד' אלהינו ד' אחד!“ הוסר ראשה מעל שכמיה כחוקת היר.

במזות הנערה שככה חמת בן המלך ויתעצב אל לכו על אשר עשה ונוחם נסתר מעיניו, ומה כלחה רוחו לראות רוח חיים בנערה העריגה אשר נקטפה באבה בקצפו והמתו, אבל לשוא! אחם אלי הארץ! הן אמנם יש לאל ידכם להרוס חיי גבר בהגה היוצא מפיכם, אך לא לשוב ולבנות הריסות ידכם.

גויות הנערה נתנה לידו נשיא העדה רפאל צרפתי להובילה לקברות. על קברה כוננה מצבת-אבן גדולה למוזכרת נצח. מקום קבורתה קדוש מאד בעיני היהודים גם המושלמים עד היום הזה והשבועה בזכרון הכחולה ההיא קדושה מאד ולא יחללוה.

בן המלך צוה לחת מכספו סך מסוים בכל שנה ושנה אל אבות הנערה. שטים מאחיותיה יצאו מדעתן מגדל צער ויגזו על מותה. בשנת 1854 נודעתי אל בני משפחת הנערה אשר ראו בעיניהם את מותה. כמה מחכמי ישראל יושבי אפריקא חברו על המקרה ההוא שירים נבחרים אשר כמו הציעו פרשת גדולת הנערה באומץ-רוחה ויראת ד' הטהורה אשר מצאה קן לה בלבכה הטהור, ואני ראיתי בעיני כמה מהשירים ההם והעתקתי לי. **אחנה** בנות עמי כואתה על קבר צולייקא העריגה, פה תלמדנה לדעת נפש עריגה ויקרה. שיתו לבכן להתכונן כי כואר עשתה כתולדה עכירה אשר לא למדה דעת דרך תבונות, כתולה אפריקאנייר אשר לא לה נודעו עקבות הידיעות ולמודי-רוח אשר תלמדנה את כנותיכן באירופא, אשר אולי גם כתב לא היה לאל ידה. אם גם את כנותיכן חתנכנה על פי דרכן למעור על תלמי לבכן אהכרת ד' וחוקי הקדושים, באופן אשר תהיינה ראויות להיות אחיות נכבדות של צולייקא, אם גם בין כנור עמי באירופא תמצאנה רבות כנות-חיל בצולייקא? זאת לא אדעה; שאלו זאת אל לבכן, והשיבו לכן אמריכן.

אף אם עשוקים ורצוצים היהודים מחמת המציק כאשר זכרתי, בכל זאת רב מספרם בעירות מאראקא, פעץ טעטואן, מאנאדאר, טאנזא סוערא וערים אחרות עד סך מאה אלף נפש, ולפי דברי תושבי הארץ יעלה מספרם עד כדי שתי מאות אלף. כל ב"י יושבי הארץ הזאת יראים את ד' בכל לבכם, ורבניהם יודעים היטב את למודי התלמוד, וביותר יעמיקו להגות בספרי הקבלה, ומהם גם יסחרו בה בהיותה להם מקום לכסף מוצא ע"י כתיבת קמיעות כמחיר כסף מלא. גם כמרי הערביים כותבים קמיעות לבני דתם. ובכלל, היהודים שמה אינם נבערים מדעות ידיעות שונות, מלבד היושבים בפלך טיפעלעל על הדרך העולה טימבוקטו, אשר שם שורר יורש העצר במשרת משנה-למלך: שם היהודים יחד יבערו ויכסלו. באזה מקומות מסחרים פרץ לרוב, גם נמצאו ביניהם עשירים גדולים אבל חיים חיי צער ויגזו מרבה להכיל. אם אמרתי אספיה כמו מרוכ ענים ומרדיהם בארץ הזאת, אז רק אכפיר הדברים אשר כבר דברתי והגדתי מתלאות אחכ"י היושבים בארץ פרס; כבארץ פרס, גם בארץ מאראקא נאנחים הם ונאנקים תחת עול קשה ומרודפים על צואריהם מתגרת יד קנאת-הדת השוררת בלכות עמי הארץ כקטן כגדול. ועוד תגדל רעתם ביתר שאת, כי בעוד אשר נתן הרשוין ליהודים בארץ פרס ללבוש כבגדי יתר התושבים, מוכרחים הם במאראקא לשאת מלבושים מיוחדים להם לאות חרפה ודראון. גם הנוצרים היושבים

היושבים כמאראקא סוכלים תלאות רבות כיהודים בעוד אשר בפרס להם היתרון מב"י האומללים באזה דברי חופש. איש יהודי או נוצרי כי יעבור לפני כיתתהפלה לישמעאלים מוכרח הוא להסיר נעליו מעל רגליו ולעמוד בגלוי ראש, והנערים וזרקים על רגליו חרשי זכויות ומעפרים אותו בעפר וטיט חוצות. כי ירהב איש איירופי להתראות בחוצות העיר כבגדיו האיירופיים חיו תלואים מנגד כל רגע. בעוד יתנשא אחריו קול רעש גדול הקורא: גיאור! [כלב] משליכים עליו המון אבנים מכל עברים, ובאמת על זאת ישחומם כל איש לראות יושבי ארץ הקרובה לארצות איירופא, והנקשרת להן ע"י המסחר הרב והעצום, מקשיחים לבכם לכל איש נכר הארץ גם לילדי הארץ בעלי דת אחרת ותכלית שנאה ישנאום להרע להם באכזריות קצף בכל אשר יש לאל ידם. רק בערים הגדולות העומדות על חופי הים מתאמצים צירי ממלכות איירופא להגן ככל עוזם בעד בני איירופא ולעמוד לימין כל עת מצוא. אבל כפנים הארץ שם עשוקים הם ונרכאים באין חמלה. אם רק תתאחדנה כל ממלכות איירופא האדירות לשים מחג ורסן בפי העמים הפראים האכזרים היושבים קרוב להן, מה חגדל או הטובה אשר תצמח מזה להן ולהשכלה ולהטון אנשים מרכאים על לא חמס בכפם.

התלאות הרבות אשר עמדו לשטן על דרכי בארץ-החמסים ההיא הכריחונו לשוב לאלגיריע. ואחרי שבתי שם ימים לא בכירים נסעתי מזה לעיר מארסיל בארץ צרפת.

בוג.

התכוננות כלליות ע"ד היהודים היושבים בצפון אפריקא.

חודשים ומנהגים. הכתובות השנתיות, בימי הולדת נביהם, בימי חתונתם, ונעת לקברות יונל.

מרבית היהודים שם הולכים, בימי החול, בכל ערב וקור לביהכ"נ לשפוק שיחם לפני ד', ובשבתות וי"ט מתקבצים כלם לבית התפלה ועובדים את ד' בכונה גדולה והגות-לב. אחד מתוך העדה אשר לו קול נעים וערב יתפלל עד תפלתו ישתבח, ואח"כ יתפלל הש"ץ עד קריאת התורה. פיוטים אינם נאמרים שם רק בלילה הראשון לחג הפסח וראש השנה ויום הכפורים. מנגינותיהם נעימות מאד לאזן השומע. נוסח תפילותיהם באזיה ובאפריקא הוא נוסח ספרדי, והנגונים כמנהג הארץ.

אחד מבני העדה כי יקח לו אשה, או מוציאים שני ס"ת, ואחר מהם מעוטר בעדי עדיים. ככלות קריאת סדר השבוע, יקרא החתן לעלות לתורה, והוא לוקח את ס"ת המקושט בידו, יעלה על הכימה ויקרא בו בתורה ספור אלעזר עבד אברהם בעת שלחו אדונו לקחת אשה לבנו ליצחק. כל פסוק אשר יקרא החתן מפיו מתוך ס"ת יתרגמוהו איהו מנערי העדה המשכילים לשפת הארץ, ויקראוהו פעמים רבות בנגינות נעימות. חרגום הפסוקים יחשב לכבוד גדול והנערים מתאמצים בכל עוז ללמוד היטב למען יגיעו אל הכבוד הזה.

גם הילדים הקטנים מעוטפים בטלית בעת התפלה. מחוץ לביהכ"נ נמצאים כמה אנשים גדולים אשר אינם נושאים ציצית כאשר ראיתי כאלה בקורדיסטאן; אנשים כאלה נמצאים גם במאראקא ובכפרים סביבות אלגיריען כי בכלל אינם מדרקקים שם במצות ציצית. נשי ב"י באזיה גם באפריקא אינן הולכות לביהכ"ל להתפלל, רק בהמול בשר בניהם חתונה לביהכ"נ,

ונמצאות

תמצאות איזו נשים זקנות הכאות לביה"כ בימים המוכים. ככלל יקר מאד למצוא כשני חלקי החבל הנזכרים אשה אשר תוכל לקרות ולכתוב, ולא רק הנשים העבריות לכך כי גם כל נשי הארץ נבערות מדעת מאד.

מדקדקים מאד כשמירת השבחות ויו"ט כן בנוגע לחפלות וכן כעשית מלאכה ושאר תענוגי בני אדם, בכל ימי היותי ביניהם לא

ראיתי אף אחד מאח"י שיחלל את השבת ויו"ט כעשית מלאכה או כדבר המסחר מלבד בענין הכרח ונחוצו מאד, אבל במצורת אחרות אינם מדקדקים כ"כ כאשר אנחנו עושים באיראפא, עד"מ באפית המצות לפסח וכמאכלות אסורות. ככה ראיתם אוכלים בפסח אורז וקטניות פול וכו' גם שותים המשקה הנקראת "רום".

סדר הפסח אצלם כאשר הוא אצלנו, מלבד כבואם כאמירת ההגדה אל חלק הראשון מספור יציאת מצרים, לוקח אחד מבני המשפחה את הקערה ומגביה אותה מעל לראש כל אחד מהמסובים על רגעים אחדים, וזה האיש אשר לא יעשה לו כזאת, מאמץ להיות גבר לא יצליח בימיו. כיחוד נמצא המנהג הזה אצל ב"י אשר בטונים, בעיר אשר המשכילים בעם באלגיריען אינם משימים לב על המנהג הזה באוה ראיתי מנהג אחד נכון כלילי הפסח, מלבישים את נער אחד בכלי-גולה. וט"ס התחלת אמירת ההגדה יתראה לפני המסובים במקלו בידו וילקוטו על שכמו. בעה"ב שואל אותו: מאין תבוא עובר אורח? מארץ מצרים יענה הנער. הכי יצאת לחירות מסבלות מצרים? כן אמנם ישיב הנער ועתה הנני בן חורין! אנא פנך מועדות? הנני הולך לירושלים! יענה ויאמר. ברוך גיל וחרדה מתחילים המסובים לספר ביציאת מצרים כלילה הראשון כלשון הקידוש וכלילה השני בשפת הארץ, גם הנשים כלנה יושבות סביב השולחן. גם מזמרים שירים ותשבחות וכל המראה לא לכך כי יקר הוא לעין הרואה כי גם נשגב הוא ונעלה ומעורר רגשות נשגבות בלבבות המסובים. מיום השלישי עד יום הששי מרכים לצחוק בצחוק הקארטי, גם חכמי העדה לא ימשיכו יריהם מצחוק ההוא. בכל ימי החג לא יעשה שום מלאכה או דבר מסחר וקנון, רק מרבים בעבודת ד' ותענוגי החג. כלילה האחרון מביאים שכלים מן השדה ומעריבים אותם בפרחים וירק דשא ומפזרים אותם יחד על קרקע הבתים, גם מניחים אותם על השולחן, והוא לאות האביב ומשלחת הכריכה בשנה הטובה ודשנה אשר תבא אל בתיהם והמנהג באלגיריען ללכת אל חכם העדה כלילה הראשון למען יברכם מברכות פיו! בעיר אראן ראיתי מנהג אחר זה הוא: כליל ערב חג הפסח הנקרא אצלם לעל-על-ראם אינם אוכלים שום דבר רק ראשי כבשים. ולפי הנראה הוא לזכרון קרבן הפסח אשר הקריבו אבותינו בע"פ.

כלילה האחרון מחג הפסח הנקרא "לעל-על-מיימן" לא יבא בשר אל פיהם רק מאכלי חלב גם הולכים אז לבתי רעיהם לאכול ולשתות.

באראן ומאראקא, מלבד "השכלים והפרחים עוד מעמידים על השולחן קערה "מלאה זהב וכלי-יקר לאות עושר וכבוד לשנה הבאה: בטעטואן ומאראקא מביאים על השולחן קערה מלאה מים ורגים חיים שותים בהם. ועד חצות הלילה הולכים כלם לבתי רעיהם. כהלך האנשים צעירי הימים לבתיהם כלילה ההוא, יאמר אחד מתוכם: "על מיימן" והשני יענוני בקול "מירזאת" והשלישי אף הוא ישיב אמרו "פערטש-אללאה"! דרוש דרשתי אחרי הוראת המלך ההנהג, ויוגר לי, כי המלה מיימן ומי זאת הן שמות אנשים מוצלחים מאד ועל ירי זכרון שמותם מברכים זה ארץ זה בשפע ברכה והצלחה. מלות "פערטש-אללאה" הוראתן: יתן ד' הצלחה.

גם בחג השבועות להם מנהגים מיוחדים. מתקבצים משפחות משפחות בבתיהם ואחד מביניהם יקרא בקול בדברי התורה, ואחרי כל חלק וחלק יותן אל המאספים לאכול ולשחות.

בהשעה כאב בלילה מתקבצים ובאים לביהכ"נ, והחכמים אומרים קינות ושאר שירים מחוברים על דברי היום. ואחרי ככלות אמירת הקינות יסופר מעשה חנה עם שבעה בניה כנזכר במדרש רבה. בקורדים-טאן ראיתי מנהג אחר. חכם העדה יקום ממושבו ויאמר אל בני העדה: אחי היקרים, מה ארכו הימים מעת נחרב בית קדשנו, ועד היום לא ה' לאל ידנו להקים הריסותיו. ככלותו לדבר הדברים האלה יכבו כל הנרות בביהכ"נ, וכלם נופלים על פניהם ארצה ומתחילים לתנות בבניה בקול יללה מחירד-לב; אח"כ מדליקים נר אחד וחכם העדה יגיד להם בשפת קורדית בקול בוכים את ספור חנה ושבעה בניה. כבוקר למחרתו מתאספים עוד הפעם בביהכ"נ ומתפללים ואומרים קנות כנהוג, ובאיזה מקומות נושאים תפילין, ספר התורה עטוף בצעיף שחור ויזרו עליו מעט אפר. בקריאת ההפטורה יתורגם כל מקרא לשפת הארץ וקורים אותם כנגון.

בראש השנה מתקבצים לביהכ"נ מתפללים ואומרים פיוטים אחדים, ויתר ההנהגות כמו אצלינו, מלבד כי גומרים תפלתם עוד טרם חצות היום שחרית ומוסף גם יחד.

בערב יוה"כ התכונתו כי מהם מדקדקים מאד במנהג סבוכ הכפרות, ומהם לא ישתו לב לזה. אחר חצות היום מתפללים חפזת מנחה וגם יתנו למכים [מלקות] כאשר אצלינו. בארץ פרס מוכים המה על דרך "הנזכר בתלמוד במס' סנהדרין. כל אחד מבני העדה מפשט בגדיו עד ירכיו, וישעו על העמוד עד אשר יקבל ל"ט מכורז נאמנות ונמרצות לכל משפטן. וכאשר הגיע הדבר אלי לא ה' את נפשי להויר מוכה מכורז אכזריות כאלה, ואמר להם: אחי היקרים! הנני ילד איירופא ולא אוכל להוסיף על אופן זה כי לא הסכנתי לזה בארץ מולדתי; לפני יוה"כ לא אססור את גוי לפצעי והכירתי, כי אפול למשכב ויצא שכרי בהפסדי. אחרי אשר צחקו עלי ועל דברי הניחו לי. בכורך וערב הולכים לביהכ"נ וכמה מהם לובשים לבנים. תפלת שחרית תמשך עד חצות היום ואז הולכים לבתיהם לנוח שתי שעות. תפלת מוסף ומנחה וכו' תמשכה עד לעת ערב, וכלם מעינים בצום נפשיהם כל היום הקדוש ההוא.

בחג הסכות מזהירים מאד לשמרו כהלכתו, ויושבים רק בסוכה; וכמעט יש לכל אחד לולב ואחריוג ושמיחים ומתענגים מאד בכל ימי החג ההוא. בליל הושענא רבה מתנהגים ככ"י אשר באירופא. וכעיר טריפאליס אומרים סליחות בין הפריקים וחוקעים כשיפר, גם מרכים לשחות קאפע. אחרי כן יקח כל אחד קיבץ-ערבי-הנחל [הושענא] בידו וטכים כה איש על שכב רעהו לכל הבא בידו, הנקלה כנכבד והנער בזקן כאן הכרל מאומה. גם הנשים תעשינה ככה, וכל מכה ומכרה לכבוד גדול תחשב לאיש המכה.

ביום שמיחת התורה יעמוד אחד על הכימה וס"ת בידו וכל בני העדה מקיפים אותה שבע פעמים ומזמרים שירים ותשבחות, ובאיזה מקומות מקיפים רק פעם אחד. מנהגי חנוכה ופורים אין בהם הכרל מאשר הם אצלינו.

ילד זכר כי יולד יתנהגו ע"ז האופן: מיום הולדו עד יום השמיני, ככל לילה ולילה יעשה אבי הילד משחה לאוהביו וקרוביו. משחה הראשונה נקראת "סעודת אליהו" והלילה האחרון הוא ליל יום המילה יקרא בשם

בשם "כילאדה" אשר גם אז יתאספו קרובי ומכירי האיש, וחכמי העדה לומדים לערך שתי שעות ואח"כ אוכלים מן המשתה אשר נעשה להם ואחרי הסעודה לומדים ומזמרים כל הלילה עד אור הבוקר. וכבוקר יום השמיני ימול בשר הילד.

ואם נקבה תולד, יתאספו קרובי ואוהבי האב גם חכמי העדה כליל יום השמיני ללדתה. הילדה תביא לפני החכם הראשון והוא ימסרנה לשני, והשני לשלישי וכו' עד תום כל הקרואים. ככה יעשה שלשה פעמים וככל פעם כבוא הילדה ביד איש יניח מטבע של זהב בערשה מתנה אל המילדה.

מנהגי בר מצוה הם על אופן זה. איהו שבועות טרם הגיע הנער לשנת השלש עשרה ילמדוהו החכם איזו דרשה. ביום השכר הנקרא "חפילק" לפני היום המיועד יעשה אבי הנער משתה לאוהביו וקרוביו אשר חמשן עד יום א' בבוקר. אחר חצות היום הולכות הנשים מלבשוש כנר כבוד לכל אוהביו ורעיו של הנער לקראם אל המשתה, בהקבץ כל הנערים מנלחים שעורר ראשם וכל אחד מהקרואים יתן מטבעת זהב לשכר המגלח, אח"כ אוכלים ושותים ומטיבים לבם לפעמים עד אור הבוקר. ביום השני בבוקר יערו את ביהכ"נ בכל מיני פאר, ורב העדה ומורה הנער ילכו אל בית אביו להניח לו חפילין ולהכישו בטלית, ויוליכוהו בקול המון חונג בשיר חמרה אל ביהכ"נ. וכבואם לקריאת התורה קוראים את האב ואחר מקרוביו לעלות לתורה. אח"כ יכרך החכם את הנער והנער יתחיל לדרוש רביבים את דרשתו אשר למד בעוד אשר אביו וקרוביו יתנו מנרכות ידם לעניים. אחרי ככלות כל אלה, כל אחד יכרך את הנער וכולם הולכים עמו לבית אביו ושם אוכלים ושותים יחד. אח"כ ילך הנער מעוטף טלית וחפילין באחוזת מרעיו אל כל הנשים קרובי אבותיו לראותן פנים וכל אחת תתן לו מתנות, ואז ישוב הנער לבית אביו. כלילה מתאספים קרובי ואוהבי אביתו עוד הפעם ואוכלים ושותים ושמחים עד אור הבוקר.

יום השכר לפני הנשואין יום משתה ושמחה להם. כלל יום החופה מתקצצים החכמים וקרובי ואוהבי החתן וכאים לביהכ"נ. באמצע חצר ביהכ"נ מכינים מקום מושב מקושט בעדיים ומעמידים אצלו איזה כסאות. חכמי העדה ואבות וקרובי החתן והכלה מוליכים את הכלה אל מקום מושבה, ואצלה יושבים החכמים זמן מה ואחרי עונם את מקומם ישובו תחתם אבות החתן והכלה והם ישימו ידם לקרוביהם עד תום כלם לשבת הדבר הזה ימשך לערך שתי שעות ואז חשוב הכלה לביתה. בבוקר יום החופה ילך החתן וטרעיו והכלה עם רעותיה לבית הרחצה. אחר חצות היום ילכוש החתן מחלצור ומתעטף בטלית והולך לביהכ"נ בלויז חכמי העדה וקרוביו להחפיל חפלת המנחה ואח"כ מוליכים אותו לביתו. כהגיע חור החופה מכינים בחצר ביהכ"נ מקום גבוה לשבת, וחכמי העדה וקרובי ואוהבי החתן והכלה מביאים את הכלה מעוטפת בצעיף ומשיבים אותה עליו. אחרי אשר חשב על כסא כבודה יעמוד החתן לימינה, וחכם העדה יעטף אותה בטליתו של החתן ויאמר ברכת הנשואין, ואחר הכרכות יתן להחתן והכלה טבעת הקדושין. וכל הקרואים מזמרים שירים ותשבחות בקול המון חונג. ואח"כ קוראים הכתובה וחסל סדור הקדושין. בערב היום הוא מתקצצים כל הקרואים אל המשתה, והחתן והכלה יוכלו החררה. אח"כ ישוב החתן אל הקרואים ויחד שמחים וצוהלים עד הבוקר בתופים ומחולות. שבעה ימים רצופים חונגים את שמחת הנשואין במשתה ושמחה. בשבת אחרי החתונה יבא החתן לביהכ"נ בהמון רב, ורעיתו נשארה בבית

בבית, ובעת יקרא לעלות לתורה הוא וקרוביו ומיודעיו נודכים נדבות רבות לעניים, ואחרי כלות החפלה ישוכו לבית ושמחים ומתענגים עד יום המחרת. **בארץ** פרס ראיתי בין אח"בי מנהג אחר. גם שם מתקבצים לבית החתן והכלה כל שבעת ימי המשחה לשמוח ולהתענג ומכניס מקום מושב גבוה להחתן והכלה נשען על אחד מכותלי הבית, ושני נרות מרונג מצופים זהב דולקים משני עבריהם וכל הקרואים מזמרים שירים שונים, אוכלים ושוחים והולכים לבתיהם. ככה יעשה כל שבעת הימים.

כי ימיר אחר. מהם, קוראים לנשים מקוננות [ירמיה ט. י"ט]. אשר חשכנה על הארץ אצל המת וביללה רבה חשאינה קול הגה והי, והמנהגים לזה כאשר נזכרים בתלמוד מסכת מועד קטן. הנשים הקרובות אל המת תעשינה מספר כתנים, תמרטנה שערות ראשיהן ואר פניהן ישוטו שרטה עד שפך דם עליהן, דבר אשר נזהרנו בתורת ד' לבלתי עשהו. חכמי העדרה התאמצו בכל כחם לבלת המנהג הזה אכל לא צלחה להם עד היום. הקינות כוללות אלה הדברים הראוים לערך המת ומפעליו, וכמעט על כל מת מחברים קינה אחרות. בארץ פרס יקוננו החכמים על המתים, והנשים לא תנונה שער ראשן וגם בבשר לא תשרטנה שרטה שתי שעות סופדות ומיללות הנשים המקוננות על המת ואח"כ יוכל לקברות. בארץ פרס לא יתחילו לקונן על המת טרם רחץ כמים, ובאפריקא יטהירוהו כמים אחרי כלות המקוננות לקונן עליו. כאשר יוכלו את המת לקברות, הולכים החכמים לפני מטחן, ואומרים בקול רם י"כ הפסוקים הראשונים של מזמור צ' א בתהלים. בכל ארץ אויה ואפריקא אינם קוברים את המת בטליתו. והמנהג כמאראקא אשר גם ימים רבים אחרי הקבורה מתקבצים על קברו ומקינים עליו, והנשים תנונה את שערות ראשיהן⁽¹⁾.

אחרי אשר דברתי ממנהגי אח"בי בארצות הנוכרות מיום הולדם עד יום מותם, אכלה מדברותי בדברי המלך החכם: טוב שם וכו' ויום המות מיום הולדו וכו' והחי יתן ארל לבו [קהלת ז' א' ב'] ואני תפלדו שימלאו דברי ישעיהו הנביא אשר רוח ד' דבר בו: בלע המות לנצח ומחה ד' דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי פי ד' דבר, ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו וישענו, זה ד' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו. ישעיה [כ"ה ח' ט].

אחרית דבר.

בשובי לאירופא כלו דברי מסעותי. ואף אם נורא הוא לפעמים מראה העוני וממות הלחץ מחיי כ"י אשר ערכתי בספרי לפני הקוראים היקרים, אני עשיתי ארל שלי להגיד קשט אמרי אמת ככל אשר ראיתי והתכוננתי. ואם בכל זאת שנית לפעמים, חלילה לא בכונה נעשתה זאת כי רק אדם אנכי ושגיאות מי יבין. כל אדם נחשב בעיני כאח לי, ואף אם לפעמים מצאחיו נשחר מאד בדרכו על הארץ, בכל זאת הכרתי בו חמיר את צלם אלהים אשר בו נעשה, ובהשפטי על דרכיו ומעלליו לא הלך לבי אחרי עצת אהבה או שנאה לדבר הנשפט אשר שתה קן לר. **בו**

(1) ד' מתחיה בספרו ד' 169 מספר מנהגי כוז בלדן קלמדיה, ושם תלמודנה הנשים את כמותיהן קנה ובהי לחיגן מובלטה לקונן על המת, ולפי הנדלה הוא מנהג יסן כושן חמר, וגם ירמיה הנביא יזכיר מנהג הזה.

כו עיר טרם חריצת המשפט, רק האמר היתה לי לקו והצדק למשקלתי
בכל אשר הי' לאל ידי.

ואף אם הנדתי לפעמים ממצב בני עמי הרוחני כי ברע הוא בהיותם
נבערים מאד מדעת, בכל זאת עזה אהבתי אליהם מאד. כן גם לשפת
יתר יחשב לי להבטיח לעין השמש כי אהבתי לא עזרה את עיני מהניד
דברי אמת וצדק. לא שכחתי כי כל אחד מישראל אחי הוא, כן אברהם
אבינו וגם לו חלק ונחלה כחורחני הקדושה מרשה קהלת יעקב אשר נחנה
לאחזה לכל אשר בשם ישראל יכונה.

אני הנבר אשר שוב ישוב עתה מארצות רחוקות ללכת לארץ מולדתי מקום
ערש ילדותי, מקום שם ביתי ובניו המצפים על ביאתי בעיר הוא
מכתת רגליו דרך מדברי תלאובות והררי שממון, ואשר עימד הכן לשוב עוד
הפעם למסעותיו, אני הוא אשר אהיב כנפשי לדבר דברים אחרים גם לאחי
היקרים היושבים באירופא ולהעיר לבכם על דבר הנוגע לעצמם כהחלכות
חייהם. ראשית דברי אל אחי יושבי ארצות רוסיא פאלען ומאלרוי. לא
אשקר באמנתי אם אומר: כי אין אחד מהם היודע ביתר שאת ויתר עז
ממני להכיר ולהוקיר יקרת מעלת דתנו הקדושה, אשר אחת היא לנו לכוון
על ידה את היכל האושר האמתי והנצחי ושלום אמת על עמדים קימים
בל ימוטו כל ירופפו מסעירות מקרי הזמן ותחבולותיו לעולמי עולמים; אין
אחד מכלם היודע יותר ממני לערוך ערך אמתת המאמר הנשגב: והגיר
בו יומם ולילה.

אולם המאמר הנזכר כל יפריע אותנו להניח ידינו מלמוד שאר החכמות
והידיעות בכלל. „**יפה תורה עם דרך ארץ**“ אמרו חכמינו
ז"ל והם עשו כאשר אמרו. נלכה נא ונדרשה אחריהם או נראה לדעת
כי לא נבצרה מהם כל דבר חכמה ודעת. ובאמת זאת רק זאת תפארתנו
ותהלתנו.

תורתנו הקדושה והתמימה ברה כשמש מאירת עינים. לא בערפלי
תחולתה, לא חלו בה ידי אדם אשר זה דרכם מני אז לצרור
לפעמים באפל את תורת-לבם מולדת רוחם ותחת חשכת סתרה צפונות
מוזות לכבבם. לא כן תוה"ק אשר יסודתה בקרב קדשים, רוח ד', אדון
חבל ומקוואה כה ומלחו על לשונה; ואיככה ימצא מקום או פנה בכר
מרהבי הכריאה כלה אשר יבצר לדבר ד' לחדור שמה בכל הדר קדשו,
ובהמלא כל העולם מכבודו איך יתכן כי דבר ד' יתגדר אל חוקי
הנצחיים השימרים חפיקים בכל מלא רחב הארץ לעולמי עד: ואם כי
מעולם לא הי' לנו למנוע את בנינו מלמודי החכמות והמדעים נוסף על
למודי תוה"ק, אף כי כימים האלה ובזמן הזה, עת אשר גם בארצות
הנוכרות, מתחיל עמוד הענן וערפל אשר עמד לשטן על דרך אחי' לנסוע
הלאה על יד על יד, ותמורתו הולך וקרב עמוד האש ואור להאיר דרכם
לפניהם ביחוסם אל העמים אשר בקרבם הם יושבים. ותחת אשר לא
קרב זה אל זה כל הלילה הארוך אשר הפריד ביניהם זה ימים ככירים
בחשכה גדולה, ותחת אשר עד כה הביטו עליהם העמים מבעד לעב
הענן [קנאת-הדת] גם היו במחשך מעשיהם לרדם על צואריהם בחגרת
ידם, עתה תודעת לאל עלץ רוח הדעת עברה ותטהר חשכת העלטה,
ועיניהם תראינה אור כהיר כי גם ליהודי לבב טהור ורוח נכון, והוא גם
הוא ימחר להשיב אהבה אל חיקם. וההרגל הנורא אשר לא יוכלו העמים
למיש צוארם ממנו עד כה חולף והולך לו, עתה חובה עלינו ללמד את
בנינו לדעת את הלמודים והידיעות אשר פתחו שעריהם לחקר בינת האדם
ברכות

כרבות הימים. וכפתחנו להם שערי הדעת, עלינו להגן כערס ולשמרם מכל מכשול לכל יצרו צעדיהם בדרך החכמה ויט אשרם מני אורח הנכון לכל ישלחו בעולתה יריהם לקטוף חות תחת שושנה ואז גם חכמתם תתכלע.

עלינו לתמוך אשורם במעגלי דעות ישרות וחכמת אמת, ולהורות להם להבדיל בין אמת ושקר בין דברים אשר בקרש יסודם ובין אלה אשר לאדם דרכם ורק למראית עין יופיע אורם ובקרשם ישימו ארסם. **יפה תורה עם דרך ארץ!** המאמר הזה יהיה נר לרגלנו גם בזמן הזה, או אז ישארו בנינו נאמנים לשבועתם אשר נשבעו לדגל דתנו הקדושה, כאשר נאמנה רוחם אתה בימים שכבר עברו עת חכמת יונת הרימה נסה בכל הארץ.

ואם חשאלוני אחי היקרים: מה זה ימציני עתה לקרוא באוני בני עמי את המאמר הקודם הנוכח? ע"ז אשיבה אמרי לכם. הנני ילד ארץ אשר אחי ב"י היושבים בה אינם שמים לב אל המאמר היקר הזה. לא אבחר כי לראובן לבי ראיתי וגם אראה עוד את כל הרעה הנדולה אשר מצאתם עקב הדבר הזה. וכאשר אסב עיני מזה ואחזקן על דרכי אחי יושבי ארצות אשכנז וצרפת, אשר פתחו שעריהן לאמת וצדק זה יותר מחמשים שנה, גם שם שכחו בני עמי את דברי המאמר הנשגב הזה. ומה היתה אחרית הדבר, כי כמעט כל איש אשר בחר בלמודי החכמות והידעיות לבד פנה עורף אל דת אבותיו, ואם לא פקד ד' בימים האלה את עיני אנשי לבב אשר נגע יראת ד' בלבבם לאהבה תורה ק, אז על המדינות ההנה יאמר: **"תורה נשכחה"**.

לא כאלה חלק בני ישראל אשר דברי המאמר: יפה תורה עם דרך ארץ ערוכים ושמורים בלבביהם. אצלם התורה והחכמה תפריחנה כחכצלות ואין אחת נוגעת בחכמתה כמלא השערה. ובני דור החדש נאמנים באהבתם לתורת ד' הצרופה, ומלבד כי החכמה לא תחן מגרעת בקדושת הדת עוד תשית לראשה עטרת תפארת, רק זאת היא הדרך הישרה לכל איש ישראל. **עתה** יראו אחי יושבי ארצות רוסיה, פאלען וטאלודיא, ויקחו מוסר מאחיהם כאשכנז וצרפת! מהם יחכמו לרעות נודל המכשלה והרעה אשר חצמח לב"י בהיותם לאחר משתי הקצוות. כי כאשר לא טוב לאיש ישראל לגרוע עיניו מלמודי החכמות והמדעים, כן עיד חגדל רעתו בעוכני תורתו הקדושה וישים כל עיונו רק בחכמות המתהלכות בארץ. רק לדבק יאמרו כי טוב, תורה וחכמה יחד, ואך טוב לישראל, וכוה אצא מאת פני הקוראים היקרים.

אחרי אשר הוצאתי לאור את ספר מסעותי בלשון צרפת בשנת 1856. העברתי קול למען החכמה במחנה החכמים אנשי השם אשר בצרפת ואשכנז, שיעורוני על ענינים דרושים לחפץ הידיעות להתחקות ולכא על תכונתן בעברי עוד הפעם לסע למסעותי בארצות הקדם ולהורות לי הדרך הנכונה להוצאת דברים כאלה אל הפועל, תחת אשר חסרו לי דברים כאלה בנסיעתי הראשונה. ואלה הענינים אשר עוררני אליהם החכמים הנודעים בשם, הנני מוציאם לאור אולי יצמח מהם תועלת לניסעים אחרים, או לתועלת יאני אם יאבדו ממני בדרך.

החכם הגדול ד"ר שלמה מונק נ"י כעיר פאריס ביום 14 סעפט. 1856 העירני על ענינים שונים בכלל ופרט, ואלה הם:

להשיג

1. ב כ ל ל.

- (א) להשיג לוח השנה שלם מאיזה עם בארצות הקדם, או העתקה נאמנה ממנו, או ידיעה ¹ "נכונה אדוותו בה ידובר באר היטיב אם מספרים ליטות החמרה או ללכנה, אם מעריכים שנות הלכנה לפי חשבון חכונת צבאות השמים או רק לפי חדוש הלכנה.
- (ב) להודיע ראשית הזמן אשר ממנו מתחיל חשבון השנים הנהוג אצלם.
- (ג) ע"ד חגים ומועדים, חכונתם ושמותם.
- (ד) ע"ד חפלות ובקשות. אם אפשר להשיג ספר חפלות מה טוב ואם לא להביא ממנו העתקה נאמנה. העתקות החפלות בערביות. להתחקות על חמורה אותות הכתב, ולדמוחם לאותיות שלכתב כנעני [פהעניציש] שומרוני [סאמאריטאניש] ועברי, עתיק וחדש, להתבונן אם נמצאו בחפלותיהם עקבות מלות עבריות, ע"מ איך יקרא שם ד'. ע"ד אמונתם במלאכים ומושגם מהם, ע"ד דעתם בהשאת הנפש; ע"ד מקומות קבריהם, והעתקה נאמנה מכתבי מצבותיהם.
- (ח) ע"ד ספרי דתיהם הכתובים להשיג אותם או העתקה נאמנה, או העתקה לשפה אחרת.
- (ו) ע"ד ספרי התנ"ך שלמים, קיצור מהם או אזה חלקים, וביחוד לשים עץ על כ"י.
- (ז) ע"ד מרות ומנהגים. להתחקות על חוקים כתובים באזה זמן ומצי נתני. ע"ד חוקים בנוגע למאכלים ונקיות וטהרה, ולהתבונן אם דומים הם אל החוקים הנמצאים על אדות הדברים האלה בתורת ד'. גם להתבונן על החוקים הנוגעים לאשה נדה.
- (ח) ע"ד חוקי נשואין ומנהגיהם. אם נשאים נשים רבות, אם יודעים מדיני חליצה וכתובה. ואם אפשר להשיג כ"י מניטין, או העתקה נאמנה מהם.

2. ב פ ר ט.

- (א) ע"ד "שכט בני ישראל" להתחקות ולדרוש אחרי ראשית מוצאם, אם הם מצאצאי יהודים גמורים או מן גוים אשר קבלו עליהם דת ישראל. אם נמצאו אצלם מלבד ס' דברי הימים הנודע והנוכר, עוד ספרים אחרים מדברי ימורת עולם, ולהעתיקם. גם להודיע נאמנה ע"ד תולדותיהם וכו'.
- (ב) היהודים בסנינים. ידיעה נכונה וברורה מכל דבריהם.
- (ג) היהודים באפגארהאניסטאן. ע"ד כל עניניהם בכלל ובפרט ע"ד חפלותיהם, שפתם ומנהגיהם וכו'.
- (ד) היהודים בפרס. ידיעה כלליית. לחקור אחר כ"י באותיות עבריות, והעתקה מתנ"כ בשפת פרסית.
- (ה) היהודים בארץ ערב. ידיעה כלליית. וביחוד ע"ד כ"י בשפת ערבית ובאותיות עבריות, ולהשיג אותם; לדרוש בארץ יעמען אחרי כ"י אחר באור על התורה מאת רבי תרחים מירושלים. להודיע בפרטות ע"ד התנ"כ אשר מצא הנוסע בעיר דיאבעקער כמוכא בספרו *Cinq années de voyage en orient* אשר לפי דברי היהודים שם נכתב מירי עורא הסופר. גם ע"ד חמשה חומשי תורה הנוכרים בספר הנ"ל, אשר נמצאו בעיר קעפיל ונכתבו מיחזקאל הנביא לפי דברי החושבים.

הערות מהחכם המפורסם ה' גאלדבערג נ"י בפאריס כיום 20 יולי 1856.

- (א) לחקור אחרי שמות הערים והכפרים בארצות העתיקות אשר וארם נהרים, "מעזאפאטיאן" ולכתוב שמות האלו באר היטב כערבית ועברית.
 (ב) להתאמץ ביחוד להשיג ספרים שלמים או חסרים, והם שלשה מינים.
 (א) כ"י מספרי תנ"כ; איזה ספרי אפאקריפא [הם אלה הנוספים על התנ"כ] אשר נודעו גם בימי התלמוד, כס' בן סירא, בן חגלת, בן לאנח; אולי עוד איזה בלתי נודעים, עד"מ מיוסף בן מתתיהו הסיפור ומזכיר הגדול. (ב) ספרי התלמוד. אולי נמצאים כתובים אשר לא נודעים לנו עד"מ תלמוד ירושלמי על סדר קרשים אשר היה נמצא עוד בימי הרמב"ם, או החוספחא של בר כפרא, וטשלי שועלים של רבי מאיר וכו'. (ג) ספרי הגאונים בשפת ארמית או ערבית אשר נמצאים מהם לרוב מאד, כספרי רב שיירא גאון ובנו רב האיי גאון, רבי שמואל בן חפני, רבי חפץ בן יצליח וכו'. או אולי ימצאו עוד איזה חבורים מהקראים מתנודי התלמוד.

הערה מן החכם ה' לאנדויא בפאריס. 21 ספט. 1856.
שאלה: אם התנחלה בקבלת העם אמונה מיוחדת בזמן מיוחד לכיאת המשיח ועל מה ארניה הטבעי, אם יש לה רגלים כחוק"ק.

- הערות החכם הבלשן ד"ר יוסט נ"י בעיר פ"פ אם מין.**
 (א) לדרוש אחרי תולדות הגאונים היותר קדמונים וע"ד חבוריהם.
 (ב) ביחוסם או אל הממשלה, ובפרט על אודות ראשי הגולה.
 (ג) ע"ד הקראים היותר קדמונים: יוסף בן נח, נסים בן נח. [האואנדי] בנימין ישעיה ענן, לוי, יפת, גם ע"ד יפת בן סיד, יוסף המאור, יעקב הארקאשני.
 (ד) ע"ד מקומות משכנות הקראים ומספרם. לדרוש אחרי כתבי יד מהם וביחוד בשפת ערבית.
 (ה) ע"ד כת שבת צבי, סנהגיהם, תפלותיהם וחבוריהם.

הערה מהחכם נייגער. ברעסלוי 22 יוני 1858.
בין הספרים העתיקים הנדפסים, נמצאו רבים אשר נשחת תוארם ע"י הוספות מהאחרונים; ע"י מציאת כ"י עתיקים נדע לדעת חוכן הספרים כאשר היו בעת צאתו ראשונה מעט המחברים. כמספרם אחשבה גם את חרנים הירושלמי אשר נרפס גם בשם חרנוס יונתן, את המכילתא, את הספרי על שני חלקי התורה האחרונים. ואם יצליח ביד הנוסע ה' בנימין למצוא כ"י מחבורים חאלה, תגיע ע"י טיבה גדולה אל החכמה. עוד לפני שלש מאות שנה לערך הי' נמצא פירושו של רב סעדיה על התורה; ובלא ספק עודנו נמצא בארץ מצרים או בפרס.

אחרי אשר הגיעו לידי הערות הנזכרות כחיותי בארץ צרפת, עברתי לארץ הולאנד, ובאתי ראשונה לעיר ראטטערדאם, ושם נודעתי לאלוף העדה הסוחר העשיר ה' ל. ל. יקובזאהן, אשר העיר את לכבי הוא ואנשים

ואנשים נכבדים אחרים לנסוע אל ארצות הודו המזרחית העומדות תחת ממשלת ארצות הנמוכות [נייערלאנדען] לכוון שמה ערת ישראל, תחת אשר עד היום, היהודים אשר שם אף אם לא מעט מספרם, חיים נפרדים ונבדלים זה מזה ואיש איש לדרכו פונה ומעולם לא היו לאחרים. אף אם לא רחקה לי הנסיעה לשם, אבל הוצאות הדרך רבו כמו רבו, ע"כ הצעתי הדבר לפני הרבנים הגדולים בעירות ראטערדאם והאאג, והם הגישו הענין לפני שרי העדה המופקדים מן הממשלה לפקח על דברי ב"י בארץ ההיא [האפקאמיסיאן] ואלה הדברים אשר אמרו עם הספר:

אנחנו הח"מ רבני קהלות ישראל הגדולות בעיר ראטערדאם והאאג, לכבוד יחשב לנו להגיש לפניכם בזה מאמר¹) אחד ע"ד התישבות אחב"י בארצות הנמוכות אשר כתבנוהו לרגלי טכת אשר ערך אלינו הנוסע ה' ישראל יוסף המכונה בנימין השני בנוגע לנסיעותיו אשר יעמוד הכן עוד הפעם לעבור ולנסוע בארצות הקדם. ודברינו אלה יהיו לעדה, כי מלבד אשר לכותנו ירחשו חודות אל הנוסע הנכבד על פעלו כי רב הוא והחועליות הגדולה אשר תוכלנה לצמוח מנסיעותיו, כי גם נבקש עוד וסער בעד הנוסע המפורסם הזה על דרכו אשר הוא חפץ ללכת בה לבקש את אחיו היזשים בארצות הודו המזרחית הנחשבות לממשלת ארצנו.

ראטערדאם, בירח אייר התרי"ח ליצירה.

ב. ש. בערנשטיין, ראב"ד בעיר האאג.

אי.ב. פאן אי.ב. פערארעס,

ראב"ד לעדת הספרדים כהאאג.

ד"ר ז. איזאקזאהן, ראב"ד בראטערדאם.

שרי הקאמיססיאן השיבו כי דבר אחד נצב לשטן מהפיק מנמתי בדבר הנסיעה הנזכרת והוא: באשר אינני יליד הארץ לא אוכל לעבור לארצות הודו המזרחית אשר לממשלת הולאנד, אם אין ידי משגרת סך מסוים הנדרש לזה עפ"י חוקי הארץ. ולהסיר המכשול הזה פניתי לעזרה אל החכמים הגדולים מורי לשונות ארצות הקדם בכתי מדרש החכמות אשר בעירות ליידען ודעלפציל, והם המליצו בעדי אל שר הממשלה אשר נתן לי הרשין לנסיעתי אף אם אין בידי צרור הכסף הנדרש לזה. וכאשר בכל זאת התמהמהו שרי הקאמיססיאן לבוא לעזרתי, נסעתי לעיר פראנק-פורט היושבת על נהר טיין, ושם למרתי, לחכליל נסיעתי השניה, את חכמת הפאטאגראפיה והשטערעאקאפיע. וקניתי לי כל הכלים הנדרשים לזה. משם באתי לעיר האנובר והוצאתי לאור את ספרי זה. ועתה, אחרי אשר סדרתי את כל הענינים הנוגעים לי ולב"ב, הנני עומד הכן בעזרת העליון לשים לדרך פעמי עוד הפעם לארצות הקדם אשר שם ראשית חוצאות החכמות והמדעים ואשר עלטה חכסם זה ימים רבים, וד' יעמוד לימיני ויסעדני כישועתו סלה.

(1) את מחסור הוס לא התקמתי, כי אין כלן חקויו (הצרת החצמיק).

לוח התקונים.

בו יבאו איזה תקונים של שניאות הרפוס אשר רובם נמצאו בהארינינאל
האשכנזי וגם הערות על דבר ההכרה הנכונה כלשון ערכית מאזה שמות
אנשים ומקומות הנזכרים בספר הזה אשר תקן הנוסע כעצמו אחרי צאת
הם' הזה מבית הרפוס.

דף שורה	תחת	צ"ל	דף שורה	תחת	צ"ל
א	תיבת "חולרתי"	חולרתי	א	חולרתי	חולרתי
ב	צ"ל יוס' עש"ק פ' כול שנת	צ"ל יוס' עש"ק פ' כול שנת	ב	צ"ל יוס' עש"ק פ' כול שנת	צ"ל יוס' עש"ק פ' כול שנת
ג	ואקים	ואקים	ג	ואקים	ואקים
ד	כזיבה	כזיבה	ד	כזיבה	כזיבה
ה	התר"ח	התר"ח	ה	התר"ח	התר"ח
ו	בארבעה עשר	ר"ח אלול תר"ו	ו	בארבעה עשר	ר"ח אלול תר"ו
ז	לירח אב	לירח אב	ז	לירח אב	לירח אב
ח	דינבאל או דינבאל	דינבאל או דינבאל	ח	דינבאל או דינבאל	דינבאל או דינבאל
ט	אליהו	אליהו	ט	אליהו	אליהו
י	פיעקלטי	די פיעקלטי	י	פיעקלטי	די פיעקלטי
יא	ונכל טור	ונכל השלשה	יא	ונכל טור	ונכל השלשה
יב	סלחאל לוביארד	שלחה לוביארד	יב	סלחאל לוביארד	שלחה לוביארד
יג	לחבראל	חבראל	יג	לחבראל	חבראל
יד	זאכדור	זאכדור	יד	זאכדור	זאכדור
טו	נחמיס	נחמיס	טו	נחמיס	נחמיס
טז	פחמיה	פחמיה	טז	פחמיה	פחמיה
יז	קוי סאריאק	קויס סאריאק	יז	קוי סאריאק	קויס סאריאק
יח	לחזבלה	לחזבלה	יח	לחזבלה	לחזבלה
יט	חחשה	חחשה	יט	חחשה	חחשה
כ	אפרלל	אפרלל	כ	אפרלל	אפרלל
כא	ג"ל ענדוללה	ג"ל ענדוללה	כא	ג"ל ענדוללה	ג"ל ענדוללה
כב	פשירי	פשירי	כב	פשירי	פשירי
כג	רזווי	רזווי	כג	רזווי	רזווי
כד	הילללה	הילללה	כד	הילללה	הילללה
כה	אלף	עשרת אלפס	כה	אלף	עשרת אלפס
כו	זקט שציון	זקט שציון	כו	זקט שציון	זקט שציון
כז	שקרים	שקרים	כז	שקרים	שקרים
כח	רבי	רבי	כח	רבי	רבי
כט	חחמחי הרבנים	חחמחי הרבנים	כט	חחמחי הרבנים	חחמחי הרבנים
ל	נחמיס	נחמיס	ל	נחמיס	נחמיס
לא	חחמחי	חחמחי	לא	חחמחי	חחמחי
לב	חחמחי	חחמחי	לב	חחמחי	חחמחי
לג	חחמחי	חחמחי	לג	חחמחי	חחמחי
לד	חחמחי	חחמחי	לד	חחמחי	חחמחי
לה	חחמחי	חחמחי	לה	חחמחי	חחמחי
לו	חחמחי	חחמחי	לו	חחמחי	חחמחי
לז	חחמחי	חחמחי	לז	חחמחי	חחמחי
לח	חחמחי	חחמחי	לח	חחמחי	חחמחי
לט	חחמחי	חחמחי	לט	חחמחי	חחמחי
מ	חחמחי	חחמחי	מ	חחמחי	חחמחי
מא	חחמחי	חחמחי	מא	חחמחי	חחמחי
מב	חחמחי	חחמחי	מב	חחמחי	חחמחי
מג	חחמחי	חחמחי	מג	חחמחי	חחמחי
מד	חחמחי	חחמחי	מד	חחמחי	חחמחי
מה	חחמחי	חחמחי	מה	חחמחי	חחמחי
מו	חחמחי	חחמחי	מו	חחמחי	חחמחי
מז	חחמחי	חחמחי	מז	חחמחי	חחמחי
מח	חחמחי	חחמחי	מח	חחמחי	חחמחי
מט	חחמחי	חחמחי	מט	חחמחי	חחמחי
נ	חחמחי	חחמחי	נ	חחמחי	חחמחי
נא	חחמחי	חחמחי	נא	חחמחי	חחמחי
נב	חחמחי	חחמחי	נב	חחמחי	חחמחי
נג	חחמחי	חחמחי	נג	חחמחי	חחמחי
נד	חחמחי	חחמחי	נד	חחמחי	חחמחי
נה	חחמחי	חחמחי	נה	חחמחי	חחמחי
נו	חחמחי	חחמחי	נו	חחמחי	חחמחי
נז	חחמחי	חחמחי	נז	חחמחי	חחמחי
נח	חחמחי	חחמחי	נח	חחמחי	חחמחי
נט	חחמחי	חחמחי	נט	חחמחי	חחמחי
ס	חחמחי	חחמחי	ס	חחמחי	חחמחי
סא	חחמחי	חחמחי	סא	חחמחי	חחמחי
סב	חחמחי	חחמחי	סב	חחמחי	חחמחי
סג	חחמחי	חחמחי	סג	חחמחי	חחמחי
סד	חחמחי	חחמחי	סד	חחמחי	חחמחי
סה	חחמחי	חחמחי	סה	חחמחי	חחמחי
סז	חחמחי	חחמחי	סז	חחמחי	חחמחי
סח	חחמחי	חחמחי	סח	חחמחי	חחמחי
סט	חחמחי	חחמחי	סט	חחמחי	חחמחי
ע	חחמחי	חחמחי	ע	חחמחי	חחמחי
עא	חחמחי	חחמחי	עא	חחמחי	חחמחי
עב	חחמחי	חחמחי	עב	חחמחי	חחמחי
עג	חחמחי	חחמחי	עג	חחמחי	חחמחי
עד	חחמחי	חחמחי	עד	חחמחי	חחמחי
עה	חחמחי	חחמחי	עה	חחמחי	חחמחי
עז	חחמחי	חחמחי	עז	חחמחי	חחמחי
עח	חחמחי	חחמחי	עח	חחמחי	חחמחי
עט	חחמחי	חחמחי	עט	חחמחי	חחמחי
פ	חחמחי	חחמחי	פ	חחמחי	חחמחי
פא	חחמחי	חחמחי	פא	חחמחי	חחמחי
פב	חחמחי	חחמחי	פב	חחמחי	חחמחי
פג	חחמחי	חחמחי	פג	חחמחי	חחמחי
פד	חחמחי	חחמחי	פד	חחמחי	חחמחי
פה	חחמחי	חחמחי	פה	חחמחי	חחמחי
פז	חחמחי	חחמחי	פז	חחמחי	חחמחי
פח	חחמחי	חחמחי	פח	חחמחי	חחמחי
פט	חחמחי	חחמחי	פט	חחמחי	חחמחי
צ	חחמחי	חחמחי	צ	חחמחי	חחמחי
צא	חחמחי	חחמחי	צא	חחמחי	חחמחי
צב	חחמחי	חחמחי	צב	חחמחי	חחמחי
צג	חחמחי	חחמחי	צג	חחמחי	חחמחי
צד	חחמחי	חחמחי	צד	חחמחי	חחמחי
צה	חחמחי	חחמחי	צה	חחמחי	חחמחי
צז	חחמחי	חחמחי	צז	חחמחי	חחמחי
צח	חחמחי	חחמחי	צח	חחמחי	חחמחי
צט	חחמחי	חחמחי	צט	חחמחי	חחמחי

במסורת הרב מאלגיר שורה כ' חסרו תיבות, לשון עברי' כי כן כתוב בארינינאל שלו.

שמות החתימים על הספר הזה ממשפחה הנכבדה
"ששון" בעיר בומביי בהודו המזרחית.

דוד ששון	4
עבראל דוד ששון . . .	2
אליהו דוד ששון . . .	2
ששון דוד ששון . . .	2
ראובן דוד ששון . . .	1
אברהם דוד ששון . . .	1
מאיר ששון משה עזרא	1
משה עזרא נסים . . .	1